

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (TARİH ÖNCESİ ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DEKİ PALEOLİTİK ENDÜSTRİLERİN YAPAY KATLAŞIM
DENEMESİ

Yüksek Lisans Tezi

İraz Aslı YAMAN

Ankara 2015

**T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (TARİH ÖNCESİ ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DEKİ PALEOLİTİK ENDÜSTRİLERİN YAPAY KATLAŞIM
DENEMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

İraz Aslı YAMAN

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Metin KARTAL**

Ankara 2015

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (TARİH ÖNCESİ ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE' DEKİ PALEOLİTİK ENDÜSTRİLERİN YAPAY KATLAŞIM
DENEMESİ**

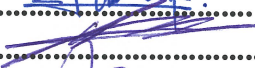
Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Metin KARTAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı İmzası

İmzası

Doç. Dr. Metin Kartal (Danışman)	
Doç. Dr. Kerem Özgelik (Üye)	
Doç. Dr. Azize Gül Aytürk (Üye)	
.....	
.....	

Tez Sınavı Tarihi.....30.06.2015.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(01/06/2015)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Iraz Aslı YAMAN

İmzası

.....


İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
I.GİRİŞ.....	1
II.AMAÇ, YÖNTEM, MATERYAL.....	3
II.1.Amaç	3
II.2.Yöntem.....	3
II.3.Materyal	4
III.KRONOLOJİ KAVRAMI.....	5
IV.DENİZLİ KOCABAŞ İNSANI.....	6
V.TÜRKİYE'DE KESİN TARİHLENDİRME SONUCU VEREN YERLEŞİMLER	9
V.1.Gediz Deresi Tekil Buluntusu	9
V.2. Kaletepe Deresi 3 Alt Paleolitik Katlaşımı	11
V.3.Dursunlu	19
V.4.Yarımburgaz Aşağı Mağara Alt Paleolitik Dönem Katlaşımı.....	27
V.5. Kaletepe Deresi 3 Orta Paleolitik Dönem Katlaşımı.....	38
V.6. Karain Mağarası E Gözü Orta Paleolitik Dönem Katlaşımı	41
V.7.Üç Ağızlı Mağarası Üst Paleolitik Dönem Başlangıcı Katlaşımı	52
V.8.Karain Mağarası B Gözü Orta-Üst Paleolitik Geçiş Katlaşımı.....	63
V.9.Üç Ağızlı Mağarası Geçiş Evresi Katlaşımı.....	68
V.10.Üç Ağızlı Mağarası Erken Ahmarian Dönem Katlaşımı	70
V.11.Karain Mağarası B Gözü Üst Paleolitik Dönem Katlaşımı	76
V.12.Yarımburgaz Yukarı Mağara Üst Paleolitik Dönem Katlaşımı	79
V.13.Karain Mağarası B Gözü Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı	80
V.14.Üç Ağızlı Mağarası Epi-Paleolitik Dönem Katlaşımı.....	87
V.15.Öküzini Mağarası Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı.....	88

V.16.Pınarbaşı Kaya Sığınakları ve Açık Hava Yerleşimleri.....	101
V.17.Körtik Tepe Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı	106
V.18.Direkli Mağarası Geç Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı	110
V.19.Yarımburgaz Yukarı Mağara Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı.....	115
VI. TÜRKİYE'DE KAZISI YAPILMIŞ TARİHLENDİRME SONUCU OLMAYAN YERLEŞİMLER.....	116
VI.1.Karain Mağarası Alt Paleolitik Dönem Katlaşımı.....	116
VI.2.Şehremuz Tepe.....	122
VI.3.Karain Mağarası E Gözü Orta Paleolitik Charentien Dönem Katlaşımı .	123
VI.4.Karain Mağarası B Gözü Orta Paleolitik Dönem Katlaşımı	128
VI.5.Tıklı Mağarası.....	134
VI.6. Kanal Mağarası.....	140
VI.7.Merdivenli Mağarası	145
VI.8.Üçağzlı II Mağarası	152
VI.9.İkiğzlı Mağarası	154
VI.10.Kurbanağa Mağarası.....	155
VI.11.Küllünün Mağarası.....	156
VI.12.Yağlak Mağarası.....	156
VI.13.Karataş Kaya Sığınağı.....	157
VI.14.Kapalıin Mağarası	158
VI.15.Beldibi/Kumbucağı Kaya Sığınağı	158
VI.16.Belbaşı Kaya Sığınağı	161
VI.17.Baladız/Baradiz Açık Hava Yerleşimi.....	162
VI.18.Biris Mezarlığı.....	164
VI.19.Söğüt Tarlası.....	165
VI.20.Kızılın Mağarası.....	165

VI.21.Çarkini Mağarası.....	167
VI.22.Belpınar Karain	168
VI.23.Şarklı Mağara (Keber Mağarası).....	168
VI.24.Yarımburgaz Yukarı Mağara	168
VI.25.Tekkeköy (Tekeköy) A Mağarası	169
VII.TARİHLENDİRMESİ OLMAYAN YERLEŞİMLERİN YAPAY KATLAŞIM İÇİNE YERLEŞTİRİLMESİ	171
SONUÇ.....	197
KAYNAKÇA.....	213
LEVHA AÇIKLAMALARI	240
LEVHALAR	
ÖZET	
ABSTRACT	

ÖNSÖZ

Dünya üzerinde ortaya çıkan ilk insan türü, bilindiği gibi Afrika kıtasında yaşamını sürdürmüştür. İlerleyen süreçte insan türlerinin gelişimi ve evrimiyle birlikte, insan soyu artık Afrika kıtasını terk ederek dünyanın çeşitli bölgelerine göç etmişlerdir. Söz konusu göç sırasında Paleolitik insanların izlediği yollar araştırma konuları arasında önemli bir yer tutar. Bilindiği gibi bilim elde bulunan ispatlanmış veriler dâhilinde değerlendirilir ve yorumlanır. Her ne kadar bazı araştırmacılar olasılık teorileri üzerinde durarak çeşitli öneriler sunsalar da bu tür yaklaşımlar tartışmaya açık ve ispatlanması oldukça güç olan yaklaşımlardır. Dolayısıyla çalışmamız içerisinde bilimin somut verilerini kullanarak genel çerçeveyi oluşturmuş bulunmaktayız. Bunun yanı sıra, çeşitli karşılaştırma yöntemleri çalışma içine dâhil edilerek konu değerlendirmede zenginlik elde edilmiştir. Bu sayede çalışma somut veriler ile olasılık teorilerini mantık çerçevesi içinde bir araya getirmiştir.

Afrika kıtasını terk eden Paleolitik insanın göç yolları kazı çalışmaları neticesinde açığa çıkmaktadır. Yüzey araştırmaları verileri Paleolitik insanın varlığını gösterse de dolgu içinden ortaya çıkarılmadıkları için, buluntuların yaşlandırma imkânı yoktur. Bu nedenle öncelikle kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan insan elinden çıkmış tüm malzemeler biz arkeologlar için daha kesin bağlantılar kurmaya yardımcı olurlar. Ayrıca kazı çalışmaları yürütülen alanlarda gerçekleştirilen tarihlendirme sonuçları, söz konusu yerleşim alanlarının kronoloji içindeki yerini tartışmasız biçimde netleştirir. Türkiye’de 19. yy’ın sonlarından başlayarak günümüze kadar çok sayıda Paleolitik Çağ arkeolojisi araştırmaları yapılmıştır. Kazı çalışmaları yapılan bazı alanlarda, o dönemin elverişsiz şartlarından dolayı tarihlendirme analizi yaptırılamamıştır. Buna karşın, oldukça önemli Paleolitik Çağ buluntuları barındıran bu alanları, oluşturduğumuz kronoloji tablosunda doğru yere koyabilmek için detaylı incelemeler gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye’de günümüze kadar ortaya çıkarılan tüm Paleolitik Çağ yerleşim alanları aynı tablo içinde bir araya getirilmiştir. Bilimin sürekli kendini yenilediği ve elde bulunan sonuçların değişebildiği göz önüne alınacak olursa, ortaya çıkan kronoloji tablosunun kesinlik arz etmediği söylenebilir. Nitekim tez çalışmasını oluşturma aşamasında ortaya konulan tekil bir buluntu ile ilgili yayın,

bazı notlarımızı güncellememize neden olmuştur. Özetle, sunulan yapay katlaşım sonuçlarımız Türkiye’deki Paleolitik Çağ yerleşim alanlarını tüm karakteristik özellikleriyle bir arada sunmaktadır.

Tez konumun belirlenmesi ve hazırlanması sırasında yardımlarını, desteğini ve samimiyetini hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım ve değerli hocam, Sn. Doç. Dr. Metin Kartal’a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Tez çalışmam sırasında Türkiye’deki Paleolitik Çağ arkeolojisine olan önemli katkılarından ötürü bir kez daha hayran kaldığım değerli hocalarım, Sn. Prof. Dr. Işın Yalçınkaya, Sn. Prof. Dr. Harun Taşkiran, Sn. Doç. Dr. Kadriye Özçelik, Sn. Uzm. Dr. M. Beray Kösem, Sn. Araş. Gör. Dr. Gizem Kartal’a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Azmine özendiğim ve lisans eğitimimizde başlayan arkadaşlığımızın dostluğa dönüştüğü beni her daim destekleyen, ortak paylaşımlarımızı hiçbir zaman unutmayacağım dostum ve meslektaşım Sevgi Okumuş’a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

2012 yılında başlayan yüksek lisans eğitimime belirli bir dönem ara verdikten sonra beni devam etmem konusunda cesaretlendiren eşim ve meslektaşım Yrd. Doç. Dr. İrfan Deniz Yaman’a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Keşke bu hayatta naçizane başarabildiklerimi daha fazla görebilseydi dediğim canım Babam’a, aileme ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Iraz Aslı YAMAN

2015

I. GİRİŞ

İnsanlık tarihinin en uzun devrini kapsayan Paleolitik Çağ arkeolojisinin ülkemiz açısından öneminin anlaşılması çok da eskiye gitmemektedir. Başlangıçta amaçlı ve sistemli kazı ya da yüzey araştırmalarının olmaması gibi problemlerle birlikte, araştırmaların özellikle büyük şehir merkezlerinde gerçekleşmesi ve arkeolojik çalışmaların genellikle yabancı araştırmacılar tarafından gerçekleştiriliyor olması gibi durumlar bu olumsuzluklara oldukça etkili olmuş görünmektedir. Buna rağmen her ne olursa olsun Anadolu'nun Paleolitik Çağ bakımından potansiyelinin açığa çıkması da önemli bir olumlu gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman geçtikçe toplum tarihi ve kültürel değerlere sahip çıkan Türk araştırmacılar bu çalışmalarını tüm Türkiye topraklarına yaymayı başarmış, yüzey araştırmalarının yanında dolgu içi araştırmalar başlatılmış ve Türkiye'nin Paleolitik kronolojisi yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Yüzey araştırmaları neticesinde tespiti yapılan arkeolojik alanlar zaman içerisinde kazılarak oldukça önemli bulgular gün ışığına çıkarılmıştır. Söz konusu arkeolojik alanların kazı çalışmaları ilerleyen kazı teknikleri sayesinde daha modern kazı yöntemleriyle desteklenmiş ve arkeolojik bulgular modern metotlarla incelenir hale gelmiştir. Türkiye sınırları içerisinde sayısız arkeolojik yerleşim alanları bulunmuş olmasına karşın, hala gün ışığına çıkarılmayan çok sayıda alan olduğu muhtemeldir. Yüzyıla yaklaşan kazı çalışmaları sırasında, özellikle dönemsel ayrımlar ana hatlarıyla yapıldıktan sonra, konusunda uzman arkeologlar çalışmaya başlamıştır. Örneğin; eğer söz konusu kazı alanı klasik döneme ait ise klasik arkeologlar, Paleolitik bir merkez ise prehistoryenler konuyla ilgili çalışmalar yürütmüştür. Bu olaya kısaca arkeoloji içinde anabilim dallarının oluşumu denilebilir. İlerleyen aşamalarda genel hatlarıyla kazı alanları dönemsel olarak ayrılmış ve teknolojik gelişimine bakılarak kronolojik sıralamaya dâhil edilmiştir. Modern metotlar söz konusu olduğunda, biz arkeologların en fazla yararlandığı ve bilimsel teorilerini dayandırdığı yöntem arkeolojik tarihlendirme yöntemleridir. Zaman odaklı bu metotlar, özellikle yazıdan önceki devirler için önemli bir kilometre taşı olmuştur. Söz konusu yöntemler sayesinde aynı arkeolojik malzemeye sahip olsa bile bazı alanların diğerlerinden farklı tarihlere ait yerleşim içerdikleri ortaya çıkarılabilmektedir. Yine aynı şekilde arkeolojik buluntulara bakılarak aynı buluntu grubunun farklı coğrafyalarda farklı tarihlerde kullanıldıkları ortaya konulabilmektedir.

Tez konumuz ise arkeoloji içinde en büyük tarihsel dilimi kapsayan Paleolitik Çağ olduğundan, arkeolojik tarihlendirme yöntemlerinin sonuçları bu çalışma içinde oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Paleolitik Çağ içinde yer alan arkeolojik yerleşim alanları zaman içerisinde tarihlendirme yöntemlerinden elde edilen sonuçlar sayesinde kronolojik silsile içinde yerlerini bulmuşlardır. Bunun yanında hâlen tarihlendirme sonuçları elde edilemeyen veya tartışmalı olan merkezler de söz konusudur. Bir diğer önemli husus ise Paleolitik merkezler ile ilgili görüş ayrılıklarıdır. Aynı merkez ile ilgili yapılmış yorumlar içerisinde görüş ayrılıkları dikkat çekebilir. Tez çalışmamızda hedeflediğimiz temel nokta, günümüze kadar Türkiye toprakları üzerinde tespiti yapılmış tüm Paleolitik merkezleri yapay bir katlaşım içerisinde yerleştirerek sentetik bir stratigrafi yaratmaktır. Bu sayede çalışmamıza bakacak herhangi bir kişi, Türkiye’de hangi Paleolitik merkezlerin olduğunu, bu merkezlerin tarihsel dizilimde hangi sırada olduğunu rahatlıkla görebilecektir. Çalışmada amaçlanan diğer bir önemli konu ise, Paleolitik merkezlerin kronolojik sırası belirlenirken bunun içine yontmataş endüstri özelliklerini de eklemektir. Bütün halinde değil tamamen her tabaka için titizlikle yürütülecek bu sınıflandırma sayesinde, merkezlerin detay görünüşleri ortaya konulacaktır. Çalışmanın tamamlanmış hali Paleolitik rehber niteliğinde olacak ve aranacak bilgilere rehberlik edebilecek düzeyde bir çalışma niteliği taşıyacaktır. Yontmataş endüstri konusunda da tartışmalı merkezler ile ilgili her iddia ayrı ayrı değerlendirilerek ortaya konulacak, tarafsızlığın yanında bize en yakın görüşe de gerekçeleriyle yer verilecektir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz tarihlendirme yöntemleriyle yaşlandırma sonuçları belli olan merkezlerin yapay katlaşım içindeki yerleri zaten belirlenmiş durumda olacaktır. Bunun yanında yontmataş endüstri toplulukları ile tarihsel görünüşleri belli olmasına karşın yaşlandırma sonuçları bulunmayan merkezler için başka bir yöntem kullanılacaktır. Bu yöntem, yapay katlaşım içerisinde yontmataş endüstri öğelerinin özellikleri doğrultusunda hangi tarihsel dilime ait olma olasılıkları yüksek ise, o döneme yerleştirileceklerdir. Bu doğal olarak kesin sonuç olmasa da en azından oldukça önemli merkezleri yapay katlaşım içerisinde değerlendirme şansını bize sunacaktır.

II. AMAÇ, YÖNTEM, MATERYAL

Bu bölümde kısaca tezimizin oluşturulmasında izlenen amaç, yöntem ve materyal konularına açıklık getirmeye çalışacağız.

II.1. Amaç

Türkiye’de günümüze kadar tespit edilen ve kazı çalışmaları neticesinde Paleolitik Çağ’a ait kültürler içerdiği kesinleştirilen merkezler tez konumuzun kapsamına girmektedir. Söz konusu merkezler genel olarak iki gruba ayrılabilir; birinci grup içindeki merkezler, kazıları ve tarihlendirme sonuçlarıyla birlikte oluşturulacak yapay katlaşımda yerleri net biçimde belli olan merkezlerdir. İkinci grup içindeki merkezler ise, kazısı tamamlanmış veya devam ediyor olmasına karşın tarihlendirme sonuçlarıyla desteklenmemiş ve bu nedenle kesin bir tarihlendirme sonucu bulunmayan merkezlerdir. Tez çalışmamızın temel amacı, Türkiye’de bilimsel olarak varlığı ortaya konmuş ve belgelenmiş tüm Paleolitik merkezlerin yapay bir katlaşım içinde bir arada sunulmasıdır. Bu yapay katlaşım tıpkı kazı alanlarında karşılaşılan stratigrafi gibi, bize eskiden yeniye doğru bütün dizilimi sunacaktır. Yapay katlaşım oluşturulurken dikkat edilecek en önemli hususlardan birisi ise tarihlendirme sonucu bulunmayan merkezlerin yerleştirileceği sıradır. İşte bu noktada tezin özgün kısmı ortaya çıkacaktır. Zira zaten tarihlendirme sonuçları olan merkezleri alıp bir sıra içine koymak çaba sarf ettirmeyen bir çalışma olmasının yanında özgünlüğü de olmayacaktır. Tez çalışmasının amacı ise tarihlendirme sonucu olmayan merkezleri de çalışma konumuz olan yapay katlaşım içine yerleştirebilmektir.

II.2. Yöntem

Çalışma yöntemi esasen doğal stratigrafi yapısından esinlenilerek oluşturulmuştur. Başka disiplinler içinde kullanılan “kronolojik dizin” bize sadece tarihsel sıralamayı vermektedir. Bu nedenle çalışma sadece tarihsel sıradan ibaret değildir. Bunun yanında çalışma konusu içinde yer alan Paleolitik merkezlerin yontmataş endüstri öğeleriyle birlikte genel karakteri ortaya konularak detaylı ve olasılıkları yüksek sonuçlar ortaya konulacaktır. Herhangi bir kazı alanı ziyaret

edildiğinde -ters katlaşım olmadığı sürece- stratigrafik sıra rahat biçimde ayırt edilebilir. Örneğin; stratigrafinin üst kısmında yer alan tabakalar daha genç yaşta, alt kısımda yer alan tabakalar ise daha eski yaştadır. Çalışmamızda kullanılacak yöntemde doğal stratigrafinin yapısından esinlenerek oluşturulan yapay katlaşım modeli esastır. Tarihlendirme sonuçları bulunan merkezler yapay katlaşımımızın ana hatlarını oluşturacak, tarihlendirme sonucu olmayan merkezler ise yontmataş endüstri karakterlerine göre bu katlaşımın içine uygun olan alana yerleştirileceklerdir. Paleolitik merkezlerin detaylı incelenmesi sırasında, söz konusu merkez ile ilgili bütün yayınlara erişilerek, en küçük ayrıntı bile değerlendirmeye eklenecektir. Kazı alanlarında ortaya çıkan bulguların sınıflamasında, her tabaka yine kendi içinde ayrı bir birim olarak düşünülüp detaylandırılacaktır. Bu sayede bazı merkezlerde özel denilebilecek tabakaların farklı bir alandaki tabakayla benzerliği de görülebilecektir.

II.3. Materyal

Günümüze kadar tespiti yapılmış ve yayını bulunan bütün merkezler çalışma konumuz dâhilindedir. Dolayısıyla söz konusu Paleolitik merkezler ile ilgili yayınlanmış tüm çalışmalar çalışmamızın temel materyalini oluşturur. Herhangi bir merkez ile ilgili ulaşılabilecek bütün yayınlar değerlendirme kapsamına alınıp detaylı biçimde incelenecektir. Çalışma konumuz yapay katlaşım olduğu için, bazen bir merkezdeki tabakanın ayrıntılarını ortaya koyabilmek için yıllar boyunca süren çalışma sonuçlarına ayrı ayrı bakmak gerekecektir. Konumuzun materyallerini oluşturacak kaynak yayınlara ulaşmak zor olmamakla birlikte, değerlendirme aşamasında kaynak sayısındaki sayısal değerden ziyade içerdikleri bilgilerin çeşitliliği çalışmamızı zenginleştirebilir diye ummaktayız.

III. KRONOLOJİ KAVRAMI

Çalışmanın bundan sonraki kısmında değinilecek konularda, başlık olarak tarihlendirmesi olan ve olmayan alanların sınıflandırılması yapılacaktır. Arkeoloji bir bilim dalı olarak çalışılan konu ile ilgili belirli ayrıntıların da anlatılmasını gerektiren çalışma sistemidir. Bu ayrıntıların genel bir çerçeve içine yerleştirilebilmesi için her zaman bir tarih aralığına ihtiyaç duyulmaktadır. Arkeologlar söz konusu tarih aralığının tespiti yönünde ise, tarihlendirme yöntemlerine başvururlar. Ülkemizde bu imkânların kısıtlı bir şekilde bulunmasına karşın, dünyanın çeşitli yerlerinde, değişik metotlar uygulanarak tarihlendirme çalışmaları yürütülmektedir. Ortaya çıkarılan tarihlendirme sonuçları, örneğin alındığı tabakanın kaç yıl öncesine ait olduğunu bizlere net bir biçimde yansıtır. Elbette bu tür tarihlendirme çalışmalarında hata değeri mevcuttur ve bunlar “±” (sigma/hata payı) simgesi kullanılarak tarihin sonuna eklenir. Başvurulan tarihlendirme yöntemine göre, hata payı azalıp artabilmektedir. Buna en güzel örnek “Denizli Adamı” olarak adlandırılan kafatası parçasının önceleri 500 bin yıl ile tarihlendirilirken, ilerleyen yıllarda yeniden yapılan tarihlendirme çalışmaları sonucunda ± 1.2 milyon yıl öncesine kadar uzanan bir sonuç vermesidir. Buraya kadar sözünü ettiğimiz bu tür tarihlendirme ya da yaşlandırma çalışmalarıyla belirli tarih aralıklarının tespit edilmesi yöntemi “Mutlak Kronoloji” kavramı içinde değerlendirilir.

Arkeoloji içinde değerlendirilen bir diğer kavram ise, “Görece Kronoloji” olarak adlandırılmaktadır. Bu tür kronolojide ise; kesin bir tarihlendirme sonucu bulunmamakla birlikte, benzer özelliklerden yola çıkılarak çıkarsamalar yardımıyla gerçekleşen eşleştirmeler yer alır. Konunun daha anlaşılır olması adına şöyle bir örnek verilebilir; “Üçağızlı Mağarası *Ahmarian* dönem yontmataş endüstri buluntuları, Yakınoğu’daki Ksar Akil yerleşim yerinin 16 ve 17. tabakalarında görülen yontmataş endüstri ile çok yakın benzerlikler gösterdiğinden, aynı döneme bağlanabilir” demek “görece kronoloji” yapmaktır.

Dolayısıyla, kronoloji bir başka deyişle sıraya koyma konusunda gerçekleştireceğimiz çalışma içerisinde, tarihlendirme çalışmaları olan alanlar için mutlak kronoloji, olmayanlar alanlar için ise görece kronoloji uygulanacaktır.

IV. DENİZLİ KOCABAŞ İNSANI

Türkiye, bulunduğu coğrafi konum itibariyle muhtemel göç yolları üzerinde bulunmaktadır. Arkeolojik ve Antropolojik kayıtların sürekli olarak güncellenmesi, bu konunun aydınlatılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin Paleolitik kronolojisine farklı bir bakış açısı oluşturacak bu tezde, tarihlendirme yöntemleri ile desteklenmiş, Türkiye'nin ilk ve şimdilik tek olan *Homo Erectus* türüne ait fosil kalıntısını da konumuza dahil ettik.

Türkiye'nin en eski fosil kafatası kalıntısı 2002 yılında Prof. Dr. Mehmet Cihat Alçıçek tarafından Denizli'nin Kocabaş beldesinde tespit edilmiştir (Lev.1.1, Lev.1.2). Denizli'den 26 km. uzaklıkta yer alan Kocabaş beldesi Türkiye'nin en büyük vadi sistemlerinden birinin içerisinde yer alır. Bölge 100 km²'den fazla bir alanı kapsayan Neojen ve Kuvarterner dönemlerde oluşmuş yeni ve eski traverten oluşumları barındırır¹. Bölgede bulunan fabrikalardan birinin traverten sahasından getirilen blokları işlemesi sırasında ortaya çıkarılmıştır. Herhangi bir kazı alanı olmadığı için fosilin bulunduğu yer fabrika yetkilisi ile görüşülerek tespit edilmiştir.

Fosil kalıntısı ile ilgili ilk detaylı çalışma Prof. Dr. John Kappelman tarafından gerçekleştirilmiştir. Termoluminesans yöntemi ile bölgenin tarihlendirmesi yapılmış ve 510 ± 0.05 ve 330 ± 0.13 bin yıl sonucunu vermiştir². Ancak bu tarihlendirme yönteminin üst sınırının 500 bin yıl olması fosilin yaşı ile ilgili birtakım soru işaretlerini doğurmuştur. Bununla birlikte fosil kafatasında yer alan sağ frontal kemiğin iç yüzeyindeki lezyonlar üzerinde çeşitli incelemeler yapılmıştır (Lev.2.1). Bu lezyonların tüberkülozdan oluştuğu ve D vitamini eksikliğinden meydana geldiği ileri sürülmüştür³. 2009 yılındaki bir başka yayında Kappelman'ın bu görüşüne karşı çıkılarak, kemik üzerinde bulunan izlerin tüberküloz teşhisini koymak için yeterli olmadığı bildirilmiştir⁴. Bu çalışmadan sonra Türk-Fransız ekibi tarafından paleomanyetizma yöntemiyle fosilin yaşının 780 bin yıldan daha eski olduğu anlaşılmıştır⁵.

¹ Aytek, 2014:68

² Kappelman ve diğ., 2008:110

³ Kappelman ve diğ., 2008:113

⁴ Roberts ve diğ., 2009:422

⁵ Vialet ve Alçıçek, 2012:169

2013 yılında yine Türk-Fransız ekibi tarafından kafatasının bulunduğu alanda disiplinler arası bir çalışma yapılmıştır. Kocabaş fosil kalıntısı ile aynı alanda yer alan faunal kalıntıların sedimantolojik, paleomanyetizma ve kozmojenik nüklid yoğunluk analizleri yapılarak kesin bir kronolojik dönem aralığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak bu alanda manyetik terslenmenin yanı sıra fosil içeren masif traverten depolarının sonu için önerilen yaş aralığı 1.1-1.3 milyon yıl olarak karşımıza çıkar⁶. Kocabaş kafatası Asya ve Avrupa arasında yer alan alternatif bir göç yolu üzerinde bulunduğu için, üst traverten seviyelerde ortaya çıkarılmış fauna, kesin bir kronolojik çalışma elde etmek ve biyokronolojik tahminleri doğrulama açısından temel öneme sahiptir⁷. Bulunan fauna örnekleri Erken Pleistosen türlere işaret eder⁸.

Fosil kafatası aynı bireye ait 3 parçadan oluşmaktadır: ön kafatası kemiğinin sağ parçası; sağ yan kafatasının ön yarısı ile sol ön ve yan kafatasına ait parçalardır. Detaylı incelemeler sonucu kafatasının 15-40 yaşları arası yetişkin bir erkek bireye ait olduğu düşünülmektedir⁹. Bugüne kadar kafatasının birkaç kez metrik ölçümleri alınmış ve çeşitli fosil örneklerle karşılaştırılmıştır. Ölçümlerin değerleri göz önünde bulundurulduğunda Kocabaş kafatasının ilk önce Asya'nın Sangiran (Java, Endonezya) ve Zhoukoudian (Çin) *Homo Erectus* bireylerine yakınlık gösterdiğinden bahsedilmiştir¹⁰. 2012 yılında kafatasına ait 3 parça arasındaki anatomik bağlantının görsel rekonstrüksiyonu yeniden yapılmıştır (Lev.2.2). Üç boyutlu (3D) rekonstrüksiyonları sayesinde hangi kısma ait olduğu bilinmeyen kafatası parçasının geri kalan kısmının, sağ ön tarafa ait olduğu hemen hemen kesinleştirilmiştir. Kafatasının morfolojik özellikleriyle birlikte Zhoukoudian ve Nanjing-Hulu mağaralarındaki fosil örneklerin eşleşen metrik ölçümlerine dayanarak Kocabaş fosilinin *Homo Erectus* türüne ait olması gerektiği yinelenmiştir¹¹. Ayrıca metrik ölçümler 2008 çalışması ile genel olarak örtüşmektedir. En bariz fark supraorbital

⁶ Lebatard ve diğ., 2014:8

⁷ Lebatard ve diğ., 2014:9

⁸ Lebatard ve diğ., 2014:10

⁹ Kappelman ve diğ., 2008:111

¹⁰ Kappelman ve diğ., 2008:113

¹¹ Vialet ve Alçiçek, 2012:169

torusun genişliğinde görülmüştür. Bu farkın metot değişikliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir¹².

Tüm bu analizler sonucu Kocabaş'da bulunan kafatası parçalarının, açık bir şekilde *Homo Erectus* grubu içinde yer aldığı kesinleşmiştir. Ancak Endonezya *Homo Erectus*'undan ve Orta ile Üst Pleistosen (Yani *Heidelbergensis*, *Neanderthal* ve Üst Paleolitik *Homo Sapiensler*) türlerden değildir. Anatomik ve morfometrik yapısıyla Afrika'daki ER3733 ve OH9'da da tanımlanmış olan türlere daha yakın olduğu düşünülmektedir¹³.

2015 yılı Mart ayında Denizli'de Pamukkale Üniversitesi ve yine aynı ay içerisinde Ankara Üniversitesi'nde gerçekleşen konferanslarda “Kocabaş İnsanı” olarak bilinen buluntunun ismi “Denizli Adamı” olarak güncellenmiştir. Bilim dünyasına sunulan bu değişiklik ile birlikte ileride gerçekleştirilecek konu ile alakalı yayınlarda ve çalışmalarda bu ismin kullanılacağı anlaşılmaktadır.

¹² Vialet ve diğ., 2012:92

¹³ Lebatard ve diğ., 2014:10

V.TÜRKİYE'DE KESİN TARİHLENDİRME SONUCU VEREN YERLEŞİMLER

V.1. Gediz Deresi Tekil Buluntusu

İnsan evriminin önemli bir kısmının içinde gelişim gösterdiği Pleistosen dönemde Anadolu coğrafyası Afrika'dan dünyaya yayılan insan türleri ve onların günümüze miras olarak bıraktığı maddi kültür belgelerinin dağılımı açısından her dönemde bir köprü görevi görmüştür. Türkiye’de Alt Paleolitik döneme ilişkin günümüze değin çok sayıda yüzey buluntusu ele geçirilmiş ve detaylı olarak incelenmiştir. Buna karşın, -arkeolojik açıdan en güvenilir bilgi olarak dikkate alabileceğimiz- sözü edilen döneme ait dolgu içinden çıkarılan hiçbir örneğin 1 milyon yıldan eskiye gitmediği düşünülmektedir¹⁴. Afrika’dan Avrasya coğrafyasına geçişte insan varlığına ilişkin en kapsamlı bilgiler Gürcistan’da yer alan Dmanisi¹⁵ ve Yakındoğu’da bulunan Ubeidia yerleşiminden gelmektedir¹⁶. Ancak, son yıllarda yapılan başarılı çalışmalar bir takım değişikliklerin meydana geldiğini göstermektedir.

Türkiye’de Ege Bölgesi’nde Paleolitik Çağ’a yönelik hiçbir sistemli kazı çalışmasının bulunmadığı bilinmektedir¹⁷. Son yıllarda jeolog ve coğrafyacılar tarafından oluşan bir ekip Manisa Kula civarında Paleolitik Çağ’a ait olduğunu düşündükleri tekil bir buluntu ile ilgili detay bilgileri bilim dünyasına duyurmuşlardır. Söz konusu buluntu, Türkiye’nin Paleolitik Çağ kronolojisi ile ilgili bilgilerimizi tekrar gözden geçirmemizi gerektirecek niteliktedir.

Detaylara geçmeden önce, ele geçen buluntunun tekil olması ve araştırma içinde yontmataş endüstri konusunda uzman bir kişinin bulunmayışının altı çizilmelidir. Tespit edilen buluntuyu “Yapay Kronoloji” içinde dikkate almamızın nedeni buluntunun *in situ* konumda bulunması ve söz konusu buluntuyu içeren Pleistosen ünitelerin mutlak tarihlendirme yöntemiyle yaşlandırılmış olmasıdır.

¹⁴ Kuhn, 2002:200

¹⁵ Gabunia ve diğ., 2000:785; Kuhn,2002:200

¹⁶ Bar-Yosef, 1994:237

¹⁷ Karakoç, 2014:197-208

2005 yılında Darrel Maddy ve ekibi tarafından bölgede gerçekleştirilen çalışmalarda, bir alüvyon istifi tespit edilmiştir. Söz konusu alüvyon istifinin üst sınır yüzeyinin (U3) hemen altında ve dolayısıyla bu istifin içinde Paleolitik Çağ'a ait olduğu düşünülen bir kuvarsit kalıntısı gözlemlenmiştir¹⁸. Miyosen dönem Ahmetler Formasyonu'nun altında bulunan Pleistosen üniteler U1, U2, U3, U4, U5 ve U6 şeklinde numaralandırılmıştır (Lev.3.1). U3 ünitesi içerisinde bulunan parça yonga olarak tanımlanmıştır. Sadece kroki ve fotoğraf kaydını kolaylaştırmak amacıyla kesitten çıkarılmıştır. Yonganın üzerindeki teknik incelemelere göre üretiminde sert vurgaç kullanılmıştır. Görünür bir vurma düzlemi ve net bir vurma yumrusuna sahiptir. Ön yüzde hafif çaplı bir çatlak görünmektedir. Arka yüzde, önceden meydana gelmiş en azından iki çıkarım bulunmaktadır. Bunlardan birinin kırıkla sonlanan bir yonga izi olduğu saptanmıştır¹⁹ (Lev.3.2).

Önceden meydana gelmiş iki adet çıkarım izinin varlığı, parçanın doğal süreçlerle oluşma ihtimalini oldukça azaltmıştır. Yonganın bulunduğu istif içindeki sedimanların hiçbirinin yüksek enerjili bir taşımayı temsil etmediği anlaşılmıştır. İnce taneli alüvyon istifi içerisinde yer alan bu yonganın ayırt edici, olağan dışı nitelikte olduğu ve yonga şeklinin doğal erozyon süreçlerinden kaynaklanmasının düşük bir ihtimal olduğuna belirtilmektedir. Yonganın topuk ile distal kısım arasındaki bölümü 56 mm., maksimum genişliği 44 mm. olarak tespit edilmiştir. Parçanın nehir tarafından sürüklendiğine dâir herhangi bir önerme yoktur. Yonga özelliklerinin net olduğu ileri sürülmüştür. Tespit edilen bu yonganın Gediz'in menderes kesiti içerisindeki insan varlığının kanıtı olduğu düşünülmektedir²⁰. Söz konusu yonganın detaylı özelliklerinin anlatıldığı yayında, herhangi bir kültür isminden bahsedilmemiştir. Ancak, Ege Bölgesi Paleolitik Çağ araştırmalarını anlatan bir başka yayında, bu yonganın *Clactonien* özellikler gösterdiğinden söz edilmiştir²¹.

Bölgede $^{40}\text{Ar}/^{39}\text{Ar}$ (Lev.4.1) ve Paleomanyetizma tarihlendirmeleri (Lev.4.2) gerçekleştirilmiştir²². Jeokronolojik çalışmalar için alınan örnekler, jeokimyasal

¹⁸ Maddy ve diğ., 2015:71

¹⁹ Maddy ve diğ., 2015:71

²⁰ Maddy ve diğ., 2015:71,72

²¹ Karakoç, 2015:203

²² Maddy ve diğ., 2015:73

analizler ışığında değerlendirilmiştir. Benzer kimyasal yapılardan yola çıkılarak, aynı akım birimine sahip iki örnek birbiriyle karşılaştırılmıştır. “Ci” ve “Cii” olarak isimlendirilmiş iki örnekten alınan yaşlandırma sonucu 1255.8 ± 16 şeklindedir. Benzer durumda olan Burgaz platosunun batı kolunu kapsayan bazal lav iki örneğe göre hesaplanmış ve 1241.1 ± 9.3 tarihini vermiştir. Örnek alınan bölümlerin jeokimyası, Pleistosen ünitelere yakın olan Kale Tepe’yi kaplayan lav ile yakın ilişki içerisindedir. Bu sebeple C ve D örnekleri birleştirilmiştir. Lav için yapılan en başarılı yaşlandırma sonucu 1246.6 ± 8.2 şeklindedir. Paleo-menderes’in maksimum yaşı 1.24 milyon yıl, minimum yaşı 1.17 milyon yıldır²³. Manyetik terslenmenin yeni jeokronoloji ile uyumlu olduğu görülmüştür. Burgaz platosundan alınan tüm lav örnekleri Matuyama kronuna yerleştirilmiştir. Yeni Ar/Ar verileri dikkate alındığında Jaramillo subkronundan daha yaşlı olduğu gözlemlenmiştir²⁴.

Gediz buluntusu Denizli’de ortaya çıkarılan *Kocabaş İnsanı* ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, Dursunlu için önerilmiş olan küçük çekirdek-yonga endüstrisiyle yakın bir benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Yaş tahminleri baz alındığında, Kale Tepe ve Paleo-menderes kökenleri Deniz Oksijen İzotop Evreleri (MIS) 38’den 37’ye geçiş evresi aşamasında meydana gelmiştir. Bu zaman dilimine ilişkin en yakın kayıt olan Yunanistan’daki Tenaghi Phillippon yerleşim yeri ile karşılaştırılmıştır ve menderesin kapandığı dönemin MIS 35’e tekabül ettiği görülmüştür. Yamaç sedimanları içinden, bir ata ait alt azı dişinin bulunması ise, daha açık bir ekoloji oluşması olgusuyla tutarlılık göstermiştir. Yerleşim yeri tarihçesinin MIS 35’e dayandırılması uzun bir buzularası döneme işaret etmektedir²⁵.

V.2. Kaletepe Deresi Alt Paleolitik Katlaşımı

Kaletepe Deresi 3, Niğde iline bağlı Kömürcü köyü yakınlarında yer alan kalko-alkalin türünden bir yanardağ olan Göllüdağ’ın eteklerinde bulunur²⁶. Yerleşim, Miosen devirden başlayarak, Kuvaterner’i de içine alan zaman dilimi boyunca volkanik aktiviteler bakımından etkin bir bölgede yer almaktadır²⁷. Özellikle

²³ Maddy ve diğ., 2015:72

²⁴ Maddy ve diğ., 2015:73

²⁵ Maddy ve diğ., 2015:74

²⁶ Slimak ve Dinçer, 2007:33

²⁷ Slimak ve diğ., 2004:412

Kuvaterner içinde, kalko-alkalin volkanizma ile bağlantılı olarak ekolojide oldukça değişken bir yapı göze çarpmaktadır. Bu volkanizma, içinde yine çeşitli volkanik dinamiklerin varlığı ile ortaya çıkan iki adet riyolitik kompleks oluşturmuştur (Göllüdağ ve Acıgöl). Bu kompleksler, sözü edilen volkanik aktivitenin, pre, syn ve post-kaldera olarak ayrılan üç ana tipini yansıtmaktadır. Bu ayrım jeolojik devirler dâhilindeki süreçlere ve süreç içinde paleoekolojiyi etkileme gücüne göre ayrılmıştır. Aktiviteler sonucu obsidiyen, perlit ve riyolitik oluşumlar meydana gelmiştir²⁸. Bu doğrultuda Göllüdağ ve çevresinin dördüncü jeolojik devirde oldukça aktif olduğu görülür. Yerleşimin bulunduğu alan, Orta Anadolu'daki en önemli obsidiyen kaynakları çevresinde yer alır. Bu kaynakların çoğu Çiftlik ilçesi yakınındaki Acıgöl ve Göllüdağ volkanik sahası içerisinde. Bölgedeki kaynaklardan toplanan obsidiyen örnekler, fizyon izleri yöntemi ile yaşlandırılmıştır. Sonuçlara göre Göllüdağ bölgesi obsidiyenleri, 1.48 ± 0.09 ve 0.98 ± 0.06 tarihlerini vermiştir²⁹. K/Ar yöntemiyle yapılan yaşlandırma sonuçları ise 1.1 ± 0.02 ve 0.44 ± 0.07 tarihlerini göstermektedir³⁰.

Yerleşim, Paleolitik Çağ'ın birden fazla dönemini temsil eder. Eskiden yeniye doğru bir yöntem izlendiği için burada Kaletepe Deresi 3 yerleşiminin Alt Paleolitik katlaşımı ile bilgileri aktarmaya çalışacağız.

Kaletepe Deresi 3 yerleşimi, Türk-Fransız araştırmacıların işbirliği ile gerçekleştirilen Neolitik dönem obsidiyen atölyesi çalışmaları sırasında keşfedilmiştir. 2000 yılında Dr. Ludovic Slimak tarafından başlatılan kazılar yine Türk-Fransız bilim adamları tarafından yürütülmüştür. Buradaki çalışmalar 2008 yılına kadar sürdürülmüştür (2007 yılı hariç).

Kazı alanı, Göllüdağ riyolitik kompleksi içindeki domlardan biri olan Kabak Tepe'nin güneydoğusunda yer alır³¹. Konum itibarıyla yerleşim ve çevresinde görülen volkanik etkinlikler, arkeolojik veriler barındıran tabakaları tarihlendirme açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır. Bu bağlamda Kaletepe stratigrafisini, kesin tarih veren iki tefra tabakası arasına yerleştirmek mümkündür. Bu tefraların en

²⁸ Mouralis ve diğ., 2002:219

²⁹ Bigazzi ve diğ., 1993:588-595, Bigazzi ve diğ., 1998:69-89

³⁰ Mouralis, 2003

³¹ Slimak ve diğ., 2008:100

eskisi 1.1 ± 0.02 tarihini veren bir obsidiyen akıntısının üzerinde bulunur. Tefra tabakaların en yenisi G.Ö. 160 bin yıl eskiye gitmektedir³².

Kazılar yan yana bulunan aşağı (aval) ve yukarı (amount) olarak adlandırılan kesitlerde yapılmıştır³³. (Lev.4.3, Lev.5.1,2) Toplamda 19 arkeolojik tabakanın tespit edildiği yerleşimde aşağı kesit 13, yukarı kesit 6 adet tabaka ile temsil edilmiştir. Her iki kesitte tespit edilen tabakalar 3 evreye ayrılarak incelenmiştir. Dolgu kalınlığı aşağı kesitte ortalama 5 metre, yukarı kesitte 8 metreye yakındır. Erozyon nedeniyle seviyeler arasında dikkate değer jeolojik ve kronolojik hiatüsler mevcuttur. Bunlardan en göze çarpan boşluk, aşağı kesitte yer alan II. tabakanın alt kısmında yer alır³⁴.

Aşağı kesitte yer alan III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI ve XII tabakaları ve yukarı kesitte tespit edilen III, IV, V, VI ve VI' tabakaları Alt Paleolitik dönemi temsil etmektedir. Bunlar içerisinde yer alan III. tabaka 2. evre olarak sınıflandırılmıştır. Geniş topuklu, enli taşımaliıklardan oluşmaktadır. Teknik ve tipolojik olarak *Clactonien* olarak tanımlanmıştır³⁵. IV-XII. tabakalar arası ise tamamen *Acheuléen* karakterlidir. Alt Paleolitik dönem katlaşımı ise her iki açmada 3. evre içerisinde değerlendirilmiştir. 2004 yılında aşağı kesitte ana kayaya ulaşılmış, 2005 ve 2006 yıllarında yukarı kesit kazılarına yoğunlaşmıştır. Eş zamanlı olarak iki kesitte yapılan kazı çalışmalarında ilk 6 arkeolojik tabaka birbiriyle bağlantılı iken V. tabakadan itibaren bu durum farklılaşmaya başlamaktadır.

Kaletepe Deresi 3 yerleşimindeki arkeolojik verilerin çoğunu taş aletler oluşturur. Tüm arkeolojik materyaller 2005 yılı kazı sezonu sonunda 3941 sayısına ulaşmıştır³⁶. 2006 yılında toplam 1380³⁷, 2008 yılında ise 1033 adet yontmataş alet ortaya çıkarılmıştır³⁸. Yontmataş alet endüstri içerisinde kullanılan hammaddeler obsidiyen, riyolit, andezit ve bazalt şeklinde sayılabilir. Bu hammaddelerin çoğu alanın birkaç yüz metre çevresinde ya da daha yakınında bulunabilmektedir. Buna

³² Mouralis, 2003

³³ Slimak ve diğ., 2008:100

³⁴ Slimak ve Dinçer, 2007:36; Kuhn ve diğ., 2010:332

³⁵ Slimak ve Dinçer, 2007:36

³⁶ Slimak ve Dinçer, 2007:38

³⁷ Slimak ve diğ., 2007:264

³⁸ Kuhn ve diğ., 2009b:293

karşılık, birkaç allokton obsidiyen örnek makroskopik karakteristikler temel alınarak tanımlanmıştır. Hammadde tercihi her iki açmada çeşitlilik göstermektedir. Aşağı kesitten elde edilen buluntu topluluğu genel olarak daha fazla obsidiyen içerir ancak her iki kesitte aynı teknolojik eğilimler görülmektedir. Alet yapan insan en eski tabakalarda yerel riyolit, andezit ve bazaltı kullanmıştır. Bu hammaddeler ile genellikle kıyıcılar, çekirdek aletler ve büyük yongalar üretilmiştir. En erken tabakalarda obsidiyen genel olarak iki yüzeyli alet üretiminde karşımıza çıkar³⁹.

III. tabakada hammadde olarak aşağı kesitte obsidiyen çoğunlukta iken yukarı kesitte andezit ve riyolit daha fazla tercih edilmiştir⁴⁰. Aşağı kesitte bulunan III. tabaka masif, kalın, bazen uzun, açık ve düz vurma düzlemli taşmalık üretimine odaklanmıştır⁴¹. İçlerinden bazı yongaların, çontuklu ya da dişlemeli aletlere dönüştürüldüğü görülmüştür. (Lev.6.1). Bu ünite de bulunan az sayıdaki örnek, hazırlanmamış ve düz vurma düzlemli çekirdekler kullanılarak üretilen tek kutuplu yonga üretimini göstermektedir. Bu üretim metodu *levallois* teknik ile benzerdir, (Lev.6.2) fakat *levallois* tekniği karakterize eden topuk ve çekirdek hazırlığından yoksundur. Ortaya çıkan parçalar minimal düzeyde bir hazırlığı gösterir ancak şekli önceden belirlemek için yapılan bir hazırlık görülmez. III. seviyede gerçek bir *levallois* teknik ya da iyi üretilmiş *Moustérien* kenar kazıyıcılar yoktur. Ancak, yumuşak vurgaç ile üretilen iki yüzeyli üretimine ilişkin birkaç adet obsidiyen yonga bulunmuştur⁴². Yukarı kesitte hammadde dışında diğer özellikler aynıdır. Bu ünitenin Yarımburgaz ve Karain mağaralarının alt tabakaları ile benzerlik gösterdiği bildirilmektedir⁴³.

IV-V ve VI-XII. tabakalarda görülen teknik, yaş olarak daha yeni tarihler veren seviyelere göre oldukça farklıdır. Bu seviyelerde obsidiyenden daha az biçimde faydalanılmıştır ve belirli teknolojik süreçlerle sınırlıdır. Bazı seviyelerdeki yonga ve iri aletler; riyolit, bazalt ve neredeyse yalnızca andezit kullanılarak üretilmişlerdir. Yapılan yongalama deneyleri bu hammaddelerin lokal versiyonlarının silikatlaşma, içerdiği çok sayıda iç çatlak ve diğer düzensizliklere bağlı olarak çok değişken

³⁹ Slimak ve diğ., 2008:103-104

⁴⁰ Balkan-Atlı ve diğ., 2007:131

⁴¹ Balkan-Atlı ve diğ., 2008:55

⁴² Slimak ve diğ., 2008:105

⁴³ Balkan-Atlı ve diğ., 2007:131

çalışma özelliklerine sahip anizotropikler olduğunu göstermiştir. Ancak sedimanlar içerisinde bulunan bazı obsidiyen parçalar ve doğal obsidiyen yumruların varlığı bu hammaddenin IV, V ve VI-XII seviyelerin biriktirilmesi süresi boyunca mevcut olduklarını göstermektedir⁴⁴.

IV. tabakada obsidiyen, kullanılan yerel hammaddelere (riyolit, andezit, bazalt) oranla daha az oranla temsil edilmiştir. Bu hammaddeler çoğunlukla masif aletlerin üretiminde kullanılmıştır. İçlerinde çok az parça minimalist bir *levallois* tekniği ifade eder⁴⁵. Yukarı kesitte bulunan IV. tabaka ise hammadde olarak aşağı kesit ile aynı özellikleri yansıtır. Bu tabaka büyük olasılıkla yamaç veya kaya sığınağı çökmesi sonucu kaotik durumda riyolit bloklar arasında ve altındaki arkeolojik materyallerden oluşmaktadır. Buna karşın buluntular iyi durumdadır. Erozyon, sürtünme ya da jeolojik herhangi bir faktörden etkilenmemişlerdir⁴⁶. Bu tabakada çok masif ve büyük bir yongalama tekniği mevcuttur. Yontmataş topluluğu birçok iri çekirdek ve çekirdek aletlerden oluşmaktadır. (Lev.7). Bazı çekirdekler olağanüstü büyüktür (>25). Taşımaklık üretimi oldukça basit olmakla beraber çekirdek yüzeyi ve vurma düzleminde neredeyse hiç hazırlık yapılmamıştır. Bununla birlikte çekirdeğin işlenebilir en geniş yüzeyinden büyük bir yonga koparmak için sistematik bir çaba sarf edildiği görülür (Lev.8). Örnek olarak çıkarım negatifleri 20 cm.yi geçen andezit bloklar bulunmaktadır. Bu masif yongalamanın iki nedeni vardır: bloklardan çok büyük bir yonga elde etmek ve sonradan bunları büyük bir çekirdek haline getirmektir. Diğer bir deyişle çekirdek üreten çekirdekler mevcuttur. Çok büyük boyutlu yongaların yonga üzerine yapılan nacaklar ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bazıları 20 cm. çapında olan *diskoid* çekirdeklerde görülmektedir⁴⁷.

IV. tabakanın buluntu topluluğu içindeki çekirdek ve çekirdek parçalarının sayısına kıyasla az sayıda yonga ve yonga alet bulunmaktadır. Bu durumun kısmen iri taneli hammaddelerin iç yüzeylerinin yarılmaya müsait olmasına ya da büyük yongaların başka bir mekâna taşınmasından kaynaklandığı düşünülmektedir⁴⁸.

⁴⁴ Slimak ve diğ., 2008:105

⁴⁵ Balkan-Atlı ve diğ., 2006:384; Balkan-Atlı ve diğ., 2007:127

⁴⁶ Balkan-Atlı ve diğ., 2007:131

⁴⁷ Balkan-Atlı ve diğ., 2007:132; Slimak ve diğ., 2008:105-106

⁴⁸ Slimak ve diğ., 2008:106

Masif yongalama ve aletlerin dışında çok küçük yonga ve aletleri (2-3 cm.) içeren bir yongalama tekniği daha mevcuttur. Yongalama yüzeyi ve vurma düzlemi hazırlanmamış küçük çekirdeklerde de en geniş yüzeyden yonga çıkarımı yapıldığı görülmektedir⁴⁹. Toplanan küçük yongaların bazılarına büyük bir çontuk yapmak amacıyla bilinçli olarak düzelti uygulanmıştır. IV. tabakadaki çekirdek aletlerin büyük çoğunluğu kıyıcı ve kıyıcı aletlerden oluşmaktadır. Kıyıcılar içindeki bazı örnekler keskin kenar göstermektedir. Ayrıca iki yüzeyli aletler de mevcuttur⁵⁰. Buradaki iki yüzeyli aletler ve levallois tekniğın bir arada kullanılması göz önünde bulundurularak tabaka Üst *Acheuléen*'e bağlanmıştır⁵¹.

Bu tabakada farklı teknik ve davranışları sergileyen insan toplulukları ile karşılaşmıştır. Bir taraftan başka bir yere taşınan çok büyük yongalar veya taşımaları, diğer taraftan kullanıldıktan sonra yerinde bırakılan küçük aletler mevcuttur⁵².

3. evreye ait arkeolojik tabakalar birbirlerine yakın mesafede bulunmalarına rağmen V. tabakadan itibaren yukarı ve aşağı kesitteki gelişim farklı şekilde ilerlemiştir. Aşağı kesitteki tabakalar (V. tabaka hariç) aşağıda daha detaylı bir şekilde değineceğimiz riyolit ana kaya içindeki *küvet* olarak isimlendirilen bölümde bulunmaktadır⁵³. Küvetin dışında gerçekleşen kazı çalışmalarında arkeolojik malzemeler çok kısır bir görüntü sergilemektedir.

V. arkeolojik tabaka katlaşımın fosilleşmesini sağlayan ve akarsu erozyonuna karşı koruyan doğal bir kayanın içinde bulunmaktadır. Bu tabakada bulunan yontmataş aletler mükemmel bir şekilde korunmuştur. 2005 kazı sezonunda yaklaşık 6 m²'lik bir alanda açığa çıkarılmıştır. Bu seviyede büyük çekirdek aletlerin üretimi amaçlanmış gözükmektedir. Farklı formlardaki iri taneli volkanik kayalardan üretilen (bazalt da dâhil olmak üzere) çok kalın ve büyük (bazıları 3 kg'den fazla olan) kıyıcı aletler baskındır. Andezitten üretilmiş çok yüzeyliler de görülmektedir. Obsidiyen temel olarak hem sert hem de yumuşak vurgaç yardımıyla iki yüzeyli aletlerin

⁴⁹ Balkan-Atlı ve diğ., 2007:132

⁵⁰ Slimak ve diğ., 2008:106

⁵¹ Slimak ve diğ., 2005a:291

⁵² Balkan-Atlı ve diğ., 2007:132

⁵³ Kuhn ve diğ., 2010:333

üretiminde kullanılmıştır (Lev.9.1). Ayrıca, bu seviyeden biri obsidiyen, diğeri andezitten yonga üzerine yapılmış iki adet nacak bulunmuştur (Lev.9.2). Obsidiyenden üretilmiş olan ilk örneğin kuzey Afrika'da görülen *Tabelbella Tachengit Acheuléen* teknolojisini andıran yontma tekniği ile üretilmiş ve uzun kenarı büyük bir darbeye (*coup de tranchet*) yeniden keskinleştirilmiştir.

Bu seviyedeki iki yüzeyli alet ve nacak örneklerinin bir arada bulunması Güneybatı Asya'daki *Acheuléen* kültürünü çağrıştırdığı belirtilmektedir⁵⁴.

VI'dan XII'ye kadar olan tabakalar, V. tabakanın sediman yapısına benzemektedir. Küçük ayrılmış riolitik ana kaya ve obsidiyen parçaları kolüvyal bir birikim oluşturmuştur. Bu tabakalar küçük doğal bir oyuk ya da *küvetin* sınırları içerisinde kalmak üzere sadece aşağı kesitte 3 m²'lik bir alanda ortaya çıkmıştır. VI-XII. tabakalar üstteki birçok tabakadan daha incedir; ve kısa aralıklı doğal sedimentasyonlarla birbirinden ayrılmış olan art arda sıralanmış işleme/birikme bölümleriyle temsil ediliyor görünmektedir.

Kazılan alan küçük olmasına rağmen bu tabakalar oldukça zengindir. 6 seviyeden çıkarılan tüm materyaller tek bir ünite olarak tanımlanacak kadar birbirine benzerdir. V. seviyede olduğu gibi bu seviyelerde çıkarılan buluntu topluluğu *Acheuléen* olarak karakterize edilebilir. Bu durum *Acheuléen* seviyeleri bir bütün halinde görebilmemize yardımcı olur. Bunlar arasında küçük asimetric (Lev.10) alt kısmı yongalanmamış ve düz dışbükey formlar da dâhil çeşitli iki yüzeyli aletler bulunmaktadır. Ayrıca, iki yüzeyli yapımında kullanılmış birçok atık yonga da mevcuttur. Sadece bir tane obsidiyen nacak-yonga elde edilmiştir. Obsidiyen sadece iki yüzeyli teknolojide kullanılırken, diğer yerel hammaddeler farklı teknolojik amaçlarla kullanılmıştır. VI-XII. tabakalarda en fazla görülen alet olan çok yüzeylilerin (53 adet, yontmataş topluluğunun %9.2'si) neredeyse tamamı andezitten üretilmiştir. Çok yüzeylilerin çapı 5 ila 15 cm. arasında değişmektedir. En küçükleri örs üzerinde yongalama kullanılarak ince, yassı andezit parçalarından üretilmiştir. Bazalt, andezit ve riolitten üretilmiş çok sayıda kıyıcı ve kıyıcı alet görülmektedir⁵⁵. Bu seviyelerde elde edilen aletlerin hammadde tercihinde bir seçicilik göze çarpar.

⁵⁴ Slimak ve diğ., 2008:106-107

⁵⁵ Slimak ve diğ., 2008:107

İki yüzeyli aletlerin üretiminde genel olarak obsidiyen kullanılıyorken, çok yüzeyli parçalar andezitten, satır ve satır/kıyıcı kategorisine giren aletlerin çoğunluğu riylit ve bazalttan yapılmıştır⁵⁶. İki yüzeyli aletler 8 tabakanın tümünde obsidiyenden üretilmiştir. Bunun yanı sıra, VII. ve daha üstteki tabakalar Alt Paleolitik dönem içerisinde en eski *levallois* kullanımını yansıtmaktadır⁵⁷ (Lev.11).

Yukarı kesitte yer alan V, VI ve VI' tabakaları aşağı kesitten farklı özellikler göstermektedir. Yukarı kesitte bulunan V. tabaka aşağı kesitte olduğu gibi *Acheuléen* öğelerini barındırmaktadır. Çeşitli boyutlarda iki yüzeyli aletler ve yonga üzerine nacaklar görülmektedir fakat hammadde tercihi açısından diğer kesitten ayrılmaktadır. Aşağı kesitte obsidiyen baskın olarak kullanılıyorken yukarı kesitin bu tabakasında obsidiyen görülmemektedir. Ayrıca, bu tabakanın nacakları İsrail'deki Gesher Benot Yacov yerleşimindeki örneklerle benzetilmektedir⁵⁸. VI. tabaka, V. tabaka ile aynı teknik ve ekonomik özellikleri yansıtır. Büyük çekirdekler, yonga üzerine yapılmış satırlar, iki yüzeyli aletler ve nacaklar mevcuttur. Bu aletlerle birlikte bir adet *Quinson* ucu da ele geçen buluntular arasındadır.

Yukarı kesitin V. ve VI. tabakalarında riylit ve bazalt aletler buluntuların %90'ından fazlasını oluşturur. VI' tabakasında riylit ve bazalt aletlerin oranı %50'nin altındadır ve obsidiyen kullanımında artış söz konusudur⁵⁹. VI'. tabakasında iki yüzeyli aletler diğer tabakalara göre daha fazladır⁶⁰.

Alt Paleolitik seviyeler arasında görülen farklı üretim tekniklerinin bir arada kullanılması ve hammaddelerin olası özel bir iş için seçilmesi fikri insanların teknolojik ve ekonomik açıdan birden fazla stratejiyi benimsediğini göstermektedir.

⁵⁶ Slimak ve diğ., 2006:180-181; Slimak ve diğ., 2007:259-262

⁵⁷ Slimak ve Dinçer, 2007:35; Balkan-Atlı ve diğ., 2008:55-56

⁵⁸ Balkan-Atlı ve diğ., 2007:132

⁵⁹ Slimak ve diğ., 2007:265

⁶⁰ Balkan-Atlı ve diğ., 2008:58-59

V.3. Dursunlu

Anadolu'daki insan yaşamının en eski izlerini barındıran bir diğer buluntu yeri, Konya'nın Akşehir ilçesine bağlı Ilgın Gölü yakınlarındaki Dursunlu yerleşimidir⁶¹ (Lev.12). Dursunlu'ya ait tarihlendirme çalışmaları, sınırlı bölümlerde gerçekleşen sistematik araştırmalar ve paleontolojik olarak önem arz eden faunal bilgiler baz alınarak aktarılmaya çalışılmıştır.

Dursunlu linyit ocağına dair ilk bilgiler, arkeolojik anlamda herhangi bir amaca yönelik olmaksızın su kuyusu açma işlemi sırasında rastlanan linyit damarının varlığı ile ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine yapılan sondaj çalışmaları neticesinde kalınlığı 7 metreyi bulan iki linyit damarı tespit edilmiştir. Daha sonra ocak sahibi açık işletme biçiminde yürütülen çalışmalara başlamıştır. Dursunlu linyitleri (turba) ova seviyesinin 25 metre altında bulunmaktadır. Herhangi bir tektonizmaya maruz kalmamıştır ve tektonik hatlardan oldukça uzaktadır⁶².

Arkeolojik ve paleontolojik potansiyeli zengin olan bu alana, 1986 yılında MTA'lı araştırmacılar bir ön ziyaret gerçekleştirmişlerdir. İşletmeye açılan üst linyit damarının içinden ve tabanından canlı eşelemesine maruz kalmış killer arasından çok sayıda fosil gün yüzüne çıkarılmış, küçük memeli fosil örneklerinin de gözden geçirilmesinin için eleme sistemi uygulanmıştır. Ayrıca, Dursunlu linyit yaşlarının 1 milyon öncesini gösterdiğine değinilmiştir⁶³.

1993-1994 yılları arasında MTA Genel Müdürlüğü, Ankara ve Berkeley Üniversitelerinin "Türkiye Omurgalı Fosil Yatakları" olarak isimlendirilen ortak projesi kapsamında Dursunlu linyit ocağına tekrar gidilmiştir. Alana yapılan ön ziyaret sırasında ortaya çıkarılan, içeriğinde linyit bulunan seviyelerin üzeri bir göl ile kaplanmış ve açık işletme çalışmaları esnasında bu seviyelerin üzerinden atılan örtü toprağı arazinin çevresinde birikme yaparak küçük bir tepe oluşturmuştur⁶⁴. Atık toprak içindeki Paleolitik buluntular iş makineleri yardımıyla blok halinde çıkarılmıştır ve stratigrafik yapıyı bozmayacak şekilde belli bir alanda

⁶¹ Güleç ve diğ., 2003a:81

⁶² Saraç, 2001:12-13

⁶³ Güleç ve diğ., 1997:77; Saraç, 2001:13

⁶⁴ Güleç ve diğ., 2003a:81; Saraç, 2001:14

biriktirilmişlerdir. Bu nedenle taş alet örnekleri ilk gömüldükleri alanlardan ele geçmediği halde düzgün bloklar içerisinde yer aldıklarından stratigrafik pozisyonlarının bozulmadığı belirtilmektedir⁶⁵. Yukarıda sözü edilen birikme sonucu oluşmuş tepe içerisinde bir ön araştırma yapılmıştır. Tepenin en üstündeki çökellerin en yaşlısı olan kil bloklar içerisinde *in situ* biçimde kuvarsit bir yonga bulunmuştur (Lev.13.1). Fosil kemik parçalarının da tespit edilmesiyle araştırmacılar ortak bir düşünce üzerinde yoğunlaşmıştır. Karar verilen nokta, killerin çok küçük enerjili bir akıntı ya da süspansiyon sonucu çökelmiş olduğudur. Ele geçen buluntuların, killeri bu alana taşıyan enerji tarafından taşınamayacağı ve onları sürükleyebilecek kuvveti oluşturamayacağı yönündedir⁶⁶. Sedimanların bozulmamış olarak ortaya çıkarılması ele geçen materyallerin arkeolojik açıdan kanıt olarak kullanılabilmesine olanak sağlamıştır.

Atık toprak içerisinde bulunan yontmataş ögelerin sayısının artması araştırmaların genişletilmesine neden olmuştur. 3 ayrı grupta toplanan araştırmaların ilki yapay tepeciğin yamaçlarında sistemli yüzey araştırmaları yapmak ve tarih öncesine ilişkin buluntuların bloklar içinden toplanmasına yöneliktir. Bir diğeri gölün güney bölümünde yaklaşık 150 m²'lik alanın göldeki su seviyesinin de altına inilerek üst linyit seviyelerinin alt kısımlarına ulaşmak ve taban killeri içerisinde taş alet ve fosil kemik elde edebilmektir. Ayrıca, magnetostratigrafik açıdan uygun olabilecek killerin saptanması ve kutup terslenmesinin bu killer içerisindeki varlığını tespit edebilmek için örnekler alınması da kararlaştırılmıştır. Araştırmaların son ayağı yakın çevrede sedimantolojik ve jeolojik çalışmalar üzerinedir⁶⁷.

Atık toprağın oluşturduğu tepeciğin yamaçlarında başlatılan yüzey araştırmaları kısa sürede sonuç vermiştir. Oldukça karakteristik çakmaktaşı çekirdek ve bir yonga daha bulunmuştur. Daha sonra kil blokların tabanından 100'ü aşkın kuvarsit elde edilmiştir. Gölün güney kısmında kazılan alanda iş makinelerinin yardımıyla üst linyit damarının tabanına inilmeye çalışılmıştır (Lev.13.2). Çalışılması gereken alanın göl seviyesinin 2-3 metre altında bulunması oldukça zor şartlar altında araştırma yapılmasına neden olmuştur. Alanın devamlı olarak yüzey suları

⁶⁵ Güleç ve diğ., 2014a:91

⁶⁶ Saraç, 2001:14

⁶⁷ Saraç, 2001:15

dolması ve linyit tabakasının en az 3.5 metre olması gibi durumlar kazı yapılmasını durdurmuştur. Tüm olumsuzluklara rağmen magnetostratigrafik örnekler başarıyla alınabilmiştir. Sezon sonunda 50’şer metrelik karotlu iki sondaj daha yapılarak karotlar detaylı manyetostratigrafik çalışmaları için gerekli laboratuarlara gönderilmiştir⁶⁸.

Dursunlu’daki jeolojik yapı yöreye özgü bir nitelik taşır. Bu nedenle “Dursunlu Formasyonu” olarak adlandırılmıştır. Alt Pleistosen’e ait olan bu formasyon içerisinde yer alan ve kömür işletmesi nedeniyle oluşturulan çukura dolan sular bir göl oluşturduğundan gölsel kireçtaşları, kil, marn ve linyit yataklarını içeren bu formasyonun sadece 10 metresi yüzeydedir. Geri kalan kısım sular altındaki çökellerden oluşmaktadır⁶⁹.

Dursunlu’da yapılan araştırmalar sonucunda fauna, çok çeşitli türler ile temsil edilmiştir. Çok sayıda büyük ve küçük memeli ile kuş türleri saptanmıştır. 47 kuş türünden 41 tanesi tanımlanmıştır. Bunlardan 8 türün soyu tükenmiştir⁷⁰. Diğer hayvan fosil kalıntıları ise; *Proboscidae* (hortumlugiller), *Rhinocerotidae* (gergedanlar), *Equidae* (atlar), *Hippopotamidae* (hipopotamlar), *Suidae* (domuzlar), *Cervidae* (geyikler), *Bovidae* (sığırlar), *Carnivora* (etçiller), *Insectivora* (böcekçiller), *Lagomorpha* (tavşangiller), *Rodentia* (kemirgenler) gibi büyük ve küçük memeliler, balıkçıl, karabatak, kaz, ördek, kartal ve şahin gibi kuşlar, kaplumbağa gibi sürüngenler ve kurbağa gibi amfibilere rastlanmıştır⁷¹.

Ekolojik açıdan, bataklık ve göllerin varlığı ile etrafı ormanlarla çevrili bir doğal ortam mevcuttur⁷². Fosiller arasında özellikle sucul kuşların bulunması Pleistosen dönemde burada sığ bir göl ve bataklık olduğuna işaret etmektedir. Kartal ve şahin gibi kuş türlerinin varlığı az da olsa bölgede çayırılık ve açık arazilerin bulunduğunu gösterir. Büyük karasal memeli fosilleri mamutlar, gergedanlar, atlar, domuzlar, geyikler, kedigiller, köpekgiller, sırtlanlar, sansarlar ve ayılarla temsil edilir. Domuz

⁶⁸ Saraç, 2001:16

⁶⁹ Özer ve Baykara, 2009:67-68

⁷⁰ Louchart ve diğ., 1998: 342

⁷¹ Özer ve Baykara, 2009:68

⁷² Güleç ve diğ., 1999: 355-358; Güleç ve diğ., 2003a: 83-86

ve kızıl geyik kalıntıları bölgede ormanlık alanları, kedigiller ve ceylan kalıntıları ise kurak, step ve yer yer ağaçlık alanları yansıtmaktadır⁷³.

Araştırmacılar tarafından Anadolu’da diğer jeolojik devirlere göre Kuvaterner’in ilk aşaması olan Pleistosen dönem sedimanları içinden elde edilen fauna örneklerinin sınırlı olduğu belirtilmiştir⁷⁴. Dolayısıyla, Dursunlu’da keşfedilen ve bilimsel dayanağı olan fosil bulguların, gerek antropolojik gerekse paleoekolojik açıdan Anadolu’nun eksik olan parçalarını birleştirme konusunda etkin bir rol üstlendiği anlaşılmıştır.

Fauna bilgilerinden yola çıkılarak yapılan tarihlendirme, Alt ve Orta Pleistosen dönemi içine alan Bihariyen olarak tanımlanmıştır. Mikro memeli fosil örneklerinden biri (*microtus –allophaiomys- nutiensis*) bize Dursunlu için üst zaman sınırı olan G.Ö. 900.000 tarihini vermiştir⁷⁵.

Stratigrafik konuma yardımcı olacak diğer kriterimiz olan yontmataş aletler, yüzeyde bırakılan sediman blokları içinden ve çevresinden toplanmıştır. Sağlam sediman bloklarından kazılarak çıkarılan pek çok örnek belirli bir bloğa atfedilebilecek durumdadır. Ancak, taş ocağını su basması sonucu birincil dolguların günümüzde erişilmez olması nedeniyle, blokların kendileri orijinal konumlarında gözlemlenememiştir. Buluntuların kaynağı olan linyit bloklar arasındaki mekânsal ilişkiler bilinmediği için, tüm koleksiyon tek bir birim olarak değerlendirilmiştir⁷⁶.

Doğrudan bloklardan kazılarak çıkarılan materyaller, linyitten veya linyit seviyelerinin altındaki sertleşmiş turbalı, siltli (bazen *gastropod*lar içeren) sedimanlardan gelmektedir. Bazı örnekler belirgin olarak mavi ve siyah lekeler taşımaktadır. Bu durum da turba veya linyit dolgulardan oluştuklarına kanıt oluşturmaktadır. Omurgalı canlı fosilleri içeren seviyeler ile üstlerde bulunan gri sarı alüvyonlu kil blokları arazide yakından incelenmiştir. Bu kısımlarda geçmiş döneme

⁷³ Özer ve Baykara, 2009:68

⁷⁴ Güleç ve diğ., 1997: 76; Saraç, 2001: 13

⁷⁵ Güleç ve diğ., 1997: 78; Güleç ve diğ., 2003a: 81

⁷⁶ Güleç ve diğ., 2009a:15-16

ait hiçbir kültür belgesi bulunamamıştır. Dolayısıyla, taş aletlerin daha yakın zamanı işaret eden alüvyonlu killerden değil, üst linyit içinden çıkarıldığı kesindir⁷⁷.

Dursunlu'da ele geçen yontmataş aletlerin tamamına yakını beyaz damarlı kuvarstan üretilmiştir. Bu tip hammaddeler üzerindeki teknolojik özelliklerin tespit edilmesinin zor olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, sedimantasyonun yapısı göz önünde bulundurulduğunda, büyük kuvars damarı parçaları ve çakmaktaşılarının herhangi bir doğal kuvvet ile taşınamayacağı belirtilmektedir. Taş aletlerin çoğunun ya da tümünün üst linyit seviyesinde bulunmasının insan aktiviteleri sonucu oluştuğu düşünülmektedir⁷⁸

Bulunan taş aletlerin temel özelliklerine göre örneklere, 1 ve 5 sayıları arasında subjektif bir skor verilmiştir. 1 sayısına tabii tutulanlar kesinlik derecesi en az, 5 sayısını içeren parçalar ise kesinlik derecesi en fazla olanlardır. Parçaları skorlamadaki ölçütler ise;

1. Vurma düzleminin varlığı ya da belirgin vurma yumrusu
2. İyi tanımlanmış dorsal (üst) ve ventral (iç) yüz
3. Üst yüz üzerinde daha önce yapılmış çıkarımların negatif izlerinin sayısı
4. İkincil düzeltileme veya kenar hasarı şeklindedir.

Söz konusu örnekler üzerinde, iki analizci birbirinden bağımsız bir şekilde çalışmıştır. Daha sonra skorlamadaki uyumsuzluklar ortak bir şekilde çözümlenmiştir. Yukarıdaki kriterlere uymayan örnekler skorlamaya dâhil edilmemiştir. Toplanan parçaların tamamı 175 tanedir. Bunlardan 135 tanesi tanımlanabilmiştir. Kalan 40 örneğin insan aktiviteleri ile ilişkili olmadığı anlaşılmıştır⁷⁹. Bu bilgilerin tablolara aktarılmış hali aşağıdaki gibidir⁸⁰.

⁷⁷ Güleç ve diğ., 2009a:16

⁷⁸ Güleç ve diğ., 2009a:16

⁷⁹ Güleç ve diğ., 2009a: 15-18

⁸⁰ Güleç ve diğ., 2009a: 17-18 (Sözü edilen tablolar, ilgili yayından İngilizce'den Türkçe'ye tarafımızdan çevrilerek aktarılmıştır.)

	Düşük		Orta		Yüksek
Kesinlik Derecesi	1	2	3	4	5
	12	14	35	46	28
Dursunlu’da insan aktivitesine kanıt olarak gösterilen, kesinlik ifade eden 135 örnek					

Tablo 1

Hammadde	Tümü	Kesinlik derecesi 4 ve 5 olan örnekler	İkincil modifikasyon içeren örnekler
Kuvars	120	62	9
Çakmaktaşı	5	4	2
Volkanik	1	1	1
Tanımlanamayan	1	-	-
Toplam	127	67	67
Yonga ve yonga aletlerin hammadde dağılımı			

Tablo 2

Taşımalık Tipi	Tümü	Kesinlik derecesi 4 ve 5 olan örnekler
Kabuklu yonga (>75%)	5	3
Düz yonga	37	29
İki kutuplu yonga	12	12
Yonga parçası	60	23
Yontma artığı	13	-
Toplam	127	67
Yonga ve yonga aletlerin taşımalık tipleri		

Tablo 3

Topuk tipi	Tümü	Kesinlik derecesi 4 ve 5 olan örnekler
Kabuklu	4	3
Düz	27	20
İki düzlemli	5	5
Ezilmiş	13	12
Toplam	49	40
Yonga ve yonga aletlerin topuk tipleri		

Tablo 4

Alet Türü	Sayı
Çontuklu	2
Düzeltili yonga	3
Test edilmiş parça	1
Kıyıcı	1
Çok yüzeyli	1
Çok yüzeyli çekirdek	3
Piece esquillée	1
Toplam	12
İkincil modifikasyon ile üretilmiş örnekler (çekirdek aletler, çekirdekler, yonga aletler)	

Tablo 5

Araştırmacıların bu tablolardan yola çıkarak yaptığı yorumlamalar -ve tarafımızdan da aktarıldığı üzere- Dursunlu buluntu yerinde ele geçirilen yontmataş materyallerin neredeyse tamamının (%95) hammaddesi kuvarstır. Geriye kalan yüzdeyi temsil eden hammaddeler ise çakmaktaşı ve tanımlanamayan volkanik taş olarak karşımıza çıkar. Yontmataş buluntuları temel olarak yonga ve yonga parçalarından oluşur (%85.3). (Lev.14.1). Yonga ve yonga parçalarının çoğu parçalı olarak ele geçmiştir. Bulunan aletlerin %40'dan daha az bir kısmının topukları korunmuştur. Proksimal ve distal bir uç göstermeyen yonga parçaları %36.2 oranındadır. Hammaddesi kuvars olan aletlere iki kutuplu (bipolar) teknik

uygulandığında parçalanma oranı oldukça yüksek olmaktadır. Dursunlu aletleri de bu duruma örnek olarak gösterilmiştir. Yonga topukları çoğunlukla düzdür (tek yüzlü). Geriye kalanlar ezilmiş veya dağılmış şekildedir. Yüzcüklü topuk içeren bir parça yoktur. Ayrıca *levallois* metodu ya da iki yüzeyli üretimine ilişkin herhangi bir örnek bulunamamıştır⁸¹. Bu durumun buluntu sayısının az olmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir⁸².

Kuvars kullanımı ile sıkça ilişkilendirilen ezilmiş ve dağılmış topuklar iki kutuplu veya örs üzerinde yongalama kullanımını yansıtmaktadır. Yongalar kısa ve kalındır. Kırılmamış yongaların azami boyutu ortalama 28.5 mm'dir. Toplanan örneklerin hiçbiri el baltalarının şekillendirilmesi veya inceltilmesi sırasında meydana gelen yonga özelliklerine sahip değildir. Tablo 2 ve 5'te görüldüğü üzere toplamda 12 örnek çekirdek veya alet gibi bariz ikincil düzeltileme yapılmış örneklerdir. Bunlar arasında düzeltilenmiş veya kullanılmış yongalar, bir tane çok yüzeyli alet, bir tane kıyıcı, birkaç adet çok yüzeyli çekirdek, *piece esquillée* ve iki kutuplu çekirdek mevcuttur. Tek örnekle temsil edilen çok yüzeyli alet bozulmuş volkanik veya metamorfik bir kaya kullanılarak elde edilmiştir (Lev.14.2). Buna karşılık yüksek kaliteli çakmaktaşı kullanılarak üretilmiş özenli çok yüzeyli çekirdek örnekleri bulunmaktadır (Levha15.1). Farklı yüzeyde, önceki yongalamanın izlerini taşıyan basit vurma yoluyla oluşturulmuş yongalar ele geçmiştir. Kuvarstan üretilmiş diğer tanımlanmış çekirdekler daha az belirgin özellikler içerirler⁸³. Düzeltili parçalar oldukça azdır ve çoğu teşhis edilememiştir. Bunlar arasında; 3 adet çontuklu, 2 adet kısmi düzeltili ya da kullanımdan dolayı çok yıpranmış yongaların bulunduğu belirtilmektedir. (Lev.15.2,3). Kuvars parçaların kolay şekillendirilmesi sebebiyle bu aletler üzerinde görülen düzeltelerin insan kullanımı sonucu oluştuğu düşünülmektedir. Ayrıca, kullanım izleri konusunda uzman olan Nicholas Toth ile yapılan görüşmede çakmaktaşıdan üretilmiş büyük bir yonganın yumuşak eti kesmek için kullanılmış olabileceği belirlenmiştir⁸⁴.

⁸¹ Güleç ve diğ., 2009a:15-17

⁸² Güleç ve diğ., 2014a:91

⁸³ Güleç ve diğ., 2009a:17-19

⁸⁴ Güleç ve diğ., 2009a:19; Özer ve Baykara, 2009:69

Buluntu topluluğu doğrultusunda, Dursunlu'da küçük boyutlu yonga üretiminin hâkim olduğu gözlemlenmiştir. Yongalar belli bir standart göstermez. Hammadde kalitesi düşüktür. Yongalama doğrudan ve sert vurgaç tekniği ile yapılmıştır. Ayrıca, iki kutuplu tekniğinde uygulandığı görülmüştür⁸⁵. Dursunlu insanların hammadde temini için Sultan Dağı'nı tercih ettiği ileri sürülmüştür⁸⁶.

Dursunlu buluntu yerini Türkiye Paleolitik'i açısından önemli kılan diğer unsurlar, taş aletler aracılığı ile bazı uzun kemikler üzerindeki kesme izleri⁸⁷ (Lev. 16.1) ve bir taş aletin kenarında görülen kullanım izidir⁸⁸.

Tarihlendirme çalışmaları, atık toprağın oluşturduğu yapay tepecik içerisinde gerçekleştirilen karotlu sondajlara dayanmaktadır. Karotlu sondajın üst 7. metresinden elde edilen magnetostratigrafik yaşlandırma, Matuyama (R) terslenmesinin varlığını ortaya koymuştur. Bu veri G.Ö. 780.000 yıl öncesine uzanan zaman aralığını göstermektedir⁸⁹. Dursunlu'daki mikro memeli fosilleri ile yapılan faunal korelasyon yöntemiyle bu tarih daha aşağı çekilmiştir ve taş aletlerin bulunduğu tabaka G.Ö. 900.000 yıl öncesine tarihlendirilmiştir. Buna göre, Dursunlu buluntu yerindeki tabakaların yaş aralığı G.Ö. 780-990.000 yılları arasına yerleştirilebilmektedir⁹⁰.

V.4. Yarımburgaz Mağarası Alt Paleolitik Katlaşımı

Anadolu günümüzde de olduğu gibi, Paleolitik Çağ boyunca Asya ile Avrupa arasında kaçınılmaz bir geçiş noktası olmuştur. Alt Paleolitik dönemde iki grupta incelenen endüstriler (iki yüzeyli alet içeren ve içermeyen), Anadolu'da görüldüğü yerler bakımından farklılıklar göstermektedir. Avrupa kıtası içine dâhil edebileceğimiz Trakya ve çevresinde bugüne kadar iki yüzeyli alet bulunamamıştır. Buna karşılık, yontuk çakıl kültürünün varlığından söz etmek mümkündür⁹¹. Bu noktada Yarımburgaz Mağarası, konum itibarıyla de (Marmara Bölgesi) anahtar bir

⁸⁵ Güleç ve diğ., 2009a:19

⁸⁶ Saraç, 2001: 15

⁸⁷ Güleç ve diğ., 1997: 78

⁸⁸ Güleç, 1999: 213

⁸⁹ Howell ve diğ., 1997: 47-48; Güleç ve diğ., 2003a: 81

⁹⁰ Güleç ve diğ., 2003a:81; Güleç ve diğ., 2009a: 14; Özer ve Baykara, 2009:67

⁹¹ Yalçinkaya ve diğ., 2010a:1

rol oynamaktadır (Lev.16.2). Mağara Eosen kökenli bir kayanın akarsu tarafından korozyona uğratılması sonucu oluşmuştur⁹². Geçmişten günümüze değin çok defa tahribata uğramış mağarada⁹³ ilk olarak Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu araştırmalar yapmış fakat sistemli olarak yapılan kazı çalışmalarından ilki, 1986'da Prof. Dr. Mehmet Özdoğan tarafından⁹⁴, 1988-1990 yılları arasında ise inter-disipliner olarak Prof. Dr. Güven Arsebük başkanlığında yapılmıştır⁹⁵.

Yarımburgaz, Aşağı ve Yukarı Mağara olarak iki kısımdan oluşur. Söz konusu bu iki göz, ağız kısmına yakın bir yerde bir geçitle bağlanan iki bölümden oluşmaktadır⁹⁶ (Lev.17.1). 1986 yılında Özdoğan, burada yaptığı çalışmalarda stratigrafi hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre; Yukarı Mağara'da toplam 15, Aşağı Mağara'da ise 16 tabaka tespit edilmiştir. Bunlardan Yukarı gözdeki 6 ile 15. tabakalar ile Aşağı gözde yer alan 3 ile 12. tabakalar arası Pleistosen dönem'e yerleştirilmiştir. Aşağı gözde bulunan 13 ve 16. tabakalar arasında ardışık olarak sert traverten katmanlarıyla karşılaşmıştır. Ortaya çıkan alan verimsiz bir görünüm sergilemiştir. Aşağı Mağara'da 3-12, Yukarı Mağara'da ise 12-15 seviyeleri arası Alt Paleolitik döneme atfedilmiştir. *Acheuléen* kültüre ait herhangi bir iz bulunamamıştır fakat dönemin ilk evrelerine ilişkin çaytaşı alet topluluğu ve hayvan kemikleri mevcuttur. Bu kanıtları oluşturan dolgular, başkalaşmış sedimanlar ile saklıdır ve uzun bir zaman dilimini gösterir niteliktedir. Özdoğan, tabakalarda çıkan materyallere dayanarak Alt Paleolitik dönemin üst sınırının G.Ö.400.000, alt sınırının 1 milyon yıla kadar çekilebileceğini belirtmiştir⁹⁷. 1986 kazı sezonunda bu döneme ait yontmataş aletler, 4. seviye (12), 5. seviye (119), 6. seviye (194), 7. seviye (25), 8. seviye (23), 9. seviye (8) ve 10. seviyelerde (8) görülmüştür. Fosil hayvan kalıntıları ise; 3, 5, 6, 7, 9 ve 12. seviyelerde ortaya çıkmıştır⁹⁸.

⁹² Arsebük, 1996:33

⁹³ Özdoğan ve Koyunlu:1986:5; Dinçer ve diğ., 2012:18-19

⁹⁴ Özdoğan, 1988:323-346

⁹⁵ Arsebük ve diğ., 1989;1990;1991

⁹⁶ Arsebük, 1996:34

⁹⁷ Özdoğan, 1988:326-331

⁹⁸ Arsebük ve diğ., 2010:14

Arsebük başkanlığındaki kazılar, Aşağı Mağara’da gerçekleşmiştir ve Paleolitik Çağ’a ait kalıntıları açığa çıkarmaya yöneliktir⁹⁹. Aşağı Mağara’da toplam 9 açmada (Z-88,Y-88,V-88,U-89,T-89,S-89,N-90,R-90,P-90) çalışılmıştır¹⁰⁰ (Lev.17.2).

Sedimentoloji açısından mağara, 6 ana evreden oluşmaktadır. Bunlardan ilk üç evre, Aşağı Mağarayı 4, 5 ve 6. evreler Yukarı Mağara’yı nitelemektedir¹⁰¹. 1. evre, en eski oluşum sürecini oluşturur ve tabanı kuvars kum ve çakılları içermektedir. Burada akarsu ve durgun suyun oluşturduğu ince kil tabakası ile karşılaşmıştır. Bu tabakanın üst kısmı fosfatiktir ve hava koşullarına maruz kalmıştır¹⁰². 2. evre, dış faktörlere açık olması sebebiyle katmanların çatlayarak kurumasına neden olmuştur. Yontmataş ve çok sayıda fosil kalıntı evrenin sonuna doğru ortaya çıkar¹⁰³. 3. evre olası bir depreme bağlı olarak tavandan düşen taş ve kaya parçaları ile nitelenir ve ilk iki evreye görece daha kısa dönem aralığına işaret eder. Yarımurgaz Mağarası’nın Alt Paleolitik döneme özgü buluntu toplulukları bakımından esas katmanı bu evredir. Yontmataş endüstri ve hayvan fosil kalıntıları 2. evrenin sonları ve 3. evre süresince görülmektedir¹⁰⁴.

Aşağı Mağara olarak adlandırılan gözde 1988-1990 yılları arasında yapılan kazıları daha ayrıntılı görebilmek amacıyla çalışılan açmaları detaylandırmaya çalışacağız.

1988 yılı Z açması: Kendi içinde 14 üniteye ayrılmıştır. Paleolitik buluntular ele geçirilememiştir ve ana kayaya ulaşamamıştır. 0 ile 3. birimler arası karışık arkeolojik içeriğe sahiptir. 4. ve 7. birimler arası steril, 8 ve 12. birimler arasında mikro omurgalılar tespit edilmiştir. 12 ve 13. birim ise Paleosol toprağı içermektedir¹⁰⁵.

1988 yılı Y açması: 1989 yılındaki kazı sonuçları toplantısı yayınında Y açmasının 7 üniteye ayrıldığı bildirilmiştir¹⁰⁶. 2010 yılında ilgili bir başka yayında ise bu açmanın

⁹⁹ Arsebük ve diğ., 1990:10-11

¹⁰⁰ Arsebük ve diğ., 2010:16-17

¹⁰¹ Farrand ve McMahon, 2010:47-49

¹⁰² Arsebük, 1996:34; Arsebük, 1998:10

¹⁰³ Arsebük, 1998:10

¹⁰⁴ Arsebük ve diğ., 1991:19-20; Arsebük, 1996:34; Arsebük, 1998:10

¹⁰⁵ Arsebük ve diğ., 1990:11

¹⁰⁶ Arsebük ve diğ., 1990:15

6 ünite ile temsil edildiği belirtilmiştir¹⁰⁷. Bu alanın stratigrafisi konusunda, herhangi bir yanlışlığa ihtimal vermemek amacıyla iki yayını da dikkate almaya çalışacağız. 1989 yayınında Y açmasının toplu stratigrafisinin, 0a/b, 1a, 1b, 1c, 1d, 2a/b, 3a/b, 4 ve 5 birimlerinden oluştuğunu¹⁰⁸, 2010 yayınında ise, 1a/b, 2a/b, 3a/b, 4 ve 5 olarak ayrıldıklarını görürüz¹⁰⁹.

Üniteler yukarıda da belirtildiği üzere, kendi içlerinde alt birimlere ayrılmışlardır. 0a/b biriminde, bol kireçtaşı mağara toprağı ve fauna ele geçirilmiştir¹¹⁰. 1. birim, 1a ve 1b olarak adlandırılmıştır. Kısmen çimentolaşmış çok sayıda kireçtaşı parçaları bu birimin üst kısımlarında mevcuttur. 200'ü aşan yontmataş alet ve 300'e yakın omurgalı hayvan fosilleriyle karşılaşmıştır¹¹¹. 2010 yayınında söz edilmeyen 1c biriminde, *Homo* türüne ait bir sol alt kesici diş bulunmuştur¹¹². 1d biriminin, 1b'den 1c'ye inen çukuru karşıladığı belirtilmiştir¹¹³. 2. birim 2a ve 2b şeklindeki alt gruplarla temsil edilmiştir. 2a seviyesinden 40, 2b seviyesinden 2 parça açığa çıkarılmıştır. 3a ve 3b olarak isimlendirilen 3. birim ise küçük kireçtaşı parçaları ve taş döküntülerinden oluşmaktadır. Toplamda 81 adet parça açığa çıkarılmıştır. 4. birim steril, 5. birimde ise, mikrofauna oldukça verimli, makrofauna bakımından ise kısır bir görüntü sergilemektedir¹¹⁴.

1988 yılı V açması: Özdoğan'ın 1986 yılında Aşağı Mağara'da açtığı A.71 olarak adlandırılan açmanın¹¹⁵, güney kısmının derinleştirilmesiyle oluşturulmuştur¹¹⁶. Tarih Öncesi'ne ilişkin fauna örneklerini barındıran 12. tabaka, A.71 açmasının daha derine inen devamı niteliğindedir. A.71 açmasının daha önceki yıllarda belgelenmesinden ötürü, karışıklığı önlemek amacıyla daha derine inen seviyeler a, b, c ve d olarak isimlendirilmiştir. Bu seviyelerin tümü sterildir ve ana kayaya ulaşamamıştır¹¹⁷.

¹⁰⁷ Arsebük ve diğ., 2010:16

¹⁰⁸ Arsebük ve diğ., 1990:19 (Tablo 3)

¹⁰⁹ Arsebük ve diğ., 2010:16-17

¹¹⁰ Arsebük ve diğ., 1990:19 (Tablo 3)

¹¹¹ Arsebük ve diğ., 2010:17 (Fig.1.10)

¹¹² Arsebük ve diğ., 1990:15

¹¹³ Arsebük ve diğ., 1990:19 (Tablo 3)

¹¹⁴ Arsebük ve diğ., 2010:16-17; Arsebük ve diğ., 1990:19 (Tablo 3)

¹¹⁵ Özdoğan, 1988:338 (Resim 3)

¹¹⁶ Arsebük ve diğ., 1990:11

¹¹⁷ Arsebük ve diğ., 2010:16

1989 yılı T açması: 1989 yılında saptanan buluntu topluluğunun büyük kısmı bu alanda yer alır. 6 üniteden oluşan T açmasından, 430'u aşkın yontmataş alet, 900'den fazla tanımlanabilir kemik ve kemik parçaları toplanmıştır. 1. birim çok sayıda fauna kalıntısı barındırmasına karşın taş alet sayısı bakımından verimsizdir. 2. birimde, mağaranın tavanından düşen kayaçlar mevcuttur. 3 ve 4. birim ilk iki birime göre zengin görünüm sergilemektedir. Toplam 430 adet taş alet ve 600'den fazla fauna örneği bulunmuştur. Fauna'nın çoğunluğu *Ursus* cinsine ait kemiklerdir. 3. birim, mikrofauna bakımından da zengindir. 5. ve 6. birim jeolojik karakterlidir. 5. birim, mağara tabanının kuru iklim etkisiyle çatladığını gösterir. 6. ve son birim, kırmızımsı sarı renktedir ve en derin seviyeyi oluşturur¹¹⁸.

1989 yılı S açması: Bu açmada 7 ünite saptanmıştır. 0 olarak adlandırılan en üst seviye, karışık yüzey toprağıdır. 1. birim, sert, sarı renkli taşlı düzlemde oluşur. 2. birim ise, T-89 açmasının geniş bir uzantısıdır. 3. birim sınırlı bir alanda görülür. 4. birim ise taş alet ve fauna bakımından oldukça zengindir. 5. ve 6. birimler ise sterildir. Bu açmada da ana kayaya ulaşılammıştır¹¹⁹.

1989 yılı U açması: Yüzey toprağının altında, mağara batı duvarının doğu yönünde ilerlediği saptanmıştır fakat bu kısımda kaya blokları ile karşılaşmıştır. Mağara toprağı yatay düzlemde kazılmış ve 5 birime ayrılmıştır. Taş alet bakımından fakirdir. Fazlaca mikro ve makrofauna ele geçirilmiştir¹²⁰.

1990 yılı P-90 açması: Girişten 45 m. içeride olan bu açmada 4 ünite tespit edilmiştir. 1. birim zengin fauna fakat az sayıda taş aleti içerir. 2. birim oldukça sert sediman yapısına sahiptir. 200 adet fosil kalıntısı ele geçirilmiştir fakat taş alet bakımından yine fakirdir. 3 ve 4. birimler sterildir. *Ursus* pençesi ve kafatası bütün olarak bu açmadan çıkarılmıştır¹²¹.

1990 yılı R-90 açması: U-89 ve Z-88 arasında yer alan R-90 açması mağara ağzına yakın ve bol ışık alan bir konumdadır. Toplam 6 üniteden oluşmaktadır. Bu açmada diğerlerinden farklı olarak kemik, diş ve taş aletler yoğun bir şekilde birlikte ele

¹¹⁸ Arsebük ve diğ., 1991:21-22; Arsebük ve diğ.,2010:17

¹¹⁹ Arsebük ve diğ., 1991:21; Arsebük ve diğ.,2010:17-18

¹²⁰ Arsebük ve diğ., 1991:22

¹²¹ Arsebük ve diğ., 1992:7, Arsebük ve diğ.,2010:18

geçmiştir¹²². Hemen hemen 100 diş, 290 kemik ve 170 adet taş alet bulunmuştur. 2. birimde sayıca azalan taş aletler ve hayvan kalıntıları mevcuttur. 2 ve 3. birimler arasında bir uyumsuzluk söz konusudur. 4. birim sterildir, 6. birim ise büyük hayvan kemikleri ve mikrofauna içerir. Taş aletler az sayıdadır¹²³.

1990 yılı N-90 açması: Aşağı Mağara girişine çok yakın bir yerde açılan bu açmada, Paleolitik Çağ'a ait hiçbir maddi kültür belgesi bulunamamıştır. Buna karşılık ana kayaya ilk kez bu açmada ulaşılmıştır. Araştırmacıların tahminleri sonucu mağaranın iç kısımlarda derin, mağara girişinin ise, iç kısımlara nazaran yüzeye daha yakın bir konuma sahip olduğu saptanmıştır¹²⁴.

Yukarıda ayrıntılı olarak bahsettiğimiz kazılarda çalışılan alanların, sedimantasyon safhaları ve jeolojik seviyeleri belirlenmiştir. Daha sonra arkeolojik seviyeleriyle korelasyon kurulmuştur¹²⁵. 1. ana evre R ve S, 2. ana evre T, U ve V, 3. ana evrede W, X ve Y tabakaları mevcuttur¹²⁶. Yarımburgaz Mağarası'nda Üst Pleistosen ve Holosen devirlere ait dolgular sadece Yukarı Mağara'da, Orta Pleistosen'e ait dolgular ise Aşağı Mağara'da görülmektedir¹²⁷. İki gözde kazılan açmalarda ana kayaya ulaşılammıştır (sınırlı alanlar hariç)¹²⁸. Dolayısıyla en alt katmanlarda arkeolojik anlamda herhangi bir verinin var olup olmadığı bilinmemektedir.

Mağarada, traverten ve dişlere yapılan üç ayrı tarihlendirme metodu bulunmaktadır. Bunlar; standart ve isokron $^{230}\text{Th}/^{234}\text{U}$, standart ESR (Electron Spin Resonance) ve ESR ile $^{230}\text{Th}/^{234}\text{U}$ birleşiminden oluşan tarihlendirme yöntemleridir. Fayda sağlaması olası arkeolojik dolgular içinde yer alan traverten ve kolofan örnekleri $^{230}\text{Th}/^{234}\text{U}$, mevcut fosil kalıntıları için ise ESR yöntemi uygulanmıştır¹²⁹. $^{230}\text{Th}/^{234}\text{U}$ yöntemi için 15 örnek toplanmıştır. Bunlardan 5 tanesi yapısal olarak diğer örneklerle göre daha az gözenek ve aşınım göstermiştir. Analize uygun gibi görünenlerin içinden sadece bir örnekte (89YAR7a-b) sonuç alınabilmektedir. Bu örnek

¹²² Arsebük ve diğ., 1992:6

¹²³ Arsebük ve diğ., 2010:19

¹²⁴ Arsebük ve diğ., 1992:5

¹²⁵ Arsebük ve Özbaşaran, 1999:62 (Tablo.2.1); Farrand, ve McMahon,2010:37 (Tablo 2.2)

¹²⁶ Howell ve diğ., 1996:32-33

¹²⁷ Arsebük ve diğ., 2010:20

¹²⁸ Farrand ve McMahon, 2010:49

¹²⁹ Blackwell ve diğ., 2010:51

ilk analizlerde G.Ö.160.000 yıl sonucunu vermiş fakat sağlıklı olmadığı anlaşılmıştır. Daha sonra $^{230}\text{Th} / ^{232}\text{Th} = 1.25$ değerleri dikkate alınarak tekrar yapılmıştır. Bu yöntemde yaşlandırma çok az bir değişikliklerle ortalama olarak $156 \pm 24/20$ tarihini vermiştir¹³⁰. 89YAR7a örneği için doğrulanmış tarih, $152.4 \pm 22.7/19.1$, 89YAR7b için $160.5 \pm 26.0/21.4$ şeklindedir. Bu veri bize Yarımburgaz Mağarası için belli sınırlar çizmiştir. Sonuç olarak, S ve T tabakalarında sonuç alınabilen dolgular 160 ± 25 yıllarına tarihlendirilebilmektedir¹³¹. Buna karşılık tarihler tek bir örnekten alındığı için şüphelidir.

Yarımburgaz Mağarası standart ESR tarihlemesi için, Z ve X tabakalarından *Ursus deningeri* türüne ait 17 mağara ayısı moları üzerinde çalışılmıştır. ESR tarihleri üç adet modellemeye göre hesaplanmıştır. Bunlar; *Early Uptake / EU* (erken radyasyon Emilimi), *Linear Uptake / LU* (çizgisel radyasyon Emilimi) ve *Recent Uptake / RU* (yakın zaman radyasyon Emilimi)'dir. EU modeli günümüze en yakın, LU modeli ortalama, RU modeli ise günümüze en uzak olan yaşı temsil etmektedir. Analizi yapılan bazı dişlerin yaşları kendisinden bir önceki tabakadan daha eski tarih vermiştir. Dolayısıyla dişler başka bir yerden taşınmış gibi görünmektedir¹³². Diş minelerinin oldukça ince olmasından dolayı birçok diş örneği analiz için uygun değildir. Yalnızca bir örnek analize tabii tutulmuştur. Tüm örnekler birbiriyle örtüşmektedir¹³³. En eski olan tabakaların çizgisel radyasyon Emilimi tarihi $200-220 \pm 20-30$, yakın zaman radyasyon Emilimi tarihi $G.Ö.390 \pm 60$ ve 270 ± 40 şeklindedir¹³⁴. Bu tarih, deniz oksijen izotopu evresi (MIS) 8-10 safhalarına aittir¹³⁵.

ESR - $^{230}\text{Th}/^{234}\text{U}$ tarihlendirme yöntemi, kazı çalışmalarının yapıldığı yıllarda teknolojik olarak henüz ortaya çıkmamıştır. Bu yöntem, 2000 yılında arşivlenen malzemeler içinden seçilerek yapılmıştır. Sadece 2 örneğin içinde yeterli uranyum miktarı mevcuttur ve analizlere uygun bulunmuştur (T57, QT47). Bu örneklerden

¹³⁰ Arsebük, 1996:38;Arsebük, 1998:15;Blackwell ve diğ., 2010:52 (Tablo 3.1), 53

¹³¹ Blackwell ve diğ., 2010:54 (Tablo 3.2)

¹³² Blackwell ve diğ., 2010:63-64

¹³³ Arsebük, 1998:15; Blackwell ve diğ.,2010:59-60 (Tablo 3.4)

¹³⁴ Arsebük, 1996:39

¹³⁵ Arsebük ve Özbaşaran, 1999:72

çıkan sonuçlar tabakaların, $> 154 \pm 13/12$ ya da $>221 \pm 22$ yıllarına tarihlenebileceğini göstermiştir¹³⁶.

Tarihlendirme sonuçları sonucu mağaradaki dolguların oluşumunu, G.Ö.150/160 bin yıldan daha eski bir zamana götürmemiz mümkündür. Bunlardan stratigrafik devamlılığı en iyi sağlayan yöntem, çizgisel radyasyon emilimi (*Linear Uptake/LU*)'dir. $^{230}\text{Th}/^{234}\text{U}$ yöntemi çok iyi sonuç vermezken, ESR tarihleriyle örtüşür gözükmektedir. LU modeli kabul edildiğinde birincil yani esas tabakalaşmayı veren, W'den Z'ye kadar olan jeolojik seviyeler, 226 ± 24 ve 211 ± 22 tarihleri aralığındadır ve deniz oksijen izotopu evresi (MIS) 7'ye aittir.

Küçük memeli faunası, yarasalar ve yırtıcı kuşlar tarafından getirildiği sanılan diğer küçük memeli örneklerinden oluşur. Bu örneklerin de 3 temel sedimantasyon evresine göre ayrımı yapılmıştır¹³⁷. Bunlardan 2. evre oldukça fakir bir görünüm sergiler. Tespit edilen az sayıdaki buluntu stepik unsurları içeren Akdeniz faunasını işaret etmektedir. 1 ve 3. evrede görülen örnekler geçmiş dönemdeki hava koşullarını açıklayacak nitelikte değildir. *Rodents* (kemiriciler) ve *Lagomorphs* (tavşangiller) gibi örnekler günümüzde Trakya'dan daha çok kuzeydoğuda görülmektedir. *Lagurus Transiens* türünün varlığı Orta Pleistosen dönemi işaret eder. Yarasa faunası ise, günümüz ve geçmiş dönem hava koşulları arasında belirgin bir farklılık olduğunu kanıtlamıştır¹³⁸.

Büyük memeli faunası ile ilgili yapılan üç yıllık çalışma sonucu 5000 adet hayvan kemiği açığa çıkarılmıştır. Etçil ve otçullar büyük çeşitlilik göstermektedir¹³⁹. Biyostratigrafik olarak 3 gruba ayrılan büyük memeli faunası *Ursidae*, *Felidae* ve *Hyaenidae* aileleri ve alt gruplarından oluşmaktadır¹⁴⁰. Büyük memeli faunasının çoğunu mağara ayıları (*Ursidae*) oluşturmaktadır. Bunlar: *Ursus deningeri*, *Ursus spelaeus* ve *Ursus arctos* türlerine aittir¹⁴¹. İçlerinden *Ursus deningeri* türü %90 oranıyla temsil edilir¹⁴². Yapılan tafonomik araştırmalarda mağara ayıları ile insan

¹³⁶ Blackwell ve diğ., 2010:66 (Tablo 3.5)

¹³⁷ Koeningswald ve diğ., 2010:82 (Tablo.4.5)

¹³⁸ Koeningswald ve diğ., 2010:89

¹³⁹ Arsebük ve Özbaşaran, 1999:64

¹⁴⁰ Howell, 2010:254

¹⁴¹ Arsebük ve Özbaşaran, 1995:81

¹⁴² Howell, 2010:254; Kuhn, 2002:201

faaliyetleri arasında bir bağ kurulamamıştır. Dolayısıyla mağarayı sezonluk bir şekilde değişmeli olarak kullandıkları anlaşılmaktadır¹⁴³. Kemiklerin tafonomik izleri üç ayrı biyolojik süreci yansıtır. Bu durum, büyük memeli faunasına katkı sağlamıştır. Kış uykusuna yatan mağara ayıları, kemik toplayıcı etçiller ve insanlar mekânsal olarak mağarayı kullanmışlardır. Mağara ayısı ölümlerinin insan aktivitesi ile herhangi bir ilgisi bulunamamıştır¹⁴⁴. Bazı mağara ayısı kemikleri üzerinde tespit edilen kemirici izlerin ayılar tarafından yapıldığı ve kanibalizm ile ilgili olduğu düşünülmektedir. İnsanların hayvan kemikleri üzerindeki izlerin oluşmasındaki etkisi nadir olarak görülür¹⁴⁵.

Yarımburgaz Mağarası'ndaki otçul hayvan kemikleri %4 oranındadır. Toplamda 151 örnekten oluşur. Buna rağmen çok sayıda fosil hayvan türü tespit edilmiştir¹⁴⁶. Fosil hayvan kalıntıları içerisinde ön plana çıkan *Ursus deningeri* türü mağara ayılarının yakın benzerleri Avrupa'nın Vallonet, Prezelice, Vertesszöllös, Isernia La Pineta, Arago ve Atapuerca gibi yerleşimlerde bulunmuştur. Yarımburgaz örnekleri bu yerleşimler arasında bağlantı kurulabilecek niteliktedir. Bu bilgi doğrultusunda ortaya çıkan zaman dilimi Orta Pleistosen dönemdir¹⁴⁷.

Yarımburgaz Mağarası'nda yapılan kazı ve stratigrafik çalışmalar sonucunda, Alt Paleolitik döneme yerleştirilen tabakaların yontmataş endüstri öğelerinde farklı yapım ve kullanım tekniği görülmemiştir. Hammadde tercihleri ve aletlerin biçimlerinde büyük farklılıklar yoktur. Bu sebeplerden ötürü yontmataş endüstrinin türdeş bir bütün oluşturduğu ve aynı genel kültür çerçevesi içinde kabul edildiği bildirilmektedir. Sonuç olarak yontmataş endüstri tek bir ünite olarak değerlendirilmiştir¹⁴⁸ (Lev.18.1,2). Taş alet üretiminde çakmaktaşı, kuvars ve kuvarsit olmak üzere 3 hammadde ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Çok az miktarda jasp ve metamorfik kayalarda kullanılmıştır¹⁴⁹. Örneklerin uzun süre hiperkalinli

¹⁴³ Stiner, 2010:156; Arsebük, ve Özbaşaran.1995:82

¹⁴⁴ Stiner ve diğ., 1996:314; Arsebük, 1998:11; Stiner, 2010:157

¹⁴⁵ Stiner ve diğ., 1996: 314-315; Arsebük, 1998:11

¹⁴⁶ Arsebük, 1998:12

¹⁴⁷ Arsebük ve Özbaşaran, 1994:23-24

¹⁴⁸ Arsebük, 1998:12

¹⁴⁹ Arsebük, 1996:36

taban suyu içinde kalması nedeniyle hammaddesi çakmaktaşı olan parçaların %95’inde yoğun patinalaşma görüldüğü aktarılmıştır¹⁵⁰.

Yerleşim yerinde kullanılan kuvars, konkoidal kırılmadan ziyade belirgin bir şekilde köşeli görünüme daha yakındır. Buna rağmen, üretim için uygun kenarları mevcuttur¹⁵¹. Kuvarsitten oluşan çekirdek ve çekirdek aletlerin ortalama boyu 9.8 cm, maksimum boy 17.1 cm.dir. Çakmaktaşıdan oluşan çekirdeklerin ortalama boy 6.3’ü gösterirken (maksimum boy 16.2), kuvars örneklerde bu oran 5.8’e düşer (maksimum boy 11.3)¹⁵². Taş aletlerde, susal aşınma izleri görülmez. Bu da aletlerin değişmeden günümüze ulaştığını gösterir¹⁵³. Aşağıdaki tabloda Yarımburgaz Mağarası’nda ortaya çıkarılan yontmataş endüstri öğeleri gösterilmektedir¹⁵⁴.

	Çakmaktaşı	Kuvars	Kuvarsit	Diğer	Toplam
Çekirdekler	60	41	35	3	139
Çekirdek aletler	10	5	48	1	64
Yonga aletler	398	94	40	6	538
Tam yongalar	147	22	32	12	213
Kırık yongalar	111	16	20	6	153
Yontma artıkları	373	119	62	14	568
Toplam	1099	297	237	42	1675

Tablo 6

Taş alet endüstrisine düzeltili yonga aletler egemendir. Yonga aletler, çekirdek aletlerden sayısal olarak oldukça üstündür. Bunun yanı sıra, endüstrinin tamamına bakıldığında yonga aletlerin fazla olması olağandışı bir durum olarak dikkate alınmıştır. Yonga aletlerin boyları en fazla 4-5 cm.dir¹⁵⁵. Düzelti tipleri; basamaklı (%15), dik (%11) ve *Clactonien* düzelti (%9) olarak karşımıza çıkmaktadır. Çontuklu parçaları üretmek için *Clactonien* teknik sık uygulanmıştır. %5’den daha az bir yüzdeyle temsil edilen *Quina* tip düzelti tipi de mevcuttur. *Levallois* teknik ile

¹⁵⁰ Arsebük, 1998:12-13; Kuhn, 2010:94

¹⁵¹ Arsebük ve Özbaşaran, 1999:65

¹⁵² Kuhn, 2010:94

¹⁵³ Arsebük, 1998:13

¹⁵⁴ Yukarıda sözü edilen tablo tarafımızdan Türkçe’ye çevrilerek ilgili yayından aktarılmıştır (Howell ve diğ., 1996:35 Tablo 1)

¹⁵⁵ Arsebük, 1998:14; Kuhn, 2010:95

üretileen herhangi bir yonga bulunamamıştır¹⁵⁶. Düzeltileer dişlemeli ve çontuklu aletler dışında genellikle arka yüzde görölmektedir¹⁵⁷.

Yarımburgaz Mağarası taş alet endüstrisi içerisinde yontma artıkları az sayıdadır. Buna sebep olarak aletlerin mağaraya hazırlanmış biçimde getirildiği ya da işçilik kalitesi yüksek olması gösterilmiştir¹⁵⁸. Çekirdek aletlerin %95'i satır, satır kıyıcı türünden oluşur (Lev.19.1,2). %5'i oluşturan toplam üç örnekten ikisi "*proto-biface*" olarak kategorize edilmiştir¹⁵⁹. Buna karşılık günümüze kadar Yarımburgaz yontmataş endüstrisi içerisinde iki yüzeyli alet bulunamamıştır¹⁶⁰. Düzeltile yongalar genelde çakmaktaşı ve kuvarsdan, kıyıcı ve kıyıcı aletlerin üretiminde kuvarsit kullanılmıştır. Çekirdek aletlerin %75'i kuvarsittir. Bu aletler yonga çıkarımının yanı sıra ağır işler içinde tercih edilmişlerdir.

Kuvarsit yongalar az sayıda düzeltile içerir¹⁶¹. Yarımburgaz Mağarası yontmataş alet endüstrisi genel olarak kalın taşımallıklar üzerine yapılan yonga alet kültürünü yansıtır. Yonga üretiminde çoğunlukla iki kutuplu, örs üzerinde ve *diskoid* yongalama teknikleri kullanılmıştır¹⁶². Hammadde olarak kullanılan kuvarsin diğer kuvars türlerine göre sertlik derecesi yüksektir¹⁶³. İlk bakışta kaba ve ilkel görünen bu aletlerin, bilinçli olarak bu şekilde yapıldığı sonucuna varılmıştır¹⁶⁴. Yarımburgaz yontmataş endüstrisi, Anadolu¹⁶⁵ ve Yakındoğu'daki¹⁶⁶ çağdaşlarından ziyade, Avrupa'nın *Tayac* ve orta ile doğu Avrupa'daki satır-kıyıcı geleneğine daha fazla yaklaşmaktadır¹⁶⁷. Yerleşimin, hammadde alet ilişkisi belirli bir döneme damgasını vuran alet ve tekniklerin bulunmayışı, tarihlendirmesi olan diğer yerleşim yerleri ile bağlantıları gibi karşılaştırmaları ilerleyen kısımlarda açıklamaya çalışacağız.

¹⁵⁶ Arsebük, 1996:37; Kuhn, 2010:114

¹⁵⁷ Kuhn, 2010:96-98

¹⁵⁸ Howell ve diğ., 1996:35; Arsebük,1998:14

¹⁵⁹ Arsebük, 1996:37

¹⁶⁰ Kuhn, 2002:201

¹⁶¹ Arsebük ve Özbaşaran, 1999:65

¹⁶² Kuhn, 2010:121

¹⁶³ Arsebük, 1998:13

¹⁶⁴ Arsebük ve Özbaşaran, 1995:82

¹⁶⁵ Yalçinkaya ve diğ., 2010a:1-38

¹⁶⁶ Arsebük ve Özbaşaran, 1999:71

¹⁶⁷ Arsebük, 1996:38; Arsebük, 1998:14

V.5. Kaletpe Deresi 3 Orta Paleolitik Dönem Katlaşımı

Kaletpe Deresi 3 yerleşiminin toplam 19 arkeolojik tabakası içerisinde en üstte bulunan ilk dört tabaka Orta Paleolitik döneme yerleştirilmiştir. Bu tabakalar; I, I', II ve II' olarak adlandırılmıştır. I, I' ve II. tabakalar 1. evre içine dâhil edilmiştir. II' tabaka ise 2. evre içinde değerlendirilir fakat *Moustérien* karakterlidir¹⁶⁸.

Stratigrafi içinde kesin tarihlemesi yapılmış 6 adet tefra tabakası bulunmaktadır. Analizleri yapılmış bu tefra tabakalar, Kaletpe'deki tabakalarında yaşlandırılmasına olanak sağlamıştır. Tefra katman örnekleri (R1-R6), Kapadokya'da IV. jeolojik zamana ait 100'den fazla tefra örneği ile karşılaştırılmıştır ve jeokimyasal olarak Acıgöl örnekleri ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bunlardan sadece R-6 örneğinin kökeni belirsizdir fakat bu örneğin de Göllüdağ kompleksinin kuzeyindeki volkanik yapıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir¹⁶⁹. Riyolitik tefralar, Acıgöl syn-kaldera etkinlikleri sonucunda oluşmuştur.

Kaletpe Deresi 3 yerleşiminde korunmuş en üst iki seviye (I ve I') R1-R5 tefra örneklerinin üstünü örtmektedir. Bu nedenle 160.000 civarına tarihlenen bu tefralardan daha yeni bir tarihi içermektedir¹⁷⁰. 2009 yılında Kaletpe'de gerçekleşen bir diğer tefrakronolojik çalışmanın sonucunda I. arkeolojik tabakanın yaşının 70 bin yıl olduğu anlaşılmıştır¹⁷¹. 2005 yılı kazı sezonu itibarıyla bu seviyeler sırasıyla 61 ve 9 adet buluntu vermiştir. Ortaya çıkarılan buluntular Tablo 7'de gösterilmiştir¹⁷².

Seviye	Yongalar		Aletler		Kırık parçalar		Toplam
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
I	46	75.41	4	6.56	11	18.03	61
I'	9	100.0	-	-	-	-	9

Tablo 7

¹⁶⁸ Slimak ve Dinçer, 2007:33-47

¹⁶⁹ Slimak ve Dinçer, 2007:34

¹⁷⁰ Muralis, 2002:227; Slimak ve diğ., 2007:257,258

¹⁷¹ Tyron ve diğ., 2009:650

¹⁷² Slimak ve diğ., 2008:103 (Tablo 3'den aktarılmıştır.),104

I ve I'. tabakalarda *levallois* ve *kombewa* yongalarının üretimine ilişkin kanıtlar mevcuttur. Genel olarak taşımaları yüzçüklü topuk tipine sahiptir. Düzeltile aletler az sayıdaki kenar kazıyıcılarla sınırlıdır. Hem teknolojik özellikler hem de düzeltile aletler bu buluntu topluluğunun Orta Paleolitik dönemi yansıttığını göstermektedir¹⁷³.

II. ve II'. tabakalar R1-R5 tefra katmanlarıyla örtülüdür dolayısıyla 160.000 yıldan daha eski bir döneme en azından oksijen izotop evresi 6'ya tarihlendirilmektedir¹⁷⁴.

II. tabaka Kaletepe dolguları içerisinde 2005 sezonu itibarıyla en fazla buluntu veren (611 adet) tabakadır. Birkaç riyolit ve bazalttan yapılmış örnek dışındaki buluntuların büyük çoğunluğu obsidiyenden üretilmiştir. Burada ortaya çıkarılmış az sayıdaki görsel olarak ayırt edici obsidiyen türü Kaletepe'den 5 km. uzaklıkta bulunan Sırça Deresi kökenlidir. Alana çok daha yakın bölgelerde eşdeğer ya da daha kaliteli hammaddenin varlığı göz önünde bulundurulduğunda bu durum oldukça şaşırtıcıdır. Sadece bu seviyede açıkça yerel olmayan kaynaklı hammaddeler bulunmuştur¹⁷⁵.

II. tabaka birbirinden farklı *levallois* üretim stratejileri hakkında kanıtlar sunar (Lev.20.1). Farklı *levallois* teknolojilerinde ortak olan unsur; şekli önceden belirlenmiş büyük yongalar elde etmek için sistematik olarak yapılan çekirdek hazırlığıdır. Uzun taşımaları üreten tek vurma düzlemli üretim ile doğrusal ve dilgisel *levallois* bir arada kullanılmıştır. Tek vurma düzlemli üretim tekniğinde aletler, doğal olarak iki yüzeyli olan ya da hafifçe değişikliğe uğratılmış parçaların dışbükey yüzeylerinden çıkarılmış parçalarla hazırlanmıştır. Dilgisel *levallois* tekniği daha az görülmektedir. II. tabakadan ortaya çıkarılan düzeltile aletler (tüm buluntuların %9'u) sadece *Moustérien* kazıyıcılar ve uçlar tarafından temsil edilmiştir¹⁷⁶.

Bu tabakaya ait diğer bir önemli unsur; hayvan kalıntılarının varlığıdır. Bunlardan ilki, aşağı açmada bulunan *equid* türüne ait iki adet diş, bir diğeri yukarı

¹⁷³ Slimak ve Dinçer, 2007:35; Slimak ve diğ., 2008:104

¹⁷⁴ Slimak ve diğ., 2008:104

¹⁷⁵ Slimak ve diğ., 2008:104

¹⁷⁶ Slimak ve Dinçer, 2007:35; Slimak ve diğ., 2008:104

açmada aynı seviyede ortaya çıkarılan yine *equid* türüne ait alt çene kemiğidir (Lev. 20.2). Yukarı açmada bulunan örnek Kaletepe'deki Pleistosen dolguların keşfedilmesine olanak sağlamıştır. Alanda kemiklerin nadir olarak bulunması sebebiyle bu kalıntıların varlığı ayırt edicidir. Alt çene kemiğinin etrafı taşlarla çevrilmiştir ve bu taşlar ile kemik arasında ince eolien kum tespit edilmiştir. Kumun daha az asidik olması nedeniyle kemiği parçalanmaktan koruduğu düşünülmektedir. Alt çene kemiğinin sağ ve sol kısımları ele geçmiştir ancak sol kısım tamamen açıkta kalmış ve neredeyse tamamen bozulmuştur. Çenenin korunmuş kısmı ve diş kalıntıları oldukça aşınmış, kimyasal erozyona maruz kalmışlardır ve bu nedenle kemik üzerinde kesik izleri bulunamamıştır. Çenenin görüntüsü büyük bir hayvana ait olduğunu göstermekle beraber referans olarak modern atlar dikkate alındığında dişler üzerindeki aşınma izleri bu hayvanın 16-20 yaşlarında olduğunu göstermiştir. Diş kalıntılarının detaylı analizi sonucu *equid* türünün göreceli olarak daha ilkel bir formu olan modern ya da yabani eşeklerle yakınlık gösterdiği tespit edilmiştir. Anadolu'da bu döneme ait *equid* türlerinin bilinmemesi genelleme yapmayı zorlaştırmaktadır. II. tabakaya ait bir diğer hayvan kalıntısı yine *equid* türüne ait bir azı dişidir. Diş üzerinde yapılan analiz sonucu Suriye'de yer alan Umm el-Tlel buluntularıyla bir karşılaştırılmaya gidilmiştir. Kaletepe örneğinin Umm el-Tlel buluntularından daha az evrimleşmiş olduğunu ve dolayısıyla daha erken bir döneme yerleştirilebileceği düşünülmektedir. Bu diş ve yukarıda bahsedilen çene kemiği birbirlerinden 10 m. uzaklıkta bulunmuştur. Aynı hayvana ait olmalarının olanaklar dâhilinde olduğu belirtilmektedir. Tüm analizler Kaletepe'de ortaya çıkarılan *equid* türünün modern atgillerden daha ilkel olduğunu göstermiştir. Modern atgiller Üst Pleistosen sürecinde ortaya çıktığı için Kaletepe örneklerinin Orta Pleistosen döneme tarihlenebileceği düşünülmektedir¹⁷⁷.

Son olarak II'. tabaka 148 adet buluntu ile temsil edilmektedir (Lev.21.1). Hammadde olarak obsidiyen baskındır. Bu tabakada parçaların çoğu karakteristik özelliklere sahip değildir. Bazı taşımalık ve çekirdekler çift piramit türü *diskoid* işleyim göstermektedir. Az sayıda şekli değiştirilmiş parça pulcuklu düzeltilerin ürünleri olarak görülebilmektedir. Ayrıca, bu tabakadan birkaç adet *levallois* yonga

¹⁷⁷ Slimak ve Dinçer, 2007:36; Slimak ve diğ., 2008:105

bulunmuştur. Düzeltili aletler az sayıdaki düzensiz kazıyıcılardan oluşmaktadır¹⁷⁸. II ve II'. tabakalarda ortaya çıkarılan buluntular Tablo 8'de gösterilmiştir¹⁷⁹.

Seviye	Yongalar		Aletler		Çekirdekler		Kırık parçalar		Satır/kıyıcı satır		Toplam
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
II	387	63.34	40	6.55	14	2.29	169	27.66	1	0.16	611
II'	107	72.30	10	6.76	5	3.38	26	17.57	-	-	148

Tablo 8

2005 yılları sonrasında yapılan kazılarda II. tabakadan 76 adet, II'. tabakadan ise toplamda 72 adet yontmataş öge çıkarılmıştır. Bu buluntuların çoğu yonga parçalarından oluşmaktadır¹⁸⁰.

I, I' ve II. tabakaların yontmataş topluluğu *levallois* teknoloji ile üretilmiş (baskın olarak merkezci) düzeltili kenar kazıyıcılar ve uçların görüldüğü klasik Orta Paleolitik dönem buluntuları içermektedir. Bu tabakaları domine eden hammadde obsidiyendir¹⁸¹. II'. tabakada yer alan yontmataş endüstrinin kategorize edilmesinin oldukça zor olduğu belirtilmiştir. Bu seviyede *diskoid* işleyim ve dişlemeli aletler görülebilmektedir¹⁸². Bu tabaka *levallois* teknik ile karakterize olmasa da, Orta Paleolitik dönemin erken evrelerini temsil ediyor gibi görünmektedir¹⁸³. Yerleşimin sadece hammadde zenginliğinden değil, birçok nedene bağlı olarak iskân gördüğüne değinilmiştir¹⁸⁴.

V.6. Karain Mağarası E Gözü Orta Paleolitik Dönem Katlaşımı

Karain Mağarası, Antalya il sınırları içinde merkezden 30 km. kuzey-kuzeybatı yönünde bulunan ve birden fazla gözden oluşan mağaralar kompleksidir. Eski Antalya-Burdur karayoluna 5-6 km. uzaklıktaki Yağca köyü sınırları içindeki Şam

¹⁷⁸ Slimak ve Dinçer, 2007:35; Slimak ve diğ., 2008:105

¹⁷⁹ Slimak ve diğ., 2008:103 (Tablo 3'den aktarılmıştır.)

¹⁸⁰ Slimak ve diğ., 2007:264; Kuhn ve diğ., 2009b:293

¹⁸¹ Slimak ve Dinçer, 2007:36; Kuhn ve diğ., 2010:332

¹⁸² Kuhn ve diğ., 2010:332

¹⁸³ Slimak ve Dinçer, 2007:36; Kuhn ve diğ., 2010:332, 345 (Tablo.1)

¹⁸⁴ Slimak ve diğ., 2005b:7

dağının; Akdeniz’e bakan kretase dönemine ait kalkerli ve sarp yamaçları üzerinde yer alan Çadır tepesinin üzerine oyulmuştur¹⁸⁵.

Mağara hakkındaki ilk bilgiler 1946 yılında Prof. Dr. İsmail Kılıç Kökten’in burada başlattığı kazı çalışmalarıyla bilim dünyasına duyurulmuştur¹⁸⁶. 1973 yılına kadar çeşitli aralıklarla kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Mağara, farklı büyüklüklerde, birden fazla boşluktan oluşur (A-G). Türkiye’de günümüzde dâhi diğer dönemlere kıyasla daha az ilgilenilen bir alan olan Paleolitik Çağ’a ait çok fazla çalışma bulunmazken, Kökten’in özellikle Karain Mağarası’nda döneminde yaptığı başarılı çalışmalar ve oluşturduğu stratigrafi oldukça değerlidir. 1985 yılında Prof. Dr. Işın Yalçinkaya başkanlığında yeniden başlatılan kazılar günümüzde “E” ve “B” gözlerinde hala sürdürülmektedir¹⁸⁷.

Paleolitik Çağ’ın tüm dönemlerini kapsayan dolgulardan oluşan mağara, Holosen dönem de dâhil olmak üzere önemli iskân yerlerinden biri olmuştur. Ayrıca, klasik çağlarda tapınma alanı/kült yeri olarak kullanılmıştır¹⁸⁸. Mağarada Orta Paleolitik dönem katlaşımı veren dolgular B ve E gözlerinde ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan tarihlendirme çalışmaları ile desteklenen katlaşım E gözünde karşımıza çıkar. Karain Mağarası, Anadolu’daki Orta Paleolitik’in en uzun katlaşımını içermektedir¹⁸⁹.

E gözünde en üstte I.1 jeolojik ünitesinin ilk 4 arkeolojik seviyesi içerisinde Epi-paleolitik döneme ait buluntular ortaya çıkarılmıştır. *Moustérien* süresince biriken depolar E gözünün neredeyse tamamını doldurmuş, depolar ve tavan arasındaki boşluk mağarayı Epi-paleolitik dönem süresince yerleşim açısından olanaksız bir hale getirmiştir. Bu dolma durumu nedeniyle E gözü katlaşımının ilk 4 arkeolojik seviyesi B ve C gözlerinden akmış buluntuları içermektedir. Jeolojik ünite I.1’den (5. arkeolojik seviye) III.2’nin tabanına kadar olan kısmın belirgin bir ısınma evresini yansıttığı ve önemli bir *Moustérien* endüstriyi içerdiği belirtilmiştir¹⁹⁰ (Lev.21.2).

¹⁸⁵ Yalçinkaya, 1987:21

¹⁸⁶ Kökten, 1947:232

¹⁸⁷ Yalçinkaya ve diğ., 2014:233-242

¹⁸⁸ Şahin, 1991:126

¹⁸⁹ Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:3

¹⁹⁰ Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:3-4

Orta Paleolitik dönem dolgularının üst seviyeleri *levallois* tekniğin yaygın olarak kullanıldığı, kenar kazıyıcı ve *Moustérien* uçlarla karakterize olan *Karain tip Moustérien*'ini yansıtır (Lev.22.1,2; Lev.23.1). Bu seviyelerin altında *Karain tip Moustérien*'den tamamen ayrılan *levallois* tekniğin görülmediği daha arkaik karakterli tabakalar *Quina tip Moustérien (Charentien)* olarak adlandırılmıştır¹⁹¹. *Charentien*'e ait seviyeler tarihlendirme ile desteklenmediği için bu tabakaları kazısı yapılmış fakat tarihlendirmesi bulunmayan yerleşimler olarak kategorize ettiğimiz ikinci ana başlık altında irdelemeye çalışacağız. Karain Mağarası'nın yaşlandırması bulunan diğer döneme göre günümüze daha yakın olan Orta Paleolitik dönem katlaşımının (*Karain tip Moustérien*) yer aldığı E gözü, hafiri tarafından kazılmadan bırakılan “Ana Dolgu” ve bu gözün doğu duvarına yaklaşan “Doğu Profili”nden oluşmaktadır¹⁹². E gözü stratigrafisini, yontmataş öğeleri ve teknolojik açıdan görülen değişiklikleri baz alarak 10 bölüme ayırmak mümkündür. Bunlar: kompleks A, B, C, D, E, F, G, H, I ve son olarak P.S. adı altında karışık seviyeleri içeren üniteleri kapsamaktadır¹⁹³. Tarihlendirmesi bulunan Orta Paleolitik dönem seviyeleri, “F” ile “I” kompleksleri arasında görülmektedir. E gözü stratigrafisi içinde ayırım yapılırken “Kompleks” ve “Yontmataş Endüstri Topluluğu” olmak üzere iki farklı fakat aynı üniteleri nitelendiren bir gruplamaya gidilmiştir¹⁹⁴. Eksik bilgi vermemek adına iki grubu da göz önünde bulundurduk. Bu komplekslerin yontmataş endüstrileri ve diğer arkeolojik belgeler -kendi içlerinde- eskiden yeniye doğru aşağıdaki gibi ayrılmıştır.

Kompleks F (Ünite III.2.1: kil; ve ünite III.1: majör paleosol): Tipolojiden ziyade teknolojik görünümde önemli değişiklikler söz konusudur. *Levallois* tekniğin açık biçimdeki varlığıyla, dik düzeltinin görülmemesiyle, *Moustérien* uçların varlığıyla, kenar kazıyıcıların dişlemeli ve çontuklu parçalarla ilişkilendirilmede göreceli öneme sahip olduğu, daha önceki buluntu topluluklarından farklılık gösteren *Moustérien* evredir. Çok fazla sayıda olmasa da çekirdekler, daha önceki örneklerle oranla daha iyi hazırlanmış ve yontulmuştur. Aletlerin düzeltilenmesi ve işlenmesine dayanak olarak çok fazla küçük yonga ve kıymık bulunur. *Charentien* dönem karakteristik

¹⁹¹ Taşkiran, 1996:148-149

¹⁹² Otte ve diğ., 1998:415

¹⁹³ Otte ve diğ., 1995a:291 (Tablo 1)

¹⁹⁴ Otte ve diğ., 1995a:287-299; Otte ve diğ., 1998:413-431

özellikleri kenar kazıyıcıların morfolojileri içerisinde daha az görülür. *Levallois* yongalama baskındır. Bunu takiben iki kutuplu yongalama ve disk biçimli çekirdekler görülür. Kenar kazıyıcılar oldukça fazladır. Bu sırayı dişlemeli ve çontuklu aletler, düzeltili yongalar ve *Moustérien* uçlar takip eder¹⁹⁵.

Yontmataş Buluntu Topluluğu F: III.2.1-III.1-III.2'yi kapsamaktadır. Buluntu topluluğu, taş yontma teknikleri açısından köklü bir değişiklik sunar. İnsan kalıntılarının büyük bir kısmı bu buluntu topluluğu içerisinde tespit edilmiştir. İnsan kemikleri; büyük düz taşlarla kaplı kil depoları içinden çıkarılmıştır. Bununla birlikte su aygırı gibi ılıman iklim faunası ile paralellik gösterir. Taş endüstri yoğunluğu diğer ünitelere göre verimlidir. Çekirdek hazırlığı ve taşımaklık üretimi başka bir yerde yapılmış olsa da birçok yonga *in situ* durumdaki alet üretimine kanıt oluşturur. Bu nedenle, kullanılmamış büyük boyutlu taşımaklıklar yaygın değildir ve çekirdek sayısı da azdır. Bu topluluk, temel hammadde kullanımının bağlantısından çok yerel aktiviteleri gösterir niteliktedir. İkincil modifikasyon, tükenmiş çekirdeklerin kullanımının tamamlanması ve alet yoğunluğunun artması ile daha fazla anlam ifade etmektedir. Aletlerin yeniden şekillendirilmesinden kaynaklanan döküntüler yaygındır. Hammadde açısından çeşitlilik çok sayıda olmasına rağmen bunlar hala temel olarak yerel kökenli hammaddelerdir. Uzak mesafeden getirilen taşlar, özenli hazırlanan aletlerin yapımı için bu taşların saklandığını gösterir. Yongalama hazırlığının farklı biçimleri karakteristik olup; *recurrent levallois*, *bipolar*, *diskoid* ve *pseudo-levallois* metodlarını içermektedir. *Lineal* çekirdekler üzerinde özenli hazırlama izleri görülmektedir. Çeşitli çekirdek hazırlama parçaları; *debordant* yongalar, tepeli parçalar, lateral hazırlık yongaları ve vurma düzlemlerinden oluşmaktadır. Topuk tipi genelde yüzcüklü nadiren düz ya da iki yüzlüdür. Belirli taşımaklıklar ithal taşlardan yapılmıştır ve genel aletlerdeki gibi düzeltilere sahip değildirler. Alet çantasında, kenar kazıyıcılar ve *Moustérien* uçlar baskın olarak görülürken dişlemeli ve çontuklular az sayıda görülmektedir. Eğik, marjinal ve düz olarak ayrılan üç adet düzelti tipi görülmektedir. Uçlar ise yanal tek kenar, iki kenar, yöneşen ve yatık yöneşendir. Ön yüz üzerindeki bazı şekillendirmeler, inceltme yoluyla sap içinde kullanma biçimlerine kanıt oluşturur. Buluntu topluluğu, *levallois*

¹⁹⁵ Otte ve diğ., 1995a:292-294

yongalamalı tipik *Moustérien* ve az oranda pulcuklu düzeltili olarak değerlendirilmektedir. Kenar kazıyıcılar ve uçlar baskın olan alet tipleridir¹⁹⁶.

Kompleks G (Ünite II.3 – II.1: killer, paleosollar ve dikitli tabakalar): Bu kompleks *levallois* teknik ile karakterize olur ve kenar kazıyıcılar zengin bir *Moustérien*'e bağlanır. Tipolojik olarak, *Zagros tip Moustérien*'e benzer. F kompleksi ile karşılaştırılacak durumda gibi gözüксе de dişlemeli ve çontukluların oranı önemli bir şekilde azalmıştır¹⁹⁷.

Yontmataş Buluntu Topluluğu G: Farklı yerel radyolaritlerden üretilmiş çok sayıdaki küçük yongayı içermektedir. Yongaların geneli kabukludur. Boyutlarında küçülme görülür ve bazıları dilgiseldir. En fazla görülen çekirdek yongalama metotları; *recurrent levallois*, *bipolar* ve *diskoidal* olanlardır. Taşımaları daha incedir. Eğik ve kenarsal düzelti mevcuttur. Uçlar ve kenar kazıyıcılar oldukça fazladır. Buna karşın dişlemeli ve çontuklular az sayıdadır. Kenar kazıyıcı formları çoğunlukla kenarsal olup; düz, dışbükey ya da ikilidir. Az sayıda yöneşen kenar kazıyıcıda mevcuttur. Genellikle inceltme sürecinde devrik düzelti ve *Kostienki* tekniği çontuklu aletler üzerinde kullanılmıştır. Buluntu topluluğu, *levallois* teknik ile beraber *Moustérien*, bazen *Karain* ya da *Zagros Moustérien*'i olarak şekillendirilmiş kenar kazıyıcılardan oluşmaktadır¹⁹⁸.

Kompleks H (Ünite I: Dikitli tabakalarca kaplanmış kil depoları): F ve G komplekslerinde görülen tekno-morfolojik geleneğin aynısının devamını temsil eder ancak mevcut endüstri muhtemelen daha dilgiseldir. Alet çantası genel olarak dilgimsi yongalar üzerine yapılmış kenar kazıyıcılardan oluşmaktadır¹⁹⁹.

Yontmataş Buluntu Topluluğu H: Ünite I'nın tabanında bulunur ve son buzul arası döneme yerleştirilir. *Recurrent* ve *diskoidal* metotlar baskın bir şekilde uygulanmıştır. Taşımaları bol miktardadır fakat çoğunlukla küçük boyuttaki yongalar veya küçültülmüş parçalardan oluşur. Genellikle dilgisel morfoloji gösterirler. Kenar kazıyıcılar yaygın olmakla birlikte dış bükey, yatık yöneşen ve

¹⁹⁶ Otte ve diğ., 1998:423

¹⁹⁷ Otte ve diğ., 1995a:294

¹⁹⁸ Otte ve diğ., 1998:423

¹⁹⁹ Otte ve diğ., 1995a:294

yatık formdadırlar. Bu buluntu topluluğu, dilgisel eğilimli *levallois* ile birliktelik gösteren *Moustérien* endüstri içermektedir²⁰⁰.

Kompleks I (Dikitli tabakalar arasında killi-siltli birikimler I.6. ve I.3.):

Kompleks, yukarıda tanımlandığı üzere Karain'ın lokal *Moustérien*'i gibi görünmektedir fakar *levallois* karakter daha az belirgindir. Tersine endüstri, oldukça küçük boyuttadır. Bu kompleks içerisinde F ve G komplekslerinde görülen kenar kazıyıcılar mevcuttur. Yongalama sürecinde üretilenler arasında son aşamada ortaya çıkarılan disk biçimli şekillendirme oldukça önemlidir. Bu katlaşımın sonunda, Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik dönem arasında büyük bir boşluk bulunmaktadır. Geç Üst Paleolitik ve az sayıda Orta Paleolitik *Mousterien*'e ait parçalar karışık halde bulunmuştur²⁰¹.

Yontmataş Buluntu Topluluğu I: Ünite 1.2-6 arasına karşılık gelir. Hammadde olarak yerel radyolitlerin yanı sıra kumtaşı ve kuvarsitte kullanılmıştır. Çıkarımlar çok sayıda olmanın yanı sıra, küçük ve parçalıdır. Seyrek olarak görülen *levallois* yongalar; kısa formlu, küçük boyutlu veya yuvarlağa yakındır. *Diskoid* yongalama ile üretilmişlerdir. Alet çantası düz ve dış bükey kenar kazıyıcılar ile *Moustérien* uçlardan oluşmaktadır. Bu buluntu topluluğu aynı zamanda, *levallois* tekniğin az oranda görüldüğü Karain *Moustérien*'i olarak tanımlanmıştır²⁰².

Yukarıda gruplanan üniteler, tekniksel bir bakış açısıyla da değerlendirilmiş ve üç safhaya ayrılmıştır. 1.safha; A kompleksi (buluntu topluluğu) 2.safha; B, C, D ve E kompleksi (buluntu topluluğu), 3. ve son safha F, G, H ve I komplekslerini (buluntu topluluğu) içermektedir.

F'den I'ya kadar olan kısmı içeren 3. safha, izotop evresi (MIS) 4-8 arasına karşılık gelmektedir. Disk biçimli metodun yoğun bir şekilde kullanımı mevcuttur ve özenli bir hazırlama sürecinin ustalığı dikkati çeker. Alet çantası oldukça zengindir. Kenar kazıyıcı ve uçlar endüstriye yüksek orandadır. Yeniden yongalama süreci ve sap içinde kullanıma, oldukça küçük boyutlu aletlerin kullanımına olanak sağlamıştır. Yontma artığı grubundaki parçaların çeşitlilik göstermesi bu durumdan

²⁰⁰ Otte ve diğ., 1998:423-425

²⁰¹ Otte ve diğ., 1995a:294

²⁰² Otte ve diğ., 1998:426

kaynaklanır. Bu safha boyunca insan iskanı yoğunlaşmıştır ve tekniksel açıdan Levant'dan çok Zagros'a benzemektedir²⁰³.

Hammadde çeşitliliği belirgindir. Büyük *levallois* yongalar ve hazırlanmış aletler uzak mesafedeki kaliteli çakmaktaşıdan üretilmiştir. Yongalamanın mağara içinde gerçekleştirildiğine kanıt olarak üretim artıkları da radyolaritten yapılmıştır²⁰⁴.

Karain Mağarası "E" gözü Orta Paleolitik katlaşımı ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri Doç. Dr. Kadriye Özçelik tarafından gerçekleştirilen *levallois* çekirdekler üzerindeki tekno-tipolojik analizlerdir. Çalışma; 32. arkeolojik seviyeden 4. arkeolojik seviyeye kadar ortaya çıkarılmış *levallois* çekirdekler üzerine yapılmıştır. Bu analizler sonucunda, *levallois* çekirdeklerin diğer çekirdeklere göre oranının yüksek olduğundan ziyade, tüm teknik kriterlerin olabilecek en üst seviyede uygulandığının altı çizilmiştir. *Lineal* ve *recurrent* metotların iyi bir biçimde uygulandığı ve eşit olarak hem ana dolgu hem de doğu profilinde görülebilmektedir. Metotların kullanımının değişkenlik göstermesi hammaddenin kapasitesine bağlanmıştır. Buna karşın hammaddenin boyut ve kullanılabilirlik açısından uygunluğu insanların bu metot ile alet üretmesini engellememiştir²⁰⁵.

Orta Paleolitik dönem katlaşımı içerisinde ortaya çıkarılmış kenar kazıyıcılar ile ilgili değerli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki; kenar kazıyıcıların trasiyolojik analizleri üzerinedir. 100'e yakın örnek üzerinde çalışılmıştır. Kullanım izlerinin tespit edildiği kenar kazıyıcılardaki ortak özellik; düzeltilenmiş kenarların tümünün kullanılmamış olduğudur. Çoğu birbirine koşut ve belirli noktalarda yoğunlaşmış şekilde görülmektedir. Bununla birlikte kullanım izlerinin genelde tek yönlü olduğunu belirtmek gerekir²⁰⁶.

Kenar kazıyıcılar ile ilgili bir diğer çalışma, Prof. Dr. Harun Taşkiran tarafından gerçekleştirilen kenar kazıyıcıların tekno-tipolojik analizleri çalışmasıdır. Söz konusu çalışma, sadece Orta Paleolitik seviyeler için değil, tüm katlaşım içerisinde

²⁰³ Otte ve diğ., 1998:430

²⁰⁴ Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:4

²⁰⁵ Ceylan, 1994:106; Ceylan, 1998:182

²⁰⁶ Demirci ve diğ., 1994:257-266

görülen kenar kazıyıcılar üzerinedir. Bu çalışmaya göre; genel olarak tüm seviyelerde kenar kazıyıcı çeşitliliğinin devam ettiği ancak bazı seviyelerde fazlaştığı görülmüştür. 8-9-10., 24-25-26. ve III. jeolojik seviyenin üst kısmında yer alan 28-29. arkeolojik seviyeler *Karain tip Moustérien* geleneğini yansıtmaktadır²⁰⁷. Bu dönemi temsil eden tabakalarda, *levallois* ve *Moustérien* yongalama teknikleri bir arada kullanıldığı belirtilmektedir²⁰⁸. Bu analizlerden yola çıkılarak, Zagros bölgesindeki *Moustérien* ile benzerlik ve farklılıklar karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda Karain Mağarası'nın, tipolojik *levallois* endisin, diğer Zagros *Moustérien* yerleşimlerinden (Kunji, Bisutun ve Warwasi'nin 4 ayrı ünitesi) daha yüksek ve daha göze çarpan bir şekilde görülmesinin Karain'e özgü olduğu bildirilmektedir. Tipolojik *levallois endis* olarak Karain'e en yakın ve tek yerleşim Warwasi'nin A ünitesidir. Bu bilgiler ışığında Karain'in Anadolu'ya özgü bir kültür olarak değerlendirebileceği anlaşılmıştır. Aynı zamanda kenar kazıyıcı endisleri de karşılaştırılan yerleşimlere göre düşük bir yüzde göstermiştir. Sonuç olarak ortaya çıkan genel tabloda Karain'e en yakın yerleşimin Kunji Mağarası olduğu tespit edilmiştir²⁰⁹. Bir diğer önemli saptama; Karain Mağarası'nı spesifik olarak tanımlayabilecek bir kenar kazıyıcı tipinin görülmediği ve Orta Paleolitik dönem katlaşımına ait kenar kazıyıcılar içerisinde tipolojik bir evrimin söz konusu olmadığıdır. Buna karşın, Orta Paleolitik dönem dolguları; alt seviyelerden üst seviyelere doğru teknolojik bir evrimlenme göstermektedirler²¹⁰. *Karain tip Moustérien* olarak tanımlanan seviyeler teknolojik olarak kendi içlerinde de iki evreye ayrılmıştır. Üst seviyelerde *levallois* tekniğin egemendir ancak yonga-dilgi taşımaları ve aletlerin boyutlarında küçülme meydana gelmiştir. İkinci teknolojik evrede ise *levallois* ürünlerin üstteki evreye göre daha az görüldüğü fakat taşımaları büyüdüğü görülmektedir²¹¹.

2012 yılında Anadolu'da görülen Orta Paleolitik dönem hakkında genel bir değerlendirme yayınında; "Karain tip" olarak isimlendirilen *Moustérien*, *lineal* ve *recurrent levallois* yongalama ile bol miktardaki düzeltili aletin Zagros

²⁰⁷ Taşkiran, 1996:149-150

²⁰⁸ Taşkiran, 1996:153

²⁰⁹ Taşkiran, 1996: 142-143

²¹⁰ Taşkiran, 1996:158

²¹¹ Taşkiran, 1996:148-149

buluntularıyla benzerlik gösterdiği bildirilmiştir. Kenar kazıyıcı ve uçların çok fazla sayıda bulunduğu yinelenmiştir. Uçlar arasında uç bitiminde küçük bir çontuk taşıyan örneklerin Karain'e özgü olduğu ve "Karain Ucu" olarak adlandırıldığı belirtilmektedir (Lev.23.2). Yontmataş endüstri topluluğu içerisinde yaprak biçimli parça (*piece foliaces*) gibi nadir bulunan aletlerin Balkanlarla olan ilişkileri gösterdiğine değinilmektedir (Lev.24.1). Alet çantası içerisindeki diğer parçalar; çontuklu, dişlemeli, taş delgi ve disklerdir (Lev.24.2, Lev.25.1). Buna karşın, *Karain tip Moustérien* endüstrisinin Levant *Moustérien* geleneğinden farklı olduğu belirtilmektedir²¹².

Karain tip Moustérien içeren Orta Paleolitik dönem katlaşımı için iki adet tarihlendirme çalışması yapılmıştır. Bu tarihlendirmelerin her ikisi de dişlere uygulanan ESR yöntemini içerir. Bunlardan ilki; 10 ve 18. arkeolojik seviyelerden diğeri 16 ve 27. arkeolojik seviyelerden alınan örneklerden oluşmaktadır. Yapılan ESR yöntemlerinde *Early Uranium Accumulation/Linear Uranium Accumulation* ve *Early Uptake/Linear Uptake* modellemeleri kullanılmıştır. 10. ve 18. arkeolojik seviyelerde saptanan ESR yaşları Tablo 9'da gösterilmiştir²¹³.

Örneğin alındığı plankare ve arkeolojik seviye	Early uranium accumulation Age (ka)	Linear uranium accumulation Age (ka)
G 15/10	63.8 ± 10.0	67.0 ± 10.6
G 15/10	66.7 ± 9.9	69.9 ± 10.4
G 15/10	62.4 ± 10.1	65.5 ± 10.6
G 17/10	63.5 ± 10.0	66.1 ± 10.04
G 16/10	66.3 ± 10.5	69.1 ± 11.0
G 16/11	72.2 ± 11.3	75.6 ± 11.7
G 17/11	70.4 ± 11.2	72.9 ± 11.5
G 15/11	17.6 ± 11.4	74.4 ± 11.8
G 16/14	90.4 ± 12.9	95.4 ± 13.7
G 18/17	103.1 ± 16.1	108.8 ± 17.0

²¹² Yalçınkaya ve Özçelik, 2012:4

²¹³ Çetin ve Özer, 1994:36 (Tablo 1'den aktarılmıştır.)

Örneğin alındığı plankare ve arkeolojik seviye	Early uranium accumulation Age (ka)	Linear uranium accumulation Age (ka)
G 18/17	101.4 ± 16.1	110.0 ± 17.4
G 18/18	105.3 ± 16.3	112.5 ± 17.4
G 18/18	101.9 ± 16.3	108.8 ± 17.3

Tablo 9

16. ve 27. arkeolojik seviyeler arasında toplam 43 örnekten oluşan yaşlandırma tarihleri Tablo 10'da gösterilmiştir²¹⁴.

Arkeolojik Seviye	Early Uptake Age (ka)	Lineal Uptake Age (ka)
16	63.2 ± 3.4	68.5 ± 4.0
16	54.2 ± 3.7	59.5 ± 3.1
16	71.9 ± 4.9	72.4 ± 5.0
16	63.7 ± 4.1	64.4 ± 4.2
16	57.7 ± 3.5	58.3 ± 3.6
16	55.7 ± 3.3	56.1 ± 3.4
17	130.7 ± 8.7	159.3 ± 8.6
18	109.6 ± 7.5	132.5 ± 8.8
18	105.9 ± 5.0	118.9 ± 6.1
18	115.7 ± 5.5	129.2 ± 6.6
18	115.1 ± 5.3	132.1 ± 6.8
18	108.2 ± 5.1	123.0 ± 6.3
19	141.6 ± 10.5	160.8 ± 8.7
19	141.1 ± 10.4	159.5 ± 8.8
19	144.8 ± 6.3	159.6 ± 7.3
20	120.9 ± 5.2	136.6 ± 6.3
20	123.9 ± 6.4	138.6 ± 7.4
20	118.7 ± 5.8	134.1 ± 7.0

²¹⁴ Rink ve diğ., 1994:844-845 (Tablo 2)

Arkeolojik Seviye	Early Uptake Age (ka)	Lineal Uptake Age (ka)
20	98.6 ± 5.0	108.3 ± 5.8
20	88.7 ± 5.0	100.2 ± 4.9
21	126.4 ± 6.8	138.8 ± 7.8
21	106.5 ± 6.6	119.6 ± 6.7
22	85.8 ± 5.1	94.1 ± 5.9
22	78.6 ± 4.6	86.1 ± 5.1
22	77.6 ± 5.6	84.8 ± 5.5
22	60.0 ± 3.0	63.9 ± 3.3
22	60.9 ± 4.2	64.2 ± 4.4
22	58.2 ± 3.3	62.0 ± 3.6
22	127.5 ± 7.7	148.7 ± 7.5
22	132.3 ± 6.1	147.0 ± 6.9
25	115.6 ± 5.8	131.0 ± 6.1
25	113.1 ± 5.6	128.1 ± 5.8
25	111.4 ± 7.4	127.2 ± 8.0
25	121.4 ± 5.9	131.8 ± 6.6
25	125.8 ± 7.1	137.0 ± 6.8
25	112.3 ± 6.3	124.0 ± 6.2
25	92.2 ± 4.1	100.8 ± 4.8
25	80.2 ± 4.0	89.4 ± 4.2
27	133.9 ± 6.9	140.9 ± 7.6
27	134.0 ± 14.1	142.6 ± 15.2
27	95.4 ± 4.4	104.1 ± 5.1
27	100.2 ± 5.2	109.9 ± 5.3
27	88.7 ± 4.3	97.8 ± 4.5

Tablo 10

Yapılan her iki tarihlendirme sonucu kazı raporlarında yayınlanmış ve değerlendirilmiştir. Yalçınkaya, yaşlandırma verilerinin birbiriyle tutarlı ve uyumlu olduğundan bahsetmiştir. Tarihlerin yaklaşık olarak 60.000 ile 130.000 yılları

arasında sıralandığı bildirilmektedir. Ayrıca, daha aşağı kotlardan alınacak örneklerin bu alt sınırı daha eskilere götürebileceğini de belirtilmiştir²¹⁵. *Karain tip Moustérien* içeren seviyeler, oksijen izotop evresi 5'e tekâbül etmektedir²¹⁶.

Traverten tabakalarının buzul arası dönemi içeren safhalarla karşılaştırılarak, izotop evreleri ile bağlantısının kurulabileceği ve Shackleton ve Opdyke'ın belirlemiş olduğu izotop evresi tablosundan yararlanılabileceği bildirilmektedir. Bu tabloya göre; F ve G üniteleri, oksijen izotop evresi 7'ye karşılık gelmektedir. Kronolojik tahminler; G.Ö. 195 ile 251 bin yıl arasındadır. Bu bilgilere göre, *Karain tip Moustérien* içeren seviyelerin G.Ö. 200 bin yıl kadar eskiye gidebileceğinden söz edilmiştir²¹⁷.

Karain Mağarası Anadolu'da *Neanderthal* insanına ait iskelet ve diş kalıntıları veren ilk ve tek mağaradır. 1960'lı yıllarda ilk olarak Kökten, daha sonra Yalçinkaya tarafından gerçekleştirilen kazılarda çeşitli kemik ve diş örnekleri tespit edilmiştir. Kökten ilk insan dişlerini E gözünde açığa çıkarmıştır. Yalçinkaya başkanlığında yapılan kazı çalışmalarında bir seri insan dişi, bir mandibula parçası, omurlar, bir kol kemiği ve parmak kemikleri ortaya çıkarılmıştır²¹⁸. Bazı dişler 40 bin yıl öncesine tarihlenmiş seviyelerden saptanmıştır. Buna karşın, diğer kalıntılar ve birkaç diş örneği 125 bin yıldan daha eski olabilecek III.2 ve III.4 jeolojik ünitelerinden bulunmuştur²¹⁹.

V.7. Üçağzılı Mağarası Üst Paleolitik Dönem Başlangıcı Katlaşımı

Akdeniz bölgesi içerisinde önemli bir konumda yer alan Üçağzılı Mağarası, Hatay'ın Samandağ ilçesinin Meydan köyünün 1 km. kadar güneyinde bulunur (Lev.25.2). Mağara kretase kalkerinin içine oyulmuştur ve deniz seviyesinden 18 m. yükseklikte bulunmaktadır. İlk kez Fransız araştırmacı Angela Minzoni-Déroche tarafından 1988 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır. 1990 yılında ise kazı çalışmaları yapılmıştır²²⁰. Déroche başkanlığındaki kazılarda bulunan

²¹⁵ Yalçinkaya, 1995a:9-10

²¹⁶ Rink ve diğ., 1994:847

²¹⁷ Otte ve diğ., 1999:77; Otte ve diğ., 1999:78 (Tablo 3.2)

²¹⁸ Otte ve diğ., 1998:428-429; Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:5

²¹⁹ Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:5

²²⁰ Minzoni-Déroche, 1992:71-83, Güleç ve Açıkkol, 2002:65

aletlerin tipolojilerine göre mağara, Üst Paleolitik döneme yerleştirilmiştir. Ayrıca, uzun bir zaman dilimi süresince kullanıldığı bildirilmektedir. İlk dönem kazıları iki açmada yapılan sonuçlara dayanır. Sedimantolojik olarak farklı 3 tabaka içinde yer alan zeminlerin temizlenmesi işlemi yapılmıştır. Temizlenen bu zeminler üstünde çok sayıda taş alet, kemik ve deniz kabukları tespit edilmiştir. Tipolojik ve teknik özelliklerine göre değerlendirilen aletler, Levant bölgesindeki *Aurignacien* kültürünün eski evrelerine benzetilmiştir. Lübnan'da bulunan Antelias sığınağı endüstrisi ile karşılaştırılabileceği de aktarılmıştır²²¹.

Aletler içerisinde dilgiler, dilgiciklerden sayıca fazladır. Alet grubu içinde sırtlı bıçaklar görülmektedir. Çekirdekler küçük boyutludur. Bu yıllarda hammadde kaynakları da araştırılmıştır. İnsanlar tarafından kullanılan çakmaktaşı kalıntıları yerleşimin kuzey kısmında görülebilen Pliosen plajındaki çakıl yığını içerisinde tespit edilmiştir²²². Déroche'un o yıllarda yaptığı bu önemli çalışmalar 1992 yılına gelindiğinde, tamamlanmadan yarım kalmıştır²²³.

1996-1997 yıllarında Hatay bölgesinde araştırmalar yapan Prof. Dr. Erksin Güleç, 1997 yılında araştırma sahası içine Üçağızlı Mağarası'nı da dâhil etmiştir ve burada bir test kazısı gerçekleştirmiştir. Pleistosen döneme ilişkin arkeolojik dolguların bulunduğu alanlar Locality 1, 2 ve 3 olmak üzere 3 ana bölümden oluşur. Locality 1 olarak adlandırılan alan Minzoni-Déroche tarafından kazılan bölümdür. Locality 2 uzun dar bir salondan oluşur. Locality 3 daha geniş *in situ* sedimanların bulunduğu alandır²²⁴. Çalışmalar, 1998 yılında Hatay Müze Müdürlüğü başkanlığında, Güleç'in bilimsel danışmanlığında yürütülmüştür.

Déroche'dan sonraki kazı çalışmaları, Ankara ve Arizona Üniversiteleri tarafından işbirliği içerisinde sürdürülmüştür. Araştırmacılar özellikle ilk yıllarda stratigrafi çalışmaları üzerine odaklanmıştır²²⁵. İkinci dönem kazıları 3 bölümde gerçekleşmiştir. İlki Minzoni-Déroche'un da çalışmış olduğu mağaranın güney bölümünde yer alan tünel benzeri odada yapılmıştır²²⁶. İkinci çalışma alanı, güney ve

²²¹ Minzoni-Déroche, 1992:73-74

²²² Minzoni-Déroche, 1992:73-74

²²³ Güleç ve Dinçer, 2000:43

²²⁴ Kuhn ve diğ., 1999a:65

²²⁵ Güleç ve Dinçer, 2000:37-40

²²⁶ Güleç ve diğ., 2001:255; Güleç ve Baykara, 2014:155

kuzey bölümü arasında kalan Paleolitik dolguların çok az görüldüğü, mağaranın çökmesi sebebiyle geniş, uzun bir alan oluşturan salon biçimindeki yapıdan oluşmaktadır. Son çalışma alanı, mağaranın kuzey kısmında yer alır. Güncel kazılar hala bu alanda sürdürülmektedir²²⁷ (Lev.26.1).

Mağara dolguları yaklaşık 4 metredir. Akdeniz Bölgesi'ne özgü turuncu, kırmızı renkli *terra rosa*'dan oluşmaktadır²²⁸. Tabakalar arasındaki ayrım toprakla karışmış kemik, taş ve kül gibi antropojenik buluntuların sayısal farklılığına dayanmaktadır²²⁹. Mağara sedimanlarının makroskopik özelliklerine göre, stratigrafi 8 ana tabakadan oluşur (B, C, D, E, F, G, H, I). Bu tabakaların bazıları da kendi içlerinde alt birimlere ayrılmıştır (B1B3, C/D, Fa, Fb, Fc, H2H3)²³⁰ (Lev.26.2, Lev.27.1).

Üçağızlı Mağarası'nda iki farklı Üst Paleolitik kültürden bahsetmek mümkündür²³¹. Mağaranın Üst ve Epi-paleolitik döneme ait yaklaşık 3 metrelik çökelleri tavanın ve mağaranın çökmesi sonucu erozyonla kaybolmuştur. Kazılarda erozyona maruz kalmamış Üst Paleolitik başlangıcı ve Erken Üst Paleolitik döneme ait 4 metre yüksekliğindeki tabakalar ve Epi-paleolitik dolgular incelenmektedir. Mağara düzenli bir stratigrafiye sahiptir. Seviyelerdeki dönemler arası ayrım şu şekilde yapılmıştır: B-B3 ve C seviyeleri Levant'ın *Ahmarian* olarak isimlendirilen *Erken Üst Paleolitik* kültürünü yansıtır. D ve E seviyeleri, erken ve sonraki dönemler arasında geçiş özelliğine sahiptir fakat *Ahmarian* kültüre daha yakın görünmektedir. F ve I seviyeleri Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik dönem arasındaki geçişi gösteren Üst Paleolitik başlangıcı bulgularını içerir²³². I tabakasının altında J ve K olarak adlandırılan iki birim daha mevcuttur. J tabakası kil, K tabakası kalın bir kireçtaşı döküntüsü içerir. İki birimde sterildir. Dolayısıyla en eski ünitenin I tabakası olduğu belirlenmiştir²³³.

²²⁷ Güleç ve diğ., 2001:255; Güleç ve Baykara, 2014:155

²²⁸ Güleç ve diğ., 2001:255; Güleç v.d., 2004:2; Kuhn v.d., 2009a:89; Güleç v.d., 2012:40

²²⁹ Güleç ve diğ., 2004:2

²³⁰ Kuhn ve diğ., 2009a: 89; Kuhn, 2004:435

²³¹ Kuhn ve diğ., 1999b:510

²³² Güleç ve diğ., 2010:123

²³³ Kuhn ve diğ., 2004:114

Konumuz gereği bu kısımda sadece Üst Paleolitik başlangıç katlaşımını içeren I'dan F'ye kadar olan tabakaların yapısı, tarihlendirmesi ve yontmataş alet endüstrisini aktarmaya çalışacağız.

Mağara içindeki katlaşımın sediman oluşumları arasında farklılıklar görülmüştür. Bunlar yüksek sertlik derecesine sahip toprak, küllü ve yumuşak kırmızı toprak gibi farklı sediman yapılarından oluşur. Kül içeren tabakalarda mikro morfoloji çalışmaları yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda F ve I tabakalarında *in situ* ocak kalıntıları saptanmıştır (Lev.27.2). H tabakasında *in situ* hiçbir ocak kalıntısı bulunamamıştır²³⁴.

Üçağızlı Mağarası'nın iki farklı Üst Paleolitik dönemini kapsayan tabakaları AMS radyokarbon yöntemi ile tarihlendirilmiştir. Tablo 11'de mağarada en eski tarihi veren seviyelerin tarihlendirmeleri gösterilmiştir²³⁵.

Seviyeler	AMS C ₁₄	SİGMA
Fb-c	34000	690
G	35020	740
G	39100	1500
H-H3	35500	1200
H-H3	35670	730
H-H3	38900	1100
H-H3	39400	1200
H-H3	41400	1100
I	35100	1400
I	39200	1300
I	39700	1600
I	40200	1300

Tablo 11

²³⁴ Goldberg, 2003:23-30; Güleç ve Baykara, 2014:156

²³⁵ Kuhn ve diğ., 2009a:91 (Tablo 1)

Bu seviyeler içerisindeki en eski tarih G.Ö.41.400 ve 40.200 olarak karşımıza çıkmaktadır. 2011 yılında mağarada bulunan tefralar üzerinde bir çalışma yapılmıştır fakat yaşlandırmada kullanılabilecek herhangi bir örnek bulunamamıştır²³⁶.

Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik başlangıcı yontmataş endüstrisi tanımlamaları 1999-2009 yılları arasında ele geçen taş alet örneklerine dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. Steven Kuhn tarafından incelenen örnekler sayesinde ortaya genel bir tablo çıkarılmıştır. Yontmataş endüstrisi içerisindeki taş aletler, Hours tipolojisine göre tanımlanmış ve “işlem zinciri” sistemi kullanılarak ortaya çıkarılmıştır²³⁷ (Lev.28, Lev.29). Öncelikle taş alet endüstrisi içerisinde hammadde tercihindan bahsetmek gerekirse; 1990’lı yılların başında Déroche’nin mağara yakınında tespit ettiği çakmaktaşı kaynağından bahsetmiştik. 1998 yılında Yalçinkaya ve ekibi Üçağızlı Mağarası’na yakın mevkiiler de yüzey araştırması gerçekleştirmiştir²³⁸. Buradan saptanan taş aletlerin tekno-tipolojik analizini yapan Doç. Dr. Kadriye Özçelik hammadde temini için çakmaktaşının tercih edildiğine dikkat çekmiş ve çakmaktaşı yumruların varlığından bahsetmiştir²³⁹. Bu bilgiler doğrultusunda yörenin genel olarak hammadde tercihinin çakmaktaşıdan yana olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun en iyi kanıtı ise 2002 yılından itibaren mağarada çalışan aynı ekip tarafından bölgede hammadde temininin hangi kaynaklardan yapıldığı ile ilgili araştırma başlatması ile görülebilmektedir. Hatay ilindeki araştırmalar sonucunda Paleolitik iskânın geniş bir yayılım gösterdiği anlaşılmıştır. Civardaki konaklama yerlerinde kullanılan çakmaktaşı kaynakları bakımından da verimli olduğu saptanmıştır²⁴⁰.

Çakmaktaşı kaynakları sistemli olarak araştırılmıştır. Araştırmalar sonucunda kaynaklar birincil ve ikincil çakmaktaşı kaynakları olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Birincil çakmaktaşı kaynaklar jeolojik oluşum içerisinde *in situ* olarak ele geçen hammadde kaynaklarını, ikincil çakmaktaşı kaynaklar *in situ* olmayan kaynakları

²³⁶ Güleç ve diğ., 2013:43

²³⁷ Kuhn ve diğ., 2009a:92; Baykara ve Güleç, 2014:47

²³⁸ Yalçinkaya ve diğ., 2000b:163-174

²³⁹ Özçelik, 2003b:79-92

²⁴⁰ Güleç ve diğ., 2014a:92

göstermektedir. Birincil kaynaklar Hatay'ın kuzeydoğusunda bulunan Şenköy, Ay ışığı ve Yayladığı yerleşimlerinden oluşmaktadır²⁴¹.

Yayladağı yerleşiminde bulunan çakmaktaşları üst kretase kireçtaşı kayaçları içerisinde yer alır. Uzunlukları 40 cm. üzerinde açık gri ya da kahverengi küre ve elips şeklindeki yumrulardan yapılmışlardır. Bu grup orta irilikteki fosilli çakmaktaşlarından oluşmaktadır. Mağaraya 30 km. mesafede bulunan bir diğer yerleşim Oligo-Miyosen kireçtaşı içinde bulunan Şenköy yerleşimidir. Bu grup ince taneli, koyu kahverengi ve siyah renklerde görülebilen biçimsiz yumrulardan meydana gelmiştir. Şenköy çakmaktaşlarının kusursuz yongalama özellikleri bulunmasına rağmen Üst Paleolitik buluntu topluluğu içinde birinci gruptan daha az görülürler²⁴². Bu durumun Yayladağı yerleşiminin mağaraya daha yakın olmasından kaynaklandığı bildirilmiştir. Ay ışığı yerleşimi de dâhil olmak üzere tespit edilen kaynaklardaki çakmaktaşları oldukça kalitelidir. Yayladağı kaynaklarının kabukları süngerimsi dokusuyla diğerlerinden ayrılmaktadır²⁴³.

İkincil çakmaktaşı kaynaklar yerel olarak adlandırılmıştır ve özel bir yerleşim yeri ile bağlantılı değildir. Genellikle dış faktörlere bağlı olarak belli bölgelere depolanmış çakmaktaşlarından oluşmaktadırlar. Bu hammaddelerin en ayırt edici özellikleri kabuklarıdır. Dış faktörler sayesinde kabuklar aşınır ve çakmaktaşının rengini ortaya çıkararak kendi renklerinde ince bir kabuk taşırlar. Çeşitli renklerden oluşan ikincil kaynakların çakmaktaşları yumrular halinde bulunmuştur. Boyutları birincil kaynaklara göre daha küçüktür²⁴⁴. Hammadde kaynaklarının kabuk tiplerine göre dağılım grafiği çıkarılmıştır ve bu grafiğe göre ikincil çakmaktaşı kaynaklarının mağara katlaşımının her evresine egemen olduğu anlaşılmıştır²⁴⁵.

Yontmataş alet endüstrisi içerisinde, *levallois* tek ve çift kutuplu çekirdekler ile proto-prizmatik tipolojiler gösteren çekirdeklerin oranı yüksektir. Çekirdeklerin hepsinde sert vurgaç ve doğrudan vurma tekniği kullanılmıştır. Yongalama yüzeylerindeki çıkarım izleri yöneşen ve paraleldir. Çıkarım izlerine göre

²⁴¹ Baykara ve Güleç, 2014:47

²⁴² Kuhn ve diğ., 2009a:93

²⁴³ Baykara ve Güleç, 2014:48

²⁴⁴ Kuhn ve diğ., 2009a:93; Baykara ve Güleç, 2014:47-48

²⁴⁵ Baykara ve Güleç, 2014:48 (Grafik 1)

çekirdeklerin yongalanmasında son ürün çıkarımında farklılıklar görülür. *Levallois* çekirdekler içerisinde tek kutuplu çekirdekler çift kutuplu çekirdeklere göre daha fazladır. İki çekirdek tipi de düz yongalama yüzeyi ve yüzcüklü platformlara sahiptir. Tek kutuplu çekirdeklerin dar yongalama yüzeylerinden dilgi alınmıştır. Çift kutuplu çekirdeklerin dar yongalama yüzeylerinin distal kısmından dilgi, proksimal kısmından yonga alınmış ve bu şekilde ayırt edilmiştir²⁴⁶.

Prizmatik dilgi çekirdekleri arasında tek ve çift platformlu proto-prizmatik tipler fazlaca görülürler. Prizmatik dilgi çekirdekleri diğer tüm çekirdekler gibi sert vurgaç ve doğrudan vurma tekniği ile yongalanmıştır. Tek kutuplu yongalamada tek ve dar bir yüzeyden dilgi çıkarılır. Çift kutuplularda hem ön hem de arka yüzden dilgi alınır. Bunun dışında çift kutuplu çekirdeklerde farklı bir özellik olarak aynı düzlemde karşılıklı ve distal kısmın her iki kenarından alınan dilgiler mevcuttur²⁴⁷.

Mağarada en eski katlaşımı gösteren I tabakasının aletleri Orta Paleolitik teknikleriyle yonga ve dilgiler üzerine yapılmış alet formlarını içerir. Aletlerin teknolojik özellikleri ham yonga ve aletlerin çok fazla üretildiği *levallois* yönteminin bir varyantıdır. Diğer tabakalardan farklı olarak bu tabakada *levallois* ham aletleri olarak dilgi, uzun uçlar ve geniş yongalar görülmektedir²⁴⁸. I tabakasında bulunan az sayıdaki taş alet *diskoid* üretim tekniğiyle karakterizedir. H tabakasında görülen iki kutuplu dilgi ve uç üretiminden çok farklı olduğu gözlenmiştir. I ve H tabakaları arasındaki geçiş erozyon nedenli bir uyumsuzluk gösterir. Tabakalar birbirinden keskin bir şekilde ayrılmıştır. Ayrıca, en erken ocak örnekleri I tabakasının hemen üzerinde saptanmıştır²⁴⁹. F, G ve H tabakalarında da tipik Orta Paleolitik aletleri kenar kazıyıcı ve *Moustérien* uçlar bulunur fakat tüm alet toplamına bakıldığında oranları düşüktür²⁵⁰. I tabakasına ait küçük bir örnek dışında mağaranın tüm seviyelerine egemen olan düzeltili alet tipi ön kazıyıcılardır. Daha sonra bu sırayı düzeltili yonga ve dilgiler takip eder. G, H ve H1-3 seviyeleri arasında taş kalemler kısmen verimlidir²⁵¹. F'den H3 seviyesi arasında görülen ön kazıyıcılar kalın dilgiler

²⁴⁶ Kuhn ve diğ., 1999b:513; Baykara ve Güleç, 2014:49-50 (Grafik 2,3,4)

²⁴⁷ Baykara ve Güleç, 2014:50

²⁴⁸ Güleç ve diğ., 2004:3

²⁴⁹ Güleç ve diğ., 2003b:476

²⁵⁰ Güleç ve diğ., 2003b:474

²⁵¹ Güleç ve diğ., 2003b:474; Kuhn v.d., 1999b: 513; Kuhn v.d., 2009a:93

üzerine büyük yüzcüklü topuklara sahip kısa formudur²⁵². Taş kalemlerin geneli eğik budama üzerinde taş kalem tipolojisindedir²⁵³. Uçlu dilgiler de bu seviyelerde daha azdır²⁵⁴.

Üst Paleolitik başlangıcına ait tabakalarda ön plana çıkan taşımalk tipi dilgilerdir. Dilgilerin çoğu formal tiptedir. Ayrıca, paralel ya da yöneşen dorsal izlere sahiplerdir. Dilgiler genel olarak alet haline getirilerek kullanılmıştır. Bunun yanı sıra düzelti yapılmayan örnekler mevcuttur. Yüzcüklü ve düz olan topuk tipleri çoğunluktadır. Çizgi ve nokta topuk tipleri de bulunmaktadır. Dilgilerden sonra en fazla karşımıza çıkan parçalar yongalardır. Yüzcüklü ve düz topuk tipleri ve yöneşen, paralel veya dairesel dorsal izler içerirler. Yongaların çoğu ön kazıyıcı şeklinde kullanılmıştır. *Levallois* dilgiler yüksek orandadır. Yöneşen ve paralel çıkarımlara sahip ve genelde yüzcüklü dar topuk tipleri bulunur. Mağaranın alt katmanlarına inildikçe *levallois* taşımalk üretiminde bir artış söz konusudur²⁵⁵.

Bu dönem içerisinde görülen bir diğer taşımalk, *Chamfered* (*Chanfrein*) aletlerdir. Ön kazıyıcıların distal kısımlarından enine yönde kalem tekniği kullanılarak parça çıkartılmasıyla oluşan *Chamfered* aletlerin²⁵⁶, Kuzey Levant bölgesinde Üst Paleolitik başlangıç evresi için fosil direktör veya “geçiş evresi” buluntusu olarak düşünüldüğü bildirilmektedir. Levant bölgesindeki Ksar Akil, Antelias²⁵⁷ ve Libya Kuzey Sioda’da yer alan Huah Fteah yerleşim yerlerinde bulunmuştur²⁵⁸. Belirgin bir döneme özgü olan bu aletlerin mağaradaki varlığı, Levant bölgesiyle ilişkilerin güçlü bir göstergesidir.

Yontmataş buluntu topluluğu içinde *Aurignacien* kültür ile bağlantılı hiçbir iz bulunamamıştır. Omurgalı ve burunlu kazıyıcılar, omurgalı taş kalem ve dilgiler bu kültürü işaret ediyor olsa da çok düşük yüzdelerle temsil edilmişlerdir. Küçük

²⁵² Kuhn ve diğ., 2009a:94

²⁵³ Kuhn ve diğ., 2009a:95

²⁵⁴ Kuhn ve diğ., 2009a:94,95

²⁵⁵ Baykara ve Güleç, 2014:50-51 (Tablo 1)

²⁵⁶ Baykara ve Güleç, 2014:52

²⁵⁷ Kuhn ve diğ., 2009a:95

²⁵⁸ Güleç ve diğ., 2004:3

düzeltili dilgi ve dilgi parçacıklarının fazla olmasına rağmen *dufour* dilgicik bulunamamıştır²⁵⁹.

Üst Paleolitiğin başlangıç evresi seviyelerinde fazla sayıda dilgi üretilmiştir. Üretim teknikleri zaman ilerledikçe değişmeye başlamıştır. Sert vurgaç kullanımından git gide yumuşak veya dolaylı vurma tekniğine geçilmiştir. I, H, H1-H3 ve G tabakalarında %35'in üzerinde bir oranla temsil edilen iri yonga ve dilgilerin yüzcüklü vurma düzlemine sahip olduğu belirtilmektedir. Buna karşılık, F tabakasının üstünde nokta veya çizgi biçimli topuklar görülmektedir²⁶⁰.

Yalancı *levallois* uçlar, çekirdek tablası ve omurgalı dilgilerin yerleşimde görülmesi mağara içi faaliyetleri ve yongalama stratejilerini açıklaması bakımından önemlidir. Bu genel tablo sonucunda hammadde kullanımı açısından, Hatay ilinde Orta Paleolitik döneme ait mağaralarda ikincil kaynakların tercih edildiği ileri sürülmüştür. Üst Paleolitik dönem başlangıcında hem birincil hem de ikincil kaynakların bir arada, daha üst tabakalarda ise tamamen birincil kaynakların kullanıldığı anlaşılmıştır²⁶¹. Fauna ile ilgili yapılan çalışmada, Üst Paleolitik dönemin başlangıç ve erken olarak ayrılan evrelerinde avlanma stratejilerinde de bir farklılık gözlenmiştir²⁶². Bu dönemin yontmataş alet endüstrisi, *levallois* ürünler, tek ve çift kutuplu proto-prizmatik çekirdeklerin bir arada kullanımı ve sert vurgaç yardımıyla doğrudan vurma tekniği ile üretilen aletler ile karakterizedir. Yukarıda bahsettiğimiz diğer özelliklerde dikkate alınacak olursa, Hatay'ın Orta Paleolitik katlaşımı içeren yerleşimlerinden farklı bir *levallois* üretiminin varlığından bahsedilmektedir. Bir diğer özellik dilgi üretiminin varlığıdır. *Moustérien*, *levallois* ve dilgi üzerine uçlar bu tabakalarda fazla sayıda ele geçmektedir. Orta Paleolitik dönemde kullanılan bazı aletlerin ve tekniklerin tam olarak terk edilmemesi ve buna karşılık dilgi üretiminde yeni teknolojilerin görülmesi gibi özelliklerin mevcudiyeti bu endüstrinin geçiş evresi olarak değerlendirilmesine olanak sağlamıştır²⁶³. Bu tür verilerin saptanmasının endüstrinin yerel olup olmadığı, evrimsel süreci ya da eş zamanlı çok daha büyük bir coğrafi ölçekte meydana gelen bir kültür göstergesi olup

²⁵⁹ Kuhn ve diğ., 2009a:95

²⁶⁰ Kuhn ve diğ., 2009a:96

²⁶¹ Baykara ve Güleç, 2014:53

²⁶² Stiner, 2009:1-20

²⁶³ Baykara ve Güleç, 2014:54-55

olmadığı gibi sorulara cevap olması açısından önemli olduğu vurgulanmıştır²⁶⁴. Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik başlangıcı katlaşımında görülen düzeltili ve kullanılmış taş aletlerin taşımalık tipleri Tablo 12’de gösterilmiştir²⁶⁵.

Tabakalar	F		Fa		Fb/Fc		G		H		H1-3		I	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kabuklu yonga	129	5	9	4	78	6	30	5	100	7	173	7	34	7
Kabuklu dilgi	23	1	1	0	10	1	6	1	15	1	34	1	2	0
Yonga	525	20	53	23	238	19	109	20	321	22	519	21	163	31
Dilgi	929	36	98	43	450	37	180	33	441	30	703	29	78	15
Levallois yonga	5	0	5	2	10	1	7	1	15	1	34	1	16	3
Levallois dilgi	74	3	4	2	56	5	38	7	66	5	118	5	29	6
Levallois uç (geniş)	4	0	1	0	3	0	1	0	2	0	4	0	4	1
Levallois uç (uzun)	12	0	1	0	7	1	5	1	5	0	8	0	2	0
Pseudo levallois uç	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	6	0	9	2
Tepeli dilgi	98	4	5	2	57	5	17	3	30	2	56	2	6	1
Çekirdek tablası	18	1	0	0	7	1	2	0	6	0	8	0	4	1
Taş kalem artıkları	18	1	0	0	11	1	6	1	18	1	30	1	2	0
Kırık parçalar	505	70	1	0	198	16	103	19	307	21	563	23	102	20
Nahr Ibrahim	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0

²⁶⁴ Kuhn ve diğ., 1999b:516

²⁶⁵ Baykara ve Güleç, 2014:51 (Tablo 3’den aktarılmıştır.)

Tabakalar	F		Fa		Fb/Fc		G		H		H1-3		I	
<i>Chamfered yonga</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	2
Toplam	2366		180		1147		509		1333		2276		479	

Tablo 12

Süs objeleri içerisinde değerlendirilen yumuşakçalardan üretilen boncuklar çeşitlilik gösterir. Genelde arkeolojik açıdan zengin potansiyele sahip olan ve kazıların yoğunlaştığı kuzey bölümün ucunda yer alırlar²⁶⁶. Mağara, boncuk üretimine ilişkin veya ritüel olarak anlamlandırılacak bir örnek oluşturmazken, ekonomik ve günlük aktiviteler çerçevesinde kullanılmıştır²⁶⁷ (Lev.30.1). Üst Paleolitik başlangıcı katlaşımı içerisindeki süslenme objeleri sadece *nassarius gibbosulus* türü ile temsil edilir²⁶⁸ (Lev.30.2). Ayrıca, *gastropod*'lardan üretilen süs eşyaları içerisinde deniz kabuklarının çoğunluğunun insanlar tarafından bilinçli olarak delindiği belirtilmektedir (Lev.31.1). Ele geçen bazı boncuklar içerisinde kırmızı aşı boyası izleri tespit edilmiştir²⁶⁹ (Lev.32.2). Süs objelerinin çoğu küçük boyutludur. Az sayıda yanma izine sahip deniz kabuğu bulunur. Bazı deniz kabukları üzerinde dalga aşınma izleri bulunmaktadır. Deniz kabukları üzerinde görülen aşınma izleri ile *naticid* ve *muricid* yırtıcıları tarafından yapılan delikler bu materyallerin sahilden toplandığına işaret etmektedir²⁷⁰. Boncuklar dışında bir kartal ya da akbabaya ait olduğu düşünülen parmak kemiğinin kolye yapımında kullanıldığı saptanmıştır²⁷¹.

Kemik alet açısından yontmataş ve süs objeleri kadar verimli olmayan mağaranın Üst Paleolitik dönem başlangıcına ait olan tabakalarında az sayıda kemik alet bulunur. Kemik alet üretimi için çoğunlukla geyik kemikleri seçilmiştir. Sayısı

²⁶⁶ Kuhn ve diğ., 2009a:100

²⁶⁷ Stiner ve diğ., 2013:396

²⁶⁸ Güleç ve diğ., 2004:3; Kuhn ve diğ., 2009a:103

²⁶⁹ Güleç ve diğ., 2003b:475

²⁷⁰ Kuhn ve diğ., 2009a:100-101

²⁷¹ Güleç ve Açikkol, 2002:67

oldukça az sivri uçlu iğne ve bız görülebilmektedir. H tabakasına ait kırık olarak bulunan yetişkin bir domuz ya da ayı kemiği üzerine yapılmış iğne bulunmuştur²⁷².

2001 yılı itibariyle bazı taş aletler üzerinde kullanım izleri analizleri yapılmıştır. F, G ve H tabakalarında kemik alet sayısı oldukça az olmasına rağmen taş kalemlerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Çalışmalar sonucunda taş kalemlerin kemik veya odunu şekillendirmek için kullanılmadığı anlaşılmıştır. Taş kalemlerin hayvansal dokuların kesilmesi için ve deri kazıma işleri için kullanıldığı belirtilmektedir²⁷³.

Üst Paleolitik dönem başlangıç seviyeleri içerisinde yer alan F, H ve I tabakalarına yapılan mikro morfoloji çalışmaları sonucunda H tabakasında külün fazla bulunduğu bölümlerde ocak kalıntısı bulunamamıştır. Buna karşılık, F ve I tabakasında *in situ* ocak kalıntıları mevcuttur²⁷⁴. I tabakasının üst kısımlarında yer alan dolgular buluntu bakımından fakirdir ve kısa zaman dilimlerini kapsamaktadır. Burada görülen birkaç küçük ocak, ince kül tabakası, yanmış kil ve iyi bir şekilde ayrılmış odun kömüründen oluşmuştur. I tabakasının ocakları kısa bir zaman dilimi süresince kullanılmıştır. Bu durum daha geç tabakalarda görülen ocak kalıntıları ve kalın kül katmanlarının olduğu bölümlerle zıtlık içerir²⁷⁵.

V.8. Karain Mağarası B Gözü Orta Paleolitik-Üst Paleolitik Geçiş Evresi Katlaşımı

Karain Mağarası'nın ilk hafiri olan Prof. Dr. İsmail Kılıç Kökten, 1946 yılından 1973 yılına kadar belirli aralıklarla sürdürdüğü kazı çalışmalarında B gözü hakkında önemli bilgiler ortaya koymuştur. Kökten'in B gözü ile ilgili yaptığı kazı çalışmalarında stratigrafi içinde *Moustérien* II olarak isimlendirdiği seviyede mağara tabanına ulaşıldığını bildirmektedir. İnsanların Orta ve Üst Paleolitik dönemlerde B gözü, yaşam alanı olarak kullandıklarından bahsetmiştir²⁷⁶. Kökten ayrıca, B

²⁷² Kuhn ve diğ., 2009a:99,101 (Tablo 7)

²⁷³ Güleç ve diğ., 2004:4; Kuhn ve diğ., 2009a:97

²⁷⁴ Güleç ve Baykara, 2014:156

²⁷⁵ Güleç ve diğ., 2004:3

²⁷⁶ Kökten, 1963:23

gözündeki en eski seviyenin *Moustérien* olduğunu belirtmektedir. Bu seviyenin üzerinde 4 seviyeli bir *Aurignacien* katlaşımının varlığından da söz etmiştir²⁷⁷.

Yalçinkaya başkanlığındaki ikinci dönem kazılarında mağaranın E ve B gözlerinde çalışmalara devam edilmiştir. Ancak E gözünün hızlı tahribatı nedeniyle B gözündeki kazılara ara verilmiştir. Buradaki kazılar uzun bir aranın ardından stratigrafinin genel görünümünü anlamak ve konum olarak mağaraya oldukça yakın olan Öküzini Mağarası ile karşılaştırmak amacıyla 1995 yılında tekrar başlatılmıştır. Kazılan alanlar çeyrek karelere ayrılmış ve çalışma bu şekilde sürdürülmüştür. Holosen seviyelerin jeolojik katmanlarına H; Pleistosen seviyelerin jeolojik katmanlarına ise P harfleri verilmiştir. Her iki döneme ait jeolojik katlaşımın kendi içlerindeki farklılıklar ise romen rakamlarıyla gösterilmiştir²⁷⁸. Daha sonraki yıllarda yontmataş endüstri öğeleri dikkate alınarak stratigrafiyle ilgili çeşitli ayrımlara gidilmiştir. P.I (P.I.1, P.I.2 ve P.I.3) jeolojik ünitesi Epi-paleolitik, P.II seviyesi Üst Paleolitik, P.III seviyesinin ise Orta Paleolitik karakterli olduğundan söz edilmiştir²⁷⁹. Konumuz gereği P.III seviyesinin ne şekilde değerlendirildiğine değinmek yerinde olacaktır. P.III seviyesi yukarıda da belirttiğimiz gibi Orta Paleolitik karakterlidir. Yalçinkaya, bu üniteyi P.III.1, P.III.2 ve P.III.3 olmak üzere üç alt grupta incelemeyi uygun görmüştür. P.III.1 ve P.III.2 seviyelerinin Orta Paleolitik buluntular içerdiği belirtilmiştir. Burada saptanan kenar kazıyıcılar, uçlar, disk biçimli çekirdekler ve *levallois* teknikle üretilmiş ürünler yine Karain Mağarası'nda E gözünde tespiti yapılmış *Karain tip Moustérien*'i ile ilişkilendirilmiştir. Ancak alt gruplardan biri olan P.III.1'in Orta Paleolitik karakterli olmasına rağmen Üst Paleolitik döneme ilişkin bazı kültürel öğeleri barındırmaktadır²⁸⁰. P.III.1'in az sayıda fakat kaliteli işçilik gösteren endüstri öğelerini ve E gözü *Karain tip Moustérien*'in karakteristik aletlerini yansıttığından söz edilmiştir. P.III.2 ünitesinde *levallois* çekirdek ve yongaların sayısal olarak üstünlüğü *levallois* tekniğin daha yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Kenar kazıyıcı ve uçların yine aynı şekilde *Karain tip Moustérien*'e benzediği ve disk biçimli çekirdeklerin de endüstri içinde yer aldığı saptanmıştır. P.III.3 seviyesinin,

²⁷⁷ Kökten, 1962a:41

²⁷⁸ Yalçinkaya ve diğ., 1998a:27-28

²⁷⁹ Yalçinkaya ve diğ., 2001a:14; Yalçinkaya ve diğ., 2003:164

²⁸⁰ Yalçinkaya ve diğ., 2001a:14

Karain tip Moustérien ve *Charantien* tip endüstri arasında bir geçiş evresi sayılabilecek kültürel öğeleri içerdiği belirtilmiştir²⁸¹. İlerleyen kazı sezonlarında yapılan çalışmalarla bu tez değişmiştir. 2004 yılına gelindiğinde, P.III Pleistosen seviyesinin bir bütün olarak gerçek bir transizyon evresini yansıttığı bildirilmektedir²⁸². Bu jeolojik seviye, *Karain tip Moustérien*'inin yanı sıra Üst Paleolitik dönem yontmataş endüstri topluluklarını bir arada sunarak geçiş evresi özelliklerini karşılamıştır. İki alt gruba ayrılan P.III seviyesinin sediman yapısı az taşlı, kumlu ve killidir. Üstteki kısım sarımsı ve sert, alttaki kısım ise kahverengi ve az karbonludur²⁸³. P.III ünitesinden; dilgiler, dilgi üzerine çeşitli aletler, dilgi çekirdekleri, çeşitli tiplerde Orta Paleolitik kazıyıcılar, disk ve *levallois* biçimli çekirdekler saptanmıştır. Az sayıda *Moustérien* uç diğer önemli bulgulardandır²⁸⁴ (Lev. 32). P.III ünitesinden alınan tek yaşlandırma sonucu G.Ö. 39.630 (kalibre edilmemiş) tarihini vermiştir. Bu tarihin transizyon evresi yorumlamasını destekler nitelikte bir sonuç olduğunun da altı çizilmiştir²⁸⁵.

2008 yılına gelindiğinde, B gözü Pleistosen dönem katlaşımı ile ilgili iki çalışma ön plana çıkar. Bunlardan ilki, B gözünün jeolojik ve arkeolojik stratigrafisi üzerinedir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, P.III jeolojik seviyesinin sediman renginin kahverengi olduğu, tabaka içerisinde kumlu fakat bazı alanlarda sertleşebilen diğer yandan yumuşak sedimanların da yer aldığı bir tabaka olduğu bildirilmektedir. Tabakada yer alan kalsit bant, esas sertleşmenin olduğu kısmı temsil eder. Kalsit kuşağın alt ve üst kısımlarında bulunan yumuşak sediman bu savı doğrulamaktadır. Tabaka aynı zamanda kalker kökenli küçük ve orta boy köşeli taşlar içermektedir. 24. arkeolojik seviyede (F14) bir dikit tespit edilmiştir. Tabakaların sert kısımlarında kırılma ve çatlaklar gözlemlenmiştir. 24. arkeolojik seviyede kuzey-güney yönü doğrultusunda başka bir sert kuşağın varlığından da söz edilmiştir²⁸⁶.

²⁸¹ Yalçinkaya ve diğ., 2003:165

²⁸² Yalçinkaya ve diğ., 2007:544

²⁸³ Yalçinkaya ve diğ., 2006:407

²⁸⁴ Yalçinkaya ve diğ., 2006:409

²⁸⁵ Yalçinkaya ve diğ., 2007:547; Yaman, 2011:259

²⁸⁶ Yaman, 2011:250

Bir diğer çalışma, Dr. Gizem Kartal tarafından yapılmıştır. Kartal, B Gözü Pleistosen dönem katlaşımı içerisinde yer alan P.III ve P.VII jeolojik seviyelerinde ele geçmiş olan yontmataş endüstrinin tekno-tipolojik analiz çalışmasını gerçekleştirmiştir. Bu üniteler içerisinde bir geçiş evresi olarak düşünülen P.III jeolojik seviyesi diğer Orta Paleolitik ünitelerden ayrı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu ünite, dilgisel yongalama ürünleri, dilgi ve dilgicik çıkarımına yönelik çekirdekler ile *levallois* ürünler ve *levallois* çekirdeklerin bir arada görülebildiği bir seviye olarak kayda geçmiştir. Yontmataş endüstri içerisinde görülen öğeler bu seviyenin geçiş evresi olabileceğini düşündürmektedir²⁸⁷. Bu ünitedeki hammadde tercihi %93 oranında radyolaritten oluşur. İkinci sırada çakmaktaşı bulunmaktadır. Çekirdek, çekirdek parçaları, kıymık ve yongalama artıkları gibi parçaların görülmesi yontma işleminin mağara içinde yapıldığına dair ipuçları vermektedir. Hammaddenin Kızılın Deresi'nden temin edildiği belirtilmektedir. Yongalama ürünleri açısından bakıldığında yonga üretim teknolojisinin üstünlüğü göze çarpar. Yongalama ürünleri arasındaki yongalar, hazırlama yongaları ve çekirdek kenarları gibi parçalar Orta Paleolitik dönem karakteristiğini gösterirken dilgi, dilgicik, tepeli dilgi ve dönümlü parçalar Üst Paleolitik dönem özelliklerini yansıtmaktadır. Yongalama ürünleri arasında *levallois* tekniği ile üretilmiş parçalar %5 ile temsil edilir. 80 adet olan *levallois* ürünlerin sadece bir tanesi dilgi olarak tanımlanmıştır. Tüm endüstri içinde düz topuk tipi ağırlıktadır. İkinci sırada yüzcüklü topuk tipi görülmektedir. Yüzcüklü topuk içeren parçaların çoğu *levallois* olmayan ürünlerde tespit edilmiştir. Bu durum, *levallois* tekniğinin az uygulanmasına rağmen yontucunun vurma düzlemi hazırlamasına yönelik bir kaygı içerisinde bulunmasından kaynaklı olduğu bildirilmektedir. Gözlemlenen diğer bir özellik, topuk ve vurma yumrusunun büyük ya da küçük çıkarımlarla inceltilmesi ya da tamamen kaldırılmasıdır. Bu türden parçaların Üst ve Epi-paleolitik dönemde de görülüyor olması söz konusu tekniğin Orta Paleolitik dönemden itibaren kullanıldığını göstermektedir. Yongalama ürünlerinin kopma açıları dikkate alındığında %29 oranında görülen yontmataş ürün Üst Paleolitik yontma stratejilerini yansıtır²⁸⁸.

²⁸⁷ Kartal.G, 2011:134

²⁸⁸ Kartal.G, 2011:135

İncelenen parçaların %37'sini kenar kazıyıcılar oluşturmaktadır. Kenar kazıyıcıların birçok alt tipi görülmekle beraber sayısal üstünlük tek kenar kazıyıcılarda görülmektedir. Bu sırayı; iki kenar kazıyıcılar, yatay kenar kazıyıcılar ve yöneşen kenar kazıyıcılar izlemektedir. Kenar kazıyıcıların neredeyse tamamı pulcuklu düzelti içerir. Yalnızca 4 örnekte ince düzelti gözlemlenmiştir. Kenar kazıyıcıların hammaddesi bir örnek dışında Karain yakınında bolca bulunan radyolaritten yapılmıştır. Bu aletlerin taşmalıkları genellikle *levallois* olmayan yongalarla üretilmiştir. Diğer taşmalıklar çok az sayılarda *levallois* yonga, *débordant* yonga ve dilgi olarak tespit edilmiştir. Topuk tipleri çoğunlukla düzdür. Yüzcüklü, ham, çizgi, topuksuz ve dibi inceltilmiş gibi çeşitleri de saptanmıştır. Alet çantasına egemen olan ikinci grup, düzeltili yongalardır. Bunların 12 tanesi ince düzelti 18 tanesi pulcuklu düzelti içerir. Yine kenar kazıyıcılarda olduğu gibi sadece bir örnek dışında bu grubun hammaddesi de radyolaritten oluşmaktadır. Bu örneklerden sadece 5 tanesi *levallois* teknik ile üretilmiştir. Topuk tipleri düz, yüzcüklü, ham, dibi inceltilmiş, iki yüzlü ve kırık şeklinde sıralanabilir²⁸⁹.

Tespiti yapılan uçların sayısı 13'tür. Bunlar: 6 adet *Mousterien* uç, 3 uzun *Mousterien* uç, 1 kalın ve 1 dibi inceltilmiş kalın uçtur. Bu grubun tamamı pulcuklu düzeltilerle uç formuna sokulmuş *levallois* olmayan yongalar ve bir dilginin taşmalık olarak kullanıldığı parçalardır. Hammaddeleri radyolarittir. Topuklar yine diğer gruplardaki gibi kırık, düz, yüzcüklü ve dibi inceltilmiş gibi çeşitlere sahiptir²⁹⁰.

Bu kategoriler dışındaki yontmataş öğeleri, 3 adet dişlemeli alet, 1 çontuklu alet, 1 bileşik alet ve 7 tanımlanamamış makrolit parçalarından oluşmaktadır. Hammaddeleri radyolarittir ve topuk tipleri düz, ham ve iki yüzlüdür²⁹¹.

Bu ünite içinde Üst Paleolitik dönemin özgün aletleri de bulunmuştur. 3 adet ön kazıyıcı saptanmıştır. Bunlardan ikisi omurgalı ön kazıyıcı diğeri yonga üzerine ön kazıyıcı tiplerinden oluşur. Birer örnekle açığa çıkarılmış taş delgi, taş kalem, düzeltili dilgi ve düzeltili tepeli dilgi bulunmuştur. Ön kazıyıcıların hammaddeleri radyolarittir. Taşmalıkları yongadır. Topuklardan biri kırık biri düz ve sonuncusu

²⁸⁹ Kartal.G, 2012:91-92

²⁹⁰ Kartal.G, 2012:92

²⁹¹ Kartal.G, 2012:92

topuksuzdur. Omurgalı ön kazıyıcıların birinin alın kısmı *dufour* dilgiciklerin çıkarımıyla biçimlendirilmiştir. Ayrıca 66 adet dilgi, 22 dilgicik, 10 tepeli dilgi, 5 dönümlü dilgi, 3 tek kutuplu prizmatik çekirdek ve 1 iki kutuplu prizmatik çekirdek ele geçirilmiştir. Kartal, bu parçaları göz önünde bulundurarak Üst Paleolitik teknolojinin ünite içerisinde başarılı bir biçimde uygulandığını belirtmektedir²⁹².

Teknolojik olarak yararlı ipuçları veren diğer bir yontmataş grubu çekirdeklerdir. Çekirdeklerin sayısının toplamı 93'dür. Bunların 40 tanesi hazırlanmış, 53 tanesi ise hazırlanmamış çekirdekler olarak sınıflandırılmıştır. Bunların 22'si disk biçimli, 7'si merkezci *recurrént levallois*, 4'ü klasik *levallois*, 3'ü iki kutuplu *recurrént levallois* 3'ü tek kutuplu prizmatik çekirdekler ve son olarak 1 tanesi iki kutuplu prizmatik çekirdeklerden oluşmaktadır. Yongalama ürünleri içerisinde karşılaşılan dilgilerin büyük çoğunluğunun Üst Paleolitik seviyelerde görülen tek kutuplu çekirdeklerden yontulduğu bildirilmektedir²⁹³. Dolayısıyla, geçiş evresi düşüncesi tekrar desteklenmiştir.

2013 yılında Yrd. Doç. Dr. İ. Deniz Yaman'ın yontmataş ve sedimantoloji analizleriyle desteklediği Orta Paleolitik dönemde B ve E gözleri arasındaki bağlantı üzerine yaptığı doktora tez çalışmasında; P.III kompleksinin E gözünün Orta Paleolitik seviyelerinde yer alan I kompleksinin üst seviyeleriyle çağdaş olduğu ileri sürülmektedir. P.III seviyesinin, E gözündeki I.2 ve I.3 seviyesi ile eşleştirilebilir durumda olduğunu belirtmektedir²⁹⁴.

V.9. Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik Başlangıcı-Ahmarian Dönem Geçiş Evresi Katlaşımı

Üçağızlı Mağarası'nda Üst Paleolitik dönem, erken ve geç evreler olarak sınıflandırılmıştır. Üst Paleolitik dönemin en erken aşaması olan Üst Paleolitik dönem başlangıcı ile daha geç aşamasını temsil eden erken *Ahmarian* dönem arasında kalan D ve E tabakaları ile C/D adı verilmiş alt birimi oluşturan tabaka geçiş evresi olarak nitelendirilmiştir²⁹⁵. Geçiş evresi olmasına rağmen ağırlıklı olarak

²⁹² Kartal.G, 2012:93

²⁹³ Kartal.G, 2011:135-136

²⁹⁴ Yaman, 2013:220

²⁹⁵ Güleç ve diğ., 2005:238

Ahmarian dönem özellikleri ön plandadır. Bu tabakalar içerisinde sadece E tabakasına ait iki yaşlandırma sonucu bulunmaktadır. Bu yaşlandırma sonuçları Tablo 13’de gösterilmiştir²⁹⁶.

Seviyeler	AMS C ₁₄	SİGMA
E	37870	920
E	36560	790

Tablo 13

D tabakası gri kül rengi, E tabakası koyu kırmızı renkten oluşan sediman yapısına sahiptir²⁹⁷. Bu evrenin yontmataş endüstrisinin kategorize edilmesinin oldukça zor olduğu belirtilmiştir²⁹⁸. Buluntu topluluğunun özelliklerine dikkate alınarak geçiş evresi katlaşımı erken *Ahmarian* döneme daha çok benzemektedir²⁹⁹. Yontmataş endüstri, dilgi üzerine yapılmış aletler ile ön plana çıkar. Aynı özellikler erken *Ahmarian* dönemde mevcuttur ancak geçiş evresinde dilgi üretiminde tek kutuplu çekirdekler daha fazla tercih edilmiştir. Diğer teknolojik farklılık ise topuk tiplerinde görülür. Bu evrede görülen topuklar daha kalın ve geniştir. Ayrıca, yüzüklü ve düz olan topuk tiplerinin de sayısı fazladır. Daha erken dönemlerde görülen tekniklerden farklı olarak, prizmatik ve tam prizmatik biçim göstermeyen çekirdeklere doğrudan ya da dolaylı vuruşlarla yapılan teknik göze çarpar³⁰⁰.

Karakteristik alet tipleri içerisinde ilk sırayı kısa ön kazıyıcılar alır. Daha sonra bu sırayı düzeltili, düzeltisiz dilgiler ve uçlar izler. Bu evre içerisinde Üst Paleolitik başlangıcına ait aletler görülmez. Bazı ön kazıyıcılar *levallois* yongalar üzerine yapılmışlardır³⁰¹ (Lev.33.1,2)

Süs eşyaları yapımında kullanılan deniz kabukları içerisinde tatlı suda yaşayan yumuşakçalara ait olanlar bu evrede bol miktarda görülmektedir³⁰².

²⁹⁶ Kuhn ve diğ., 2009a:91

²⁹⁷ Güleç ve diğ., 2012:211

²⁹⁸ Güleç ve diğ., 2005:238

²⁹⁹ Güleç ve diğ., 2012:211-212

³⁰⁰ Güleç ve diğ., 2011:44; Güleç ve diğ., 2012:212

³⁰¹ Güleç ve diğ., 2012:213 (Tablo 3)

³⁰² Kuhn ve diğ., 2009a:103

Kemik aletler açısından mağara kısır bir görüntü sergiler. Geçiş evresine ait toplamda 3 adet kemik alet ele geçmiştir. Bunlardan biri iğne, diğer ikisi iğne ya da tığ şeklinde kullanılan parçalardır³⁰³.

D ve E tabakalarının özellikle duvara kenarlarına yakın plankarelerde yoğun taş alet, hayvan kemiği ve deniz kabuğu parçaları bulunmuştur. Bu alanlarda genellikle prizmatik dilgi ve dilgicik çekirdekleri ve ön kazıyıcılara paralel olarak bol miktarda hayvan kemiği ve denizel yumuşakçalara ait kabuklar ortaya çıkarılmıştır³⁰⁴.

V.10. Üçağızlı Mağarası Ahmari Dönem Katlaşımı

Üst Paleolitik dönemin daha geç evresine işaret eden *Ahmari* dönem katlaşımı, Levant bölgesindeki Ksar Akil ve Antelias sığınağı yerleşimlerinde görülen buluntu toplulukları ile karşılaştırılarak isimlendirilmiştir³⁰⁵. Mağarada tespit edilen B, B1B3 ve C tabakaları *Ahmari* dönem katlaşımını kapsar. Bazı yayınlarda B4 olarak adlandırılan alt kültür grubu da bulunmaktadır³⁰⁶. Bu tabakalara ait tarihlendirmeler Tablo 14’de gösterilmiştir³⁰⁷.

Seviyeler	AMS C ₁₄	SİGMA
B	29130	380
B1-B3	31900	450
B1-B3	32670	760
B1-B3	34580	620
C	29060	330

Tablo 14

Tarihlendirme sonuçlarından iki tanesi (32670 ± 760 ve 29130 ± 380) *Monodonta* türünden oluşan deniz kabukları kullanılarak yapılmıştır³⁰⁸. B

³⁰³ Kuhn ve diğ., 2009a:101 (Tablo 7)

³⁰⁴ Güleç ve diğ., 2012:210-211

³⁰⁵ Kuhn, 2002:205

³⁰⁶ Güleç ve diğ., 2013:40

³⁰⁷ Kuhn, 2009a:91 (Tablo 1)

³⁰⁸ Dinçer ve diğ., 2001:4; Kuhn ve diğ., 2001:7644 (Tablo 1)

tabakasının üzerinde yer alan üst breş seviyesi ise 31060 ± 140 tarihini vermektedir³⁰⁹.

Mağarada yapılan ilk dönem kazılarında *Ahmarian* döneme ait olan bu tabakalar Minzoni-Déroche tarafından Antelias sığınağı endüstrileriyle karşılaştırılarak *Aurignacien* kültüre bağlanmıştır. Bağlantı geçerliliğini korumasına rağmen günümüzde artık bu kültür *Ahmarian* dönem şeklinde tanımlanmaktadır³¹⁰. Erken *Ahmarian* (Erken Üst Paleolitik) dönem tabakaları mağaranın hem kuzeydoğu bölümü hem de Déroche tarafından kazılan alanda bulunmaktadır³¹¹. B ve C tabakaları *terra rosa* yumuşak kırmızı toprak ve az miktarda külden oluşur³¹². *Ahmarian* seviyelerde hammadde kullanımı açısından Üst Paleolitik dönem başlangıcına göre farklılıklar görülür. Bu seviyelerde birincil kaynakların belirgin bir üstünlüğü vardır³¹³. Üçağızlı Mağarası'nın erken ve geç dönemlerini temsil eden iki evrede ve Hatay'da araştırılmış Orta Paleolitik yerleşimlerinde hammadde açısından görülen farklılık bölgeyle ilgili genelleme yapılmasına neden olmuştur. İnsanların hammadde temini için seçtikleri kaynaklar Orta ve Üst Paleolitik dönemlerde bariz bir ayrım göstermektedir³¹⁴.

Ahmarian dönem katlaşımı içerisinde 1999-2011 yılları arasında ele geçirilen 8635 adet taş alet incelenerek tabaka hakkında genel bir değerlendirmeye gidilmiştir. Taş alet buluntuları; 145 adet çekirdek, 2471 adet düzeltili alet ve 8940 adet taşımali içermektedir³¹⁵.

Ahmarian dönem yontmataş endüstrisi içindeki en belirgin alet grubu ön kazıyıcılar. Uzun olarak kategorize edilmiş ve dilgi üzerine yapılmış ön kazıyıcı tipleri yüksek orandadır. Daha sonra bu sırayı kısa ön kazıyıcılar takip eder. Çıkmalı ve omurgalı ön kazıyıcılar az sayıda görülmektedir. Yüksek oranlarda karşımıza çıkan bir diğer alet grubu düzeltili dilgilerdir. Tüm kenarı düzeltili dilgiler endüstri içinde bol miktarda görülürler. Bu sırayı kısmi düzeltili dilgiler takip eder. *Ahmarian*

³⁰⁹ Kuhn ve diğ., 2001:7644 (Tablo 1)

³¹⁰ Minzoni-Déroche, 1992:74; Kuhn ve diğ., 1999a:67

³¹¹ Dinçer ve diğ., 2001:2

³¹² Kuhn ve diğ., 2009a:89

³¹³ Kuhn ve diğ., 2009a:93

³¹⁴ Baykara ve Güleç, 2014:53

³¹⁵ Güleç ve Baykara, 2014:156

kültüründen bilinen ve bu dönemi yansıtan dilgi üzerine yapılmış uçlar mevcuttur. Bunar arasında *Ksar Akil* uçları ilk sıradadır. İkinci sırayı *El-Wad* uçları almaktadır. Tüm aletler içerisinde %8 oranlarıyla görülen dilgi üzerine yapılmış diğer aletler: deliciler, keskiler ve sırtlı bıçaklardır. Keski ve sırtlı bıçaklar delicilere göre daha çok sayıdadır. Tüm aletler içerisinde %4.5 oranlarıyla görülen çontuklu ve dişlemeli aletlerde bulunmaktadır. Çontuklu olan örnekler dişlemelilere göre daha fazladır³¹⁶.

Taşımali tiplerine göre endüstrinin dilgi ağırlıklı olduğu görölür. Dilgiler paralel ve dorsal izlere sahiptir. Dilgilerin kalınlık ortalamaları 4.5 cm.'dir. Bol miktarda paralel veya dairesel çıkarım izlerine sahip yongalarda bulunmaktadır. *Levallois* yonga ve dilgi üretimi oldukça düşük oranlardadır. Çekirdek tablası, çekirdek kenarı ve omurgalı dilgiler az sayıdadır. Taşımali tipleri arasında birçok kırık parça ele geçmiştir.

Bu dönemi içeren tabakalarda en fazla görülen topuk tipi düz olanlardır. Orta Paleolitik dönemin aksine bu seviyelerde görülen düz topuklar ince ve dardır. Bunun dışında çatı, çizgi ve nokta biçimli topuk tipleri de görölmektedir. Bu oran geçiş evresi tabakalarında düşüğe geçer.

Ahmarian dönem tabakaları içerisinde çok sayıda çekirdek tipi görölmektedir. Ancak bunlardan protoprizmatik ve prizmatik dilgi çekirdekleri bariz yüksek bir oran göstermektedir. *Levallois* çekirdekler az sayıdadır. Bunun dışında çok yüzeyli, aynı yongalama yüzeyinin her iki tarafı işlenmiş ve amorf çekirdekler görölmektedir. Paralel çıkarımları gösteren tek kutuplu, karşılıklı aynı yüzey, üst ve kenar kısımdan alınan çıkarımlar yüksek orandadır. *Ahmarian* tabakalar içinde görülen prizmatik çekirdekler paralel çıkarımlarla karakterizedir³¹⁷.

Bu tabakanın yontmataş endüstrisi genel olarak dilgi ve dilgi üzerine yapılan düzeltili aletlerden oluşur. Protoprizmatik ve prizmatik dilgi çekirdekleriyle karakterize olan tabakada hem doğrudan hem de dolaylı vurma teknikleri bir arada görölmektedir. Topuk tiplerinin vurma tekniğine göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Örneğin; dolaylı vurma tekniği ile yumuşak vurgaç tercih edilmiş ve genel olarak çıkarılan parçaların çizgi ya da nokta biçimli topuk tiplerine sahip olduğu

³¹⁶ Güleç ve Baykara, 2014:156-158

³¹⁷ Güleç ve Baykara, 2014:159-163

belirtilmiştir. Doğrudan vurma tekniğinde ise düz topukların varlığı söz konusudur. Üst Paleolitik dönem başlangıcı katlaşımında tek kutuplu çekirdekler tercih edilirken geçiş evresinde çift kutuplu çekirdekler görülmeye başlanmış ve *Ahmarian* dönem tabakalarında bu oran devamlı bir artış göstermiştir. Sert ve yumuşak vurgaç kullanımı bir arada görülür³¹⁸.

Buluntu topluluğun tamamı göz önüne alındığında düzeltili aletler düşük oranlardadır. Bunun sebebi hammaddenin bol oluşu ve belli bir stratejiyle ele geçirilmesinden kaynaklı olduğu bildirilmiştir. Taşımaklar içerisinde düzeltilenmeden kullanılan çok sayıda parça mevcuttur³¹⁹. Uçlu dilgiler düzeltili aletlerin %19'unu içerir. İçlerinden bazıları çok yoğun işlendikleri için asimetrik formlar kazanmışlar, neredeyse tek tarafları düzlenmiş bir biçimde bulunmuşlardır. Bu aletlerinde kuzey Kafkasya'da görülen bazı *Gravettian* buluntuları anımsattığı belirtilmiştir³²⁰. Taş kalemler Üst Paleolitik başlangıç katlaşımına göre oldukça az sayıdadır. Buluntu topluluğunun %10'undan daha düşük oranlarda görülür. Aynı taşımak üzerine birden fazla alet üretimi de görülmektedir. Üçağızlı Mağarası *Aurignacien* kültürden ziyade Levant gelenekli Üst Paleolitik dönem karakteristik özelliklerini içermektedir³²¹.

Ahmarian endüstrisinin tipolojik yapısı Üst Paleolitik'in karakteristik aletleri olan ön kazıyıcılar, taş kalemler, dilgi üzerine uçlar ve düzeltili dilgilerden meydana gelmiştir. Erken *Ahmarian* endüstrisinin belirtisi olan dilgi ve dilgicik üzerine yapılmış düzeltili ve düzeltisiz aletler yerleşim alet gruplarının temelini oluşturur. Ayrıca kısa-uzun, yuvarlak, çıkmalı/omurgalı, ikili ön kazıyıcılar ve keski üzerine taş kalemler de ele geçen buluntular arasındadır³²² (Lev. 34.1,2, 35.1).

Bu katlaşımında yer alan yontmataş endüstrinin yakın benzerleri Ksar Akil'in 16. ve 17. tabakaları ile Yabrud'un ikinci sığınağında görülen Orta *Aurignacien*'in 4. ve 5. tabakalarında yer alır³²³.

³¹⁸ Kuhn, 2002:205; Güleç ve Baykara, 2014:164-165; Kuhn ve diğ., 2009a:94

³¹⁹ Güleç ve Baykara, 2014:164

³²⁰ Dinçer ve diğ., 2001:2; Kuhn ve diğ., 2009a:94

³²¹ Güleç ve Baykara, 2014:165

³²² Güleç ve diğ., 2013:42

³²³ Dinçer ve diğ., 2001:2; Güleç ve diğ., 2013:41

Ahmarian dönem tabakalarında sayısı oldukça fazla yonga olmayan taş aletler bulunmuştur. Bu aletler B ve B1-B3 tabakalarında yoğunluktadır. Bu türden aletlerin çekiç, örs gibi küçük düzeltici biçiminde kullanıldıkları düşünülmektedir. Toplam sayısı 36 adettir. Mağara yakınında bulunan çakıl taşı yataklarından temin edilmiştir. Tam olarak türü tanımlanamamış volkanik taşlardan üretilen bu taşlar gösterdikleri özelliklere göre üç gruba ayrılırlar. Birinci grubun geneli en az bir düz yüzey içeren kalın ve yuvarlak formlar göstermektedir. İkinci grup; küçük, düz ve dairesel bir tipoloji gösterirken üçüncü grup büyük ve düz taş aletleri içermektedir³²⁴.

Süs objeleri yapımında kullanılan deniz kabukları, Üst Paleolitik dönemin başlangıcına göre daha fazla çeşitlilik gösterir. Üst Paleolitik dönemin başlangıcında tek bir tür bulunurken bu oran *Ahmarian* seviyelerde daha eşit bir şekilde yayılmıştır. Süs objelerinin oranının giderek artma nedeninin denizel çevrenin değişimine bağlı olabileceği düşünülmektedir. Deniz kabukları genellikle boncuk ya da küçük kolye uçları üretiminde kullanılmıştır. Kullanılan türlerin çoğu denizel kökenlidir. Deniz kabuklarının çoğu tam olarak ele geçmiştir. Az sayıda deniz kabuğu yanma izi gösterir. Bazı örnekler, çökellerdeki kimyasallardan etkilenerek beyazlaşmıştır. Orijinal rengini koruyan çok az örnek bulunur. Süs amaçlı kullanılan hemen hemen tüm deniz kabukları 2 cm.'den daha kısadır. Kırık ya da kullanıldıktan sonra terk edilen çok az örnek vardır. Bu evrede özel bir metot olarak karşımıza çıkan ay biçimli deniz kabuklarının (*naticarius* ve *neverita*) ağız kısımları kesilmiştir. Diğer örneklerle ise delme işlemi uygulanmış ve deniz kabuğunun halka kısmında yuvarlak bir delik açılmıştır. Tatlı ya da acı sulara yaşayan yumuşakçalara ait kabuklar yoğunluk göstermez. Genellikle B'den C-D tabakalarına kadar olan bölümde sınırlanmışlardır³²⁵.

Kemik aletler; uçlar, bızlar, vurgaçlar ve aşı boyası ile kaplanmış örsler gibi değişik formlardaki aletler ile temsil edilir³²⁶. Ancak bu örnekler oldukça az sayıdadır. Kemik aletler silah olarak değil, günlük işlerde tercih edilmiştir. B1-B3 seviyeler arasında geyik boynuzlarının büyük bölümü vurgaç olarak kullanılmıştır³²⁷.

³²⁴ Güleç ve diğ., 2005:239; Kuhn ve diğ., 2009a:98

³²⁵ Güleç ve diğ., 2005:240-241; Kuhn ve diğ., 2009a:101-103

³²⁶ Dinçer ve diğ., 2001:2

³²⁷ Kuhn ve diğ., 2009a:99

Bu seviyeler içerisinde ocak özelliği taşımayan küllü çökellerin bulunduğu bir alana bitişik ve tek sıra taştan yapılmış duvar kalıntısı bulunmuştur. Bu alanın insanlar tarafından uyumak için kullanılan ot yatakların yakıldığı yer olduğu bildirilmektedir³²⁸. B1-B3 tabakaları da önemli miktarda kül içerir. Yapılan mikro morfoloji çalışmaları bu tabakalarda *in situ* bir ocak kalıntısı olmadığını göstermektedir. Tespit edilen küllerin insanlar tarafından belli bir yere taşındığı ya da biriktirildiği düşünülmektedir³²⁹.

2012 yılı kazıları da dâhil olmak üzere günümüze değin mağarada tespiti yapılmış insan kalıntıları 20'ye yaklaşmış durumdadır³³⁰. Bu konuyla ilgili yayına hazırlanan bir çalışma içinde görülebilecek olan genel tabloya Üçağızlı Mağarası kazısının resmi internet sitesinde yer verilmiştir. İnsan kalıntıları Tablo 15'de gösterilmiştir³³¹.

Numarası	Materyal	Buluntu Yılı	Tarih	Açma	Tabaka
ÜÇ-1	LP1	1990	32000	-	C
ÜÇ-2	LM1	1999	36560-37870	L6a	E
ÜÇ-3	LC	2001	31900-34580	E7b	B1-B4
ÜÇ-4	LM1	2002	34000-35029	C5d	Fc
ÜÇ-5	RC	2003	31900-34580	C5a	B1-B4
ÜÇ-6	Rcd	2003	31900-34580	D6a	B1-B4
ÜÇ-7	RM1	2003	29130	D7b	B
ÜÇ-8	RP1	2005	39100	D7c	G
ÜÇ-9	LM1	2006	34000-35029	E8b	F
ÜÇ-10	LM3	2006	34000-35029	B5b	F
ÜÇ-11	Ldc	2006	35500-41400	E8c	H
ÜÇ-12	Diş ?	2007	3400-35029	A5d	F
ÜÇ-13	Diş ?	2007	34000-35029	A5d	F
ÜÇ-14	Üst çene	2007	34000-35029	A5d	F
ÜÇ-15	Kafa Parçaları	2007	34000-35029	A5c	F

³²⁸ Dinçer ve diğ., 2001:2

³²⁹ Güleç ve Baykara, 2014:156

³³⁰ Güleç ve diğ., 2014b:20

³³¹ <http://www.ucagizli.com/kazi-bulgulari/Insan.html>

Numarası	Materyal	Buluntu Yılı	Tarih	Açma	Tabaka
ÜÇ-16	Tibia Parçası	2007	34000-35029	A4b	F
ÜÇ-17	P	2010	29130	-A2a	B

Tablo 15

V.11. Karain Mağarası B Gözü Üst Paleolitik Dönem Katlaşımı

Ülkemizde Üst Paleolitik dönem buluntularına yüzey araştırmalarında sık rastlanmasına rağmen, dolgu içinde *in situ* malzeme içeren az sayıda yerleşim bulunmaktadır. Bu eksiklik Türkiye'nin Üst Paleolitik dönemiyle ilgili kronoloji ve yontmataş endüstriye dayalı karşılaştırma yapılmasını zora sokmaktadır. Türkiye'nin sayılı Üst Paleolitik dönem katlaşım veren yerleşimlerinden biri Karain Mağarası B gözü kompleksidir. Kökten, B gözünde yaptığı çalışmalarda, esas oluşum silsilesi Avrupa'dan bilinen Üst Paleolitik dönemin ilk kültürü olan *Aurignacien*'in bu alanda 4 seviyeli olarak tespit edildiğini belirtmektedir. Diğer dönemlere göre demografik yapının değiştiğinden bahseden Kökten, buna bağlı olarak Karain'in terk edildiğini, insanların ova çevresindeki deniz ve dere kıyılarındaki doğal mağaraları kullanmaya başladıklarına değinmiştir³³². İlk dönem kazılarında B gözünde sanata dair bulgular da ele geçmiştir. Bunlardan ilki, *Aurignacien* seviyelerde çakıl taşı üzerinde mızrak savuran insan biçimli bir gravür ve ucunda insan başı bulunan kırık bir hayvan kaburgası bulunan örnektir. Diğer, yine *Aurignacien* seviyelere ait üzerinde karışık ince ve derin paralel kısa çizgiler bulunan kırık bir çakıl taşıdır³³³.

1995 yılında B gözünde tekrar başlatılan kazı çalışmalarında yontmataş endüstri öğeleri göz önünde bulundurularak Pleistosen üniteler içerisindeki P.II. jeolojik seviyesinin Üst Paleolitik dönemi temsil ettiği saptanmıştır³³⁴. P.II. ünitesinin sediman yapısı, üst kısımda yer alan P.I.3. jeolojik seviyesine göre daha sert, daha az buluntu ve karbon örneği veren sarımsı, gri renkli az taşlı kumlu ve killidir³³⁵. Doç. Dr. Özçelik, Karain Mağarası B gözü Pleistosen dönem yontmataş endüstrisinin

³³² Kökten, 1962a:41

³³³ Kökten, 1959:15 (Lev.XIV); Kökten, 1962a:41 (Lev.XXXI)

³³⁴ Yalçinkaya ve diğ., 2003:164; Yalçinkaya ve diğ., 2005:218

³³⁵ Yalçinkaya ve diğ., 2006:407

tekno-tipolojik analizlerini gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaya göre; P.II'nin P.I ve P.III ünitelerine kıyasla bariz bir farklılık söz konusudur. Endüstrinin genel görünümü özensiz yongalamaya bağlı olarak kaba ve düzensiz bir işçilik gösterir. Bu evreyi karakterize eden ve birbirleriyle etkileşim içinde olan çekirdek ve aletlerden yola çıkılarak bir değerlendirme yapılmıştır. Bunlardan ilki kaba yongalar üzerine yapılmış aletler ve bu aletlerin taşımalarının üretilmesi için büyük ve şekilsiz çekirdeklerin kullanılmasıdır. Bir diğeri ince, dar ve küçük boyutlardaki dilgicikler ve bu dilgiciklerin üretilmesi için kullanılan prizmatik çekirdeklerdir. Dilgiler yonga ve dilgiciklere göre az sayıdadır yine de endüstri içinde mevcut olması ile dikkati çeker. Buna karşılık dilgisel bir yongalama söz konusu değildir. Hammadde olarak yuvarımsı çekirdeklerin kullanılmış olmasının zorunlu olarak dilgiciksel yongalamaya yol açtığı ihtimali üzerinde durulmuştur. Çekirdekler %44 oranıyla temsil edilir. Çekirdekler daha çok dilgicik üretiminde kullanılmışlardır fakat yonga ve dilgi üretiminde kullanılan örnekler de mevcuttur. Şekilsiz çekirdekler %30 oranıyla ikinci sırada yer alır. Disk biçimli, yuvarımsı ve piramit biçimli çekirdeklerde görülebilmektedir. Çekirdek ile ilgili diğer parçalar içerisinde çekirdek tablaları, kornişli parça, dönümlü parça ve tepeli dilgiler de yerini almıştır. Makrolitlerin alet grubu içindeki oranı %74 oranındadır. Bu grup içinde ön kazıyıcıların üstünlüğünü görmek mümkündür. Genellikle kaba taşımaları üzerine omurgalı, kalın çıkmalı, çekirdek ve rende biçimli ön kazıyıcılar yoğun olarak tespit edilen parçalar arasındadır (%51). Bu aletler Avrupa'nın *Aurignacien* kültür aletleri ile bağdaştırılmıştır. Ön kazıyıcılardan sonra sayısal olarak çoktan aza doğru sıralanan aletler; dişlemeli ve çontuklu aletler, ikili aletler, düzeltili yonga ve dilgiler, taş kalemler, kazağalar, *pieces esquillée* ve plaketler olarak kayda geçmiştir. Makrolitik aletlerin taşımalarının büyük kısmı yongalardır. Orta Paleolitik dönem aletlerinin de işlenerek birden fazla kullanıldığı görülmüştür³³⁶.

Mikrolitik aletler 58 parçadan oluşur ve %26'lık bir oranla temsil edilir. Düzeltili dilgicikler bu grubun baskın olan alet grubudur. İnce ve yarı dik düzelti taşırılar. Çok az örnekle sınırlanmış sırtlı ve budanmış dilgicikler de mevcuttur. Endüstri içerisinde *dufour* dilgiciklerin oranı %21'dir. Mikro uç olarak sınıflandırılabilir tek örnek

³³⁶ Özçelik, 2001:152-154; Özçelik, 2003a:85-86; Yalçınkaya, 2007:547

vardır ve almaşık düzelti içerir. Ayrıca, daha geç seviyelerde yoğunlaşacak olan kemik alet ve süs objelerinin ilk izleri bu seviyelerde görülmektedir³³⁷.

P.II ünitesine ait bir diğer çalışma G12/21, G12/22, F14/22, F14/23, F14/24 plankareleri içerisinde saptanan yontmataş endüstrinin tekno tipolojik analizleri üzerinedir. Bu çalışmada 241 adet parça incelenmiştir. Üst Paleolitik katlaşımına egemen olan aletler radyolaritten üretilmiş dilgiciklerdir. Az sayıda dilginin yanı sıra tepeli dilgi, dönümlü dilgi ve dilgiciklerde saptanmıştır. Tek vurma düzlemi kullanılarak yapılan tek yönlü yongalamanın bu seviyede üstünlüğü söz konusudur. Zıt yönlü ve çapraz yönlü çıkarım gösteren parçalarda bulunur. Topuk tipleri; düz, nokta, çizgi, dibi inceltilmiş ve kırık olarak gruplandırılmıştır. Genel olarak parçalar baskılama uygulanarak ya da aracı alet kullanılarak yongalanmıştır³³⁸. Doğal damar yüzeyi taşıyan parçaların az olması Paleolitik insanın kullandığı hammaddeyi öncelikle kaynağında denemesi ve daha sonra yerleşim alanına getirmesine bağlanmıştır. Üzerinde yanma izi tespit edilen örnek sayısı azdır. Böylesi parçaların 22. arkeolojik seviyede yoğun olarak görüldüğü belirtilmektedir. Yanma izine neden olabilecek en akılcı açıklama ocak kalıntısının varlığıdır³³⁹. Nitekim daha sonraki yıllarda Üst Paleolitik dönemden Epi-paleolitik döneme geçiş aşamasını temsil eden P.I.3 jeolojik seviyesi içerisinde ocak külü kalıntısının tespit edildiği bildirilmektedir³⁴⁰. Patina içeren parçaların oranı düşüktür. Çekirdek teknolojisi içerisinde ise prizmatik biçimli çekirdeklerin oranının oldukça yüksektir³⁴¹ (Lev. 35.2,3, Lev. 36.1,2).

2004 yılında P.II ünitesinden tarihlendirme için örnekler alınmıştır. Bu üniteye ait 3 adet tarihlendirme Tablo 16'da gösterilmiştir³⁴². P.II jeolojik seviyesinin üst kısmından alınan örnekler G.Ö. 22.000 tarihlerini vermiştir ve Geç Üst Paleolitik döneme yerleştirilmiştir. Yapılan diğer yaşlandırma sonucu G.Ö. 28.000 tarihini

³³⁷ Özçelik, 2001:154-155; Özçelik, 2003a:86

³³⁸ Başar, 2007:73-75

³³⁹ Başar, 2007:76

³⁴⁰ Yaman, 2011:255

³⁴¹ Başar, 2007:77

³⁴² Yalçinkaya ve diğ., 2005:219 (Tablo 3); Yalçinkaya ve diğ., 2007:547; Yaman:2011:259 (Tablo 1)

vermiştir. Tarihlendirme sonucu Üst Paleolitik seviyelerin 6000 yıl süren bir devamlılık olabileceğinden söz edilmiştir³⁴³.

Kare	AH	GH	Konvansiyonel (G.Ö.) Tarih	Kalibre Edilmiş Tarih (M.Ö. 1 sigma)	Kalibre Edilmiş Tarih (M.Ö. 2 sigma)
G13	23	P.II	31280	-	-
G14	24	P.II	28100	-	-
D13	21	P.II	22150 ± 130	22280-22000	22450-21850

Tablo 16

V.12. Yarımburgaz Yukarı Mağara Üst Paleolitik Dönem Katlaşımı

Yarımburgaz Mağarası 1986 yılı çalışmalarında Özdoğan tarafından Yukarı Mağara 8 ve 11. tabakalar arasında kalan katlaşımaları Orta Paleolitik döneme yerleştirmiştir. Özdoğan, söz konusu tabakalarla ilgili *levallois* yöntemiyle yapılmış çakmaktaşı yongaların ve mağaraya bir akarsu tarafından getirilmiş olduğu izlenimi veren kum dolgularının Orta Paleolitik dönemin çeşitli evrelerini yansıttığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra Orta Paleolitik dönemin kesintili olduğunu da eklemiştir³⁴⁴. Arsebük başkanlığındaki kazılarda Yukarı Mağara'da çalışma yapılmamıştır. Ancak, jeomorfolog Farrand bu alanda Özdoğan tarafından kazılan açmaların bazılarında çapraz tabakalanma olduğunu tespit etmiştir. Çapraz tabakalanma içinde herhangi bir fosil kalıntısı da elde edilememiştir³⁴⁵. Mağara ile ilgili 2010 yılında yapılan yayında, 8. tabakanın C¹⁴ yaşının G.Ö. 24.150 ± 240 olduğu bildirilmektedir. Ayrıca, Yukarı Mağara'da şüpheli bir Orta Paleolitik katlaşımı görülmesine karşın, bu tabakadan bazı *levallois* yongalar ve kenar kazıyıcılar toplanmıştır³⁴⁶. 9. ve 10. tabakalar için herhangi bir tarihleme sonucu verilmemiştir.

³⁴³ Yalçınkaya ve diğ., 2006:407

³⁴⁴ Özdoğan, 1988:331

³⁴⁵ Arsebük ve diğ., 1992:3

³⁴⁶ Arsebük ve diğ., 2010:14

V.13. Karain Mağarası B Gözü Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı

Karain Mağarası B Gözü Epi-paleolitik dönem katlaşımı, dolgu içinden çıkan materyalleri ve yaşlandırması ile Türkiye’de Epi-paleolitik dönem için bir başvuru merkezi niteliği taşır. İkinci dönem kazılarında B gözü kompleksi için yapılan değerlendirmeler; P.I.1, P.I.2, P.I.3 jeolojik seviyelerinde üç evreli bir Epi-paleolitik, P.II’nin Üst Paleolitik, P.III’ün Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik arasında bir geçiş evresi olduğu şeklindedir.³⁴⁷ İlk tarihlendirmeler, ikinci dönem kazılarının başlatılmasının hemen ardından B gözünde yapılan çalışmalar esnasında kömür ve kemik örneklerinden alınarak yapılmıştır. 1985 yılında odun kömürü örneklerinden çıkan sonuçlar 21 ve 23. arkeolojik seviyeler arası 16.250 ± 790 , 19. arkeolojik seviye 14.160 ± 210 ve son olarak 18. arkeolojik seviye için de 12.550 ± 400 sonuçlarını vermiştir. Kemik örnek sonuçları, 29. arkeolojik seviyede 14.200 ± 500 , 20. arkeolojik seviyede 12.280 ± 275 ve 18. arkeolojik seviyede ise 11.250 ± 200 şeklindedir. Tarihlendirmeler için alınan kömür örneklerinin kazılan alanın kısıtlı olmasından ötürü az miktarda olduğu da eklenmiştir³⁴⁸. 16.250 ± 790 tarihini veren seviyeden mağara girişinin 13 m. kadar uzağında yer alan Pleistosen dönemin belirgin kanıtlarına sahip çok sayıda kemiğin bulunduğundan bahsedilmiştir³⁴⁹. Daha sonraki yıllarda da Albrecht’in bahsettiği bu alanın Epi-paleolitik seviyeleri karşıladığı belirtilmektedir³⁵⁰. 1999 yılında Epi-paleolitik seviyeler için tekrar bir tarihlendirme çalışması yapılmış ve 16.740 ± 100 ve 16.750 ± 90 sonucu elde edilmiştir³⁵¹. Epi-paleolitik seviyeler için yapılan en son yaşlandırma tarihleri ise Tablo 18’de gösterilmiştir³⁵².

B gözündeki P.I seviyesi ile başlayan Pleistosen katlaşım, P.I.1, P.I.2 ve P.I.3 olarak üç alt katlaşım şeklinde incelenmiştir³⁵³. Bu ünite, 15-20. ve kısmen de 21. arkeolojik seviyeyi içine alır ve III. kültürel evre olarak nitelenir³⁵⁴. B gözü kazılarına eğim ve tahribat nedeniyle ilk yıllarda F karelerinden, Pleistosen ve

³⁴⁷ Yalçinkaya ve diğ., 2006:407

³⁴⁸ Albrecht, 1988a:214; Albrecht ve diğ., 1988:133; Yalçinkaya, 1988:24

³⁴⁹ Albrecht, 1988b:24

³⁵⁰ Özçelik, 2001:15

³⁵¹ Yalçinkaya ve diğ., 2005:218

³⁵² Yaman, 2011:259 (Tablo 1)

³⁵³ Yalçinkaya ve diğ., 2000a:19

³⁵⁴ Özçelik, 2003a:83

Holosen dönem sedimanlarının karıştığı 14. arkeolojik seviyeden başlanmıştır. Bu çalışmalar sonucu stratigrafi hakkında bazı tespitler yapılmıştır. P.I.1 ve yoğun taş döküntü içeren P.I.2 seviyeleri doğudan batıya doğru bir eğim göstermiştir. P.I.2'nin batı ucuna doğru taş döküntüler altında kaybolan P.I.3 seviyesinde kalker döküntünün azaldığı belirtilmiştir³⁵⁵.

1999 yılında kesit üzerinde saptanamayan P.I.3 ile ilgili bir bilgi bulunmazken, diğer alt gruplar hakkında sedimantolojik bazı bulgular yer almaktadır. P.I.1'in kızıllımsı kahverengi, killi ve küçük kalker döküntülü bir yapı içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Üst sınırı oldukça düzensizdir. P.I.2 ise benzer bir sediman görünüm sergilemektedir. Yoğun olarak küçük ve orta kalker döküntü içerdiği eklenmiştir. P.I. jeolojik ünitesi içerisinde yer alan tabakaların kuzey kısımları güney kısımlarına göre daha sert bir sediman yapısına sahiptir. Buna, tavandaki sarkıttan damlayan kalsiyum karbonatlı suyun neden olduğu belirtilmiştir. Arkeolojik buluntular, Epi-paleolitik dönemin fosil direktörleri olan mikrolitlerin baskınlığı ile ön plana çıkar³⁵⁶. 2001 yılında D14 karesinde, Holosen dönemde açılan bir çukurun Pleistosen katlaşımı içerisine sızdığı ve buluntuların karışmasına neden olduğunu saptanmıştır. Ayrıca Yalçinkaya, P.I.2'nin kemik yoğunluğu bakımından verimli bir potansiyeli olmasından ötürü P.I.1 alt grubundan ayrı bir şekilde incelemesini uygun görmüştür. Arkeolojik buluntular açısından, P.I.1'de mikrolit yoğunluğu devam ederken P.I.2'de aletlerin irileştiği, kemik alet ve deniz kabuklarının çoğaldığı belirtilmiştir³⁵⁷.

³⁵⁵ Yalçinkaya ve diğ., 2000a:18-19

³⁵⁶ Yalçinkaya ve diğ., 2001a:12-14

³⁵⁷ Yalçinkaya ve diğ., 2003:163-164

Plankare	AH	GH	Alt Tarih M.Ö. (Kalibre Edilmiş)	Üst Tarih M.Ö. (Kalibre Edilmiş)
I 11	17	P.I.1	17360	16990
I 11	18	P.I.1	17850	17350
I 11	18	P.I.1	17870	17500
I 11	18	P.I.1	18700	17300
I 11	19	P.I.1	17560	17200
I 11	19	P.I.2	17800	16400
I 11	19	P.I.2	18700	17300
I 11	21	P.I.2	19000	17600
I 11	21	P.I.2	20500	19900
I 11	22	P.I.3	20600	19100

Tablo 18

P.I ünitesi bütünüyle Epi-paleolitik döneme atfedilmiştir. Alt gruplardan biri olan P.I.3 ünitesinin mağaranın her yerinde görülme ve konum olarak kuzey profilinde lokal bir katlaşım bulunur³⁵⁸.

2004 yılında kuzey profilinden alınan tarihlendirme sonuçları sayesinde Epi-paleolitik seviyeler için önemli bir sonuç ortaya çıkmıştır. Daha önceki yıllarda Öküzini Mağarası ile çağdaş olduğu düşünülen tabakaların³⁵⁹, Öküzini Mağarası'ndan daha eski olduğu anlaşılmıştır. Bu durum sonucunda Karain'in Yakınoğu'da yer alan erken Kebaran kompleksi ve kuzey yarıküre için LGM (Last Glacial Maximum) ile çağdaş olduğu saptanmıştır³⁶⁰.

2008 yılında B gözü ile ilgili stratigrafik süreçleri tanımlamak için yapılan çalışmada, Epi-paleolitik dönemi niteleyen P.I.1 ve P.I.2 jeolojik seviyelerinin çoğunlukla kızıllımsı killi sedimanlar içerdiğinden bahsedilmiştir. Bu dönem ile çağdaş olan Öküzini Mağarası erken seviyelerini içeren sedimantoloji ile aynı özelliklere sahip olduğu da tespit edilmiştir. Üst Paleolitik dönemden Epi-paleolitik döneme geçiş özellikleri gösteren P.I.3'ün ise kumlu, killi ve sert bir yapı gösteren sediman içinde küçük-orta boy kalker taşlar ile köşeli kalker taşlar içeren özellikte

³⁵⁸ Yalçinkaya ve diğ., 2005:218; Yalçinkaya ve diğ., 2006:407

³⁵⁹ Yalçinkaya ve diğ., 1998a:29

³⁶⁰ Yalçinkaya ve diğ., 2006:407

olduğu saptanmıştır. Ayrıca mağarada sık sık rastlanan ocak külü kalıntıları bu alanda da mevcuttur³⁶¹.

B gözü Epi-paleolitik katlaşımı içinden ele geçen yontmataş endüstrinin teknolojik analizleri Özçelik tarafından yapılmıştır. Özçelik, 2001 yılına kadar ortaya çıkarılan kısıtlı malzemeye göre bir takım önemli sonuçlar elde etmiştir³⁶². Araştırmacı 2011 yılında bu çalışmasını genişletmiş ve ikinci dönem kazılarının başlangıcından (1985), 2010 yılına kadar ortaya çıkarılan Epi-paleolitik malzemeleri sentezleyerek yontmataş analizlerini bir araya getirmiştir. Bu çalışmaya göre, üç alt üniteye ayrılan jeolojik seviyelerin tümünde hammadde olarak radyolaritin baskınlığı söz konusudur (%88). Kullanılan diğer hammadde çakmaktaşıdır. (%12). Çekirdek ve diğer teknolojik parçalara oranla çoğunlukla aletler çakmaktaşıdan üretilmiştir. Aletlerin, hammadde kaynağında yontulup mağaraya daha sonra getirilmiş olduklarından bahsedilmiştir. Epi-paleolitik buluntu topluluğu, çekirdeği hazırlamaya yönelik parçaları içeren çekirdekler; çekirdek parçaları; tepeli dilgi, dönümlü dilgi, kornişli parça ve çekirdek tablalarından oluşur. Bunların dışında; yonga, dilgi, dilgicik, dilgi ve dilgicik parçaları, aletler ve tanımlanamayan kırık alet parçaları olarak kategorize edilmiştir. Her ünite için sayı ve yüzdelere ayrılan aletlerin dağılımı Tablo 19’da gösterilmiştir³⁶³.

³⁶¹ Yaman, 2008:117

³⁶² Özçelik, 2001:102-150

³⁶³ Özçelik, 2011a:214-215 (Tablo 2)

Endüstri Öğeleri	P.I.1 (adet)	P.I.1 (%)	P.I.2 (adet)	P.I.2 (%)	P.I.3 (adet)	P.I.3 (%)
Çekirdekler	126	8.62	143	10.94	15	11.28
Çekirdek parçaları	46	3.15	53	4.06	9	6.77
Çekirdek hazırlık parçaları	31	2.12	27	2.07	1	0.75
Yonga	136	9.30	153	11.71	17	12.78
Dilgi	102	6.98	117	8.95	8	6.02
Dilgicik	185	12.65	142	10.86	11	8.27
Dilgi ve dilgicik kırıkları	245	16.76	177	13.54	19	14.29
Alet parçaları	158	10.81	136	10.41	17	12.78
Toplam	1462	100	1307	100	133	100

Tablo 19

Çekirdekler içinde en fazla görülen tip prizmatik çekirdeklerdir. Dilgilerin boyutları 8.4 cm'ye ulaşmıştır. Buna karşılık dilgilerin alındığı çekirdekler 3 ya da 3,5 cm. olarak tespit edilmiştir. Bu da çekirdeğin terk edilmeden önce fazlaca yongalandığını göstermektedir.

Prizmatik çekirdekler tek, iki ve çapraz kutuplu olmak üzere üç farklı form ile temsil edilir. İki kutuplu olanlar kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Bunlar: karşılıklı iki kutuptan ve almaşık iki kutuplu yongalama ile üretilen çekirdeklerdir. Bu çekirdek tipinde ham yüzeyin düzlem olarak kullanıldığı çok az örnek vardır. Vurma düzlemleri çoğunlukla tek ya da iki büyük çıkarımla düz bir şekilde hazırlanmıştır. Çekirdeklerin vurma düzlemleri ile yongalama yüzeyleri arasında %86 dar, %14 oranında dik açı mevcuttur. Tek ve iki kutuplu prizmatik çekirdekler ağırlıktadır. Çapraz kutuplu olanlar % 8,20'lik bir yüzdeyle temsil edilir. Çekirdek üzerindeki negatif izler çoğunlukla dilgicik içeren yongalamayı göstermektedir. Hem dilgi hem de dilgicik negatiflerini barındıran çekirdekler de bulunmaktadır. P.I.2 ünitesinde yine tek ve iki kutuplu prizmatik formlar çoğunlukta iken çapraz kutuplular %11,11 oranında görülürler. Negatifler genelde dilgiciklere aittir fakat dilgi, dilgicik ve yonga negatiflerinin bir arada görebildiği çekirdekler bu ünite de biraz daha fazladır. P.I.3 ünitesinde toplam 5 adet prizmatik çekirdek içerisinde tek kutuplu olan sadece

bir örnek bulunur. Diğerleri iki kutupludur. Sayısı oldukça az olan P.I.1 ve P.I.2’de görülen çekirdek kenarlarından birinde daha sonra alet haline getirilmiş devamlı düzeltiler tespit edilmiştir³⁶⁴.

Atipik piramit çekirdekler tüm ünite içinde 8 adettir. Bu çekirdekler üzerindeki çıkarım negatiflerinin tamamı dilgiciklere aittir. Disk biçimli, yuvarımsı ya da düzensiz formlardaki çekirdekler çoğunlukla yonga üretimine aittir. Diğer grupta değerlendirilen çekirdeklerin sayısı 20’dir ve hammadde kalitesizliğinden ötürü terk edildiği belirtilmiştir. Bu seviyelerde teknik tipi tanımlanamayacak şekilde kırık çekirdek parçalarının oranı yüksektir. Tepeli dilgi, dönümlü parça, kornişli parça ve çekirdek tablalarının endüstri içindeki oranları, çekirdeklerin özenli şekilde hazırlanıp yongalandıklarını ve belirli bir süre sonra yenilenerek tekrar kullanıldıklarını gösteren kanıtlardır. P.I.1 ünitesinde dilgicikler, P.I.2 ve P.I.3’de ise yongalar sayısal açıdan en üst seviyede olanlardır. Genel olarak tüm ünite bazında kırık dilgi ve dilgicikler oldukça fazladır³⁶⁵. Çekirdek tiplerinin jeolojik seviyelerine göre dağılımları Tablo 20’de gösterilmiştir³⁶⁶

	P.I.1		P.I.2		P.I.3	
Çekirdek Tipi	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Prizmatik	105	83.33	113	79.02	5	33.33
Atipik Piramit	4	3.17	3	2.10	1	6.67
Disk	1	0.79	2	1.40	1	6.67
Yuvarımsı	1	0.79	4	2.80	2	13.33
Şekilsiz	7	5.56	10	6.99	5	33.33
Diğer	8	6.35	11	7.69	1	6.67
Toplam	126	100	143	100	15	100

Tablo 20

Aletler, makrolit ve mikrolit olmak üzere iki grupta incelenmiştir. Makrolitler P.I.1’den P.I.3 ünitesine kadar giderek yükselen oranlarla temsil edilmişlerdir. Makrolitlere egemen olan grup ön kazıyıcılarıdır. Çeşitlilik gösteren alt tipleri

³⁶⁴ Özçelik, 2011a:215-216

³⁶⁵ Özçelik, 2011a:216

³⁶⁶ Özçelik, 2011a:216 (Tablo 3)

bulunur. Bunlardan kenarları düzeltili veya düzeltilsiz ince yonga ya da dilgiler üzerine yapılan küçük ön kazıyıcılar en çok görülen tiplerdir. P.I.2’de kalın taşımalklar üzerine yapılan ön kazıyıcılar diğer alt gruplara göre daha fazladır. P.I.1 ve P.I.2’de kalın, üçgen profilli ve üst yüzlerinde ham yüz kalıntısı barındıran taşımalklar özellikle ön kazıyıcı yapmak için seçilmiştir. Bunlar içinde çekirdek kornişinin taşıyanlarda görülmektedir. Bazı ön kazıyıcıların dip kısımlarında fonksiyonel bir özellik içermeyen sık düzeltiller gözlenmiştir. Bu düzeltiller aleti daha kolay kullanmak, olası yaralanmaları önlemek veya aleti sağlamlaştırmak amacıyla yapılmış görünmektedir.

Makrolit grubu içinde P.I.1 ve P.I.3 ünitesinde ikinci sırada dişlemeli aletler yer alır. P.I.2’de ise, ikili aletler görülür. Tüm ünitelerde çontuklu aletler önemli sayıdadır. Dişlemeli ve çontuklu aletler üzerlerinde mikro çontuk taşırlar. Düzeltili dilgiler P.I.1 ve P.I.2 alt grubunda görülürler. Saptanan dilgilerden biri *Aurignacien* kültürün tipik örneği olan boğumlu dilgiye benzetilmiştir. Düzeltili yongalar tüm üniteye mevcuttur fakat P.I.1’de azalma göstermişlerdir. P.I.2’de ikili aletler yoğunluktadır ve üçlü alet tipleri de bulunmaktadır.

Taş delgiler olarak P.I.1 ve P.I.2’de mikro taş delgi ve burğu delici, P.I.3 ünitesinde mikro taş delgi tipleri belirgindir. 4 tane sırtlı bıçak ele geçirilmiştir. Taşımalkları dilgilerden oluşur. Taşkalemler P.I.1 ve P.I.2’de mevcuttur. Çeşitlilik fakat az sayıdadırlar. Makro uçlar, düzeltili uçlarla düz ve devrik sırtlı uçlar şeklinde görülürler. Düz sırtlı uçlardan birinin *Gravette* uçlarla benzeştiği belirtilmiştir. *Piece esquillée* olarak nitelendirilen parçaların P.I.1 ve P.I.2’de tipik örnekleri görülmüştür. Kırık olduğu için tanımlanamayan parçalar da görülmektedir³⁶⁷.

Epi-paleolitik seviyeler içerisindeki bir diğer alet grubu mikrolitlerdir. Neredeyse tamamı geometrik olmayan mikrolitlerden oluşmaktadır. Mikrolitlerin oranı P.I.1’de %54,97, P.I.2’de %39,28, P.I.3’de 19,44’dür. Bu grubun içine dâhil olmayan P.I.1’den ele geçen 6 örnek bulunur. Bunların 2’si ikizkenar üçgen, 3’ü çeşitkenar üçgen ve 1’i atipik yarımaydır. Geometrik olmayan mikrolit grubu; düzeltili dilgicikler, Karain Mağarası Epi-paleolitik dönemin karakteristiği olan sırtlı dilgicikler gibi önemli tiplerle temsil edilir. Düzeltili dilgicikler, özgün boyutlarını

³⁶⁷ Özçelik, 2011a:217-218

korumuş görünmektedir. Sırtlı dilgicikler, oldukça fazla dik düzelti ile üretildikleri için boyutları küçülmüştür. P.I.1 ve P.I.2’de düz ve kavisli sırtlı dilgicikler artış gösterir. P.I.1’de ise bu formların büyük kısmının uçlu formlardan oluştuğu anlaşılmıştır. Bunların dışında ucu düzeltili mikro uçlar, mikrogravet uçlar ve saplı mikro uçlar görülmektedir. Geometrik olan mikrolitler, Epi-paleolitik seviyelerin üst kısımlarından ele geçmiştir. *Krukowski* tekniğindeki birkaç örneğin varlığından yola çıkılarak Karain Mağarası’nın mikrolit üretiminin başlangıç aşamasında olduğu bildirilmektedir³⁶⁸. Mikrolitlere ait çok sayıda kırık parça tespit edilmiştir. Tüm veriler ışığında P.I.1 ve P.I.2 seviyelerinde mikrolitlerin oranlarında belirgin bir artış göze çarpar³⁶⁹ (Lev. 36.3, Lev.37).

V.14. Üçağzılı Mağarası Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı

Üçağzılı Mağarası Epi-paleolitik dönem buluntu topluluğu Hatay bölgesinde *in situ* olarak saptanan ilk örnekler gibi gözüксе de mağaranın erozyona uğraması ve dolayısıyla çökmesi nedeniyle ne yazık ki *in situ* özelliğini kaybetmiştir. Mağarada Epi-paleolitik dönem katlaşımını içeren iki alan bulunmaktadır. İlki, *Lokus 1* olarak isimlendirilen mağaranın güney ucunda yer alan üç metrekairelik alandan oluşmaktadır. Bu alanda taş aletler, faunal kalıntılar ve deniz kabukları tespit edilmiştir. Yontmataş endüstri içerisinde, mikrolitler oldukça fazladır. *Microgravette* türü aletlere sık rastlanmıştır (Lev. 38.1). Faunal ve deniz kabukları açısından da çeşitlilik söz konusudur. İkinci alan ise, mağaranın kuzeyinde yer alır ve günümüz tabanının üç metre yukarısında doğu duvarı ile birleşmiştir. Bu alanda, sırtlı dilgiler, dilgi çekirdekleri ve boncuk olarak kullanılan deniz kabukları yer alır. Epi-paleolitik dönem tabakalarının da içinde bulunduğu yaklaşık üç metrelik dolgu mağara tavanı çökmesi sonucu aşınarak ortadan kalkmıştır. Ele geçirilen aletlerin sözü edilen çökmenin ne zaman olduğuna dair kanıt göstermesi bağlamında da önemli olduğunun altı çizilmiştir³⁷⁰. Bu seviyelerde, denizel molüsk kabukları örnekleri kullanılarak tarihlendirme yapılmıştır. Buna göre, Epi-paleolitik döneme tarihlenen *patella* türü deniz kabuğu 17.530 ± 140 sonucunu vermiştir³⁷¹. Kuhn’a göre, Hatay

³⁶⁸ Özçelik, 2011a:217-219

³⁶⁹ Özçelik, 2011a:219

³⁷⁰ Dinçer ve diğ., 2001:1-2

³⁷¹ Dinçer ve diğ., 2001:4; Güleç ve Açikkol, 2002:66

bölgesinde Üst Paleolitik dönemin tam tersi bir görünüm sergileyen Epi-paleolitik dönem buluntuları mağara çökmesinden önce daha yoğun olarak görülmekteydi. Bunun dışında Üçağzılı Mağarası Epi-paleolitik dönem buluntu topluluğunun, kuzey Levant bölgesinden bilinen Erken *Kebaran* ve Antalya’da yer alan Öküzini Mağarası örnekleri ile yakın benzerlik gösterdiğini de belirtmiştir³⁷². Süs eşyalarında kullanılan *dentalium* deniz kabuğu türü sadece Epi-paleolitik dönem katlaşımı içinde bulunur³⁷³. Bu türün dışında *gibbula*, *columbella* ve buna benzer oldukça çeşitlilik gösteren deniz kabukları görülmektedir³⁷⁴.

V.15. Öküzini Mağarası Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı

Öküzini Mağarası Antalya’da yer alan Karain Mağarası’nın 1 km. kuzeydoğusunda bulunur. Torosların kretase dönemi alçak yamaçları içine açılmıştır. Ağzı doğu-kuzeydoğu bakar ve yakınında karstik su kaynakları bulunur³⁷⁵.

Öküzini Mağarası, Karain’de kazı yaptığı yıllarda çevredeki mağaraları da araştıran Kökten tarafından keşfedilmiştir. Mağarada 2.5x1.5 metre boyutlarında açılan sondaj çukurunda 2.52 m. derinliğe inilmiştir. Kökten, burada belirli kalınlıklardan oluşan 5 kültür tabakası tespit etmiştir. Stratigrafi en üst bölümden aşağıya doğru: 12 cm.lik gübreli kısım, 85 cm.lik iki seviyeli Bakır Çağı, 55 cm.lik Kalkolitik Çağ, 75 cm.lik Neolitik Çağ ve Üst Paleolitik dönem şeklindedir³⁷⁶. Kökten, 1963 yılındaki bir çalışmasında Öküzini Mağarası’nda *Aurignacien*’in varlığından bahsetmiştir³⁷⁷. Mağara adını Kökten tarafından keşfedilen Öküzini Mağarası’nın yan duvarlarında yer alan öküz gravürü tasvirinden almaktadır³⁷⁸. Çeşitli doğal nedenlerle kaybolmuş gravürün günümüzde görülebilmesi mümkün değildir.

1985 yılında Yalçınkaya tarafından “Batı Toroslar Paleolitik Yüzey Araştırmaları” kapsamında bölgeye bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Burada atılmış

³⁷² Kuhn, 2002:207

³⁷³ Kuhn ve diğ., 2009a:100

³⁷⁴ Kuhn ve diğ., 2009a:103

³⁷⁵ Yalçınkaya, 1991:55

³⁷⁶ Kökten, 1959:13

³⁷⁷ Kökten, 1964:70

³⁷⁸ Kökten, 1962:41 (Lev.XXXI)

kazı toprağı içinden bol miktarda çakmaktaşı toplanmıştır. Biri obsidiyen olmak üzere 356 adet çakmaktaşı parça ele geçirilmiştir. Öne çıkan parçalar; sırtlı dilgicikler, ön kazıyıcılar, kenar kazıyıcılar, dişlemeli aletler ve bir gaga alettir. Genelde dilgiler ve tek kutuplu prizmatik çekirdekler ağırlıklı aletler olarak saptanmıştır. Bunun yanı sıra, az sayıda yonga mevcuttur³⁷⁹. Bu dönemde Öküzini Mağarası'nda sistemli bir kazı yapılmadığı için kronoloji ve stratigrafik olarak kültürel silsileyi anlamak mümkün olmamıştır. 1989 yılında Ankara ve Tübingen Üniversitelerinin işbirliği ile profil temizlik çalışması yapılmıştır. Yalçinkaya, Pleistosen ekolojisi ile ilgili bilgi edinmek ve kültürel stratigrafinin belirlenmesi amacıyla mağaradan sediman örnekleri alındığını belirtmektedir. İlk izlenimlere göre, mağaranın avcılık-toplayıcılık ekonomisinden üretim ekonomisine geçiş sürecini yansıttığını bildirmektedir³⁸⁰. 1990 yılında, yoğun tahribatın verdiği zarar bu duruma eklenince bir kurtarma kazısının yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Kazılar, bu yıldan itibaren Ankara ve Liege Üniversiteleri ortak projesi olarak yürütülmüştür ve Karain Mağarası ile eşzamanlı olarak ilerlemiştir.

Öküzini Mağarası karstik arazi üzerinde yer alır. 2 boşluktan oluşmaktadır. İlki mağaranın girişinde yer alan ışıklı göz olarak bilinen kazıların yapıldığı ana bölümdür. İkinci boşluk dar bir koridor ile ulaşılabilen, arkeolojik olarak kısır bir görünüm sergileyen, küçük bir gözden oluşmaktadır. Bu alanda kalker kaya bloklarından ötürü kazı yapılamadığı için arkeolojik olarak herhangi bir önemi olup olmadığını anlamak olanaksızdır³⁸¹. Öküzini Mağarası Karain'de olduğu gibi plankare sistemine göre kazılmıştır. Yalçinkaya başkanlığındaki kazı çalışmalarında Kökten'in sondaj çukurunun güneybatı kesitinin bulunduğu alanda kareler oluşturmak amacıyla güneydoğu-kuzeybatı ve kuzeydoğu-güneybatı yönlerinde iki eksen çekilmiştir. Enine eksen kısmına harfler, boyuna eksen kısmına ise rakamlar verilmiştir. Oluşturulan bu karelerin yatay ve dikey konumlarının daha iyi anlaşılabilmesi için kazı, çeyrek karelere bölünmüştür ve "a", "b", "c", "d" olarak

³⁷⁹ Yalçinkaya, 1986:432

³⁸⁰ Yalçinkaya, 1991:51

³⁸¹ Kartal, 2009:93

isimlendirilmiştir. Karain’de uygulandığı gibi burada da her 10 cm.’nin bir arkeolojik seviyeyi temsil ettiği belirtilmektedir³⁸².

1989-1999 yılları arasında gerçekleşen kazılarda, A, B, C, D isimli büyük kesitler ve E, M, N, O ve P isimli küçük kesitler açığa çıkarılmıştır. Oldukça hızlı bir birikim süreci yaşayan mağaranın A kesiti 3.5 metredir ve 13-14 bin yılda depolandığı bildirilmektedir. Mağara tabanındaki sedimanlar ise 19 bin yıl öncesinde birikmeye başlamış ve M.Ö. 6-5 binlerde mezarlık alanı ile son bulmuştur. Mağaraya ait sedimanların ovada ve mağara tavanında bulunan doğal malzemenin birikimi sonucunda oluştuğu anlaşılmıştır. Mağara 12 jeolojik seviye ve 4 arkeolojik ünite ile temsil edilir. Mağaradaki iç karanlık boşluklarda yapılan araştırmalar sonucu doğal karstik su kaynağı bulunmuştur. Ölçümler, su seviyesinin kazı alanının en derin noktasından 1 metre daha aşağıda olduğunu göstermiştir. Taban suyu çıkma ihtimaline karşılık bu seviyeden daha alt tabakalara inilememiştir³⁸³.

1990 yılında A profilinde ana kesit üzerinde kazılar başlatılmıştır. 1991 yılı kazı sezonunda A profilinin doğusunda yer alan B profili de çalışma alanı içine dâhil edilmiştir³⁸⁴.

1992 yılında insan aktivitesine ilişkin birtakım bilgiler ortaya çıkmıştır. 1990 ve 1991 yılları kazılarının profilleri üzerinde görülen kalker taş kuşağının daha sonraki dönemlerde açılmış olabilecek bir mezar çukuru ile kesilmiş olduğu belirtilmiştir. Bu gömütün yaşı C^{14} analizleri ile G.Ö. 12.140 ± 140 olarak netleşmiştir³⁸⁵. 1992 yılı kazı sezonunda, üç adet ocak yeri bulunmuştur. Bunların ikisi yan yanadır ve aynı oturma tabanına aittirler. İki ocağın arası taş döşeme ile kaplanmıştır. Diğerisi ise daha alt seviyelerde yer alır. Ocakların yoğun kullanımı söz konusudur. Düzenleniş biçimleri oldukça dikkat çekicidir. Tespiti yapılan kalker bloklarının ocaklar için bir çeşit paravan gibi kullanıldığından bahsedilmiştir. Bulunan ocaklar, küvet biçimindedir. Küvetlerin içinde yoğun odun kömürü tespit edilmiştir³⁸⁶.

³⁸² Yalçinkaya, 1992:57

³⁸³ Kartal, 2009:103-104

³⁸⁴ Yalçinkaya ve diğ., 1993:44

³⁸⁵ Yalçinkaya, 1994:44

³⁸⁶ Yalçinkaya, 1994:47

1993 yılında, B profilindeki kazıların odak noktası ocak yerleri üzerinedir. Ocak yerlerinin paravan gibi kullanıldıkları bir kez daha yinelenmiştir. Bu durumun kanıtı olarak ocakların erozyona uğramadan özgün formlarını korumaları gösterilmiştir. A profilinde yapılan kazıların amacı: ana kayaya ulaşmak ve dolguların hangi derinliğe indiğini tespit ettikten sonra bu profildeki kazıyı sonlandırmaktır. B profili ve sondaj kazılarının kazılan tüm seviyelerinin Epi-paleolitik dönemin çeşitli evrelerine ait olduğu saptanmıştır³⁸⁷.

1994 yılındaki çalışmalar sondaj kazısı, mezar kazısı, B profili kazısı, zemin kazısı ve C profili kazısı olmak üzere 5 ana bölümde gerçekleşmiştir. Sondaj kazısında 30. arkeolojik seviyeye kadar olan kısım zengin buluntular içerirken, 33. seviyeye kadar bir azalmanın meydana geldiği anlaşılmıştır. Mezar kazısının amacı, B profilinde tespiti yapılmış Epi-paleolitik dönem mezarına ulaşmaktır. Buna karşılık aktüel seviyenin hemen altında Neolitik Çağ seviyesinde *hocker* pozisyonunda bir iskelet daha bulunmuştur. Neolitik ve Epi-paleolitik seviyelerin birbirine karıştığı da eklenmiştir. B profilinde 15. seviyede bir ocak saptanmıştır ve sınırları belirlenmiştir. 1992 yılında başlatılan zemin kazısı bir yıl ara verildikten sonra tekrar başlatılmıştır. Zemin kazısının amacı, jeolojik ve arkeolojik seviyeleri yatay planda ortaya çıkartmak ve bu yolla açığa çıkan kesitlerin seviyeleriyle bağlantısını kurmaktır. Son kazı alanı olan C profili ise Kökten'in sondaj çukurunu çevreleyen tüm kesitleri elde etmek için yapılmıştır fakat bu alanda sedimanlar tavandan düşen kaya blokları ile tahrip olmuştur. Dolayısıyla düz bir profil yerine birbirinden ayrılmış "N", "M1" ve "M2" kesitleri ortaya çıkarılmıştır³⁸⁸.

İlki 1994 yılında ortaya çıkarılan Holosen dönem mezarlarına 1995 ve 1996 yıllarında yenileri eklenmiştir. 1995 yılında bir önceki yıl bulunan gömütün ayak ucunda iki mezar yeri ve mağaranın girişine doğru olan kısımda başka bir bireye ait ayak kemikleri bulunmuştur. 1996 yılında, II. no'lu olarak adlandırılan mezar tamamen açılmıştır. Bulunan birey I. no'lu mezardaki gibi *hocker* pozisyonundadır. Gömütün etrafı daire biçimli taş duvarla çevrelenmiştir. Ayak ucunda iri bir kap ve altından yanmış palamutlar açığa çıkarılmıştır. Bu mezarın bitişiğinde üçüncü bir mezar daha mevcuttur. II. no'lu mezarı çevreleyen dairenin bir bölümü bu üçüncü

³⁸⁷ Yalçinkaya, 1996:24-25

³⁸⁸ Yalçinkaya, 1996:25-28

mezarla ortaktır. Bu da iki bireyin aynı anda gömüldüğü ihtimalini arttırmaktadır. Bu mezarda da ölü hediyesi mevcuttur. Son olarak bu alanın 2 m. kuzeydoğusunda V no'lu mezar ortaya çıkarılmış ve 1 no'lu alanın Neolitik ya da Erken Kalkolitik dönemlerde nekropol alanı olarak kullanıldığı belirtilmektedir³⁸⁹. Mezarlık alanları dışında 3. no'lu alan yani C profilinin A profiline doğru uzantısı, sondaj kazısı, zemin ve B profili çalışmaları devam etmiştir.

1997 yılında mezarlık alanı, B profili ve zemin kazılarına devam edilmiştir. Mezar alanının kazılmasının sonucu genel bir tablo ortaya çıkarılmıştır. I ve III no'lu mezarların tabanı toprak III ve V no'lu mezarların tabanı ise taş döşemelidir. Bu farklılığın nedeni bilinmezken, ölülerin baş kısımlarında kırık kaplar bulunmuştur. Prof. Dr. Metin Özbek'in iskeletler üzerinde yaptığı çalışmalar sonucu ölen bireylerin genç yaşta oldukları saptanmıştır. Buluntular açısından bakıldığında, 1 ve 2. arkeolojik seviyeler Roma dönemi 3, 4 ve 5. arkeolojik seviyelerden Protohistorik döneme ait materyaller tespit edilmiştir³⁹⁰.

1998 yılında mezar alanı ve 3. no'lu alan kazılmıştır. Son olarak 1999 yılında çalışılan kazı alanı, C profilinin alt kısmı ile sondaj alanında gerçekleştirilmiştir³⁹¹.

Stratigrafi çalışmaları sonucu 12 jeolojik seviyenin tespit edildiği mağaranın en üst seviyesi "0" olarak adlandırılmıştır. Bu kısım Kökten kazılarından kalan karışık sediman ve gübreli seviyeyi içermektedir. 0 ile I. jeolojik seviyeler arası Epi-paleolitik dönem ile karışık geç dönemleri; II'den XII'ye kadar olan seviyeler ise Epi-paleolitik katmanlar olarak karşımıza çıkar.

En üst seviyeler geç Prehistorik döneme ait buluntuları içerir. Bu bölümde Geç Neolitik-Erken Kalkolitik seramik örnekleri ile beraber toplamda 6 mezar ortaya çıkarılmıştır³⁹².

Mağaradaki prehistorik etkinlikler, 1995 yılında yayınlanan ortak bir makalede 4 safhada incelenmiştir³⁹³.

³⁸⁹ Yalçinkaya ve diğ., 1998b:49-52

³⁹⁰ Yalçinkaya ve diğ., 1999:42

³⁹¹ Yalçinkaya ve diğ., 2001b:21

³⁹² Kartal ve Erek, 1998:551-557

³⁹³ Otte ve diğ., 1995b:931-944

Yontmataş endüstri öğelerine bakacak olursak işlenmiş, işlenmemiş veya döküntü olarak adlandırılan tüm yontmataş topluluğunun sayısı 20.000'den fazladır. Ele geçen yontmataş endüstrinin hammaddesinin neredeyse tamamı radyolarittir. Bu sırayı çakmaktaşı, obsidiyen ve kaya kristali gibi hammaddeler izler³⁹⁴.

Öküzini Mağarası'nın obsidiyen kaynakları analizleri Dr. Tristan Carter tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle mağaranın VIII. jeolojik seviyesinden ele geçirilen dilgicik çekirdeğinden çıkarılan bir obsidiyen parçanın Nenezi Dağı kaynaklı olduğu saptanmıştır. Söz konusu jeolojik seviye 13.670 ± 175 ve 14.940 ± 140 tarihleri vermiştir. Dolayısıyla bu tarihlerde Öküzini Mağarası'nda yaşayan insanların Kapadokya bölgesi ile iletişim içerisinde olduğu düşünülmektedir. Buna karşılık bu örnek ile Ia2 jeolojik seviyesi içerisinde bulunan obsidiyen parça arasında 7000 yıllık bir hiatus bulunur. Parçanın stratigrafik olarak daha genç tabakalardan düşmüş olabileceği veya bulunduğu tabakanın aktüel zeminden 50 cm. uzaklıkta olduğu gibi varsayımlar üzerinde durulmuştur. Fakat, konteks içerisinde seramik ya da geç dönemlere işaret eden herhangi bir malzeme bulunamamıştır. Ayrıca, aynı katmandan alınan üç radyokarbon yaşlandırmasının tutarlı sonuç verdiği belirtilmektedir. Bu duruma bir diğer kanıt olarak Kökten'in Karain B gözündeki *Aurignacien* seviyelerden kaynağı Renfrew tarafından Çiftlik yani Doğu Göllüdağ olarak belirlenmiş olan iki adet obsidiyen yongayı tespit edilmesi gösterilmiştir³⁹⁵. Bu çalışmaya göre, Öküzini Mağarası'ndan ortaya çıkarılan ve analizleri yapılan obsidiyenlerin tamamının Doğu Göllüdağ ve Nenezi Dağı gibi güney Kapadokya kaynaklarından geldiği saptanmıştır³⁹⁶. Radyolaritlerin kökeni genelde yereldir ve Kızılın ve Burhan Deresi'nden temin edilmiştir. Tüm jeolojik seviyeler içerisinde çekirdek, yontmataş üretim artıkları, çeşitli teknolojik ürünler ve aletler ele geçirilmiştir. Bu yontmataş ürünlerinin tümünün yerleşim içinde bulunmasının, mağaranın hem yerleşim hem de işlik yeri olarak kullanıldığının göstergesi olduğundan bahsedilmiştir³⁹⁷.

³⁹⁴ Kartal, 2009:120

³⁹⁵ Carter ve diğ., 2011:134-135

³⁹⁶ Carter ve diğ., 2011:142

³⁹⁷ Kartal, 2009:120

Yontmataş endüstri içerisinde 795 adet tek kutuplu prizmatik çekirdek, 761 adet iki kutuplu prizmatik çekirdek, 50 adet çapraz yönlü prizmatik çekirdek, 76 adet piramit biçimli ve 417 adet diğer grubu olarak sınıflandırılmış toplam 2099 adet çekirdeğin tespiti yapılmıştır. Çekirdekler üzerinde yapılan çalışmalar I ve II. arkeolojik ünitelerde iki yönlü yongalamanın, III ve IV. arkeolojik ünitelerde ise tek yönlü yongalamanın hâkim olduğunu göstermektedir. Yani XII. jeolojik seviyeden VI. jeolojik seviyeye kadar iki kutuplu yongalama daha fazla görülürken, VI. jeolojik seviyede tek ve iki kutuplu yongalamanın eşit düzeyde ve V. seviyeden en üst tabakalara kadar tek yönlü yongalamanın egemen olduğu bildirilmektedir³⁹⁸.

Öküzini Mağarası'ndan elde edilen yontmataş endüstri ile ilgili oldukça önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan biri Uzm. Dr. Beray Kösem tarafından 1990-1997 yılları arasında kazılardan ele geçen makrolitik aletler üzerine yapılan çalışmadır. Çalışma sonucunda aletlerin tip listesi de oluşturulmuştur. Makrolitik aletler 16 kategoride toplanmıştır. Oluşturulan tip listesi, 3054 düzeltili makrolitik alet ve parçanın incelenmesiyle oluşturulmuştur. Makrolitik aletler içerisinde en fazla görülen parça ön kazıyıcıdır. 1127 alet ve 43 tiple temsil edilmişlerdir. Bunların 973 tanesi bir alt tip içine yerleştirilmiştir. 154 adet bozulma ve kırılmalardan ötürü bir alt tip içine yerleştirilemeyen, 3 adet kırılmış ve yanmış ön kazıyıcı ile 151 adet ön kazıyıcı alını tespit edilmiştir³⁹⁹.

Dişlemeli aletler toplam 369 tanedir ve 5 alt tip ile temsil edilir. Bir alt tip içine yerleştirilemeyen ve belirsiz olarak tanımlanan 76 parça mevcuttur. Kırık oranının oldukça fazla olmasının nedeni dişlemeli aletlerin taşmalıklarının dilgi olmasına bağlanmıştır. Dilgiler üzerine yapılmış dişlemeli aletlerin oranı %75 gibi büyük bir yüzdeyi kapsar. Çontuklu aletler 111 parça ve 7 alt tiple temsil edilir. Çontuklu aletlerin kırılma oranı %59.46'dır. Dişlemeli aletlerde olduğu gibi çontuklu aletlerin %72'si dilgiler üzerine yapılmıştır⁴⁰⁰.

Budanmış parçalar 117 adettir. Farklı biçimsel özellikler gösteren bu parçalar 5 tip ve 15 alt tip içerirler. Bunlardan sadece 2 tanesi bozuk ya da kırık olduğu gerekçesiyle bir alt tip içine yerleştirilememişlerdir. Budanmış parçalar çoğunlukla

³⁹⁸ Kartal, 2009:122

³⁹⁹ Kösem, 2000:72

⁴⁰⁰ Kösem, 2000:82-85

dilgi üzerine dik düzeltilerle yapılmışlardır. Dişlemeli ve çontuklu aletlere göre kırılma oranları düşüktür. Düzeltili dilgiler 515, düzeltili yongalar 109 tanedir. Düzeltili dilgilerin içinde 251 tane, düzeltili yongalar içerisinde 30 parça kırılma veya bozulmalardan dolayı herhangi bir alt tip içine yerleştirilememiştir⁴⁰¹.

Sırtlı dilgiler 22 tanedir. Bunların neredeyse yarısı kırık olduğu için herhangi bir alt tip içine yerleştirilmemiştir. Hepsi “düz sırtlı dilgi” olarak nitelendirilmiştir. Bunların içinde belirgin forma sahip olanlar az sayıdadır. Bu parçalar kavisli sırtlı uçlu dilgi ve yarımaya formu sırtlı dilgi olarak adlandırılmıştır⁴⁰².

Taş kalemler 23, taş delgiler 35 adet olarak tespit edilmiştir. Taş kalem ve taş delgilerin sayısının az fakat mağara içinde bulunan delinmiş boncukların fazla oluşunun düşündürücü olduğu belirtilmiştir. Taş delgilerin sayısal olarak düşük olmasının nedeni boncukların çoğunun delme işlemi yapılmadan *dentalium*’dan üretilmiş olabileceği yönündedir⁴⁰³.

İkili aletler 294 adet, tamamı dilgi üzerine yapılmış üçlü aletler ise 12 adet olarak tespit edilmiştir. Tüm endüstri içerisinde sadece 3 adet gaga alet bulunur. İnce yonga ve yongalama artıkları üzerine yapılmış kazağaların sayısı 18’dir. Uç olarak tanımlanmış 6 parça bulunur. Makrolitik aletler içinde 1 uç diğer 12 tanesi kenar kazıyıcılardan oluşan Orta Paleolitik aletler toplam 13 adettir⁴⁰⁴.

Makrolitik aletlerin dağılım alanlarını üç gruba ayırmak mümkündür: 0-II arasında yer alan jeolojik seviyelerde gaga aletler ve dönümlü parça dışında tüm alet grupları görülür. En fazla karşılaşılan tipler sayısal çoğunluk sırasına göre ön kazıyıcılar, düzeltili dilgiler, dişlemeli aletler ve ikili aletlerdir. II-VIII. arasında yer alan jeolojik seviyelerde tüm makrolitik tipler bir arada görülür. Sayısal çoğunluk sırasına göre ön kazıyıcılar, düzeltili dilgiler, dişlemeli aletler ve ikili aletlerdir. Son olarak VIII-XII. jeolojik seviyeler arasında gaga aletler, üçlü aletler, Orta Paleolitik aletler ve dönümlü parça bulunmaktadır. Çoktan aza doğru görülen aletler sırasıyla düzeltili dilgiler, ön kazıyıcılar, dişlemeli aletler ve ikili aletlerdir⁴⁰⁵. Mağarada

⁴⁰¹ Kösem, 2000:86-91

⁴⁰² Kösem, 2000:91-92

⁴⁰³ Kartal, 2009:123

⁴⁰⁴ Kösem, 2000:94-98

⁴⁰⁵ Kösem, 2000:112-113

yukarıdan aşağıya inildikçe kültürel farklılığın belirginleştiği, yaşlandırma ve yontmataş materyaller üzerindeki çalışmaların bu durumu desteklediği bildirilmiştir⁴⁰⁶

Öküzini Mağarası yontmataş endüstrisi ile ilgili bir diğer önemli çalışma; Doç. Dr. Metin Kartal tarafından 1990-1997 yılları arasında kazıdan elde edilen mikrolitik endüstri üzerine yapılan çalışmadır. Bu çalışmanın yanında endüstri içerisindeki parçalar göz önünde bulundurularak Epi-paleolitik dönem yontmataş endüstri tip listesi oluşturulmuştur. Toplam 2258 tanımlanabilir mikrolit içerisinde 1521 tane geometrik olmayan mikrolit ve 737 tane geometrik mikrolit mevcuttur. Tanımlanamamış kırık mikrolitlerin sayısı ise 3354 adettir⁴⁰⁷ (Lev. 38.2, Lev. 39, 1,2,3).

Mikrolitik endüstri öğelerinin 4 safhada incelenen arkeolojik ünitelere göre detaylandırılmış hali aşağıdaki gibidir:

I. arkeolojik ünite, 33. ve 27. arkeolojik seviyelerini içerir. M.Ö. 17.500-14.500 tarihlerini verir. 70 cm.lik dolgu içerisinde üniteyi domine eden alet türü sırtlı dilgiciklerdir. Ayrıca mikrogravetler de ünitenin önemli alet unsurlarıdır. Bu aletler dışında görülen diğer mikrolitler içinde düzeltili dilgicikler, uzun çeşitkenar üçgenler, distal ve proksimal uçları eğik budanmış dilgicikler ve kısa çeşitkenar üçgenler görülmektedir. Az miktarda geometrik olmayan mikrolit mevcuttur. Bu ünite içinde yarım ve trapezler görülmemektedir⁴⁰⁸.

II. arkeolojik ünite, 26 ve 18. arkeolojik seviyelerini içerir. M.Ö. 14.500-13/12.000 tarihlerini verir. 90 cm.lik dolgu yoğun ve çeşitli mikrolitleri kapsar. Buna karşılık üniteye egemen olan alet yine sırtlı dilgiciklerdir. Daha sonra bu sırayı düzeltili dilgicikler ve ucu almaşık düzeltili dar mikro uçlar izler. Yoğunluk sırasına göre; ucu düzeltili dar mikro uçlar, yarım ve dar mikro uçlar, distal ya da proksimal uçları eğik budanmış dilgicikler, eğik budanmış sırtlı dilgicikler, uzun çeşitkenar üçgenler, ikizkenar üçgenler, her iki ucu sivri kavisli sırtlı dilgicikler, kısa çeşitkenar üçgenler, mikrogravet uçlar, kavisli sırtlı dilgicikler ve geometrik olmayan

⁴⁰⁶ Kösem, 2000:133

⁴⁰⁷ Kartal, 1999:75-76

⁴⁰⁸ Kartal, 2009:147-149

mikrolitler olarak görülmektedir. Bu ünite içinde 23. arkeolojik seviyeden itibaren yarımaylar, 20. arkeolojik seviyeden itibaren ise trapezlerin varlığı tespit edilmiştir. İkizkenar üçgenlerin ünitenin alt kısımlarında görülmesine rağmen, özellikle 20. arkeolojik seviyeden sonra artış gösterdiği belirtilmektedir. I. üniteadaki yontmataş öğeler bu ünite de karşımıza çıkarlar⁴⁰⁹.

III. arkeolojik ünite, 17 ve 9. arkeolojik seviyeleri içerir. M.Ö. 13/12.000-10.5/10.000 tarihlerini verir. 90 cm.lik dolgu içerisindeki ünite baskın olan alet türü yarımay biçimli mikrolitlerdir. Daha sonra bu sırayı ikizkenar üçgenler, çeşitli tiplerde trapezler, dar mikro uçlar, sırtlı dilgicikler, distal ya da proksimal uçları eğik budanmış dilgicikler, kısa çeşitkenar üçgenler ve az sayıdaki düzeltili dilgicikler görülür⁴¹⁰.

IV. arkeolojik ünite, 8 ve 0. arkeolojik seviyeleri içerir. 1 m. kalınlığındaki dolgular M.Ö.10.000-6/5.000 tarihlerini verir. Epi-paleolitik ve geç Neolitik/erken Kalkolitik dönem ve Roma dönemi malzemeleri görülür. Çoğunluğu mezarlardan ele geçen seramikler, süs objeleri ve öğütme taşları bulunmaktadır. Epi-paleolitik dönem bulguları ise, yarımaylar, ikizkenar üçgenler, trapezler, sırtlı dilgicikler ve kısa çeşitkenar üçgenler dikkati çeker⁴¹¹.

Genel olarak I ve II. arkeolojik ünitelerde geometrik olmayan III. ve IV. arkeolojik ünitelerde ise geometrik mikrolitler ağırlıktadır. Tümüyle avcı-toplayıcı olarak yaşayan insan gruplarının ok ve yayı kullanmış olma gerekliliğinden söz edilmiştir. Ayrıca, mikrolitlerin bazılarının taşımalarına kompozit olarak yerleştirilip mızrak veya savurga uçları biçiminde kullanıldığı muhtemeldir. Mikro uçların bulunması bu kanıyı güçlendirmektedir. Kırık mikrolitlerin sayısının çok fazla oluşu dikkat çekicidir. Bunların hangi nedenden dolayı kırıldıkları bilinmemektedir⁴¹².

Öküzini Mağarası ile bazı yerleşimler arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. I. arkeolojik ünitenin Karain B gözü ile yakın benzerlik içinde olduğu belirtilmektedir. Ünite tarihlendirme olarak Yakınoğu'dan bilinen Geç *Kebaran* dönem endüstrileri

⁴⁰⁹ Kartal, 2009:150

⁴¹⁰ Kartal, 2009:150

⁴¹¹ Kartal, 2009:150-151

⁴¹² Kartal, 1999:171-172

ile çağdaş görünse de tüm alet tipleri birebir aynı değildir. II. arkeolojik ünite tarih olarak Geç *Kebaran* sonu ve Geometrik *Kebaran* ile çağdaştır. I.arkeolojik ünite olduğu gibi bu ünite her iki dönemi içeren mikrolitlerde ortak tipler görülse de karşılaştırma yapmaya yeterli değildir. III. arkeolojik ünitenin tarihlendirmesi olmayan Beldibi C1-C2 tabakalarıyla yakın benzerlik gösterdiği tespiti yapılmıştır. Öküzini Mağarası Geometrik *Kebaran*'dan ziyade *Natufian* kültürüyle daha çok benzeşir. Son olarak IV. arkeolojik ünitenin Beldibi A2, B1 ve B2 seviyeleri ile karşılaştırılabileceği belirtilmektedir. Yakınoğlu'da ise tarih olarak *Harifien*, *Khiamien* ve *Sultanien* kültürleri ile çağdaş bir görünüm sergilemektedir⁴¹³.

Öküzini Mağarası, Türkiye'nin hala tarihlendirmesi en fazla olan Epi-paleolitik merkezi olarak karşımıza çıkar. Avrupa ve Amerika'nın çeşitli laboratuvarlarına gönderilen karbon örnekleri sonuçlarının ilki 1992 yılında yayınlanmıştır. İlk ortaya çıkan yaşlar Epi-paleolitik dönem tanımlamasını desteklemiştir⁴¹⁴. 1994 yılında bu örnekler çoğalmış⁴¹⁵ 1996 yılına gelindiğinde en güncel tarihlendirme sonuçları yayınlanmıştır⁴¹⁶. Sonuçlar Tablo.21'de gösterilmiştir.

Jeolojik Seviye	G.Ö. Konvansiyonel Tarih	Kalibre edilmiş en geç tarih (M.Ö.)	Kalibre edilmiş en erken tarih (M.Ö.)
Ib1	9.650 ± 50	8.670	9.002
Ib1	8.595 ± 90	7.504	7.696
Ib1	7.880 ± 80	6.558	6.994
Ib1	8.800 ± 80	7.702	7.944
Ib1	9.480 ± 80	8.420	8.848
Ia1	12.410 ± 140	12.375	12.775
Ia2	10.440 ± 115	10.225	10.550
Ia2	11.440 ± 100	11.300	11.525
Ia2	11.880 ± 530	11.300	12.600

⁴¹³ Kartal, 1999:174-180; Kartal, 2009:155-163

⁴¹⁴ Yalçinkaya, 1992:60

⁴¹⁵ Yalçinkaya, 1994:52

⁴¹⁶ Yalçinkaya ve diğ., 1995:568; Yalçinkaya, 1996:30; Otte ve diğ., 2003:334

Ia2	11.730 ± 90	11.620	11.830
Jeolojik Seviye	G.Ö. Tarih (Konvansiyonel Tarih)	Kalibre edilmiş en geç tarih (M.Ö.)	Kalibre edilmiş en erken tarih (M.Ö.)
II	11.920 ± 190	11.725	12.200
II	12.020 ± 90	11.960	12.180
III	12.210 ± 90	12.190	12.425
III	11.900 ± 90	11.815	12.030
IV	12.260 ± 90	12.250	12.490
IV	12.420 ± 80	12.475	12.700
IV	11.565 ± 110	11.425	11.675
IV-V	12.810 ± 180	12.900	13.475
V	12.480 ± 160	12.450	12.925
V-VIa	12.680 ± 210	12.650	13.300
VIa	12.610 ± 180	12.600	13.150
VIa	12.500 ± 75	12.590	12.810
VIa	12.190 ± 120	12.125	12.450
VIb	13.740 ± 200	14.250	14.775
VIb	13.430 ± 180	13.850	14.350
VIb	13.060 ± 360	13.025	14.100
VIb	12.850 ± 310	12.775	13.725
VIb	13.210 ± 120	13.625	14.000
VIb	14.320 ± 130	15.075	15.375
VII	13.910 ± 120	14.575	14.875
VII	14.550 ± 130	15.325	15.625
VIII	13.670 ± 175	14.200	14.650
VIII	14.940 ± 140	15.750	16.050
VIII-IX	15.460 ± 160	16.250	16.575
IX	16.420 ± 180	17.150	17.600
X	16.440 ± 240	17.125	17.700
XI	16.440 ± 160	17.200	17.600
XI	16.400 ± 160	17.150	17.550

XI	16.560 ± 180	17.325	17.800
----	--------------	--------	--------

Tablo 21

Öküzini Mağarası kemik alet endüstrisi bızlar ile karakterizedir. Bızlara ek olarak uçlar, spatüller ve diğer aletler kemik endüstriyi oluşturur. I. arkeolojik ünite içinde kemik alet oldukça azdır. Özellikle XII. jeolojik seviye içinde hiçbir kemik alet bulunamamıştır. Bızların geneli geyik ve domuz kemikleri üzerine işlenmiştir. Yaban domuzu kemiği üzerine yapılanlarda mevcuttur. Kemik alet üretiminde en fazla kullanılan kemikler; *metacarpal*, *metatarsus*, *ulna*, *tibia* ve *costa* olarak görülür. Kemik aletler yapımında 4 temel kategori bulunur. Bunlar: kemik ucu üzerine epifiz parçalı bızlar, diyafiz parçalı ya da tamamı işlenmiş olanlar, sivri uçları doğal halleriyle bırakılmış uç kısımlarında bölgesel yuvarlatma işlemi uygulanmış olanlar ve son olarak doğal formlarıyla kullanılan bızlar olarak görülürler. Bu kemikler arasında uç kısımları hafif modifikasyon içeren parçalarda mevcuttur⁴¹⁷.

Süslenme objeleri arasında hemen hemen her seviyeden birçok boncuk ele geçmiştir. Hammadde olarak kemik, diş, yumuşakça kabuğu ve taş kullanılmıştır. Delikli taş boncuklar çok tipiktir. Bu boncuklar dar ve silindirik bir yapıya sahiptir. Simetrik biçimde merkezden delinmişlerdir. Burgu delicilerin varlığı bu aletlerin üretim teknikleri anlamada yardımcı olmuştur. Tatlı su ve denizel kökenli yumuşakçalardan yapılan boncuklarda bulunur. Genel olarak *dentalium*'dan oluşurlar⁴¹⁸.

Diğer endüstri öğeleri çoğunlukla kırık şekilde ele geçmiş cilalı baltalardır. Bunlar IV. arkeolojik ünite ile ilişkilidir. Kemik bız üretimi ya da Neolitik dönemde *shaft straightener* olarak kullanıldığı düşünülen bir tane oluklu taş mevcuttur⁴¹⁹. Epi-paleolitik seviyelerden sadece bir tane öğütme taşı saptanmıştır⁴²⁰.

Günümüze ulaşamayan öküz gravürü dışında çakıl üzerine işlenmiş bir başka öküz tasviri daha bulunmaktadır. Zayıf bir adamın kolu öküzün gövdesine mızrak saplamaktadır. Öküzün kafa, ağız ve burnu realist bir şekilde tasvir edilmiştir. Hızlı

⁴¹⁷ Kartal, 2009:116-117

⁴¹⁸ Kartal, 2009:114

⁴¹⁹ Kartal, 2009:119

⁴²⁰ Yalçınkaya ve diğ., 1992:59

ve özensiz bir biçimde kazınmıştır. Bu tür buluntulara Levant Epi-paleolitik'i ya da Neolitik'inde rastlanmaz. Aynı seviye içinde bulunduğu tahmin edilen diğer bir parça kalker levhadır. Kenarları cilalanmıştır ve levhanın iki yüzeyi de farklı motif ve kompozisyonlar insize çizgilerle işlenmiştir⁴²¹.

V.16. Pınarbaşı Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı

Orta Anadolu bölgesi içerisinde Karaman iline bağlı olan Pınarbaşı yerleşimi, volkanik Karadağ kütlelerinin kuzeybatısı boyunca uzanan Bozdağ kireçtaşı tepelerinin en uç noktasındaki uzantıda bulunur⁴²² (Lev. 40.1). Pınarbaşı yerleşimi, 20. yy. başlarında bulunan Bizans yazıtı sayesinde arkeolojik bir bölge olarak tanınmıştır. 1970 yılında bölgeye bir ziyaret gerçekleştiren David French burada gözlemlediği kalıntılardan yola çıkarak erken Prehistorik döneme ait bir yerleşimin varlığından şüphelenmiştir. 1993 yılında ise Trevor Watkins ve Douglas Baird Konya Ovası Projesi kapsamında bölgede çalışmalar yapmışlardır. Kaçak kazı çukurlarında önemli miktarda gözlemlenen mikrolitik aletler Geç Pleistosen/Erken Holosen yerleşimlerin göstergesi olarak yorumlanmıştır. Bunun üzerine Watkins ve Baird 1994 yılında burada kazı çalışmalarına başlamışlardır. Yapılan çalışmalar sonucu bölgede iki ana alan ortaya çıkarılmıştır. Burada içinde B alanı yerleşiminin ve bu yerleşimin çok yakınında bir höyük üzerinde bulunan A alanı yerleşiminin kazıldığı bir kaya sığınağı mevcuttur. Höyükte M.Ö. 9. bin yıl materyali üzerinde bulunan Roma-Bizans yerleşimine ait oldukça aşınmış kalıntılar ve Erken Tunç Çağı yerleşimi ve bu yerleşime ait bir mezarlık bulunmuştur. A alanında sadece 3x1 boyutlarında küçük bir açma ile M.Ö.9. bin yıla ait tabakalar açığa çıkarılmıştır⁴²³. Söz konusu her iki alanla ilgili detay bilgileri aktarmaya çalışacağız.

B alanı, M.Ö. 7. bin yıla tarihlenen Çanak Çömlekli Neolitik tabakanın altında daha eski kültür tabakalarını yansıtan kanıtlar sunmuştur. Neolitik tabaka altındaki yoğun kireçtaşı kırıkları ve molozlardan oluşan dolgu daha altta yer alan erken dönem tabakalarının da üstünü örtmüştür. Ancak, alt evreye ait çok sayıda yarım,

⁴²¹ Kartal, 2009:112-113

⁴²² Baird, 2007:287

⁴²³ Baird, 2012:183

özgün minik kazıyıcılar ve belirgin yongalama tekniği gibi özellikler söz konusu alanın yerleşimdeki diğer alanlardan farklı olduğunu göstermiştir.

Yerleşimde yarımayların bol miktarda görülmesi ve buluntu topluluğunun diğer öğeleri, yine *Natuf* ya da yarımayların çok sayıda görüldüğü Öküzini Mağarası (IV-Ia M.Ö. 12.500-11.500) ile ilişkilendirilmiştir. Epi-paleolitik dönem tabakalarında (Lev. 40.2) 4 adet gömüt tespit edilmiştir ve bunlardan ikisi tamdır. Bu mezarların kaya altı sığınağının belirli bir süre kullanıldığının göstergesi olduğu belirtilmektedir⁴²⁴. 13. ve 14. mezarlar (Lev. 41.1,2) ile BIA ve BHL olarak isimlendirilen 3 adet keçi kemiğinden alınan tarihlendirme örnekleri Tablo 22’de gösterilmiştir⁴²⁵.

	G.Ö. Tarih (Kalibre Edilmemiş)	G.Ö. Tarih 2 SİGMA
Mezar 13	12.495 ± 55	16.159 - 15.071
Mezar 14	12.580 ± 55	15.180 - 14.246
BIA	11.445 ± 40	13.427 - 13.187
BIA	11.400 ± 45	13.386 - 13.147
BHL	11.190 ± 45	13.247 - 12.897

Tablo 22

Epi-paleolitik katlaşımın büyük kısmı, 13 ve 14. mezarlardan sonra depolanmıştır. Sonraki üç tarih katlaşımın 0.75 metrelik kısmından gelmektedir⁴²⁶. Mezarlardaki iskeletler üzerinde çalışan Dr. Lorentz 13 no.lu gömütte sırt üstü uzunlamasına yatan, 25-29 yaşlarında bir erkek iskeleti tanımlamıştır. İskeletin kafatası alınmıştır ve üst çeneye ait dişlerden yola çıkılarak kafatasının gömüldükten sonra alınmış olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. 14 no.lu gömüt 13.no.lu gömütten daha yaşlıdır. Erişkin bir erkeğe ait olmasının yanı sıra, sırt üstü durumda; kolları iyi korunmamış ve bacakları kazılan alanın dışında kaldığından yatış pozisyonu anlaşılamamıştır. Bu gömütün kafatası mevcuttur fakat çok fazla tahrip

⁴²⁴ Baird, 2007:289

⁴²⁵ Baird ve diğ., 2013:183 (Tablo 1’den aktarılmıştır.)

⁴²⁶ Baird ve diğ., 2013:184

olmuştur. Mezar hediyeleri başın altına aşı boyası ile kaplanmış olarak topluca bırakılmıştır⁴²⁷.

Yerleşimin yontmataş endüstri analizleri Annie Pirie tarafından gerçekleştirilmiştir. Epi-paleolitik döneme ait yontmataş buluntu topluluğunun büyük bir kısmı yarı saydam gri renkteki obsidiyenden üretilmiştir (%84). Obsidiyen kaynak analizleri yapılmamasına rağmen hammaddenin genel olarak Kapadokya kökenli olduğuna değinilmiştir. Özellikle Göllüdağ ve Nenezi kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu hammadde dışında buluntu topluluğunun geriye kalan kısmı çakmaktaşı ve çörtten oluşmaktadır.

Yontmataş endüstri yüksek oranda dilgi, dilgicik ve yongaları içermektedir. Dilgiciklerin yarısının düzelti için seçildikleri belirtilmiştir. Yongaların büyük kısmı ise çörtten üretilmiştir⁴²⁸. Çekirdekler oldukça az sayıdadır. Mevcut çekirdeklerin tükenme aşamasına gelmiş olması, yapım artıkları ve mikro yongacıkların sayısının azlığı yongalama işleminin yerleşim yeri içinde yapılmadığını gösterir. Mevcut parçaların da kullanıma yönelik olduğu anlaşılmıştır. İlksel çekirdek yongaları da az sayıdadır. Mikrolitler çok sayıda olmalarına rağmen, mikro dilgi çıkarımının yapıldığını gösteren bir kanıt görülmemektedir. Mikrolitler aletlerin %25'ini oluştururlar. İçlerinde en fazla görülen tür yarımaylardır (Lev. 41.3). Mikrolitler buluntu topluluğu içerisindeki en büyük alet grubunu içermektedir. Yarımaylarda bazen her iki uçta alması kütleştirme düzelteleri bulunmaktadır. Diğer aletler yer yer düzeltili yonga ve dilgicik parçalarından oluşmaktadır. Yapım artıkları ve ilksel çekirdeklerin eksikliği mikrolitlerin yerleşime bitmiş ve olasılıkla sapa takılmış biçimde getirildiklerini göstermektedir. Bulunan diğer aletlerinde yapım aşamalarını gösteren yontma artıklarının bulunmamış olması bu aletlerin de kullanıma hazır olarak yerleşime geldiğini düşündürmektedir. Buna karşın, tükenmiş bazı çekirdeklerin bu amaçla kullanılmış olabileceğinin de imkânlar dâhilinde olduğuna değinilmiştir. Çakmaktaşı çekirdeklere rastlanmamıştır. Yerleşme yerinde yongalamaya ait özelliklerin görülmemesi ve aletlerin yüksek değerler göstermesi hammaddenin uzak bir bölgeden temin edildiğini göstermektedir. Tüm dolgularda ve 14. mezarda kumtaşından üretilmiş uzun, yuvarlak biçimli, her iki yüzeyden

⁴²⁷ Baird, 2007:292

⁴²⁸ Baird ve diğ., 2013:186

yongalanmış aletlerin yerleşime ithal olarak getirildiği düşünülmektedir. Bu türden aletlerin mezar içerisinde de tespit edilmesi olasılıkla gömütte bulunan bireylerle özdeşleştirildiğini göstermektedir. Bazalttan yapılmış bir sap düzeltici (*shaft straightener*), iki adet iki yüzeyden yongalanmış kum taşı alet (Lev. 41.1), iki büyük yonga, obsidiyen çekirdek ve kaplumbağa kabuğundan bir kap tespit edilmiştir. Sap düzelticilerde kullanım ve onarım izleri görülmektedir. Bunlar alet çantasının en önemli aletlerindendir ve erkek mezarlarında görülürler⁴²⁹.

Tablo 23'de Pınarbaşı B alanında ele geçen düzeltili alet topluluğunun sayı ve oranları gösterilmiştir⁴³⁰.

Alet sınıfı	Sayı	%
Sırtlı dilgiler	3	% 2.1
Taş kalemler	4	% 2.7
Mikrolitler	36	% 24.7
Şekilsiz aletler	66	% 45.2
Çontuklu/dişlemeli	10	% 6.8
Deliciler	2	% 1.4
Kazıyıcılar	24	% 16.4
Budamalılar	1	% 0.7
Parçalar	39	
Parçalar hariç toplam	146	

Tablo 23

Anadolu'nun güney sahillerine özgü *dentalium*, *nassarius gibbosulus*, *columbella rustica* ve *nerita* türlerindeki deniz kabuklarından boncuklar ele geçmiştir⁴³¹.

⁴²⁹ Baird, 2007:290-291; Baird ve diğ., 2013:187-189

⁴³⁰ Baird ve diğ., 2013:187 (Tablo 3'den aktarılmıştır.)

⁴³¹ Baird, 2007:291

Yarımayların hem Epi-paleolitik katlaşım hem de mezarlar içinde tespit edilmiş olması Pınarbaşı'nın *Natufian* ve Öküzini Mağaraları ile çağdaş olduğunu göstermektedir⁴³².

A alanında ise, 1994 yılında açılan sondajın çeşitli yerlerinden alınan üç örnek burada yer alan kültür tabakalarının 9. bine, M.Ö. 8500-8000'e tarihlendiğini göstermiştir. Araştırmacılar, hem B alanından hem de A alanından alınan tarihler ışığında yerleşimin aralıklı olarak 8. bin yıla kadar devam ettiğini düşünmektedirler. 9. bine ait yontmataş buluntu topluluğunun %80'ni obsidiyen, geri kalanını çakmaktaşı ve çörtten oluşmaktadır. Yapım artıkları arasında birincil ve ikincil yongalama işlemini yansıtan parçalar neredeyse hiç görülmemektedir. Çift vurma düzlemli çekirdekler karakteristiktir, düzensiz olmanın yanı sıra, hemen hemen tükenmiş durumdadırlar. Obsidiyen çekirdekler temel olarak dilgi çıkarımı için kullanılmıştır fakat yonga çıkarımı içinde kullanılmış olan örnekler mevcuttur. İki adet *naviform* çekirdek tespit edilmiştir. Mikrolitler %10'luk oranıyla alet grubu içinde çoğunluğu oluşturur. Mikrolitlerin çok çeşitli türleri bulunmaktadır. Bunlar arasında en fazla görülenler; ince, uzun, eşkenar olmayan üçgenlerdir. Silah olarak kullanılmış olabileceği gibi farklı işlevler için de kullanılabileceği belirtilmektedir. Çakmaktaşı mikrolitlerde mevcuttur. Çakmaktaşının yerleşim içinde işlendiği ancak çakmaktaşı çekirdeklerin kullanım ve işlenim metodunun farklı olduğu gözlemlenmiştir. İkincil yonga ve aletler obsidiyene kıyasla yerleşime daha az işlenmiş olarak getirilmiştir⁴³³.

Çok sayıda sürtmetaş bulunmuştur. Havaneli, havan, bezemeli sap düzelticiler, kabuk ve taş boncuklar görülmektedir. Boncuk türleri arasında; *dentalium*, *nassarius gibbosulus* ve *columbella rustica* tespit edilmiştir⁴³⁴.

Buluntu topluluğu içinde tespit edilen alet ve hammaddelerin tamamının yerleşmeye uzak bir bölgeden getirildiği düşünülmektedir. Obsidiyen 150 km. uzaklıktaki Kapadokya kaynaklarından temin edilmiştir⁴³⁵. Bu durum insanların hareket alanını ya da o bölgelerdeki insanlarla olan mal değişim olasılığını

⁴³² Baird ve diğ., 2013:185

⁴³³ Baird, 2007:298

⁴³⁴ Baird, 2007:298-299

⁴³⁵ Baird, 2007:292

düşündürmektedir⁴³⁶. Bunun yanı sıra, yerleşime en yakın kum taşı yatağı Toroslar'da, 80 km. güneybatıda; deniz kabukları için ise en yakın kıyı 180 km. uzaklıktaki Göksu'dan, çakmaktaşı ve aşı boyasının ise 100 km. uzaklıktaki Torosların güney yamaçlarından getirilmiş olma ihtimalleri üzerinde yoğunlaşmıştır⁴³⁷.

V.17. Körtik Tepe Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı

Körtik Tepe Höyüğü Diyarbakır iline bağlı Bismil ilçesinin Ağıl köyü yakınlarında yer alır⁴³⁸. Höyük, arazi derinliklerinden ve dağ eteklerinden doğan kaynaklarla beslenen Batman çayı ile hayat bulan, yerleşim için öncelikli doğal koşullara sahip bir bölgededir⁴³⁹. 2000 yılından itibaren Prof. Dr. Vecihi Özkaya başkanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmaları farklı disiplinlerde uzman bilim insanlarının katkılarıyla yürütülmektedir. Körtik Tepe Erken Çanak Çömleksiz Neolitik (PPNA) ve Epi-paleolitik dönem bulgularını içeren bir yerleşimdir. Her iki dönemi kapsayan açmalar C¹⁴ analizleriyle desteklenmiştir.

Körtik Tepe Epi-paleolitik dönem katlaşımı veren açmalar: A80, A84, A104, A21 ve A83 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan A80, A84 ve A104 açmalarının radyokarbon analizleri mevcuttur. Bu tarihler Tablo 24'de gösterilmiştir⁴⁴⁰. Tablo 25'de ise söz konusu açmaların en derin seviyelerinden alınan tarihler gösterilmektedir⁴⁴¹.

Açmalar	C ¹⁴ G.Ö.	M.Ö.
A80	9925 ± 45	9660-9280
A84	9965 ± 45	9670-9290
A80	10.065 ± 40	9870-9400
A80	10.035 ± 40	9810-9380
A80	10.100 ± 60	10.050-9400

⁴³⁶ Kartal, 2007:244

⁴³⁷ Baird, 2007:292

⁴³⁸ Özkaya ve diğ., 2008:351

⁴³⁹ Özkaya ve diğ., 2009:86

⁴⁴⁰ Benz ve diğ., 2012:293 (Tablo 1'den aktarılmıştır.)

⁴⁴¹ Coşkun ve diğ., 2012:28 (Tablo 1'den aktarılmıştır.)

A84	10.075 ± 40	10.150-9400
A84	10.040 ± 40	9810-9390
A80	10.015 ± 45	9770-9330
A84	10.000 ± 40	9760-9320
A80	9955 ± 45	9660-9290
A80	9985 ± 40	9740-9310
A80	9960 ± 60	9760-9280
Açmalar	C¹⁴ G.Ö.	M.Ö.
A84	10.250 ± 60	10.405-9804

Tablo 24

Açmalar	G.Ö.	M.Ö. (1 SİGMA/2 SİGMA)
A80	10.030 ± 40	9740-9440/ 9810-9370
A80	10.090 ± 40	9870-9640/ 10050-9450
A104	10.155 ± 50	10030-9770/ 10100-9650
A104	10.205 ± 40	10080-9870- 10120-9800
A104	10.330 ± 70	10430- 10090/ 10600-9850
A104	10.270 ± 95	10450-9850/ 10500-9650
A84	10.250 ± 60	10156-9877/ 10427-9804

Tablo 25

Körtik Tepe yontmataş endüstri analizleri Metin Kartal tarafından gerçekleştirilmiştir. 2007 ve 2010 yılları arasında gerçekleşen kazılardan ele geçen

9229 adet yontmataş malzeme üzerinde çalışılmıştır. Endüstri öğeleri buradan ele geçen tüm yontmataş malzemeyi içermektedir ancak teknoloji açısından elde edilen istatistiksel bilgiler A80 açmasından ele geçen yontmataş endüstri dikkate alınarak yapılmıştır. Bunun nedeni; A80 açmasında tepenin en üst seviyesinden ana toprağa kadar inilmiş olmasıdır. Körtik Tepe’de 100’ün üzerinde farklı yontmataş alet tipinden söz edilmektedir. Bunlar genel kategoride; uçlar (makro ve mikro), ön kazıyıcılar, iri kazıyıcılar, taş kalemler, taş delgiler, *piece esquillee*’ler, çontuk saplı parçalar, çontuklu ve dişlemeli aletler, orak dilgiler, sırtlı ve düzeltili dilgiler ve kazmalar olarak sayılabilir⁴⁴².

Yontmataş tip listesi mikrolitler ve mikrolitik olmayan aletler olmak üzere 2 grupta toplanmaktadır. Mikrolitler geometrik ve geometrik olmayan mikrolitlerden oluşmaktadır. Mikrolitik olmayan aletler: mikro aletler, geometrik makrolitler, geometrik olmayan makrolitler ve iri makrolitler olarak sınıflandırılmıştır.

Obsidiyen çekirdekler az, çakmaktaşı çekirdekler daha fazladır. Çekirdeklerin yanı sıra yan ürün olarak değerlendirilen; kabuklu birincil parçalar, tepeli ve dönümlü dilgiler, çekirdek tablası, korniş köreleme kıymıkları gibi teknik uygulama parçalarının varlığı yongalamanın yerleşimde yapıldığının kanıtıdır. Körtik Tepe’de temel olarak karşımıza çıkan hammadde türü obsidiyen ve çakmaktaşıdır. Az sayıda radyolarit ve kaya kristali de görülmektedir. Bölgeye en yakın radyolarit kaynakları: Diyarbakır Çermik ve Batman Gercüş’ten tespit edilmiştir. Bilinen diğer kaynaklar: Hakkari Zap Suyu, Malatya Hekimhan, Elazığ Ergani, Tunceli ve Bingöl olarak bildirilmektedir⁴⁴³.

Yerleşimin obsidiyen kaynak analizleri Carter tarafından yapılmıştır. Buna göre Körtik Tepe’de obsidiyen kaynağı olarak genellikle Bingöl ve Nemrut Dağı kaynakları kullanılmıştır. Epi-paleolitik dönemde ise obsidiyenler baskın olarak Bingöl kaynağından temin edilmiştir⁴⁴⁴. Bölgenin yerel kaynağı çakmaktaşı olduğu için, yerleşime ham olarak taşınmış görünmektedir. Çakmaktaşı parçalar üzerinde bol miktarda görülen ham yüzey ve kabuklar bu durumun kanıtlarını oluşturur. Yongalama boyutları açısından çakmaktaşı ürünler obsidiyenden daha iridirler ancak

⁴⁴² Kartal, 2012:476-477

⁴⁴³ Kartal, 2012:477-478

⁴⁴⁴ Carter ve diğ., 2013:568

yongalanmış ürünler göz önüne alındığında obsidiyen sayısal olarak daha fazladır. Ayrıca, obsidiyen üzerine yapılmış aletler çakmaktaşı aletlere göre üstünlük göstermektedir. Buna karşın çakmaktaşı yongalama ürünlerinin ağırlıkları obsidiyene göre daha fazladır. Dolayısıyla çakmaktaşı hammadde kaba bir işçilik gösterirken obsidiyen yontma işlemleri daha ince ve başarılı bir dilgi-dilgicik teknolojisini içermektedir⁴⁴⁵.

Körtik Tepe’de temel olarak şekilsiz, prizmatik, piramit biçimli ve mikro çekirdek örnekleri ele geçer. Çekirdeklerin dilgi ve dilgicik üretim teknolojisine sahip örnekleri küçük boyutludur. Dilgi çekirdeği neredeyse hiç görülmez. Ancak yerleşimde dilgi oldukça fazladır. Kartal bu durumu: “Dilgi üretim aşamaları devam ettikçe, çekirdekler küçülmüştür. Bu çekirdeklerdeki yongalama, kısmen tekniğin de değiştirilmesiyle dilgicik üretimine dönüşmüştür” şeklinde açıklamıştır. Genel olarak yongalama baskılama tekniği ile gerçekleşmiştir⁴⁴⁶.

Dilgi ve dilgi çekirdekleri 3 safhada incelenmiştir. En eski aşamada %73 oranıyla baskın olan tip mikro çekirdeklerdir. Çekirdeklerin çoğu obsidiyendir ve tek kutuplu yongalama bu aşamayı temsil eder. İkinci aşama geçiş safhası olarak değerlendirilmiştir. Mikro ve prizmatik çekirdekler %30, piramit biçimli ve çapraz örnekler %20 oranında görülür. Son aşamada dilgi ve dilgicik çekirdekleri tek kutuplu üretimi gösterirler. Taşmalıkların %70’i dilgi-dilgicik, %30’u ise yongadır. Dilgi alet kesitleri trapez olanlar en fazla ele geçen örneklerdir. Dilgi topuklarının 10 farklı tipi mevcuttur ancak en fazla budanmış tipi üstünlük gösterir⁴⁴⁷.

Yontmataş tipolojisi içerisinde sadece A80 açması değil, tepeden ele geçmiş tüm örnekler incelenmiştir. 9229 yontmataş endüstri ögesi içerisinde 1005 adeti alet olarak karşımıza çıkar. Bu aletlerin 457’si mikrolit, 548’i mikrolitik olmayan aletler sınıfındadır. Bunlardan %60’sı silah ve %40’ı diğer aletler olarak tanımlanmıştır. Tüm yontmataş endüstri ögeleri ışığında alt seviyelerden üst seviyelere kadar olan gelişim çeşitli safhalara ayrılarak değerlendirilmiştir. Bunlar:

⁴⁴⁵ Kartal, 2012:478

⁴⁴⁶ Kartal, 2012:479

⁴⁴⁷ Kartal, 2012:479-482

VII ve VI. Safhalar (M.Ö. 10170-9620): Mikrolitler trapez, yarım, üçgen biçimli geometrikler dışında sırtlı dilgicik ve kavisli sırtlı uçlu dilgicik gibi geometrik olmayan çeşitlerde yer alır. Makro sınıfında kavisli sırtlı uç ve iri trapezler görülür. Az sayıda omurgalı ön kazıyıcı ve burgu delici de bulunmaktadır (Lev. 41.2).

V. Safha (M.Ö. 9600): Yontmataş aletler çoğalır. Geometrik mikrolitler devamlılık gösterir. “Körtik tip Mikrolit” olarak adlandırılan çok sayıda olmayan iki ucu sivri iki sırtlı mikrolitler bu aşamada görülür. Bunların dışında kavisli sırtlı ve iki sırtlı uçlar, eğik budanmış düzeltili dilgiler, eğik budanmış dilgiler, taş delgiler, iç ve dış yüzden düzeltili dilgiler, ön kazıyıcılar, iri kazıyıcı ve kazmalar diğer aletlerdir.

IV. Safha (M.Ö. 9600-9450): Önceki seviyelerde görülen aletler devam etmekle beraber iki ucu sivri kavisli sırtlı uçlar, taş kalemler, *piece esquillee*’ler ve iri yarımalar ilk kez görülürler.

III. ve II. Safhalar (M.Ö. 9550-9450): Bu aşamada dar ve geniş mikro uçlar, iri üçgenler, çontuk saplı parçalar ve silikalı orak dilgiler görülmektedir.

I. Safha (M.Ö.9400-9320): Önceki seviyelerde görülen aletler devam etmektedir ve ilk kez görülen bir tip yoktur.

Körtik Tepe’de mikrolitik aletlerin en alt seviyelerden üst seviyelere kadar görülmesinin Epi-paleolitik geleneğinin Neolitikleşme süreci içinde de oldukça önemli olduğu bildirilmiştir. Mikrolit üretim teknikleri açısından mikrobürün kalıntısıyla karşılaşılmamıştır. Buradaki mikrolitlerin sırt tekniği uygulanarak üretildiği düşünülmektedir⁴⁴⁸.

V.18. Direkli Mağarası Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı

Direkli Mağarası, Kahramanmaraş il sınırları içerisinde 1958-1959 yılları arasında bölgede araştırmalar yapan Kökten tarafından keşfedilmiştir. Bu bölgedeki çok sayıda mağarayı Arkeoloji dünyasına kazandıran Kökten, çalışmaları sırasında en verimli mağaralardan birinin Direkli Mağarası olduğunu belirtmektedir.

⁴⁴⁸ Kartal, 2012:482-485

Mağaranın ağzı güneye bakar durumdadır. Ayrıca, mağara dolguların kalın olduğundan bahsedilmiştir. Kökten, 1959 yılı çalışmalarında mağaranın ağız kısmına yakın bir bölümünde 3x4 m. boyutlarında bir sondaj açmış ve 1.75 m. derinliğe inebilmiştir. Yaklaşık 1 m. kadar olan kısımdan sonra seramik ele geçmemiş ve daha alt metrelerde toprak renginin değiştiği gözlemlenmiştir. Çakmaktaşıdan yapılmış çakı, delici, uçlar, kazıyıcılar çekiç ve çekirdekler ele geçirilen taş aletlerdir. Endüstriye ilişkin diğer öğeler, çakmaktaşıdan yapılmış tipik küçük aletler, bızlar ve kavkılar olarak sayılabilir.

Kökten kazılarında ana kayaya ulaşılammıştır. Mağaranın tabaka konumu, ele geçen aletleri ve hayvan kalıntıları Karain ve Öküzini Mağaraları'nın buluntu toplulukları ile karşılaştırılmış ve sonuç olarak Üst *Aurignacien* (IV. *Aurignacien*) döneme yerleştirilmiştir. Orta Paleolitik döneme ait bir iz bulunamamıştır. Üst Paleolitik döneme ait olduğu düşünülen fosil hayvan kalıntıları olarak diş ve iskelet kalıntısı bulunmuştur ⁴⁴⁹. 2006 yılında Kahramanmaraş'da yapılan yüzey araştırmaları sırasında Direkli Mağarası'na bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ele geçirilen malzemelerin potansiyeli göz önünde bulundurularak arkeolojik bir kazı yapılması kararlaştırılmıştır.

2007 yılında Yrd. Doç. Dr. Cevdet Merih Erek başkanlığında kazılar tekrar başlatılmıştır. İlk yıllarda çoğunlukla mağaranın üst seviyeleri kazılmıştır. İlk yıl çalışmaları sonucu, en üstte Orta Çağ'a ait seviye ve onun altında bulunan Epi-paleolitik dönem seviyeleri tespit edilmiştir⁴⁵⁰. Kazılan 8 arkeolojik seviye ile ilgili detay bilgilere yer verilmiştir. 3 ve 8. seviyeler arası Geç Epi-paleolitik döneme 0 ve 2. seviyeler ise Orta Çağ'a aittir. Orta Çağ'a ait olan seviyeler, MS. 1370 ± 42 ve 1521 ± 67 tarihlerini vermiştir. Epi-paleolitik ve daha erken seviyelerin tarihsel aralığı ise M.Ö. 10.730 ± 42 – 8915 ± 149 olarak kaydedilmiştir⁴⁵¹. Mağaradan alınan kömür örnekleri kullanılarak yapılan tarihlendirmeler Tablo 26'da gösterilmiştir⁴⁵².

Seviyeler	G.Ö.	M.Ö.	1 SİGMA
-----------	------	------	---------

⁴⁴⁹ Kökten, 1960:42-52

⁴⁵⁰ Erek, 2009:323-346

⁴⁵¹ Erek, 2012:57

⁴⁵² Arbuckle ve Erek, 2010:695 (Tablo 1'den Türkçeleştirerek aktarılmıştır.)

			(M.Ö.)
D3/5	9660 ± 40	9079 ± 130	8900-9160
F5/7	9500 ± 40	8915 ± 149	8720-9010
D3/7	10480 ± 60	10460 ± 179	10.230-10.590

Tablo 26

İlk yıl yapılan kazı sezonu sonucu ortaya çıkarılan Direkli buluntu topluluğu içerisinde çok az sayıda çekirdek yer alır. Tespit edilen 1380 adet üretim artığı genel olarak dilgicik teknolojisini yansıtır. Yonga ve dilgilerin boyutları tanımlarına göre küçüktür. Dönümlü dilgilerin büyüklüğü ve çekirdek tablalarının çekirdeğin vurma düzlemine göre enine kaldırılmış olması gibi özellikler çekirdeklerin tükenene kadar kullanıldığını gösterir. Ayrıca, çekirdekler düzenli negatif izlere sahip değildir.

Direkli buluntu topluluğu 6 grupta incelenmiştir⁴⁵³. Toplam 1502 adet yontmataş malzemenin sadece 122 tanesi tanımlanabilir alet grubuna girer ve %8.13 oranıyla temsil edilir. Alet grupları: sırtlı dilgicikler, yarımaylar, *dufour* dilgicikler, ön kazıyıcılar, taş delgiler, uçlar ve düzeltili parçalar şeklinde ayrılmışlardır. Yarımay mikrolitler alet grubu içerisinde oldukça baskın olarak görülürler (Lev. 43.1). Bu aletlerin Levant bölgesindeki endüstrilerle yakın benzerlik gösterdiğine dikkat çekilmiştir. İkinci grup çok karakteristik olan sırtlı dilgicik ve ön kazıyıcılardır. Bu aletler Öküzini Mağarası buluntularıyla örtüşmüştür⁴⁵⁴. Tırnak biçimli ön kazıyıcılar kazının hem kuzey hem de güney bölümünden bulunmuştur⁴⁵⁵. Bazı ok uçları iki kutuplu çekirdek teknolojisini gösterir niteliktedir. Birkaç çeşit taş delgi mevcuttur. Düzeltili parçalar dilgi, dilgicik ve yonga parçaları üzerinde tespit edilmiştir⁴⁵⁶. Geç Epi-paleolitik tabakasındaki aletler, dönemin fosil direktörleri olarak kabul edilen mikrolit aletlerin yoğunluğu ile dikkat çeker. Direkli Mağarası kronolojik olarak Erken *Natufian* özellikler gösterse de tarihlendirme metodu ile Geç *Natufian*'ı hatta

⁴⁵³ Erek, 2010a:4

⁴⁵⁴ Erek, 2009:328-329

⁴⁵⁵ Erek, 2011a

⁴⁵⁶ Erek, 2009:330

Erken *Harifian* kültürleri işaret etmektedir⁴⁵⁷. Mağaranın mevsimlik iskân yeri olarak kullanılması muhtemeldir⁴⁵⁸.

Güney Levant bölgesinden bilinen Geç *Natufian* dönem buluntularına benzeyen mikrolit tipleri açısından en baskın olanlar: yarımaya biçiminde olanlar ve sırtlı dilgiciklerdir. Zagroslar ve Öküzini Mağarası'ndan bilinen ve nadir bulunan trapez ve üçgen biçimindeki mikrolitler de görülmektedir⁴⁵⁹. Yontmataş endüstri içerisinde çoğunlukla hammadde olarak çakmaktaşı kullanılmıştır. 4 ve 7. seviyelerde az sayıda da olsa Orta Anadolu kökenli obsidiyenden yapılmış aletler de bulunmaktadır. Pleistosen-Holosen devirler arası geçiş dönemlerini yansıtan zamansal dilimde obsidiyenin bir ticaret metası şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. Obsidiyen ve neredeyse her tabakadan Doğu Akdeniz kökenli denizel kavkılardan üretilmiş *nasarius gibbosula* ve *dentalium* türü boncukların (Lev. 43.2) bulunması ticaret olgusu ile tutarlılık göstermektedir⁴⁶⁰.

Yontmataş endüstri öğeleri hammadde tercihi ve alet çeşitliliği bakımından Epi-paleolitik dönemi yansıtsa da, Levant bölgesindeki kültürlere özgü bazı özellikleri göstermez. Direkli Mağarası'nda mikrobürün tekniğinin kullanılması ve yarımaya mikrolitlerin boyutlarına göre erken ya da geç olarak ayrılması gibi durumlar buna örnek olarak gösterilebilir⁴⁶¹. Bu türden mikrolitler Direkli Mağarası'nda aynı tabakada farklı boyutlarda görülebilmektedir⁴⁶². Yarımaya mikrolitler Erken *Natufian* dönemi net olarak yansıtan aletlerdir. Yapılan karbon tarihlendirmeleri ise Geç *Natufian*'ı işaret etmektedir. Erek, bu farklılara yol açan durumu D. O. Henry'nin 1973'te *Natufian* dönem çalışmasında önerdiği olasılıkları göz önüne alarak değerlendirmiştir⁴⁶³. Kronolojideki farklılık, bu olasılıklardan biri olan *Natufian* ve *Natufian* olmayan topluluklar arasındaki etkileşimin en güçlü ihtimal olduğu saptanmıştır. Diğer bir görüş, farklı toplulukların birbirine benzer malzemeleri paylaşmasıdır.

⁴⁵⁷ Erek, 2011b:116; Erek, 2012:58

⁴⁵⁸ Erek, 2011b:116

⁴⁵⁹ Erek, 2011a; Arbuckle ve Erek, 2012:695; Erek, 2012:58

⁴⁶⁰ Erek, 2011b:116-117; Erek, 2012:58

⁴⁶¹ Erek, 2012:58

⁴⁶² Erek, 2012:61

⁴⁶³ Erek, 2012:58

Direkli Mağarası'nı ötekileştiren bir diğer özellik, Geç *Natufian* dönemde görülen öğütme taşları ve taş baltaların sayısal üstünlüğünün olmamasıdır. Öküzini Mağarası'nda olduğu gibi Direkli sırtlı dilgicikleri de kavisli sırtlı dilgicik grubuna girer. Yarımaya kategorisinde olan mikrolitler yarımaya ve çıkmalı yarımaya olarak tanımlanmıştır. Mikro ön kazıyıcı ve taş delgiler çok tipiktir fakat az sayıda görülürler⁴⁶⁴.

Erek, 2013 yılı kazı sezonu sonunda 8. arkeolojik seviyenin son 4 cm.lik kısmından itibaren olan bölümün değişmeye başladığını ve yeni tarihlendirme çalışmalarının yapıldığını belirtmektedir⁴⁶⁵.

Direkli Mağarası, kemik alet bakımından da çeşitli örneklerle karşımıza çıkar. 2007 yılı kazı sezonunda; bir delikli iğne, bir başlı iğne ve bir spatül bulunmuştur. Delikli ve başlı iğne oldukça özenli üretilmesi ile ön plana çıkar. Delikli iğne, Öküzini Mağarası örneğiyle benzeşmektedir. Spatüllerin deri işçiliğinde kullanıldığı bildirilmektedir. Kemik, taş, *nassarius gibbusula*, *dentalium* ve akrep kollarından yapılmış boncuk ve boncuk çekirdekleri de mevcuttur⁴⁶⁶. Bulunan hayvan kemikleri, Epi-paleolitik dönem ile uyumluluk gösterir. Faunal çalışmalar, yerleşimin Geç Epi-paleolitik döneme ait kısa süreli konaklama yeri olarak tanımlanmasına olanak sağlar⁴⁶⁷. İlk gözlemlere göre; koyun, keçi, geyik ve domuz gibi otçulların varlığı tespit edilmiştir⁴⁶⁸. Younger Dryas koşullarına uyum ve yaşama konusunda başarılı olan bu insanlar genel olarak belirli mevsimlerde ortaya çıkan yabani dağ keçilerini avlamak için mağarayı kullanmış gibi gözükmektedir. Yerleşimde ayrıca, yerel olarak kolay bulunabilen kaplumbağa, kuş ve balık gibi hayvan türlerinin de tüketilmiş olduğu belirtilmektedir⁴⁶⁹.

Direkli Mağarası'nın bir diğer önemli buluntusu, 2009 yılı kazı sezonunda B5/7 plan karesinden ortaya çıkarılan bir kadın figürinidir. Pişmiş topraktan üretilmiş kil figürinin Epi-paleolitik seviyelerin üzerini örttüğü kalsit seviyenin altından bulunduğu bildirilmektedir. Dolayısıyla, *in situ* bir buluntudur. Şematik olmasına

⁴⁶⁴ Erek, 2012:59

⁴⁶⁵ Erek, 2015

⁴⁶⁶ Erek, 2009:330-331

⁴⁶⁷ Arbuckle ve Erek; 2012:704

⁴⁶⁸ Erek, 2009:331

⁴⁶⁹ Arbuckle ve Erek; 2012:704

rağmen, cinsiyeti kadın olarak belirlenen figürin hamileliğin erken aşamalarını temsil ettiğinden söz edilmiştir. Göğüs kısmı küçük, kalça kısımları oldukça geniş olarak tasvir edilmiştir⁴⁷⁰. Bilinçli olarak pişirildiği belirtilmektedir. Bulunduğu tabakada yanmış kemik ve karbonlara rastlanmıştır. Buluntunun olası ocak kalıntılarından yanında bulunmuş olması, ateş ısısının dolaylı kullanımını işaret eder. Baş kısmının yuvarlaktan sivriye doğru bir görünüm sergilemesi oldukça dikkat çekmektedir⁴⁷¹. Tespit edildiği tabaka, 10.730 tarihini vermiştir⁴⁷².

V.19. Yarımburgaz Yukarı Mağara Epi-paleolitik Dönem Katlaşımı

Yarımburgaz Yukarı Mağara'nın 6. ve 7. tabakaları Özdoğan tarafından Üst Paleolitik, Epi-paleolitik döneme yerleştirilmiştir⁴⁷³. Yukarı Mağara 6. Tabaka siyah renkli sedimana sahip kalın bir dolgu içermektedir. Az sayıda çakmaktaşı alet içermekle birlikte, sürtülerek biçimlendirilmiş, işlevi belirsiz bir taş alet ile karşılaşmıştır. Özdoğan, bu parçanın varlığı ile söz konusu tabakayı Üst Paleolitik dönemin son safhasına ait olabileceğinden söz etmiştir⁴⁷⁴.

Yukarı Mağara 7. tabaka ise kendi içerisinde 7a ve 7b olarak tanımlanan iki ana katman ve ara katmandan oluşmaktadır. Sediman yapısı 6. tabakaya benzerlik gösterir. Tabakaya oluşturan katmanların çoğu kısır bir görüntü sergiler. Katmanlardan bazıları çakmaktaşıdan üretilmiş çekirdek, yumru ve yonga vermiş olmasına rağmen, tipolojik tarihleme yapmaya yarayacak parça görülmemiştir. Yongalar arasında *levallois* yöntemle çıkartılmış parçaların bulunması, Orta ya da Üst Paleolitik dönem başlarına ait olabileceğini akla getirir de Marmara Bölgesi çevresinde bu yöntemin Epi-paleolitik döneme kadar devam ettiğinin önemi vurgulanmıştır⁴⁷⁵.

Özdoğan, daha sonraki bir yayınında bu tabakaları Würm buzul döneminin son evresi safhası ile ilk buzul sonrası dönemi arasına yerleştirmiştir⁴⁷⁶. Yarımburgaz

⁴⁷⁰ Erek, 2014:157

⁴⁷¹ Erek, 2010b:22

⁴⁷² Erek, 2014:157

⁴⁷³ Özdoğan, 1988:331

⁴⁷⁴ Özdoğan ve Koyunlu, 1986:12

⁴⁷⁵ Özdoğan ve Koyunlu, 1986:12

⁴⁷⁶ Özdoğan, 1988:331

Mağarası ile ilgili 2010 yılında yapılan diğer bir yayında ise, Neolitik Çağ seviyelerinin altındaki kalan 7, 7a ve 7b tabakalarının G.Ö. 7640 $\pm$ 90, 9190 $\pm$ 100 ve 10.000 $\pm$ 890 tarihlerini verdiği belirtilmektedir⁴⁷⁷.

VI. TÜRKİYE’DE KAZISI YAPILMIŞ TARİHLENDİRME SONUCU OLMAYAN YERLEŞİMLER

VI.1. Karain Mağarası E Gözü Alt Paleolitik Dönem Katlaşımı

Türkiye’de Alt Paleolitik döneme ait dolgu içerisinde tespit edilen arkeolojik buluntular oldukça sınırlıdır. Bu yerleşimlerden biri olan Karain Mağarası’nın Alt Paleolitik katlaşımı, günümüzde de kazısı hala devam eden E gözündeki yer almaktadır.

Karain Mağarası dolguları her gözde aynı kültürel tabakalanma düzeni içerisinde değildir. Mağara kompleksi içindeki en kalın dolgu E gözündeki bulunur. E gözünün Alt Paleolitik dönemine ait ilk bilgiler, Kökten tarafından aktarılmıştır. İlk önce 1947 daha sonra 1949 ve 1953 yıllarında burada birkaç adet iki yüzeyli alet elde edilmiştir⁴⁷⁸. Ancak bu aletlerin stratigrafik konumları tam olarak anlaşılamamıştır.

İkinci dönem E gözü kazı çalışmaları; Kökten tarafından kazı yapılmadan bırakılan “Ana Dolgu” ve bu gözün doğu köşesinde mağara duvarına yaslanmış olan “Doğu Profili” olarak adlandırılan bölümlerde gerçekleşmiştir⁴⁷⁹. Ana dolgu ve doğu profili arasında yatay düzlemde jeolojik seviyeler dikkate alındığında tam bir paralellik olmadığı fakat buna rağmen her iki alandan çıkan arkeolojik materyallerin aynı tekno-tipolojik özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir⁴⁸⁰.

E gözü stratigrafisini oluşturan ana dolgu ve doğu profilindeki yontmataş buluntu topluluklarının teknik açıdan değişimleri dikkate alınarak yapılan değerlendirmeler 10 ayrı bölümde incelenmiştir. Bunlardan en eski olanı “Kompleks A” ya da “Yontmataş Buluntu Topluluğu A” olarak adlandırılmıştır ve Alt Paleolitik

⁴⁷⁷ Arsebük ve diğ., 2010:13

⁴⁷⁸ Kökten, 1949:822; Kökten, 1955:272,278

⁴⁷⁹ Yalçinkaya ve diğ., 1997:2

⁴⁸⁰ Mustafaoglu, 2011:205

döneme yerleştirilmiştir. 1995 ve 1998 yıllarında stratigrafi hakkında yapılan genel değerlendirmeler aşağıdaki gibidir:

Kompleks A (Litostratigrafik Ünite V: Kil üzerine birikmiş Paleosol):

Buluntu topluluğu sayıca oldukça azdır. Dişlemeli aletler ve kaba merkezci yongalamaya dayanan Alt Paleolitik endüstrilerle temsil edilirler⁴⁸¹.

Yontmataş Buluntu Topluluğu A: Bu topluluk paleosollar tarafından kaplanmış ince detritik sediman yapısındaki jeolojik ünite V'den oluşmaktadır. Bu buluntu topluluğu yakın çevreden toplanmış kırmızı radyolaritten oluşan az sayıdaki taş aletten oluşur. Yontmataş topluluğu yongalama darbesine bağlı belirgin vurma yumrusuna sahip oldukça geniş bir vurma açısına sahip ve düz topuklu *Clactonien* yongaları içerir. Mevcut çekirdekler; kaba şekilsiz, merkezci veya çok düzlemli şeklindedir. Aletler çontuklu ya da dişlemeli *Clactonien* yongalardan meydana gelmiştir⁴⁸². Bu buluntu topluluğu 1. safha olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca düzensiz yongalama, sert yongalama darbesi, kısa ve kalın yonga üretimiyle birlikte Asya *Clactonien*'ine benzerlik gösterdiği bildirilmiştir. Dişlemeli yongalar ve çontukluların aletlerin temelini oluşturduğundan bahsedilmiştir⁴⁸³.

Alt Paleolitik dönem tabakalarının devam eden kazı çalışmaları kapsamında, 2003 yılında ana dolgudaki kazılarda V. jeolojik üniteye çalışmalara tekrar devam edilmiştir. Bu ünitenin IV. jeolojik üniteye göre oldukça farklı bir görünüm içerisinde olduğu belirtilmiştir. Sediman yapısının siyahımsı koyu kahverengi, ince kumlu, çakıllı ve yumuşak olduğu gözlemlenmiştir. Bu üniteden itibaren tamamen Alt Paleolitik döneme ait kültür katlarının açığa çıkacağından bahsedilmiştir. Bununla beraber ünite içerisinde ortaya çıkarılan çakmaktaşıdan yapılmış kırık bir iki yüzeyli ucu bu durumu destekler niteliktedir⁴⁸⁴. Bir sonraki yıl ise V. jeolojik ünite içerisindeki az sayıda yontmataş endüstri tespit edilmiştir. Ele geçen aletler küçük yonga ve yontma artıkları şeklindedir. Yongalar daha çok *Tayacien*'e ait gibi

⁴⁸¹ Otte ve diğ., 1995a:290

⁴⁸² Otte ve diğ., 1998:421

⁴⁸³ Otte ve diğ., 1998:429

⁴⁸⁴ Yalçınkaya ve diğ., 2005:217

görülmektedir. İçlerinde bulunan iri bir yonga üzerine yapılmış ön kazıyıcı ya da rende alet oldukça tipiktir ve yerine yabancı gibi görünmektedir⁴⁸⁵.

Daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda V. jeolojik ünite çeşitli alt birimlere ayrılmıştır. V.1, V.2, V3 olarak ayrılan jeolojik ünitelere 2007 yılında V.4 jeolojik ünitesi de eklenmiştir. V.1 ünitesi genellikle kıvılcımsı tonlarda bir sediman yapısı göstermektedir. Ayrıca lokal olarak da gözlemlenebilen kalsitik kuşaklar, yarıklar ve çatlaklar da mevcuttur⁴⁸⁶. V.2 jeolojik ünitesi siyah renkli ve konkresyonlu bir sediman yapısına sahiptir. Bu ünite içerisinde V.1 ünitesinden farklı olarak yer yer kahverengi sedimanter oluşumlar bulunur. Genellikle bol konkresyonlu, sert bir depolanma ile karşılaşmıştır. V.3 jeolojik ünitesi diğer iki üniteden farklı olarak ince kumlu, yumuşak ve kahverengi-krem renkli bir sediman yapısı göstermektedir. Bu ünite içerisindeki bazı plan karelerde yer yer delikler ve yarıklar görülmüştür. Bazı kısımlarda sertleşmiş kalsitik kuşaklarda görülebilmektedir. V.4 jeolojik ünitesi bir önceki üniteye göre daha sert ve koyu kahverengi renklerde sedimanlara sahiptir. Bu ünite içinde lokal konkresyonlarının yanı sıra farklı yoğunluklarda radyolarit çakıllar tespit edilmiştir⁴⁸⁷.

Kazılan seviyelerde görülen yontmataş buluntuların hammaddeleri genel olarak; radyolarit, çakmaktaşı, silisli kalker ve kalker olarak sayılabilir⁴⁸⁸. Arkeolojik buluntular açısından 2005 yılında V.1 jeolojik ünitesinde 2 adet iki yüzden yontulmuş radyolarit parça ele geçmiştir ancak bunların iki yüzeyli sınıfına yerleştirilemeyecek nitelikte olduğu anlaşılmıştır. Bunun dışında 2 adet iri yonga üzerine kenar kazıyıcı, omurgalı bir parça, düzeltili bir yonga ve *Tayacien* tarzda 2 adet yonga bulunmuştur. Bu üniteden çeşitli boyutlarda radyolarit yongalar, 1 adet yine radyolaritten üretilmiş bir çekirdek ve bir vurgaç ortaya çıkarılmıştır. V.2 ünitesinden ise 3 adet radyolarit yongalama ürünü bulunmuştur. Bu buluntular ışığında 2005 yılında yapılan genel değerlendirmede Karain Mağarası E gözünün tabana doğru daha çok yonga endüstrisi içerdiğinden bahsedilmiştir⁴⁸⁹.

⁴⁸⁵ Yalçınkaya ve diğ., 2006:406

⁴⁸⁶ Yalçınkaya ve diğ., 2007:540; Yalçınkaya ve diğ., 2009:286

⁴⁸⁷ Yalçınkaya ve diğ., 2009:286

⁴⁸⁸ Yalçınkaya ve diğ., 2008:469; Yalçınkaya ve diğ., 2009:287

⁴⁸⁹ Yalçınkaya ve diğ., 2007:542-543

2006 yılında yine en yoğun buluntu V.1 jeolojik ünitesi içerisinde tespit edilmiştir. 20'nin üzerinde düzeltili ve düzeltilsiz yongalar ve az sayıda silisli kalker içeren yongalar görülmektedir. Tipolojik tanımlamaları yapılanlar arasında kenar kazıyıcılar ve çontuklu aletler bulunmaktadır. Bu yongalama ürünleri sert vurgaçla yongalanmış arkaik görünümlü teknolojiyi yansıtmaktadır. V.2. jeolojik ünitesinde ise V.1 ünitesindekilere benzer 10 adet yonga bulunmuştur. Diğer buluntular; 1 adet çekirdek, çeşitli yontmataş parçalar, 1 adet kırık kenar kazıyıcı, 2 adet dişlemeli ve 1 adet çontuklu alet ortaya çıkarılmıştır. *Tayacien* endüstri özellikleri görülmektedir. V.3 jeolojik ünitesi çok az yontmataş parça vermiştir. Yapılan genel değerlendirmede bu üç ünitenin *Clactonien* ve *Tayacien* endüstri özellikler gösterdiği yönündedir⁴⁹⁰.

2007 yılında yapılan çalışmalarda V.1 jeolojik ünitesinden az sayıda yonga ve çekirdek ele geçmiştir. V.2 ünitesi ise daha fazla buluntu içerir. Önceki ünitelere benzer yongalar, çekirdekler, çekirdek parçaları, düzeltili parçalar ve kenar kazıyıcılarla temsil edilmiştir. 2007 yılının en önemli buluntusu ise V.2 jeolojik ünitesinde bulunan bir adet iki yüzeyli alettir (Lev. 44.1). Bu iki yüzeyli alet *Acheuléen* özellikler göstermektedir ve Anadolu'daki stratigrafik konumda ele geçen iki yüzeyli aletler kategorisine yerleştirebilmektedir. Bu buluntunun diğer bir önemi, daha önceki yıllarda Karain Mağarası E gözünde genel olarak sadece yongalı Alt Paleolitik kültürlerin bulunduğu düşüncesini değiştirmesiydi. Bu iki yüzeyli aletin tespit edilmesi sayesinde burada *Acheuléen* kültürünün varlığı da kanıtlanmış bulunmaktadır⁴⁹¹. Ayrıca bu jeolojik ünite içerisinde ele geçirilen bir adet çekirdek Karain Mağarası'nın bugüne kadar bilinen en büyük çekirdeği olarak kayıtlara geçmiştir. V.3 ve V.4 jeolojik üniteleri de az sayıda yonga ve döküntü parça vermiştir⁴⁹².

2008 yılında yine en yoğun buluntu veren ünite V.2 birimidir. Bunlar içerisinde kalın taşımaları üzerine kenar kazıyıcılar, dişlemeli ve çontuklu aletler en tipik aletler olarak sayılabilir. Herhangi bir düzelti göstermeyen küçük yongalarda mevcuttur. İki yüzeyli alet endüstri geleneğini gösteren özellikler görülmektedir. V.3

⁴⁹⁰ Yalçınkaya ve diğ., 2008:469-470

⁴⁹¹ Yalçınkaya ve diğ., 2009:287-288

⁴⁹² Yalçınkaya ve diğ., 2009:288

ve V.4 ünitelerinde ise az da olsa arkaik görünümlü yongalar, küçük boyutlu kenar kazıyıcılar ve bir adet çekirdek tespit edilmiştir⁴⁹³.

2009 yılı çalışmaları V.1 jeolojik ünitesi içerisinde başlangıçta bazı alanlarda ortaya çıkıp daha sonra bütün alanı kaplayan kalsit kuşaklı yapı da V.1.1 olarak isimlendirilmiştir. V.1.2 olarak adlandırılan bir diğer birim ise iki kalsitik kuşak arasında kalmış ince taneli ve yumuşak yapıda bir ünedir⁴⁹⁴. V.1, V.1.1 ve V.1.2 jeolojik birimlerde kırık çekirdek parçaları bulunur, tam bir çekirdek tespit edilememiştir. Oldukça arkaik görünümlü genellikle düzelti taşımayan, irili ufaklı yongaların çok fazla hazırlık işlemi yapılmamış çekirdeklerden alındığı düşünülmektedir. Az sayıdaki aletler kenar kazıyıcı, dişlemeli ve çontuklulardan oluşmaktadır. Farklı bir form olarak çekirdek parçasına benzemesine karşın kenarlarında düzenli çıkarım ve kısmi düzeltilerle alet formu taşıyan bir parça mevcuttur. İki yüzeyli aletin varlığı bu parçayı da iki yüzeyli alet geleneğine bağlamaya olanak verse de, parçanın tipolojik sınıflandırılmasının yapılabilmesi için ilerleyen yıllardaki çalışmaların sonuçlarını beklemenin daha sağlıklı olduğu belirtilmektedir⁴⁹⁵.

2010 yılında V.1.2, V.2 ve V.3 jeolojik ünitelerinde çalışılmıştır. Buluntu açısından V.1.2 en yoğun ünite olarak karşımıza çıkar. V.2 jeolojik ünitesinde az sayıda yonga tespit edilmiş ve yine çok azında düzelti bulunmaktadır. Bu buluntular Alt Paleolitik dönem görünümündedir. V.1.2 ünitesinde: yongalar, düzeltili parçalar ve kenar kazıyıcılar mevcuttur⁴⁹⁶.

2011 yılında yine 2010 yılında çalışılan ünitelere ek olarak stratigrafik ünitenin en altında yer alan VI. jeolojik ünitesinde çalışılmıştır. VI. jeolojik ünitesi koyu kahverengi, ince taneli ve nemli bir sediman yapısına sahiptir. Bazı noktalarda oldukça yumuşak bazı bölgelerde ise sertleştiği görülebilmektedir⁴⁹⁷. En yoğun yontmataş örnekleri V.1.2, V.2 ve V.3 jeolojik ünitelerinde görülmüştür. VI. jeolojik ünite de az sayıda buluntu vermiştir. Yontmataş buluntu topluluğu genel olarak

⁴⁹³ Yalçınkaya ve diğ., 2010b:43

⁴⁹⁴ Yalçınkaya ve diğ., 2011:22-23

⁴⁹⁵ Yalçınkaya ve diğ., 2011:24-25

⁴⁹⁶ Yalçınkaya ve diğ., 2012:375

⁴⁹⁷ Yalçınkaya ve diğ., 2013:6

herhangi bir düzelti içermeyen, geniş topuklu ve kaba yongalardan oluşmaktadır. Bunların yanı sıra az sayıda düzeltili parça, çekirdekler ve yontma artıkları öne çıkar. Düzeltili parçalar kenar kazıyıcılar ve düzeltili yongalardan oluşur. Kalın taşımaklar üzerine yapılmış basamak pulcuklu düzeltiler taşıyan kenar kazıyıcılar görülmektedir. Çekirdekler hazırlanmamış tipler gösterirler. Hammadde olarak en fazla radyolarit daha sonra çakmaktaşı tercih edilmiştir. Az sayıda kalker üzerine yapılmış örneklerde bulunur. Bu yıl ele geçen en önemli buluntulardan bir diğeri, iri memeli bir hayvanın kemik parçası üzerine yapılmış dişlemeli bir alettir. Bu aletin G.Ö. 400 bin yıldan daha eski olduğu, 500-600 bin yıllar arasına yerleştirilebileceği düşünülmektedir⁴⁹⁸.

2012 yılında ise V.1.2, V.2 ve VI. jeolojik ünitelerinde çalışmalar yapılmıştır. V.1.2 hem sert hem de yumuşak sedimanlar içeren bir seviyedir. Derin kotlara indikçe daralan V.1.2 bünyesinde fazla miktarda küçük boyutlu radyolarit çakıl bulunmaktadır. Bu bağlamda bu jeolojik ünitenin yağışlı ve mağara içerisine akıntıların gerçekleştiği bir aşamayı temsil ettiği düşünülmektedir. VI. jeolojik ünite de derin kotlara inildikçe konkresyon ve kalsit kuşaklarla karşılaşmıştır. Farklı noktalarda sarkıt-dikit parçaları ve kalker bloklar fazlaca görülmektedir. Buluntular açısından kısır bir görüntü sergileyen üniteler içerisinde V.1.2 ve V.2 daha verimlidir. Yontmataş buluntular çoğunlukla düzeltili ve düzeltisiz yongalar, az sayıda bulunan kenar kazıyıcılar, dişlemeli ve çontuklular ile kıymıklardan oluşmaktadır. Buluntular arasında ön plana çıkan 3 adet alet mevcuttur. Bunlardan ikisi oldukça büyük taşımaklar üzerine yapılmış aletlerdir. Bir tanesi kenar kazıyıcı-çontuklu diğeri ise çekirdek üzerine kenar kazıyıcıdır. Son olarak büyük ve hammaddesi kalker olan parça satır görünümündedir. Hammaddesi radyolarit olan bir yatık yöneşen kenar kazıyıcı ise Orta Paleolitik karakterlidir ve üst seviyelerden karışmış gibi gözükmetedir⁴⁹⁹.

1999 yılında yayınlanan ortak bir makalede; traverten tabakalarının buzul-arası dönemlerle ilişkilendirilmesinden yararlanılarak izotop safhalarıyla korelasyon kurulabileceği belirtilmiştir. Tahmini hesaplamalara göre 11. izotop safhasına tekabül eden A kompleksi (V. jeolojik ünite) 367-440 bin yılları arasına

⁴⁹⁸ Yalçınkaya ve diğ., 2013:8

⁴⁹⁹ Yalçınkaya ve diğ., 2014:235-237

yerleştirilmiştir⁵⁰⁰. Ayrıca, 2007 yılında bulunan iki yüzeyli aletin stratigrafik kontekst açısından G.Ö. 400 bin yıldan daha eski tarihli olduğu düşünülmektedir⁵⁰¹.

VI.2. Şehremuz Tepe

Şehremuz Mevkii ilk defa 1977 yılında Prof. Dr. Özdoğan başkanlığında “Aşağı Fırat Havzası Projesi” kapsamında tespit edilmiştir. Bölge 1979 yılında Prof. Dr. Yalçinkaya, Müller-Beck ve Albrecht tarafından tekrar araştırılmıştır. 1977-1979 yılları arasında yürütülen çalışmalar Atatürk Barajı gölünün su basma alanı içinde sınırlandırılmış ve Paleolitik açıdan önemli buluntular vermiştir. 1982 yılına gelindiğinde Yalçinkaya tarafından sınırlı bir alanda daha detaylı bir biçimde bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın amacı; Paleolitik buluntu yerlerinin yayıldıkları yükseklikleri belirleyerek alanın buluntularını genel durumu içinde görebilmektedir⁵⁰². Yapılan çalışmalarda birbirlerine yakın 26 noktadan toplanan buluntuların yükseklik kotları belirlenmiştir. Bunların içerisinde 25 tanesi Paleolitik buluntu yerlerini içermektedir. 500-550 m. kotları arasında yer alan 7 buluntu yerinden biri de Şehremuz Tepe’dir. Yalçinkaya yaptığı yüzey araştırmaları sonuçlarında özellikle *in situ* durumunda gözükten noktalarda yapılacak çalışmaların önemli katkılar sunacağını bildirmiştir. Buluntuların *in situ* göründükleri ve birçok soruna cevap verebilecek nitelikte oldukları yerlerden en önemlileri 4, 4a, 5, 5a, 6, 6a, 6b; 11, 19, 19a ve 20 numaralı alanlardır. Özellikle “4a” numaralı buluntu yerinin Şehremuz kazılarına ışık tutabilecek nitelikte olduğu belirtilmiştir⁵⁰³. Aynı yıl H.J. Müller Beck başkanlığında sekizer haftalık iki ayrı kazı sezonu gerçekleşmiştir⁵⁰⁴ (Lev. 44.2).

Bu çalışmalar sırasında farklı jeolojik katmanlarda bulunan iki ayrı arkeolojik kompleks saptanmıştır. Bunlar: çakmaktaşıdan yonga ve iki yüzeyli aletlerin bulunduğu Alt Paleolitik dönem ve ikinci olarak Orta Paleolitik dönem kompleksleridir. Paleolitik insanın buradaki varlığının çok sayıda çakmaktaşı

⁵⁰⁰ Otte ve diğ., 1999:77-79

⁵⁰¹ Yalçinkaya ve diğ., 2009:288

⁵⁰² Yalçinkaya, 1984:13

⁵⁰³ Yalçinkaya, 1984:14-19

⁵⁰⁴ Albrecht ve diğ., 1984:44

aletinde gösterdiği üzere Keluşk deresi yatağının çakılları içinde bulunan silisli hammaddenin bol miktarda görülmesinden kaynaklandığı belirtilmiştir⁵⁰⁵.

Buluntuların çoğu yüzey araştırmalarında saptanmıştır. Ele geçen aletlerin çoğu iki yüzeyli aletlerden oluşmaktadır. Buluntular kesinlik derecelerine göre 4 kategoriye ayrılmıştır⁵⁰⁶. Bunlardan 1. kategoride bulunanlar kesinlik dereceleri net olan buluntulardır. Toplamda 236 adet çakmaktaşıdan üretilmiş materyal tespit edilmiştir. Bunlardan a5 güney, a5 kuzey, a11, a10 güney ve a10 batı olarak isimlendirilen alanlarda 197 adet iki yüzeyli alet ve diğer aletler toplanmıştır. Bu aletlerin 120 tanesinin çok iyi durumda olduğu anlaşılmış ve daha detaylı bir biçimde çalışılmıştır⁵⁰⁷. Doğal kırılmalarla meydana gelen ve insan eliyle yapılmış yongalamaların ayırımına dikkat edilmiştir. Bu ayırım yapılırken boyut, kopma yüzeyi ve vurma tekniği gibi kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Tespiti yapılan aletlerin fonksiyonel açıdan incelemeleri yapılmış, iki yüzeyli aletlerin biçim analizlerinde derin ve sığ kesici alan ile kenarlarının hangi işlem için kullanıldıkları saptanmaya çalışılmıştır⁵⁰⁸.

Keluşk Deresi'nin oluşturduğu çakıllar üzerinde tespit edilen a5 ve a10 yataklarından stratigrafik konum içerisinden iki yüzeyli aletler ele geçmiştir. A5 yatağından; yarı yürek biçimli, üçgenimsi, oval, temrenimsi; a10 yatağından ise, pisi balığı biçimli, disk biçimli, badem biçimli, yürek biçimli, uzun yürek biçimli, temrenimsi, kargı biçimli ve *Micoquien* tip gibi çeşitli formlarda iki yüzeyli aletler bulunmuştur⁵⁰⁹ (Lev. 45.1,2). Bu iki yüzeyli buluntu topluluklarının Alt Paleolitik dönemin geç evresine işaret ettiği bildirilmektedir⁵¹⁰.

VI.3. Karain Mağarası E Gözü Orta Paleolitik Charentien Dönem Katlaşımı

Karain Mağarası E gözü kompleksinin büyük bir kısmı Kökten tarafından kazılmıştır. E gözündeki bulunan sondaj çukuru aynı zamanda mağaranın ana sondaj çukurudur. 1985 yılından itibaren Kökten'in kazısından arta kalan dolgular

⁵⁰⁵ Albrecht ve diğ., 1984:44

⁵⁰⁶ Albrecht ve Müller-Beck, 1988:76

⁵⁰⁷ Albrecht ve Müller-Beck, 1988:78

⁵⁰⁸ Albrecht ve diğ., 1984:44

⁵⁰⁹ Yalçınkaya ve diğ., 2010a:17

⁵¹⁰ Albrecht ve diğ., 1984:44; Yalçınkaya ve diğ., 2010a:17-18

kazılmıştır⁵¹¹. Orta Paleolitik dönemin daha arkaik bir evresini yansıtan *Charentien* dönem katlaşımı E gözünde yer alır. Teknik ve tipolojik açıdan yapılan çalışmalar sonucu kültürel stratigrafi içerisinde bulunan kompleks B, C, D ve E *Charentien* dönem özelliklerini yansıtmaktadır. Karain Mağarası'nın daha önce bahsettiğimiz katlaşımında olduğu gibi “Yontmataş buluntu toplulukları B, C, D ve E” şeklinde sınıflandırılmış stratigrafi çalışmalarını da aktarmaya çalışacağız. *Charentien* dönem içeren bu komplekslerin detayları aşağıda yer almaktadır.

Kompleks B: (Ünite IV.5: Dikitli tabaka, çok sayıda köşeli çakıllı killi depolar) Kalın taşmalıklardan üretilmiş dişlemelilerin egemen olduğu *Proto-Charentien* endüstriyi yansıtmaktadır. Dişlemeli ve çontuklularla beraber bu komplekste dik düzeltiyle şekillendirilmiş ve kalın taşmalıklardan üretilen bazı kenar kazıyıcılarda görülmektedir⁵¹².

Yontmataş Buluntu Topluluğu B: Kalsitik katmanlar tarafından örtülmüş, sertleşmiş killi ünite IV.5'e tekabül etmektedir. Genel olarak aletler yerel kökenli hammaddeler üzerine yapılmıştır. *Clactonien* tip yongalar kalındır, merkezci yongalamayla elde edilmiştir, belirgin vurma yumrusuna sahip, kabuklu ya da düz topukludurlar. Kalın yongalar üzerindeki basamak pulcuklu düzeltili bazı kenar kazıyıcılar yatay veya ikili yöneşendir. Dişlemeliler ve *Clactonien* çontuklular kalın taşmalıklardan üretilmiştir, dik ya da yatay düzeltilidir. Tipolojik olarak *Charentien* endüstri dişlemelilerin yüksek yüzdesine karşılık gelir⁵¹³.

Kompleks C: (Ünite IV.4-IV.2 küçük yongalarla karışmış killi-siltli depolar) Bu kompleks içerisinde dişlemeli ve çontukluların yanı sıra *Proto-Charentien* karakterde bir endüstri bulunmaktadır. Yatık yöneşen kenar kazıyıcılarla birlikte kısmi iki yüzeyden düzeltiler *Acheulio-Yabrudian* benzerliğini akla getirmektedir⁵¹⁴.

Yontmataş Buluntu Topluluğu C: Jeolojik ünite IV.4-IV.3 ve IV.2'yi içermektedir. Hammadde genellikle yerel kökenli radyolaritlerdir. Çekirdekler tek vurma düzlemine sahiptirler ve çok yoğun kullanılmamışlardır. *Clactonien* tip

⁵¹¹ Yalçınkaya, 1988:25

⁵¹² Otte ve diğ., 1995a:290

⁵¹³ Otte ve diğ., 1998:220

⁵¹⁴ Otte ve diğ., 1995a:292

yongalar çok belirgin bir vurma yumrusu, 120 dereceden daha büyük bir kopma açısı, düz ya da kabuk içeren topuk ve merkezci yongalama sergilerler. Düzeltili parçalar dişlemeli ve çontukluların yanı sıra, kabuklu kalın yongalardan üretilmiş basamak pulcuklu düzeltili kenar kazıyıcıları da içermektedir. Bazı parçalar iki yüzeyden düzeltiyle şekillendirilmiştir. Yontmataş buluntu topluluğu dişlemeli ve çontuklularla beraber *Charentien*'dir⁵¹⁵.

Kompleks D: (Ünite IV.1: Kil depoları): Bu ünitenin yontmataş endüstrisi B ve C komplekslerinde görülen endüstriyle benzer yapıdadır⁵¹⁶.

Yontmataş Buluntu Topluluğu D: Killi yapıdaki ünite IV.1'i kapsamaktadır. Bu ünite de lokal kırmızı ve gri renklerdeki radyolaritler kullanılmıştır. Yongalar kalın ve kabuklu olmanın yanı sıra genellikle "doğal sırtlı dilgi" formu, düz platformlu ve geniş açılıdır (110-130°). Aletlerde kenar kazıyıcıların hakimiyeti görülmektedir. Ayrıca dişlemeli (kısmen yöneşen) ve çontuklularda mevcuttur. Bu aletler kenarsal veya ikili yöneşen, pulcuklu veya düz düzeltili kalın parçalardan oluşmaktadır. Bu durum ise B ve C buluntu topluluklarıyla karşılaştırılabilir benzerlikte bir *Charentien* endüstridir. Ancak karakteristik kenar kazıyıcılar artış göstermekte ve marjinal düzelti ilk defa görülmektedir⁵¹⁷.

Kompleks E: (Ünite III.5-III.3: Karbonat siltleriyle birikmiş kil) Bu kompleks *Proto-Charentien*'in son aşamasına tekabül eder ancak kompleks D'den B'ye göre farklılıklar sergiler. Kaba merkezci yongalama daha az görülür. Bu yongalama tek yönlü yongalama ile yer değiştirmiştir. Alet üretimi için kullanılan kalın taşımaklar daha az görülmektedir. Bu durumla uyumlu olarak, dik düzeltinin yerine basit marjinal düzelti kullanılmıştır. Bununla birlikte görülen başlıca aletler ise, dişlemeliler, kenar kazıyıcılar ve düzeltili yongalardır⁵¹⁸.

Yontmataş Buluntu Topluluğu E: Jeolojik ünite III.5-III.3'ün killi ve siltli yapıdaki birikimini içermektedir. Hammaddede daha az miktarda kabuk taşıyan yongalardan oluşan yerel radyolaritlerdir. Vurma açısı geniş (100-120°) ve vurma

⁵¹⁵ Otte ve diğ., 1998:421

⁵¹⁶ Otte ve diğ., 1995a:292

⁵¹⁷ Otte ve diğ., 1998:421

⁵¹⁸ Otte ve diğ., 1995a:292

düzlemi düz veya nadiren yüzçüklüdür. Genel olarak taşımaları daha az kalındırlar ve tek yönlü yongalanmışlardır. Düzelti daha ince ve marjinaldir. Bu kompleks içerisinde ithal olan materyaller mevcuttur. Yontma işlemi tamamlanmış ve şekillendirilmiş aletler ve dişlemeli yongalar mağaraya dışarıdan getirilmiştir. Buna karşılık lokal radyolarit, üretim zincirinin yerel aşamalarını sergiler. Düzelti ve yontma artıklarının fazla oluşu, yoğun alet kullanımı ve *in situ* durumdaki yeniden yongalama için kanıt oluşturur. Aletler dişlemelileri ve kenar kazıyıcılardan oluşmaktadır. Bu aletler daha önceki komplekslerden farklı olarak daha az kalınlık gösterirler. Marjinal veya yarı dik düzelti içerirler. Pulcuklu düzelti, basit ya da yöneşen çok fazla lateral kenar kazıyıcılar da görülebilmektedir. Morfolojik çeşitlilikleri fazla olan dişlemeliler yoğun olarak karşımıza çıkar. Özenli bir şekilde hazırlanmış bazı parçalar iki yüzeyden düzeltiyle şekillendirilmiştir. Bu endüstrinin karakteri belirgin bir şekilde *Charentien*'dir⁵¹⁹ (Lev. 45.3, Lev. 46.1).

1995 ve 1998 yılında yapılan bu çalışmalardan sonraki kazı sezonlarında *Charentien* dönem katlaşımı veren seviyelerde hemen hemen aynı özellikler devam etmiştir. III.3 jeolojik ünitesinin hem *Karain tip Moustérien* hem de *Charentien* dönem buluntuları verdiğinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla bu ünitenin iki farklı Orta Paleolitik kültürün geçiş evresini oluşturduğu belirtilmiştir⁵²⁰. III.4 jeolojik ünite ise *Charentien*'in oturma tabanını vermektedir. Bu üniteye herhangi bir hazırlık aşamasından geçirilmemiş çekirdeklerden yontulan kısa ve kalın yonga taşımaları üzerine yapılmış ve basamak pulcuklu düzelti taşıyan aletler arasında çeşitli kenar kazıyıcılar çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunun yanında kalın taşımaları üzerine üretilen uçlar, çontuklu ve dişlemeli aletler bu ünitenin diğer önemli buluntularındandır. III.5 jeolojik ünitesi genelde steril görünmesine karşın *Charentien* tip kenar kazıyıcı ve uçlar mevcuttur. VI. jeolojik ünitesi ise konkresyonlu bir yapı göstermektedir⁵²¹. IV.1'den itibaren aletler oldukça seyrek. Bu ünite bir önceki jeolojik üniteye göre *Charentien* tip buluntulardan farklılık gösterse de *Charentien*'in bir ön evresi gibi görülmektedir. Bulunan yontmataş aletler yine kaba ve kalın taşımaları üzerine oldukça özensiz bir şekilde yapılmış

⁵¹⁹ Otte ve diğ., 1998:421-423

⁵²⁰ Yalçinkaya ve diğ., 2002:165; Yalçinkaya ve diğ., 2003:161

⁵²¹ Yalçinkaya ve diğ., 2004:21

yer yer sürekli olmayan yoğun düzeltiler taşıyan parçalardan oluşmaktadır. Ayrıca IV. jeolojik ünitenin Alt ve Orta Paleolitik kültür katları arasında bir geçiş evresi oluşturduğu ve yontmataş buluntuların *Proto-Charentien*'e ait olduğu düşünülmektedir⁵²².

Charentien dönem katlaşımı içerisindeki kenar kazıyıcıların biçimsel tipolojisi üzerine 2010 yılında bir yüksek lisans tezi sunulmuştur. Bu çalışmaya göre Karain Mağarası *Charentien* evresine ait toplam 231 adet kenar kazıyıcı saptanmıştır. Bunların 199 tanesini (%86) radyolarit hammadde üzerine işlemişlerdir. 31 adet kenar kazıyıcıda çakmaktaşıdan üretilmiştir (%13). Bunun yanı sıra sadece 1 adet kuvars üzerine şekillendirilmiş kenar kazıyıcı ele geçmiştir. Kenar kazıyıcıların 188 tanesi (%82) yonga taşımaklık üzerine şekillendirilmiş, 15 tanesi de (%6) dilgi teknolojisini kullanılmadan üretilen dilgilerin üzerine işlenmişlerdir. Yongaların çoğunluğu *Clactonien* tipte ya da *Charentien*'in kendine özgü kalın ve kaba taşımaklıklarından oluşmaktadır. Yongaların kopma açıları %87 oranında geniş açılıdır. Aletlerin üzerindeki negatif çıkarımları, yongalama sırasında farklı, çapraz yönlerden yongalama yapıldığını göstermektedir. Bununla birlikte 12 tane çekirdek parçası üzerine, 16 tane ise döküntü üzerine şekillendirilmiş kenar kazıyıcı bulunmaktadır⁵²³.

Kenar kazıyıcılar içerisinde en çok karşılaşılan tip tek kenar kazıyıcılar 135 adettir (%66). Yatay kenar kazıyıcı 34 adet (%17), iki kenar kazıyıcı 16 adet (%8) ve yöneşen kenar kazıyıcı 18 adet (%9) olarak tespit edilmiştir. Kenar kazıyıcılar içerisinde %56 oranında karşılaşılan topuk tipi düz topuklulardır. Toplam 98 adettir. Daha sonra bu sırayı %28 oranıyla ham topuk, %9 oranıyla yüzcüklü topuk ve %7 oranıyla da iki yüzlü topuk takip eder. Bu seviyelerde en çok karşılaşılan düzelti tipi ise basamak pulcuklu düzeltidir. %42'lik bir oranla 98 adet kenar kazıyıcının şekillendirilmesinde kullanılmıştır⁵²⁴.

1999 yılında yayınlanan ortak bir makalede; traverten tabakalarının buzul-arası dönemlerle ilişkilendirilmesinden yararlanılarak izotop safhalarıyla korelasyon kurulabileceği belirtilmiştir. *Charentien* dönem katlaşımını veren komplekslerden

⁵²² Yalçınkaya ve diğ., 2005:217

⁵²³ Güre, 2010:52

⁵²⁴ Güre, 2010:53

biri olan E kompleksi tahmini hesaplamalara göre 9. izotop safhasına tekabül eder. Bu kompleks içinde yer alan III.3 ve III.4 jeolojik ünitelerinin G.Ö. 297-347 bin yıl kadar eskiye gittiği bildirilmiştir⁵²⁵.

VI.4. Karain Mağarası B Gözü Orta Paleolitik Dönem Katlaşımı

Kökten döneminde yapılan kazılarda, B gözü katlaşımının en altında *Moustérien* tabakalar ve bu tabakaların üzerinde *Aurignacien* kültürün varlığından söz edilmiştir⁵²⁶. Yalçinkaya başkanlığındaki kazılarda ise bu gözden ana mağaranın batısında bulunan oldukça geniş bir yan mağara olarak bahsedilmiştir. Ayrıca B gözünün ana mağara ile bağlantılı olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Bu bağlantıları sağlayan doğal kapıların ve geçitlerin olduğu fakat zamanla travertenden oluşan duvar ve tortularla kapandığı belirtilmiştir. E gözünün tahribatı nedeniyle bu gözde kısa bir süre çalışılabilmektedir. İlk gözlemler içerisinde B gözü Pleistosen serisinin traverten bir tabakayla başladığı ve bu tabakayla Holosen katlaşımın arasında binlerce yıllık bir hiatüs'ün bulunması yer almaktadır. Burada yapılan ilk çalışmalar çok eğimli bir profil gösteren dip dolguda gerçekleştirilmiştir⁵²⁷.

1995 yılında tekrar başlatılan kazılardan başlayarak günümüze kadar devam eden çalışmaların neticesinde Pleistosen dolgular P.I ve P.XI arasında değişen jeolojik ünitelere ayrılmıştır. Bu dolgular içerisinde bulunan P.IV-PXI arasındaki üniteler Orta Paleolitik katlaşımını ifade etmektedir.

2004 yılı kazı sezonunda P.IV-PVII jeolojik ünitelerinin tamamının *Karain tip Moustérien* endüstri öğelerinin bulunduğu Orta Paleolitik dönem ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda E gözünde tarihlendirme çalışmaları ile desteklenmiş *Karain tip Moustérien* seviyelerle B gözü seviyeleri arasında tarih açısından da benzerlik kurulabileceği belirtilmiştir. Buluntular arasındaki disk ve *levallois* çekirdekler, kenar kazıyıcılar, erken aşamalarda uzun *Moustérien* uçlar ile iç yüzden düzeltilenmiş kalın kenar kazıyıcıların yanı sıra B gözünün tüm Orta Paleolitik

⁵²⁵ Otte ve diğ., 1999:77-79

⁵²⁶ Kökten, 1962a:41

⁵²⁷ Yalçinkaya, 1987:22-24

katmanlarından ele geçen dilgisel yongalama ürünlerinin bulunması Karain Orta Paleolitiğinin oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir⁵²⁸.

2005 yılı kazı sezonunda P.VIII, P.IX ve P.X gibi daha derin jeolojik seviyeleri inilmiştir. P.VIII hem sert hem yumuşak sedimanı içeren kahverengi-kızılımsı sediman yapısına sahiptir. P.IX sarı renkli ve küçük kalker döküntülü bir jeolojik oluşum içerisindedir. P.X ise çok sert yapıda, sarımsı kızıl-kahve görünümündedir. P.VII'den sonra çalışılan jeolojik ünitelerde şekilsiz çekirdekler ile genelde düzeltisiz ve düzensiz yongalardan oluşan bir endüstri görülmektedir. P.IX ve P.X seviyelerinde çok nadir birkaç adet uç (*levallois* olan ya da olmayan), birkaç adet kenar kazıyıcı ve düzeltili yonga ele geçmiştir. Bu seviyelerde yongalama ürünlerinde bariz bir azalma mevcuttur⁵²⁹.

B gözünün dolgularının ne kadar derine indiği bilinmezken 2007 yılı kazı sezonunda bu durum netlik kazanmış ve 40. arkeolojik seviyede ana kayaya ulaşılmıştır. Dolayısıyla B gözü kültürel katlaşımının Orta Paleolitik dönemden itibaren başladığı bildirilmiştir. Ayrıca bu kazı sezonunda P.IX ve P.X jeolojik ünitelerine ek olarak ana kayaya oturan ve oldukça koyu kahverengi sediman yapısına sahip P.XI jeolojik ünitesi de saptanmıştır. Çok az taşlı kısır bir görüntü sergileyen bu ünite kalın bir depo özelliği göstermez. Sözü edilen bu seviyeler çok fazla buluntu vermemişlerdir. P.IX jeolojik seviyesinde yonga endüstrisi ile karşılaşmıştır. Bu seviyeden çeşitli tiplerde kenar kazıyıcıların yanı sıra *levallois* teknolojisine ait parçalarda bulunmuştur. Genel görünüm göz önünde bulundurulduğunda P.X ve P.XI ünitelerinde kazılan plan kareler buluntu açısından en fakir görünümü sergilemiştir⁵³⁰.

P.IV-P.VII jeolojik üniteler arasındaki yontmataş buluntu topluluğunun tekno-tipolojik analizi Dr. Kartal tarafından gerçekleştirilmiştir. P.VII ve P.XI jeolojik üniteler arasındaki yontmataş buluntu topluluğunun tekno-tipolojik analizi ise Yrd. Doç. Dr. İ. Deniz Yaman tarafından çalışılmıştır. Bu jeolojik üniteler hakkında yapılan analizleri daha detaylı şekilde aktarmaya çalışacağız.

⁵²⁸ Yalçinkaya ve diğ., 2006:407-409

⁵²⁹ Yalçinkaya, 2007:546-548

⁵³⁰ Yalçinkaya ve diğ., 2009:290-292

P.IV-P.VII arasındaki seviyeler Karain E gözünden bilinen *Karain tip Moustérien* ile temsil edilir. Bu ünitelerde yonga teknolojisi baskındır ve *levallois* tekniğin kullanımıyla öne çıkar. *Levallois* tekniği ile üretilmiş parçalar P.IV ünitesinde %15, P.V’de %13, P.VI’da % 12 ve P.VII’de %32 oranlarıyla karşımıza çıkar. Orta Paleolitik dönem olarak değerlendirilen bu jeolojik üniteler ortak teknolojiler gösterdikleri için bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

Yontmataş buluntu topluluğu yüksek oranlarda radyolaritten üretilmiştir. Bu sırayı çakmaktaşı takip eder. Sözü edilen jeolojik ünitelerde değişen oranlarla temsil edilirler. Bunun yanı sıra bu ünitelerde az sayıda da olsa silisleşmiş kalkerde mevcuttur. P.IV, P.V ve P.VI’da silisleşmiş kalker yalnızca yongalama ürünlerinde tespit edilmiştir. P.VII’de ise bir adet klasik *levallois* çekirdeğin hammaddesinde görülmektedir. Karain’de hammadde açısından radyolaritin yoğun olarak görülme durumunun İran’da yer alan Kunji Mağarası ile benzerlik gösterdiğine değinilmiştir⁵³¹.

Buluntular üzerinde tespit edilen kabuk oranı yongalama ürünü ve çekirdekler açısından değişkenlik göstermektedir. Yongalama ürünlerinde üzerinde kabuk taşımayan parçalar yüksek oranlara sahiptir. Bu özelliğin kaliteli işçiliğin sonucu olduğundan bahsedilmiştir. Çekirdeklerin üzerinde de yoğun şekilde kabuk tespit edilmiştir. Kabuklu kısımlar arka yüzde dolayısıyla yongalama yüzeyinin zıt kısımlarında görülmektedir. Bu durum üzerinden parça koparmak için tasarlanan yüzeyin tamamen hazırlandığını ve arka yüzeyde belli bir oranda kabuğun bilinçli olarak bırakıldığını göstermektedir. Çekirdek üzerinde bırakılan bu kabuk içeren kısmın çekirdeğin rahat tutulmasını sağlayabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Yongalama ürünleri ve çekirdeklerde az sayıda patina görülmektedir. Bazı örnekler üzerindeki patina içeren kısımlar parçaların farklı zamanlarda yeniden yontulmuş ve ikincil kullanımı göstermektedir. Doğal damar yüzeyine sahip az sayıda parça bulunur dolayısıyla kaliteli hammadde kullanımı mevcuttur. Bununla birlikte hammadde yumrularının kaynağında denendikten sonra mağaraya getirilmiş olmasının güçlü bir ihtimal olduğu belirtilmiştir⁵³².

⁵³¹ Kartal.G, 2011:136

⁵³² Kartal.G, 2011:136-137

P.IV, P.V, P.VI ve PVII. jeolojik ünitelerde, yongalama ürünleri çeşitlilik göstermekle beraber Orta Paleolitik dönem teknolojisi baskın olarak görülür. Bunun yanı sıra Üst Paleolitik karakterli parçalar da mevcuttur. Ancak bu tür öğeler sadece iki plan kareden ele geçmiştir. Söz konusu plan kareler Kökten kazılarında arta kalan yanal kazı yüzeylerini oluşturur. Doğal tahribat sonucu bazı üst kısımlardaki jeolojik seviyelerin daha altta yer alan seviyelere karışmış olma ihtimalinin bulunduğu bahsedilmiştir. Zira yanal yüzeye açılan plan karelerin ötesindeki *in situ* alanlar Üst Paleolitik dönem materyalleri içermemektedir. Bu durum genel tablo içerisinden çıkarıldığında P.IV-P.VII arasındaki jeolojik ünitelerinde bulunan yontmataş öğelerin Orta Paleolitik döneme ait oldukları oldukça açıktır. Materyaller *in situ* olmadığı için P.III'de olduğu gibi bir geçiş evresinden bahsetmenin mümkün olmadığı bildirilmektedir. Bu seviyeler için *Karain tip Moustérien* teriminin kullanılmasının daha doğru olacağı belirtilmiştir⁵³³.

P.IV-P.VII jeolojik üniteler arasında görülen topuk tipolojileri arasında tüm ünitelerde düz topuk ilk sırada yer alır. Bu sırayı *levallois* kullanımının sonucu olarak yüzüklü topuk takip eder. Ancak yüzüklü topuğa sahip tüm parçalar *levallois* kullanımını göstermez. Bu ünitelerde topuk ve vurma yumrusunun iç yüzden çıkarımlarla kaldırılmış olduğu parçalar mevcuttur. Yongalama ürünlerinin çoğunun kopma açısı 90°'den büyüktür. P.IV dışındaki ünitelerde kopma açısı 90°'den küçük parça bulunmamaktadır. Endüstrinin genelinde belirgin vurma yumrulu parçalar görülmektedir. Kopma açısı ve vurma yumrusu özellikleri Orta Paleolitik seviyelerde sert vurgaçla yongalamanın mevcut olduğunu göstermektedir⁵³⁴.

P.IV-P.VII arası jeolojik ünitelerde en fazla görülen alet tipi kenar kazıyıcılarıdır. Daha sonra bu sırayı *levallois* ve *Moustérien* uçlar, dişlemeli ve çontuklu aletler ile düzeltili yongalar izler. Topukları iç yüzden çıkarımlarla kaldırılmış parçalar bir sap hazırlığı ya da başka bir fonksiyona yönelik olarak düşünüldüğü için alet grubu içinde değerlendirilmiştir. Bu alet gruplarının neredeyse tamamının Zagros yerleşimlerinden farklı olmadığı belirtilmiştir⁵³⁵.

⁵³³ Kartal.G, 2011:137

⁵³⁴ Kartal.G, 2011:137

⁵³⁵ Kartal.G, 2011:137-138

IV-VII arası jeolojik ünitelerin çekirdek buluntuları hazırlanmış ve hazırlanmamış çekirdeklerden oluşmaktadır. Hazırlanmamış çekirdekler hazırlanmış çekirdeklere göre daha fazladır. Hazırlanmamış çekirdekler şekilsiz çekirdekleri içerir. Çıkarım yönleri düzensiz, vurma düzlemleri düz olarak görülmektedir. Hazırlanmış çekirdeklere bakıldığında disk biçimli çekirdekler tüm seviyelerde tespit edilmiştir. P.VII’de düz vurma düzlemlili 3 disk biçimli çekirdek hariç yüzüklü vurma düzlemine sahip olan çekirdekler merkezci kutupludur. Disk biçimli çekirdekler tükenene kadar kullanılmıştır. Klasik *levallois* çekirdeklerde tüm seviyelerde bulunmaktadır. Bunların içinden P.IV ünitesinden sadece bir örnek hariç vurma düzlemleri yüzüklüdür. İki kutuplu *recurrént levallois* çekirdekler P.V ve P.VII üniteleri hariç diğer seviyelerde görece daha az sayıda görülürler. Bunların vurma düzlemleri de yüzüklüdür. Hazırlanmış çekirdekler kategorisinde değerlendirilen bu çekirdekler *levallois* tekniğinin başarılı bir biçimde uygulandığının göstergesi niteliğindedir⁵³⁶ (Lev. 46.2).

P.VIII jeolojik ünitesi endüstri öğeleri; yonga, hazırlama yongası, çekirdek kenarı, dilgi, dilgimsi yonga, çekirdek ve yontma artıklarından oluşmaktadır. Bu üniteye ait kazısı yapılan alanların sınırlı olduğunun altı çizilmiştir. Bu ünite içerisinden 3 adet çekirdek ele geçmiştir. Tümü hazırlanmış çekirdeklerdir. Biri *lineal levallois* çekirdek, biri disk biçimli çekirdek ve son olarak üçüncüsü iki kutuplu *recurrént levallois* çekirdektir. Bunların dışında bir adet daha çekirdek bulunmuştur. Bu örnek çekirdek olmasının yanı sıra alet olarak şekillendirilmiştir. Yongalama ürünlerinden 62 tanesi ham haldedir. Alet haline getirilen parçalar 11 adettir. Bunların 6’sı düzeltili yonga, 4’ü kenar kazıyıcı ve bir tanesi dişlemeli alettir. Toplam 136 yongalama ürünü içinde alet yoğunluğu %8.08 olarak tespit edilmiştir⁵³⁷.

P.IX jeolojik ünitesi endüstri öğeleri; yonga, hazırlama yongası, çekirdek kenarı, dilgimsi yonga, dönümlü parça, çekirdek ve yontma artıklarından oluşmaktadır. Bu

⁵³⁶ Kartal.G, 2011:138

⁵³⁷ Yaman, 2013:157-160

ünite içindeki yongalama ürünü sayısı 141'dir. 13 tanesi *levallois* teknik ile üretilmiştir ve *levallois* kullanım yoğunluğu %9.21 olarak kayda geçmiştir. Bir önceki seviyeye göre bu oran artmıştır. Bu üniteye 5 adet çekirdek saptanmıştır. Bunlardan 3'ü hazırlanmış çekirdekler kategorisinde değerlendirilen 2'si merkezci *recurrent levallois*, biri *lineal levallois* çekirdektir. Hazırlanmamış çekirdekler kategorisindeki iki örnekte şekilsiz çekirdeklerden oluşmuştur. Yongalama ürünlerinin 64 tanesi ham haldedir. Alet haline getirilmiş 18 parça mevcuttur. Bunların 9'u kenar kazıyıcı, biri *levallois* uç, 5'i düzeltili yonga, 1'i düzeltili dilgi, 1'i dişlemeli ve son olarak yine 1 tanesi çontuklu-kenar kazıyıcıdır. Bu endüstrinin alet yoğunluğu %12.76 olarak tespit edilmiştir⁵³⁸.

P.X jeolojik ünitesi endüstri öğeleri; yonga, hazırlama yongası, dilgimsi yonga, dilgi, çekirdek ve yontma artıklarından oluşmaktadır. P.X ünitesinde sınırlı alanlarda (sadece E 11 plan karesi) kazı yapılmıştır. Dolayısıyla burada verilerin değişime açık olduğu bildirilmiştir. Bu üniteye yongalama ürünü sayısı 82'dir. Bunlar içerisinden sadece 5 tanesi *levallois* teknik ile üretilmiştir ve *levallois* kullanım oranı %6.09'dur. Bu üniteden toplam 2 adet çekirdek ele geçmiştir. Bunlardan ilki hazırlanmamış şekilsiz çekirdek, diğeri ise hazırlanmış çekirdek kategorisinde merkezci *recurrent levallois* çekirdek olarak tespit edilmiştir. Bu üniteye 10 adet alet bulunmaktadır. Bunlardan 5'i kenar kazıyıcı, 2'si *Moustérien* uç, 1'i çontuklu, 1'i düzeltili yonga ve 1'i dişlemeli alettir. Alet yoğunluğu %12.19'dur⁵³⁹.

Son olarak P.XI jeolojik ünitesinde yontmataş malzeme açısından belirgin bir düşüş görülmektedir. Bu azalmanın nedeninin sadece 3 arkeolojik seviyenin kazılmış olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu ünite içerisindeki endüstri öğeleri; yonga, hazırlama yongası, çekirdek kenarı ve yontma artıklarından oluşmaktadır. Tespiti yapılmış yongalama ürünlerinin sayısı 28 adettir. Bunlardan 4 tanesi *levallois* teknik ile üretilmiş olduğundan *levallois* kullanım oranı %14.28'dir. İncelenen endüstri içinde 3 adet alet mevcuttur. Bunlardan 1'i kenar kazıyıcı diğer ikisi

⁵³⁸ Yaman, 2013:160-163

⁵³⁹ Yaman, 2013:163-166

Moustérien uçtur. Ayrıca iki adet *levallois* özellikler gösteren çekirdek kenarı bulunmuştur. Sınırlı bir alanda görülen P.X ünitesinin alet yoğunluğu %10.71'dir⁵⁴⁰.

Bu bilgilere ek olarak 2013 yılında Yrd. Doç. Dr. İrfan Deniz Yaman'ın yontmataş ve sedimantoloji analizleriyle desteklediği “Orta Paleolitik dönemde B ve E gözleri arasındaki bağlantı” üzerine yaptığı doktora tez çalışmasında; P.IV, P.V ve P.VI olası bağlantılar ışığında ortalama olarak 120 bin yıl eskiye gitme ihtimalinin bulunduğu belirtilmiştir. P.VII seviyesinin, XRF sonuçlarına dayanılarak E gözü II.2 ve II.3 seviyeleriyle benzeştiğinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla G kompleksine benzerlik göstermenin yanı sıra, günümüzden 160 bin yıl öncesine kadar tarihlendirilebileceği bildirilmiştir. P.VIII jeolojik ünitesi XRF sonuçlarına göre E gözündeki hiçbir seviye ile benzerlik göstermez. Ancak katlaşım sırası göz önünde bulundurulduğunda III.1 seviyesi ile çağdaş olma ihtimalinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Bu durumdan hareketle P.IX ve P.X jeolojik ünitelerinin de III.2 ile bağlantılı olduğu önerisi sunulmuştur. Buna karşılık kesin bulguların eksikliği özellikle vurgulanmıştır. XRF sonuçlarının tam olarak örtüştüğü B gözü P.XI seviyesi ile E gözü III.3 seviyelerinin sedimanter açıdan neredeyse aynı olduğu bildirilmiştir. Bu durumda B gözündeki depolanmanın mevcut haliyle *Charentien* sonrasında, günümüzden en geç 160 bin, en erken 200 bin yıl öncesinde başladığı tespit edilmiştir⁵⁴¹.

VI.5. Tıkalı Mağarası

1958 yılında Hatay ili Samandağ ilçesinde araştırmalar yapan Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek ve Prof. Dr. Enver Yaşar Bostancı tarafından keşfedilmiştir. 1958 yılında Şenyürek Tıkalı Mağara için; Birinci (Merdivenli) ve İkinci (Kanal) olarak isimlendirdiği mağaralara oldukça yakın konumda fakat daha yüksekte bulunduğunu belirtmiştir. Mağaranın tavana kadar dolmuş olması sebebiyle üç ayrı girişi olduğu düşünülmektedir⁵⁴². Araştırmacılar tarafından ilk izlenimler, bu mağaranın geniş bir

⁵⁴⁰ Yaman, 2013:166-168

⁵⁴¹ Yaman, 2013:221-222

⁵⁴² Şenyürek, 1958:65

oturma alanına sahip olduğu yönündedir ancak daha sonra orta kısımlarda 3.5 metrede, batı kısmında ise 7.5 metrede mağaranın son bulunduğu bildirilmektedir⁵⁴³.

Mağara ağzının batı bölümünde 3x6 metre ölçülerinde bir test kazısı gerçekleştirilmiştir. Sondajın üst kısımlarında Helenistik ve Roma devrine ait çeşitli kalıntılar bulunmuştur. 1.60-1.90 cm.ler arasında birkaç adet çakmaktaşı parça seramiklerle birlikte tespit edilmiştir. 1.90 cm'den sonra kırık seramik parçaları sona ermiş ve toprak rengi değişmiştir. Sarı renkli olan bu seviyelerden tipik çakmaktaşı parçaların elde edildiği ve bu seviyenin 3.25 cm. olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla Paleolitik seviyenin 135 cm.'lik bir alanı kapsadığından bahsedilmiştir. Ayrıca bu seviyelerde az da olsa hayvan kalıntısının bulunduğu ve ocak kalıntısı tespit edilemediği de eklenmiştir. Paleolitik aletler sadece mağara ağzında yer alan tek bir seviyeden ortaya çıkarılmıştır⁵⁴⁴. Bu seviyeye ait Paleolitik parçaların çoğunun *levallois* teknik ile üretildiği belirtilmiştir⁵⁴⁵. *Moustérien* kültürü yansıtan aletler de mevcuttur. *Levallois* teknik ile üretilen kenar kazıyıcı ve uçlarda görülebilmektedir⁵⁴⁶.

Şenyürek, 1958 yılının ikinci yarısında daha önce açılan sondajın bitişiğinde ve batısında 470 cm. derinliğinde, 260x400 cm. genişliğinde bir sondaj daha açmıştır. Böylece tavana kadar molozla dolu mağaranın batı kısmı tamamıyla açılmıştır. Yapılan bu iki sondaj sonucu 4 metre derinliğe inildiği bildirilmektedir. İçinde yer yer *terra rosa* bulunan sarı renkten oluşan Paleolitik tabakanın bazı seviyelerinde kalker çimentosu ile yapışmış sert kısımlar tespit edilmiştir. Paleolitik tabakanın alt seviyeleri fosil memeli hayvanlara ait kemik, dişler ve ocak izleri görülen sert bir alanı içermektedir. Söz konusu sert kısımlar kazı yapılmasını güçleştirmiştir⁵⁴⁷.

Ele geçen endüstri ile ilgili bir takım bilgilerde verilmiştir. Tıkalı Mağara Paleolitik tabakada ortaya çıkarılan alet ve yongaların geneli çakmaktaşıdan yapılmıştır. Bazı yonga örneklerinin sert kumtaşıdan yapıldığı belirtilmiştir. Alet ve

⁵⁴³ Harmankaya ve Tanındı, 1996

⁵⁴⁴ Şenyürek, 1958:65-66

⁵⁴⁵ Şenyürek, 1958:66 (Orijinal yayında söz konusu seviyeler için "levalloisian kültürü" terimi kullanılmıştır. Günümüzde bu terim bir kültürden ziyade yongaların bilinçli ve belirli bir yöntemle yontulduğu bir teknik olarak kabul edilmektedir. Bkz.Taşkıran, 2012:183)

⁵⁴⁶ Şenyürek, 1958:67

⁵⁴⁷ Şenyürek, 1959:9-10

yongaların üretiminde kullanılan çakmaktaşlarının ve bunlar üzerindeki patinaların renkleri farklıdır. Bunun nedeni mağara insanların doğal çakmaktaşı yumruları yerine çakmaktaşı çakıllarını kullanmalarına bağlanmıştır. Endüstri öğeleri; işlenmiş aletler, bir kısmı kullanılmış olan işlenmemiş yongalar ve az sayıda dilgiden oluşmaktadır. Tıkali Mağara’da tespit edilen *levallois* endis 30.63 olarak hesaplanmıştır. Vurma düzlemi hazırlanmış olan örnekler oldukça baskındır. Vurma yüzeylerinin bir kısmı düz bir kısmı dışbükeydir. Dilgi endüstrisi çok seyrek görülmektedir. Buna karşın kenar kazıyıcılar oldukça yüksektir. Tespit edilen örnekler arasında iki yüzü işlenmiş sivri uçlu kaba bir parçanın küçük bir iki yüzeyli aletin uç kısmına ait olma ihtimalinden bahsedilmiş ancak bu mağarada herhangi bir iki yüzeyli alet bulunamamıştır. Toplam 44 işlenmiş ucun 36’sı *levallois* ve 8’i *Moustérien* tiptedir. Ayrıca 3 adet sahte *levallois* uç mevcuttur. Sadece 1 adet taş kalem ve 3 adet taş delgi ele geçmiştir. Bulunan 53 çekirdeğin bir kısmı *levallois* tipte, bir kısmı disk biçimlidir. Ayrıca atipik olanlarda vardır. *Levallois* tipte olan çekirdeklere daha fazla rastlanmaktadır⁵⁴⁸. Şenyürek, Tıkali Mağarası’nda bulunan endüstri öğelerini, Fransa’da görülen *levallois* ve *Moustérien* endüstrilere benzetmektedir. Temel olarak yerleşimdeki endüstri *levallois* teknik ile karakterizedir. (Lev. 47.1,2,3,4). Bununla birlikte az da olsa *Moustérien* karakterli unsurların mevcut olduğu anlaşılmaktadır⁵⁴⁹.

1998 yılında Yalçinkaya ve ekibi Hatay’da yüzey araştırmaları gerçekleştirmiş ve Tıkali Mağarası’na bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Mağaranın doğu duvarı kenarında ve tavana yakın kısımlarda eski kazılardan kalan dolgu kalıntıları görülmüştür. Holosen seviyelerin altında bulunan kırmızı renkli Pleistosen seviyelerin çok sayıda yontmataş buluntuları barındırdığına dikkat çekilmiştir. Kazılmış alanlarda Orta Paleolitik döneme ait parçalarla ve Klasik Çağ’lara ait seramik kalıntıları tespit edilmiştir⁵⁵⁰.

2014 yılında “*Hatay’ın Orta Paleolitik dönem toplumlarında mobilite ve yerleşim sistemleri*” başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Mobilite ve yerleşim alanları için yapılmış modeller oluşturulurken taş endüstri ve alet kullanımlarının önemli bir

⁵⁴⁸ Şenyürek, 1959:11-23

⁵⁴⁹ Şenyürek, 1959:22

⁵⁵⁰ Yalçinkaya ve diğ., 2000b:165-166

kriter olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, Hatay bölgesinde yer alan üç önemli mağaranın yontmataş buluntu toplulukları incelenmiştir. Söz konusu mağaralara Tıkalı Mağara’da dâhil edilmiş ve yontmataş endüstrisi ile ilgili detay bilgilere yer verilmiştir. Bu çalışma Yrd. Doç. Dr. İsmail Baykara tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmaya göre yontmataş buluntu toplulukları içerisinde incelenen arkeolojik materyallerin hammadde tercihleri Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik başlangıcı katlaşımı içinde değindiğimiz birincil ve ikincil hammadde kaynaklarına göre değerlendirilmiştir. Taş aletlerin teknolojik özellikleri ise, Steven Kuhn’un Üçağızlı Mağarası’nda kullandığı metotlar uygulanarak belirlenmiştir. Hammadde kaynaklarının gruplandırılması kabuk tipleri dikkate alınarak yapılmıştır. Birincil kaynaklar yumuşak kireç kaplı (Şenköy) ve sert kireç ile kaplı (Yayla Dağı) olmalarına göre iki grupta toplanmıştır. İkincil kaynakların çakıl taşı biçimli dokusuyla diğer kaynaklardan ayrıldığı bildirilmiştir⁵⁵¹.

İlk önce mağara tabakalarında ele geçen çekirdek ve taşımalık kalıntılarındaki kabuk tipleri dağılımları incelenmiştir. Bu veriler Tablo 27’de gösterilmiştir.

Çekirdekler	
Yerel	40
Yayladağı	1
Şenköy	10
Taşımালıklar	
Yerel	159
Yayladağı	14
Şenköy	32

Tablo 27

Tıkalı Mağarası’nda tek kutuplu ve merkezci *levallois* teknik sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca, mağarada *levallois* çekirdeklerde bulunmuştur. *Levallois*

⁵⁵¹ Baykara, 2013:187

olmayan teknikler az oranda kullanılmıştır. Tablo 28’de Tıkalı Mağarası’nın çekirdek tiplerinin dağılımları gösterilmiştir⁵⁵².

Çekirdekler tiplerinin dağılımı	
Amorf	1
Diskoid	2
Kırık	16
<i>Levallois</i> merkezci	8
<i>Levallois</i> tek kutuplu	28
<i>Levallois</i> yöneşen	28
Test edilmiş	3

Tablo 28

Tablo 29’da ise incelenen 224 adet taş aletin tipolojilerine göre dağılımı verilmiştir⁵⁵³.

<i>Levallois</i> yonga	19
Atipik <i>levallois</i> yonga	18
<i>Levallois</i> uç	10
Düzeltili <i>levallois</i> uç	8
Yanılıcı <i>levallois</i> uç	20
<i>Moustérien</i> uç	1
Düz kenar kazıyıcılar	80
Çift taraflı kenar kazıyıcılar	13
Yöneşen kenar kazıyıcılar	1
Yatay kenar kazıyıcılar	6
Diğer kenar kazıyıcılar	4
Ön kazıyıcı	1

⁵⁵² Baykara, 2013:189 (Grafik 1)

⁵⁵³ Baykara, 2013:191 (Tablo 2’den aktarılmıştır.)

Deliciler	1
Sırtlı bıçaklar	5
Keskiler	3
Çentikliler	9
Dışlemeliler	3
Kıyıcılar	1
Çok amaçlı aletler	4
Kırık düzeltili aletler	17

Tablo 29

Taşımalk tiplerinin dağılımı Tablo 30’da gösterilmiştir⁵⁵⁴.

Taşımalk tipleri	
Birincil yonga	12
Kabuklu dilgi	1
Doğal sırtlı yonga	4
Yonga	192
Dilgi	70
<i>Levallois</i> yonga	59
<i>Levallois</i> dilgi	13
<i>Levallois</i> uç	18
Yanılıcı <i>levallois</i> uç	4
<i>Débordant</i> yonga	4
Kırık parça	18
Budanmış façetalı parça	7

Tablo 30

Tıkali Mağarası’nın tek bir Paleolitik tabakaya sahip olmasının uzun süreli yerleşimi gösterdiği bildirilmektedir⁵⁵⁵.

⁵⁵⁴ Baykara, 2013:192 (Tablo 3’den aktarılmıştır.)

⁵⁵⁵ Baykara, 2013:193

VI.6. Kanal Mağarası

Kanal Mağarası sahile 300 metre mesafede deniz seviyesinden ise 20 metre yüksekte yer alır. Hatay'ın Çevlik kasabasına daha yakın olan mağara 1966 yılında Bostancı tarafından keşfedilmiştir. İlk önce mağaranın önünde ufak çapta bir araştırma yapılmış ve Üst Paleolitik döneme ait olduğu düşünülen dilgiler toplanmıştır. Kazıda ise yoğun olarak yonga ve dilgiler ele geçmiştir⁵⁵⁶.

Bostancı, mağaranın ağzının küçük olduğunu ve herhangi bir isminin bulunmadığını belirtmiştir. *Selevkeia* şehri sakinlerinin limanı koruma amaçlı açtıkları büyük kanal sonucunda oldukça tahribata uğramış olan mağaraya “Kanal” ismi verilmiştir. Ağzı üçgen şeklinde olan mağaranın tabanı oldukça sert olmakla birlikte burada aletlerin yer aldığı çimentolaşmış bir tabaka olduğu bildirilmektedir. Tabakanın kanal tarafından kesiti 1.5 metredir fakat kazılması oldukça zordur. Mağaranın orta kısmı tamamıyla yok olmuştur. Bu mağarada sertleşmiş bir bölümün üzerinden tipik dilgi aletler bulunmuştur. Ayrıca, mağaranın dip kısmında dilgiler, ön kazıyıcılar ve taş kalemler tespit edilmiştir. Bu bölüm oldukça dikleşmiştir ve kazı yapmaya müsait olmadığı anlaşılmıştır. Mağaranın arkeolojik açıdan en önemli yeri, ön kısımda yer alan toprak dolgu tabakasıdır⁵⁵⁷. Bostancı, kazı yapılan alanda A ile L arasındaki harflerle simgelenen bölümlerde kazı çalışması yapıldığından söz etmiştir⁵⁵⁸. 1966 yılında yapılan sondaj sonucu ele geçen çakmaktaşı aletlerin, dilgi ve yonga kültürünü yansıttığı belirtilmektedir. Bostancı, bulduğu aletleri *Aurignacien* kültüre bağlamıştır⁵⁵⁹.

1966 yılında gerçekleşen sondaj sonucunda burada 1468 adet çeşitli tiplerde aletler toplanmıştır. 1966 yılı araştırmaların sonuna gelindiğinden dolayı çok geniş çapta bir çalışma yapılamamıştır. Buna rağmen Bostancı, elde edilen aletlerin buradaki kültür hakkında bir yargıya varmada yeterli olacağını belirtmektedir. Yontmataş aletlerin sınıflandırmasını yapan Bostancı'nın listesi Tablo 31'de gösterilmiştir⁵⁶⁰.

⁵⁵⁶ Bostancı, 1967a:27

⁵⁵⁷ Bostancı, 1967a:27-28

⁵⁵⁸ Bostancı, 1968:55

⁵⁵⁹ Bostancı, 1967a:28

⁵⁶⁰ Bostancı, 1967a:28-30

Dilgiler üzerinde kazıyıcılar	52
Kısa dilgiler üzerinde ön kazıyıcılar	50
Yuvarlak kazıyıcılar	7
İki taraflı dilgi kazıyıcılar	4
Kalın dilgiler üzerinde ön kazıyıcılar	10
Tipik olmayan dilgiler ve yongalarda kazıyıcılar	6
Dik kazıyıcılar	6
Kenar kazıyıcılar	3
Dilgiler üzerinde taş kalemler	12
Yongalar üzerinde taş kalemler	11
Dilgiler üzerinde kenarda taş kalem	58
Yongalar üzerinde kenarda taş kalem	4
Çok yüzlü taş kalemler	8
Yassı taş kalemler	1
Tipik olmayan taş kalemler	12
Çift taraflı taş kalemler	1
Testere	1
Arkası kütleştirilmiş <i>Chatelperron</i> tip bıçaklar	6
<i>Chatelperron</i>	2
<i>Font Yves</i> uçlar	8
Düzeltili dilgi uçlar	13
Düzeltili yonga uçlar	5
Düzeltili dilgiler	977
Düzeltili yongalar	131
Çekirdekler	59
Kısmi düzeltili dilgiler	15
<i>Levallois</i> yongalar	6
Toplam	1468

Tablo 31

Dilgi üzerinde ön kazıyıcılar 52 adettir ve örnekler Yakınoğu ve Avrupa'daki örneklerle benzetilmektedir. Kanal Mağarası'ndaki çakmaktaşıları hem siyah renkli hem de açık sarı ve kırmızıya kaçan renklerden oluşmaktadır. Kısa dilgiler üzerinde ön kazıyıcılar 50 adettir. Bunlar küçük kütleli ve ince dilgiler üzerine yapılmışlardır. Bir kısmı sadece uçta kazıyıcı, bazıları her üç cephesi işlenerek kazıyıcı olarak kullanılmıştır. Yuvarlak kazıyıcılar, 7 adettir. Kalın ve ince dilgi ya da yongalar üzerine üretilmişlerdir. Kanal Mağarası'ndaki bu örnekler Yakınoğu'daki *Aurignacien* endüstrilere benzetilmiştir. İki taraflı dilgi kazıyıcılar 4 adettir. Bunlar kısa ve kalın dilgiler olup iki uçlarına kazıyıcı yapılmıştır. Ayrıca, söz konusu kazıyıcıların kenarlarında düzeltileler mevcuttur. Kalın dilgiler üzerine ön kazıyıcılar 10 adettir. Bu aletler iki grup ile sınıflandırılmıştır. İlki uzun dilgi şeklinde bloklar üzerine, ikinci grup ise kısa ve uzun kalın dilgiler üzerine üretilmişlerdir. Bu parçalarda işçiliğin mükemmel olduğu belirtilmiştir. Yabrud sığınağı ve Mount Carmel Mağaraları'ndaki *Aurignacien* kültürlerle benzerliğinden bahsedilmiştir. Tipik olmayan yonga ve dilgiler üzerine kazıyıcılar 4 adettir. Kazıyıcıların bazen kenarlarında bazen de uç kısımlarında iyi işçilik göze çarpar. Dik kazıyıcılar 6 adettir ve kalın blok halinde bulunan çakmaktaşıları üzerine yapılmışlardır. Bu blokların uç kısımlarındaki işleme alanı daha uzun ve dik bir yüzey göstermektedir. Bu tip kazıyıcıların da orta *Aurignacien* döneme tekâbül ettiği belirtilmiştir. Kenar kazıyıcılar, 3 adettir ve Merdivenli Mağarası'ndaki örneklerle yakınlık göstermektedir. Bu aletlerin, Orta Paleolitik dönem *Moustérien* geleneğinin devamı niteliğinde olduğundan söz edilmektedir. Bunun yanı sıra, yine Merdivenli Mağara'da görülen üçgen yongalara benzer işlenmemiş tipler burada da görülmektedir. Bu aletlerin vurma düzlemleri hazırlanmamıştır⁵⁶¹. Dilgiler ve yongalar üzerinde flüt ağızlığı biçimli taş kalem örnekleri 23 adettir. Bunlardan bazılarının diğer ucu kazıyıcı olarak kullanılmıştır. Yine bu tip aletlere benzer örneklerin Yabrud sığınağının orta *Aurignacien* döneminde bulunduğu belirtilmektedir. Dilgi ve yongalar üzerine yapılmış kenarda taş kalem örnekleri 62 adettir. Bunların 58'i dilgi üzerine, 4'ü yongalar üzerine yapılmıştır. Çok yüzlü taş kalemler 8 adettir. Bu aletlerin güzel örnekleri küçük ve kalın çakmaktaşıları üzerine yapılmıştır. Bu tip taş kalemlerin Beldibi yerleşiminde de görüldüğüne

⁵⁶¹ Bostancı, 1967a:30-32

değiniilmektedir. Yassı, çift taraflı taş kalemler birer örnekle temsil edilmişlerdir. Testere olarak isimlendirilen alet türü de yine 1 örnekle temsil edilmiştir. Arkası kütleştirilmiş *Chatelperron* tip bıçakların gerçek *Chatelperron* tiplerinden farklı olduğunun altı çizilmiştir. Yonga ve kalın dilgiler üzerine yapılmış bu aletler sırtlı dilgi ya da *Gravettian* uçlara benzemezler. Bu aletlerin bir tarafı kalın diğer tarafı incedir. Kalın olan kısmından diklemesine yongalar kopartılarak kütleştirilmiştir. Bu aletlerin Üst Paleolitik dönemin eski bir evresine ait olduğu düşünülmektedir. Avrupa *Aurignacien*'ine benzer tipte *Chatelperron* uçlar da bulunmuştur. İnce dilgiler üzerine yapılmış 8 adet *Font Yves* ucu ele geçmiştir. Düzeltili dilgi uçlar 13 adet, düzeltili yongalar ise 5 adettir. Bunların Orta Paleolitik geleneği ile üretildiği bildirilmiştir. Düzeltisiz dilgiler 977 adettir. Geneli oluşturan bu aletler ışığında mağaraya dilgi endüstrisinin hâkim olduğu belirtilmiştir. Düzeltisiz yongalar Orta Paleolitik dönem karakterlidir ve Merdivenli Mağarası örnekleriyle benzer olduğundan söz edilmiştir. Bu örneklerin sayısı 131 adettir. Çekirdekler 59 adettir ve neredeyse tümünden dilgiler çıkarılmıştır. Yongaların çıkarıldığı çekirdeklere az sayıda rastlanmıştır. Genel anlamda şekilsiz çekirdekler baskındır. Çekirdeklerden alınan yonga sayısının az olmasından yola çıkılarak insanların yonga elde etmek için genelde çakılları tercih ettikleri belirtilmiştir. Az düzelti içeren dilgiler 15 adettir, düzeltiler çoğunlukla dilgilerin kenarlarında tespit edilmiştir. *Levallois* yongalar ise sadece 6 adettir. Kanal ve Merdivenli Mağaraları arasında bir bağlantı olduğu ve Kanal Mağarası'nda Orta Paleolitik dönem kültürünün temsil edildiğine değiniilmektedir⁵⁶².

1967 yılında Kanal Mağarası'nda çalışmalara devam edilmiştir. 1967 yılı çalışmalarında *Aurignacien* seviyelerin altında yer alan bir yonga kültüründen bahsedilmiştir. Bu kültürün yakın çevrede yer alan Merdivenli ve Tıklı Mağarası ile çağdaş olduğundan söz edilmektedir. Bu seviyelerde *levallois* kenar kazıyıcılar ve *Moustérien* uçlar ele geçmiştir. *Aurignacien* seviyelerde görülen kırmızı toprak yapısı bu seviyelerde de devam etmiştir⁵⁶³. Bostancı, 1966 yılında gerçekleştirdiği kazıda stratigrafi konusunda sağlıklı bilgiler vermemiş sadece çimentolaşmış sert bir tabakanın varlığından bahsetmiştir. 1967 yılında IV. tabakaya kadar inilmiştir.

⁵⁶² Bostancı, 1967a:33-37

⁵⁶³ Bostancı, 1968:55

Dolayısıyla daha üst seviyelerle ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. 1967 yılı çalışmalarında B olarak isimlendirilmiş kısımdan (VI. seviye) çakmaktaşıdan üretilmiş *Acheuléen* tipte bir iki yüzeyli alet tespit edilmiştir. İki yüzeyli aletin bulunduğu seviyenin altından da *Moustérien* bir uç bulunmuştur. Tespit edilen iki yüzeyli alet haricinde çıkan materyallerin *levallois* teknik ve *Moustérien* kültür öğelerini barındırdığı bildirilmektedir⁵⁶⁴ (Lev.48.1,2).

Bostancı, daha sonraki yıllarda Orta Paleolitik dönem seviyelerinde tespit edilen üst süt köpek dişi (deciduous canine) ve alt *Aurignacien* seviyelerde bir alt azı dişi (lower molar) hakkında bir makale yayınlamıştır. Bulunan köpek dişi 9 yaşlarında erkek bir çocuğa aittir ve bu diş örneği Shanidar, Skhul I, Pech de L'Aze ve Krapina yerleşim yerlerindeki örneklerle karşılaştırmıştır. Söz konusu diş örneğinin *Neanderthal* çocuğuna benzer yapıda olduğuna değinilmiştir. Bostancı'ya göre alt azı diş örneği ise *Homo Sapiens* insan türüne ait bir diş formudur⁵⁶⁵. Yalçinkaya ve ekibi tarafından 1998 yılında Hatay Bölgesi yüzey araştırmaları sırasında Kanal Mağarasına bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Yalçinkaya'ya göre bu yerleşim mağaradan öte mağaralar kompleksi olarak tanımlanmıştır. Kanal Mağarası'nın ağız kısmındaki kalıntılar kanal boyunca incelendiğinde, mağaranın güneyden kuzeye doğru sıralanan, ortada sağlam olarak üç girişinin olduğu rahatça görülebilmektedir. Giriş kısımlarının karşısında bulunan kalıntılar, bunların en az iki gözle ilişkili olabileceğini göstermiştir. Burada incelemeler yapan Yalçinkaya, Bostancı'nın A'dan L'ye kadar isimlendirerek kazdığı alanların tespit edilemediğine değinmiştir⁵⁶⁶. 1999 yılında ise Kuhn, Kanal Mağarası yontmataş malzemeleri üzerinde incelemelerde bulunmuş ve Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik başlangıç tabakaları ile bir karşılaştırma yapmıştır. Kuhn'a göre Kanal Mağarası Üst Paleolitik tabakaları, Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik başlangıç evresi tabakalarına oldukça benzerlik gösterir ve bu evre içinde değerlendirilmesi gerektiğini aktarmıştır⁵⁶⁷.

⁵⁶⁴ Bostancı, 1968:55

⁵⁶⁵ Bostancı, 1969:21-22

⁵⁶⁶ Yalçinkaya, 2000b:165

⁵⁶⁷ Kuhn ve diğ., 1999b:511

VI.7. Merdivenli Mağarası

Merdivenli Mağarası hakkındaki ilk bilgiler, 1954 yılında Alman jeolog Klaus Hormann tarafından aktarılmıştır. Hormann'ın aktardığı bu bilgi üzerine Bostancı ve Şenyürek mağaraya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Yüzeyde çakmaktaşı parçası, fosil hayvan dişleri ve kemik kalıntıları bulunmuştur. Bu ön araştırmanın ardından 1956 ve 1957 yıllarında burada üç dönem kazı çalışması yapılmıştır. Yerleşim yeri ilk önce Birinci Mağara olarak adlandırılmış daha sonra Merdivenli ismini almıştır⁵⁶⁸.

Merdivenli Mağarası, Samandağ ilçesinin 4-5 km. kuzeybatısında antik *Selevkeia* kentinin kenarında yer alır. Maksimum yüksekliği 4 metre olan mağaranın ağzı güneye bakmaktadır. Mağaranın doğu, batı ve ön kısımlarında fosil memeli hayvan kemik ve dişleri ile karada yaşayan *gastropod*'lara ait kavkılar bulunan sert kumtaşı kalıntıları bulunmaktadır. Bu kalıntılardan geriye kalanlar mağaranın doğu ve batı duvarları ile tavan üzerinde görülebilmektedir. Ayrıca, mağara Roma Çağı'nda taş ocağı olarak kullanılmıştır. Bu süreçte mağara içerisinde yer alan kültür tabakaları insanlar tarafından tahribata uğratılmıştır⁵⁶⁹.

Mağaranın tahribata uğramamış bölümlerinde 5 kültür tabakası tespit edilmiştir. Bazı seviyelerde kül kalıntıları ve tavandan olasılıkla depremden ötürü düşmüş taş parçaları mevcuttur. 1956 yılında I, II, III ve IV. tabakalar 1957 yılında ise V. tabaka açığa çıkarılmıştır. Bunlardan II, III ve V. tabakalarının batı kısımları tahribata uğramış tabakalardır. Buna karşın I, IV. tabakanın güneyine tekabül eden mağara ağzının doğu tarafında bir çıkıntı sergileyen kumtaşı kitlesinin alt kısmı ile V. tabakanın bir bölümü tahrip edilmemiştir. Tabakalanma kısmına bakacak olursak; en üstte bulunan I. tabaka Roma Çağı'na ait materyaller içermektedir. II ve III. tabakalar, Üst Paleolitik dönemin *Aurignacien* kültürünü yansıtmaktadır. Bu kültür tabakaları dilgiler, kazıyıcılar ve taş kalemlerle karakterize edilmiştir. IV. ve V. tabakalarda ise uçlar ve kenar kazıyıcılar mevcuttur. Bu kültür tabakalarının da Orta Paleolitik dönem kültürü ve tekniğiyle temsil edildiği dile getirilmiştir⁵⁷⁰.

⁵⁶⁸ Şenyürek ve Bostancı, 1958a:147-148

⁵⁶⁹ Şenyürek ve Bostancı, 1958a:149-150

⁵⁷⁰ Şenyürek ve Bostancı, 1958a:150-151

1958 yılında yine Şenyürek ve Bostancı tarafından Merdivenli Mağara'nın kültür tabakaları ile ilgili detay bilgilere yer verilmiştir. Buna bilgilere göre; V. kültür tabakası içerisinde üçgen ve yaprak biçimli işlenmiş uçlar toplam 45 adettir. Bunların büyük kısmında vurma düzlemleri hazırlanmıştır. Vurma düzlemi ve kopma yüzeyi ile arasında yaklaşık 90 derecelik bir açı bulunmaktadır. Uçlar genellikle orta kalınlıkta olup, kısmi düzeltiler içerirler. Bunların genellikle Avrupa, İran ve Filistin gibi bölgelerde görülen standart *levallois* tipinde olduğu bildirilmektedir. 45 adet ucun sadece 2 tanesinde sap ucunu inceltmek amacıyla kopma yüzeyinden bir iki küçük yonga çıkarıldığı belirtilmektedir. 48 adet kenar kazıyıcı tespit edilmiştir. Kenar kazıyıcıların 36 tanesinin bir kenarı, 12'sinin iki kenarı düzeltilenmiştir. Kenar kazıyıcıların çoğu dışbükey form gösterir, geri kalan kısım ise düzdür.

V. kültür tabakasında düzeltilmiş uçlara ve kazıyıcılara ek olarak çok sayıda yonga ele geçmiştir. Bunların az bir kısmı kullanıldıklarına dair izler taşırlar. Bu yongalar arasında orta büyüklükte bazı *levallois* örnekler dikkat çekicidir. Bu tabakada düzeltilenmiş ya da kullanılmış kemik aletler görülmemektedir⁵⁷¹.

IV. kültür tabakasında görülen uçların -V. kültür tabakasında olduğu gibi- büyük bölümü üçgen biçiminde, geriye kalanlar ise yaprak biçimindedir. Bu tabakanın üst yüzeyinde köşeli bir sırt içeren uçlarda artış mevcuttur. Genellikle uçların vurma düzlemi hazırlanmıştır. Vurma düzlemi ve kopma yüzeyi ile arasında 90 derecelik bir açı bulunmaktadır. 9 örnekte vurma düzlemi 90 dereceden fazladır. Uçların 4 tanesinde tek yüz görülürken, 5 tanesinde birden fazla yüz bulunmaktadır. İki tarafta bir sap meydana getirecek şekilde işlenen bir örnek mevcuttur. Ayrıca, yine tek örnekle temsil edilen *Chatelperron* tipini hatırlatan bir uç da tespit edilmiştir.

Toplam 43 adetten oluşan kenar kazıyıcılar, V. kültür tabakası ile benzerdir. Kenar kazıyıcıların 32'sinin bir kenar, 11 tanesinin ise iki kenarı düzeltilenmiştir. Genellikle bunların kenarları dışbükeydir. Geriye kalan örneklerin kenarları düzdür. Genellikle uçların vurma düzlemi hazırlanmıştır ve kopma yüzeyi ile arasında 90 derecelik bir açı bulunmaktadır. 13 örnekte vurma düzlemi 90 dereceden fazladır. 3 adet içbükey kenar kazıyıcı tespit edilmiştir. Bu tabakada *levallois* teknik ile üretilmiş yongalar görülmektedir. Buna karşın, tabakada görülen *levallois* yongaların

⁵⁷¹ Şenyürek ve Bostancı, 1958b:171-173

diğer yongalara oranı V. kültür tabakasında olduğundan daha azdır. Bu tabakada ayrıca işlenmiş bir kemik uç bulunmuştur fakat bu ucun üstteki tabakalardan yuvarlanmış olduğu belirtilmiştir. Bu tabakan V. tabakanın bir devamı niteliğindedir. İki kültür tabakası arasındaki en belirgin fark V. kültür tabakasında *levallois* teknikle üretilmiş parçaların daha fazla oluşudur⁵⁷² (Lev. 48.3).

III. ve II. tabakaların Üst Paleolitik dönemin *Aurignacien* kültürü ile temsil edildiği belirtilmektedir. Özellikle II. tabakanın büyük bir bölümünün Roma Çağı'nda kazıldığı ve hatta tabana ulaşıldığı tespit edilmiştir. III. kültür tabakasında kenar kazıyıcı ve uçların azalarak kaybolduğu ve bu aletlerin yerini dilgilerin, uzun *Aurignacien* uçların, ön kazıyıcıların, dik ve çıkmalı kazıyıcılar ile taş kalemlerin aldığı bildirilmektedir. Toplam 14 adet uç saptanmıştır. Bunların 9'u düzeltili diğerleri düzeltilsizdir. Olasılıkla alt tabakalardan karışmış olan 3 adet uç örneği de mevcuttur. Bu uçlardan iki tanesi *Chatelperron* tipine yaklaşmaktadır. Toplamda 14 adet dilgi bulunmuştur. Bunların 5'inde bir veya iki kenar düzeltilidir. 9 tanesi de kullanıldıklarını gösteren izler taşımaktadır. Yuvarlak kazıyıcı, ön kazıyıcı, çıkmalı ön kazıyıcılar, dik yüzlü kazıyıcılar, yonga kazıyıcılar, deliciler ele geçmiş fakat bunların sayısı çok fazla değildir. Toplam 3 adet flüt ağızlığı biçimli taş kalem tespit edilmiştir. Ayrıca, çok iyi yapılmış bir kemik alet bulunmuştur. Bu kültür katında *Emireh* ve *Font Yves* uçları görülmez. *Chatelperron* tipinde görülenlerin sayısı oldukça seyrek⁵⁷³ (Lev. 48.4).

II. kültür tabakasında 6 adet uç bulunmuştur. 3 tanesi uzun ve dar, 3 tanesi de üçgen biçimindedir. Uçların kenarlarında düzelti yoktur. Bu tabakada *Chatelperron* uçlar görülmemektedir. Toplamda 18 dilgi içerisinden sadece 4 tanesinin bir ya da iki kenarı düzeltilenmiştir. Geriye kalan örnekler, sadece kullanıldıklarını gösteren izler taşırlar. 7 adet ön kazıyıcı, 2 adet çıkmalı kazıyıcı, 1 adet yonga kazıyıcı, 1 adet delici ve 3 adet taş kalem ele geçmiştir. Kemik alet kategorisi içerisinde 1 adet delici bulunmuştur⁵⁷⁴. I. kültür tabakası da Roma Çağı'na yerleştirilmiştir.

⁵⁷² Şenyürek ve Bostancı, 1958b:174-175

⁵⁷³ Şenyürek ve Bostancı, 1958b:178-180

⁵⁷⁴ Şenyürek ve Bostancı, 1958b:180-181

1998 yılında Yalçinkaya ve ekibi Merdivenli Mağaraya bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Burada stratigrafik kontrol kazılarının yapılabileceğinden söz eden araştırmacılar mağaranın arkeolojik ve paleontolojik açıdan zengin veriler içerdiğinden bahsetmişlerdir⁵⁷⁵.

İlerleyen yıllarda Merdivenli Mağarası ile ilgili öne çıkan çalışmalar, Yrd. Doç. Dr. Baykara tarafından gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında bu yerleşimin yontmataş endüstri analizleri yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. 2014 yılında ise Hatay Orta Paleolitik dönem endüstrilerinin incelenmesi ve buna bağlı olarak yerleşim sistemleri ile ilgili konulara açıklık getiren bir çalışma daha yapılmıştır. Bu kapsam içerisinde Merdivenli Mağarası'nın taş aletleri de konuya dâhil edilmiştir. Söz konusu çalışmada, yüksek lisans tezine atıfta bulunularak öncelikle Merdivenli Mağarası'nın tespiti yapılmış tüm kültür tabakalarının Orta Paleolitik dönem içerisinde değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, yerleşimin merkezci çıkarmı *levallois* tekniği ile karakterize olduğu ve Levant'dan bilinen "Tabun C" endüstrisine benzediğine değinilmektedir⁵⁷⁶. Merdivenli Mağarası'nın tabakalarında bulunan çekirdek, taşmalık ve artıkların hammadde kaynakları Tablo 32'de verilmiştir⁵⁷⁷.

Çekirdekler					
Yerel	I	II	III	IV	V
Yayladağı	4	4	12	17	7
Şenköy		1		1	
Taşmalıklar					
Yerel	33	84	282	173	120
Yayladağı	8	8	31	9	7
Şenköy	3	16	32	23	29

Tablo 32

Merdivenli Mağarası'nda *levallois* tekniğin baskın olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Genellikle tek ve merkezci *levallois* tekniğin uygulandığı, çift

⁵⁷⁵ Yalçinkaya ve diğ., 2000b:165

⁵⁷⁶ Baykara, 2013:186

⁵⁷⁷ Baykara, 2013:188 (Bu tablonun orijinali yayında Tablo 1 olarak verilmiştir.)

kutuplu *levallois* tekniğin ise az oranlarda görüldüğü tespit edilmiştir. *Levallois* taş aletler sıklıkla tercih edilmiştir. Bu sırayı kenar kazıyıcılar izlemektedir. Ayrıca, bu yerleşimde *Moustérien* uçlar da yüksek orandadır. Üst Paleolitik dönem alet gruplarının az sayıda olduğu aktarılmaktadır. Tablo 33’de mağaradaki çekirdek tiplerinin tabakalara göre dağılımı verilmiştir⁵⁷⁸.

	Amorf	Diskoid	<i>Levallois</i> çift kutuplu	<i>Levallois</i> merkezcil	<i>Levallois</i> tek kutuplu	<i>Levallois</i> yöneşen	Test edilmiş	Tek yüzeyle
I		3					1	2
II					2			2
III	1		1	10	6			4
IV	2		2	9	9	3		2
V			1	2	6			

Tablo 33

Merdivenli Mağarası’nda özellikle III. tabakada alet çeşitliliği ve yoğunluğu göze çarpar. Taş alet yoğunluğu IV ve V. tabakalarda azalırken I ve II tabakalarda düşük oranlar göstermektedir. Tablo 34’de tabakalar içerisindeki taş alet dağılımları gösterilmiştir⁵⁷⁹.

Tabakalar	I	II	III	IV	V
<i>Levallois</i> yonga	7	5	18	10	15
Atipik <i>levallois</i> yonga	12	24	122	65	25
<i>Levallois</i> uç	16	17	41	43	25
Düzeltili <i>levallois</i> uç	1		4		16
Yanılıcı <i>levallois</i> uç		4	18	6	3

⁵⁷⁸ Baykara, 2013:190 (Bu tablo orijinal yayında Grafik 3 olarak verilmiştir.)

⁵⁷⁹ Baykara, 2013:191 (Bu tablo orijinal yayında Tablo 2 olarak verilmiştir.)

Tabakalar	I	II	III	IV	V
<i>Moustérien</i> <i>uç</i>	5	4	12	11	26
Düz kenar kazıyıcılar	3	12	38	33	47
Çift taraflı kenar kazıyıcılar	1	2	3	8	20
Yöneşen kenar kazıyıcılar				2	7
Yatay kenar kazıyıcılar		1	3	2	3
Diğer kenar kazıyıcılar	1		4	4	12
Ön kazıyıcı			4	1	2
Taş kalem	2		2		2
Deliciler			2		2
Sırtlı bıçaklar	3	1	26	23	14
Keskiler		1	2	1	1
Çentikliler	4	6	18	23	6
Dişlemeliler	1	7	12	15	6
Çok amaçlı aletler			1	1	1
Kırık düzelteli aletler	1	2	5	5	6

Tablo 34

Merdivenli Mağarası’na genel olarak yonga endüstrisi hâkimdir ve özellikle III. tabakadaki taşmalık yoğunluğu ön plana çıkar. Tablo 35’de tabakalar arasındaki taşmalık tiplerinin dağılımı verilmiştir⁵⁸⁰.

Taşmalık tipleri	I	II	III	IV	V
Kabuklu yonga		10	20	5	7
Kabuklu dilgi			1		
Doğal sırtlı yonga	2	1	16	13	7
Doğal sırtlı dilgi			7	9	7
Yonga	36	109	284	167	133
Dilgi	32	49	154	98	79
<i>Levallois</i> yonga	18	19	123	69	47
<i>Levallois</i> dilgi	7	12	31	31	20
<i>Levallois</i> uç	17	17	45	46	41
Yanıtıcı <i>levallois</i> uç		4	26	8	9
<i>Débordant</i> yonga	7	5	32	11	3
Tepeli dilgi		2	1		
<i>Kombewa</i> yonga			3	1	
Kırık parça	1	3	9	5	11
Budanmış façetalı parça			1	1	4

Tablo 35

⁵⁸⁰ Baykara: 2013:191-192 (Bu tablo orijinal yayında Tablo 3 olarak verilmiştir.)

Çalışmanın asıl amacı olan yerleşim sistemlerine bakıldığında ise; Merdivenli Mağarası'nda hem uzun hem de kısa süreli yerleşimler gözlemlenmiştir. Özellikle III. tabakada taş alet taşımaları, artıkları ve düzeltili aletlerin çeşitlendiği görülmektedir. *Débordant* yonga, yanıtıcı *levallois* uçlar, kabuklu yonga ve dilgi gibi taşımaların alet üretiminin mağara içinde yapıldığını gösteren kanıtlar olduğu dile getirilmiştir. III. tabaka toplayıcı kamp alanı olarak düşünülmektedir. Yukarıda sözü edilen taşımak tiplerinin toplayıcı kamp alanı olarak düşünülen alanlarda yüksek değerlerde olduğu tespit edilmiştir. IV. ve V. tabakalarının ise alet çeşitliliğine bağlı olarak kısa süreli kamp alanlarını işaret ettiği, I ve II. tabakalarda örnek sayısının az olması sebebiyle yerleşim sistemlerinin anlaşılmasının mümkün olmadığına değinilmiştir⁵⁸¹.

V.8. Üçağızlı II Mağarası

Üçağızlı II Mağarası, Üçağızlı Mağarası'nın kuzeyinde yer almaktadır. İlk olarak Angela Minzoni-Déroche tarafından tespit edilmiştir. 2007 yılında Güleç başkanlığında burada kısa süreli bir sondaj çalışması yapılmıştır.

Mağaranın tavanı geniş ve oval bir görünüme sahiptir. Tavanın büyük kısmı koparak denize dökülmüştür ve arkeolojik malzemelerin bulunduğu düşünülen sedimanların bir kısmı bu sedimanlarla birlikte kaybolmuştur. Arkeolojik materyaller, mağara içinde yer alan yuvarlak biçimli odacık içerisinde çıkarılmıştır. 2x2 metrelik boyutlarındaki sondaj çalışmasında A, B', B, C ve D olmak üzere 5 kültür tabakası tespit edilmiştir.

A tabakası orta koyu kahverengi sediman yapısını yansıtır. B1 ve B tabakaları en uzun yerleşim izlerini göstermektedir. Bu tabakalarda sert kalsit tabakaları görülmekle birlikte beyaz kül, koyu gri ve açık siyah renklerdeki sedimanlardan oluşmaktadır. C tabakası, ilk iki tabakadan farklı olarak koyu siyah renkli sedimanları barındırmaktadır. Deniz kumu ile kaplı D tabakası ise mağaranın taban kısmını içermektedir. Tespiti yapılmış tabakaların tamamı Orta Paleolitik döneme atfedilmiştir. Alet üretimi yonga üzerine yapılmıştır. *Levallois* teknik net bir biçimde görülmektedir. Çekirdek tipleri arasında tek ve çift kutuplu *levallois* çekirdekler yer

⁵⁸¹ Baykara, 2013:194-195

alır. Merkezci çıkarımlı çekirdekler ve dilgi üretimi az orandadır. *Levallois* tekniği, aletlerdeki düzelti azlığı, uçların yoğunluğu ve mağaranın konumu göz önünde bulundurularak bu yerleşim yeri, Levant bölgesinin *Moustérien* topluluklarına benzetilmiştir. Uçlar ve kenar kazıyıcılar yoğunluktadır. *Levallois* yongaların çoğu düzeltilenmeden kullanılmıştır⁵⁸². Tablo 36’da Üçağzlı II Mağarası’nın düzeltili aletlerinin taşımalık tipleri gösterilmiştir⁵⁸³.

Tabaka	Yonga	Dilgi	<i>Levallois</i> yonga	<i>Levallois</i> dilgi	<i>Levallois</i> uç	<i>Débordant</i> yonga	Diğer	Kırık parçalar
A	15	3	1	1	-	-	9	-
B’	41	7	15	12	2	1	25	23
B	126	39	124	82	21	7	55	103
C	23	1	29	5	6	-	6	16
D	-	-	8	-	-	-	-	3
Toplam	205	50	177	100	29	8	95	145

Tablo 36

Üçağzlı II Mağarası’nın düzeltili alet tipleri Tablo 37’de gösterilmiştir⁵⁸⁴.

Tabaka	<i>Levallois</i> yonga	<i>Levallois</i> uç	<i>Moustérien</i> uç	Kenar kazıyıcı	Dişlemeli alet	Çentikli alet	Diğer	Kırık aletler
A	1	-	5	9	2	2	2	8
B’	12	2	29	27	11	7	15	23
B	136	28	55	98	45	39	81	75
C	25	8	2	15	8	8	10	10
D	7	-	-	-	-	1	2	1
Toplam	181	38	91	149	66	57	110	117

Tablo 37

Üçağzlı II Mağarası’nda hammadde kullanımı Hatay bölgesinde tespiti yapılmış birincil ve ikincil kaynaklar içerisinde değerlendirilmiştir. En fazla tercih edilen

⁵⁸² Güleç ve diğ., 2009b:237-239

⁵⁸³ Güleç ve diğ., 2009b: 238 (Bu tablonun orijinali yayında Tablo 3 olarak verilmiştir.)

⁵⁸⁴ Güleç ve diğ., 2009b:239 (Bu tablonun orijinali yayında Tablo 4 olarak verilmiştir.)

kaynak ikincil kaynaklardır⁵⁸⁵. Mağara konum açısından birincil kaynaklara daha yakın olmasına rağmen genel olarak ikincil kaynaklar tercih edilmiştir⁵⁸⁶. Hatay bölgesinin önemli birkaç mağarası baz alınarak yapılan mobilite stratejileri hakkındaki yayında taş aletler değerlendirilirken “Bu” olarak tanımlanmış bir başka kültür tabakasından daha bahsedilmiştir. Ancak söz konusu tabaka ile ilgili bir açıklama yapılmamıştır. B, Bu ve B’ tabakalarında çekirdek artıklarında bir artış mevcuttur. A, C ve D tabakalarında ise bir azalma görülür. Aynı taşımılık üzerinde birden fazla alet üretilmiştir. B, Bu ve B’ tabakalarında alet yoğunluğu oranı yüksek iken, A ve C tabakasında daha az, D tabakasında ise en düşük oranlardadır. Aynı dağılım oranları taşımılık tiplerinde de görülmektedir⁵⁸⁷. Düzeltili aletlerin taşımılıklara göre oranları dikkate alındığında tabakalar arası farklılıklar ön plana çıkar. Örneğin; taşımılık sayısının yüksek olduğu B’ tabakasında düzeltili alet oranları düşük seviyelerdedir. Buna karşın, taşımılık sayısının az olduğu tabakalarda oran yükselmektedir. Tezatlık içeren bu durum doğrudan yerleşim ve mobilite stratejileri ile ilişkilendirilmiştir⁵⁸⁸. Mobilite çalışmaları sonucunda, mağaranın hem uzun hem de kısa süreli olarak kullanılmış olduğu belirtilmektedir. Faunal kalıntılar doğrultusunda büyük ve küçük otçullar, küçük ve mikro memeli hayvanları avladıkları tespit edilmiştir. Buna ek olarak denizel kabuklu türleri tüketmişlerdir. B, Bu ve B’ tabakalarının uzun süreli toplayıcı kamp alanları ve lojistik mobilitayı; A, C ve D tabakalarının ise kısa süreli kamp alanlarını gösterdiği düşünülmektedir⁵⁸⁹.

VI.9. İkiağızlı Mağarası

2002 yılından itibaren Güleç ve ekibi tarafından yapılan yüzey araştırmaları sırasında saptanan İkiağızlı Mağarası, Üçağızlı Mağarası ile aynı tepede yer alır. İki ağzının bulunması nedeniyle mağaraya araştırma ekibi tarafından bu isim verilmiştir. Mağaranın genişliği 18 m., uzunluğu 24 m., ve yüksekliği 1.90 m.’dir. Mağaranın önünde 2x2 boyutlarında bir sondaj açılmıştır. Mağarada 3.60 m.lik bir dolgu ve toplam 8 tabaka tespit edilmiştir. C tabakası ile birlikte *in situ* Paleolitik tabakalar

⁵⁸⁵ Baykara, 2013:188

⁵⁸⁶ Baykara, 2013:195

⁵⁸⁷ Baykara, 2013:189-191

⁵⁸⁸ Baykara, 2013:192

⁵⁸⁹ Baykara, 2013:193-194

açığa çıkmıştır. D tabakası C tabakasının devamı niteliğinde küllü bir tabakayı oluşturmaktadır. D ve E tabakalarında Paleolitik buluntular ele geçmiştir. İnce mil kumdan oluşan F tabakasında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. G tabakasının ise mağaranın tabanını oluşturduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışma sonucunda, 3 cm.den büyük 305 taş alet ve parçaları, 19 adet çekirdek ve parçaları ve 3 cm.den küçük 1471 adet artık parça tespit edilmiştir⁵⁹⁰. Mağaranın teknolojik yapısını yonga endüstrisi oluşturmaktadır. Düz ve *levallois* yongalar yüksek oranlar göstermektedir. *Recurrent levallois* çekirdeklerin varlığı, *levallois* ögelerin çok sayıda oluşu ve düzeltili aletlerin az sayıda olması gibi özellikler bu yerleşimi Levant Paleolitik kültürlerine yaklaştırmaktadır. Bu yerleşimde görülen yontmataş ögeleri, Tabun B ve C endüstrilerine benzetilmektedir. Kenar kazıyıcılar yüksek orandadır. Özellikle dışbükey kenar kazıyıcı tipi ön plana çıkar fakat örnekler çok fazla değildir. *Moustérien* ve *levallois* uçlar yoğunluktadır. Dişlemeli, çentikli ve Üst Paleolitik döneme ait aletler az sayıdadır. Ayrıca, aletlerin büyük kısmının patinalı olduğu da bildirilmektedir⁵⁹¹.

VI.10. Kurbağa Mağarası

1969 yılında Kars Bölgesi'nde çalışmalar yapan Kökten, Kurbağa Mağarası'nda 3.50x8 m. boyutlarında bir kazı gerçekleştirmiştir. Kazının tabakalanması ile ilgili detaylı bilgi verilmemiştir. Kökten'e göre en üstte Erken Tunç Çağına ait seramikler bulunmuştur. Bunun yanı sıra, Orta ve Üst Paleolitik döneme ait taş aletler ve bu çağlara ait ocak yerlerinin tespit edildiği belirtilmektedir. Söz konusu Paleolitik dönemlere ilişkin aletlerin hangi tabakadan çıktığı anlaşılamamıştır⁵⁹². Yalçinkaya ise, bu mağarayı Orta Paleolitik döneme ait ögeleri stratigrafik konum içerisinde barındıran mağaralar içerisinde değerlendirmiştir⁵⁹³.

⁵⁹⁰ Güleç ve diğ., 2010:127-128

⁵⁹¹ Güleç ve diğ., 2010:128-129; Baykara ve Güleç, 2012:63

⁵⁹² Harmankaya ve Tanındı, 1996

⁵⁹³ Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:3

VI.11. Küllünün Mağarası

1969 yılında “Keban Baraj Gölü Projesi” kapsamında Kökten tarafından keşfedilmiştir. Burada üç sezon kazı çalışması yapılmıştır. Mağaranın ağız kısmına yakın bir bölümünde 3x4.5 m. boyutlarında açılan deneme açmasında 3.50 cm. derine inilebilmiştir. Mağaranın kuzeybatı kenarında yeni bir açmada çalışma yapılsa da, tavandaki çatlaklar ve düşmeye meyilli taş bloklarından ötürü kazıyı devam etmek mümkün olmamıştır⁵⁹⁴.

Mağaranın yüzey seviyesinden 200 cm. derine kadar olan kısmında iki tabaka daha tespit edilmiştir. Her iki tabaka da seramik içermektedir. 200 cm’den sonra gelen üçüncü tabakanın Üst Paleolitik dönem aletleri verdiği belirtilmiştir. Kökten, bu tabakanın altında tabana yakın bir seviyede Orta Paleolitik döneme ait aletler saptadığını bildirmiş fakat söz ettiği yerin bir tabaka olup olmadığı anlaşılamamıştır. Üst Paleolitik döneme ilişkin aletlerin çoğunluğunun *Aurignacien* tipte uç ve kazıyıcılardan oluştuğuna değinilmiştir. Orta Paleolitik dönem aletlerinin ise hem *levallois* tekniğin görüldüğü hem de *Moustérien* karakterli parçalardan oluştuğu düşünülmektedir⁵⁹⁵ (Lev. 49).

VI.12. Yağlak Mağarası

Yağlak Mağarası, ilk defa Kökten tarafından 1959 yılında keşfedilmiştir. Kökten, Kahramanmaraş ilindeki Prehistorik araştırmaları sırasında bu mağaraya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Yağlak, Kahramanmaraş’ın 60 km. kuzeybatısındaki Döngel Mevkii’nde, Kızılburun (Yeni Döngel) köyünde yer almaktadır. Kökten’e göre, bu mağara yaptığı araştırmada en verimli yerleşimlerden biridir⁵⁹⁶.

Döngel mahallesine oldukça yakın konumda olan bu mağaranın büyük olmadığı, fakat toprak dolgusunun kalın olduğu bildirilmektedir. Mağaranın ağız güneye bakar ve kuzey yönü dağlarla çevrilidir. Kökten, mağarada gerçekleştirdiği 3x4 m. boyutlarındaki deneme açmasında 1.10 m. derinliğe kadar killi, siyah, gübreli ve gevşek bir sediman yapısının görüldüğünü belirtmiştir. Bu seviyede Kalkolitik

⁵⁹⁴ Harmankaya ve Tanındı, 1996

⁵⁹⁵ Harmankaya ve Tanındı, 1996

⁵⁹⁶ Kökten, 1960:47

döneme ait seramikler ele geçmiş ancak tabakanın durumunun karışık olduğuna değinilmiştir. Bu seviyenin ardından gelen 1 metreden oluşan tabaka ise, Neolitik Çağ'a ait seramikler vermiştir. En altta kalan 66 cm.'lik bölümün seramiksiz bir kat olduğu, bunun yanı sıra az sayıda çakmaktaşıdan üretilmiş mikrolitik *Aurignacien* aletler tespit edildiği belirtilmektedir. 2.76 m.'de tabana ulaşılmıştır⁵⁹⁷. 1960 ve 1961 yıllarında bölgeyi tekrar ziyaret eden Kökten, kalınlığı 4 metreyi bulan toprak dolgusu içerisinde Protohistorik, Neolitik ve Üst Paleolitik dönemleri içeren bir stratigrafinin varlığından söz etmiştir. Seramikli tabakaların 2.95 metre derinlikte kaybolduğunu bildirmektedir. Mağarada Karain ve Öküzini Mağaraları'nda olduğu gibi Neolitik ve Üst Paleolitik arasında kalan bir evre tespit edilememiştir. Ayrıca, çakmaktaşıdan üretilmiş alet tipleri ve zamanları bakımından Direkli, Karain ve Öküzini Mağaraları'na benzer nitelikte olduğunu, uzun uçlar, tek ya da çift yüzlü dilgi kazıyıcılar, *Font Robert* ve *Gravette* biçimli uçların kazı ilerledikçe arttığından bahsetmiştir⁵⁹⁸. Kökten, bu mağara ile ilgili yayınlarında yukarıdaki bilgileri aktarmış fakat söz ettiği aletler hakkında bir resim veya çizim yayınlamamıştır.

VI.13. Karataş Kaya Sığınağı

Kökten, Keban Baraj Gölü suları altında kalacak olan Paleolitik Çağ yerleşim yerlerini araştırdığı sırada, Elazığ ilinin kuzeyinde yer alan bu kaya sığınağını tespit etmiştir⁵⁹⁹.

1969 yılında kaya sığınağının ön sekisinde 1.5x6 m. boyutlarındaki deneme açmasında çalışmalara başlanmıştır. İlk çalışmalardan sonra gelen üç kazı sezonunda, deneme açması batı ve güneye doğru 2.5x10 m. boyutlarında genişletilmiştir. Yüzeyden 1.25 cm. derinliğe kadar inen tabaka, Erken Tunç Çağı tabakasıdır. Bunun altından gelen seviye 1.25 cm.'den 3.50 cm.'ye kadar olan bölümden oluşur. Bu seviyede görülen aletlerin Üst Paleolitik döneme ait olabileceğinden söz edilmiştir. Tabaka kalınlığı yaklaşık 2.20 cm.'dir. Kazıya 4.00 cm.'ye kadar devam edilmiş fakat içinde killi, kumlu ve kalker parçalarının bulunduğu kısır bir sediman ile karşılaşmıştır. Kökten, burada saptadığı aletleri Geç Üst Paleolitik döneme

⁵⁹⁷ Kökten, 1960:47

⁵⁹⁸ Kökten, 1962a:40

⁵⁹⁹ Harmankaya ve Tanındı, 1996

yerleştirmiştir. Aletler, çakmaktaşı, obsidiyen ve bazalttan üretilmiştir. Alet çantası içerisinde; *Aurignacien* tipte kazıyıcılar, kesiciler, tipik uçlu kazıyıcılar, delgiler ve taş kalemler bulunmuştur. Ayrıca, bir adet yontuk çakıl ele geçmiştir⁶⁰⁰ (Lev. 50).

VI.14. Kapahin Mağarası

İlk olarak 1944 yılında Kansu, daha sonra 1951 ve 1952 yıllarında Şenyürek tarafından kazılmıştır. 1944 yılındaki kazılarda, 3x1.5 m. boyutlarındaki A açmasında ve 2x4 m. boyutlarındaki B açmasında çalışmalar yapılmıştır. Şenyürek başkanlığındaki kazılarda bu alanlara 4 yeni açma daha eklenerek çalışmalar sürdürülmüştür. Söz konusu açmalardan C ve G olarak adlandırılmış olanları araştırılmıştır⁶⁰¹.

Stratigrafi 10 tabakadan oluşmaktadır. İlk 6 tabaka içerisinde seramiklerin bulunduğu geç dönem buluntuları mevcuttur. 7. tabaka, 75 cm. kalınlığında olmakla birlikte; küçük çakıllar, çakmaktaşı, kemik aletler ve fauna kalıntılarının yer aldığı bir seviye olarak karşımıza çıkmaktadır. 8. tabaka 85 cm. kalınlığındadır. Bu tabakada çakmaktaşı aletlerinin yanı sıra Şenyürek kazılarında, seramik kalıntıları da bulunmuştur. Dolayısıyla bu seviyenin karışık bir tabaka olduğu anlaşılmaktadır. 9. ve 10. tabakalar mağaranın son kültür katlarıdır ve bu iki seviyede de herhangi bir seramik kalıntısı ele geçmemiştir. Kansu, 3.5 m.'de ana kayaya ulaştığından söz etmektedir. Aletler hakkında çok fazla bilgi verilmemiştir ancak mikro taş kalemler, yarım, üçgen ve geometrik biçimli minik aletlerin bulunduğu bildirilmektedir. Üst Paleolitik döneme ait yontmataş aletler hakkında bilgi saptanamamıştır⁶⁰² (Lev. 51).

VI.15. Beldibi/Kumbucağı Kaya Sığınağı

Beldibi Antalya'nın 24 km. güneybatısında ve Beldibi köyünün yaklaşık 3 km. kuzeyinde yer alır. Beldibi kaya sığınağının bulunduğu bölge Kumbucağı olarak da

⁶⁰⁰ Kökten, 1976:3; Harmankaya ve Tanındı, 1996

⁶⁰¹ Harmankaya ve Tanındı, 1996

⁶⁰² Harmankaya ve Tanındı, 1996

bilinmektedir. İlk defa 1956 yılında Bostancı tarafından keşfedilmiştir ve ilk kazı çalışması 1959 yılında yapılmıştır⁶⁰³.

Beldibi kaya sığınağı, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm yüksekliği 12 metreden oluşan, ulaşılması oldukça zor bir mağaradır. Bu mağaranın sadece Beldibi Neolitik B zamanında kullanıldığı belirtilmektedir. Mağaranın en geniş kısmı 5, yüksekliği 3,5 m. ve uzunluğu 4 metre şeklindedir. Mağarada kırmızı renkte 120 cm. kalınlıkta bir dolgu tabakasının tespit edildiğini fakat bu tabakanın bir kısmının tahribata uğratıldığını öğrenmekteyiz⁶⁰⁴. Kaya sığınağının diğer bölümü kayaların kaide kısmında bulunan mağaradır⁶⁰⁵. Kazılar, A'dan G'ye kadar adlandırılan açmalarda yapılmıştır.

Beldibi kaya sığınağının en üst kısmında bir döküntü tabakası mevcuttur. Bu tabakanın ardından A seviyesi bulunmaktadır. Söz konusu tabaka, 70 cm. kalınlığındadır ve Klasik Çağ'a ait olduğu düşünülen seramik kalıntıları barındırmaktadır⁶⁰⁶. Başka bir yayında ise döküntü tabaka A1, Klasik Çağ tabakası A2 olarak sınıflandırılmıştır⁶⁰⁷. Bu tabaka ardından gelen seviye B seviyesidir. Oldukça ilkel formlar gösteren seramik parçaları ile birlikte mikrolitik endüstri tespit edilmiştir. Seramik örneklerinin Neolitik dönem özelliklerini yansıttığı belirtilmiştir. Bulunan mikrolitik endüstri öğelerinin alt tabakalarda yer alan Mezolitik geleneğe benzemektedir. Bostancı, B seviyesinin üst ve alt kısımlarını ayrıarak incelemeyi uygun bulmuştur. Üst kısım B1, alt kısım B2 olarak isimlendirilmiştir⁶⁰⁸. B seviyesinde çakmaktaşıdan yapılmış geometrik mikrolitlerin C1 seviyesinde ele geçenlerle aynı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, mikro saplı uçlar ve obsidiyen parçalar tespit edilmiştir. Aletlerin içerisinde orak dilgiler bulunmuştur. Bu durum tabakayı Neolitik dönemin ilk evrelerine yaklaştırmıştır⁶⁰⁹.

Bostancı'ya göre, C1 ve C2 tabakaları gerçek Mezolitik tabakaları oluşturmaktadır. Bu tabakalar oldukça sert ve kırmızı renkli bir sediman yapısına

⁶⁰³ Bostancı, 1968:51

⁶⁰⁴ Bostancı, 1959:132

⁶⁰⁵ Bostancı, 1967b:64

⁶⁰⁶ Bostancı, 1967b:66

⁶⁰⁷ Bostancı, 1968:51

⁶⁰⁸ Bostancı, 1967b:66

⁶⁰⁹ Bostancı, 1968:51-52

sahiptir. Endüstri çoğunlukla mikrolitlerden oluşmaktadır. Ayrıca, Üst Paleolitik dönemi yansıtan aletlerin de var olduğu aktarılmıştır. C1 tabakasında; yarımaylar, üçgenler, trapezler, sırtlı dilgiler, *Chatelperron* uçlar, orak dilgiler, mikrobürinler, çoklu ve flüt ağızlığı biçimli taş kalemler, dilgi ve yuvarlak kazıyıcılar, çekirdek kazıyıcılar, işlenmiş yonga ve dilgiler, dibi geniş üçgen uçlar, dibi kertikli uçlar, mikro saplı kazıyıcılar, mikro saplı ok uçları ve çeşitli budanmış dilgiler bulunmaktadır. Bostancı, bu endüstriyi *Natufian* ve *Tardenovazien* kültürlerine benzetmektedir⁶¹⁰. C1 seviyesinde bir adet kumtaşından üretilmiş küçük delikli bir süs eşyası da tespit edilmiştir. C2 seviyesinde, aletlerin bol miktarda olduğu, yonga ve dilgilerinin sayısının azaldığından bahsedilmiştir. C1 seviyesinde görülen alet tipleri bu seviyede de görülmektedir. Bostancı, C seviyesinin tamamen Mezolitik döneme ait olduğunu bildirmektedir⁶¹¹. Bir başka yayında, C2 seviyesinden *Azilien* bir uç, yarımaylar ve ince dilgiler ele geçtiği dile getirilmiştir⁶¹² (Lev. 52).

Bostancı'ya göre, D tabakasının üst kısmı daha çok Mezolitik, alt kısmı ise Üst Paleolitik dönem öğelerini içermektedir. E, F ve G tabakalarında açmanın daraldığını belirtmesine rağmen, sediman yapısı ve tabakalanma ile ilgili bir bilgi vermemektedir. D'den G'ye kadar olan tabakalar Üst Paleolitik döneme yerleştirilmiştir⁶¹³. Bostancı, Yakındoğu'daki bazı mağaraların C¹⁴ analizleriyle Beldibi yerleşim yerlerini karşılaştırmış ve Beldibi C1 Mezolitik sonunu 10-12.000 yıllarına tarihlemiştir⁶¹⁴.

Epi-paleolitik dönem buluntu toplulukları ile ilgili 2009 yılında Doç. Dr. Metin Kartal tarafından yayınlanan bir çalışmada bu yerleşim yerinin *Azilien*, *Natufian* ve *Tardenovazien* gibi kültür kompleksleri ile ilişkilendirilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Söz konusu kültür komplekslerinin varlığının Türkiye'de henüz tespit edilmediği hatta tespit edilme olasılıklarının oldukça düşük olduğu

⁶¹⁰ Bostancı, 1967b:71

⁶¹¹ Bostancı, 1967b:75-76

⁶¹² Bostancı, 1968:53

⁶¹³ Harmankaya ve Tanındı, 1996

⁶¹⁴ Bostancı, 1967b:74

bildirilmektedir. Ayrıca, Bostancı'nın yaptığı tarihlendirmelerin muğlak olduğu da vurgulanmıştır⁶¹⁵.

Beldibi kaya sığınağında kaya duvarlarına yapılmış çeşitli sanat eserleri ve çakıl taşı üzerine yapılmış örneklerde tespit edilen diğer önemli buluntular arasındadır⁶¹⁶.

VI.16. Belbaşı Kaya Sığınağı

Belbaşı Antalya'nın 24 km. güneybatısında ve Beldibi köyüne 7-8 km. kuzeybatısında Beldibi kaya sığınağına oldukça yakın bir konumda yer alır⁶¹⁷. İlk defa 1959 yılında keşfedilmiştir ve ilk sondaj 1960 yılında yapılmıştır. Kaya sığınağının ağzı güneye bakmaktadır. Taş bloklarla her iki tarafı kapanan mağaranın orta kısımlarının kazı yapmaya elverişli olduğuna değinilmiştir.

Kazı çalışmaları 3.80x2.40 boyutlarında bir deneme açmasıyla başlatılmış ve 1.60 metre derinliğe inilmiştir. Üst tabakalarda yumuşak ve siyah bir sediman yapısı görülür. Bu seviyelerde Yunan ve Roma Çağı seramikleri bulunmaktadır. Bunun altından gelen tabaka çok kalın olmamakla birlikte Neolitik Çağ seramikleri barındırır. Alt kısımlarda toprak kahverengidir. Kültür katları dip kısma doğru fazla mineralleşmiştir ve kalkerli bir yapı gösterir. İnilen en derin kısımda toprak oldukça sertleşmiştir ve herhangi bir alete rastlanmamıştır⁶¹⁸.

Bostancı, Belbaşı stratigrafisini üç bölümde incelemiştir. En üst seviye olan I. seviyede Neolitik Çağ'a ait buluntularla birlikte iki ucu köşeli dilgiler, yarımaylar, mikrobürinler, küçük taş kalemler, kemik uçlar, deliciler ve çeşitli faunal kalıntılar tespit edilmiştir⁶¹⁹.

II. seviyeden; çekirdek kazıyıcılar, yuvarlak dik kazıyıcılar, ön kazıyıcılar, kenar kazıyıcılar, piramit biçimli çekirdekler, bir tarafı meyilli yanlamasına kesilmiş uçlar, yonga ve dilgi uçlar, çeşitli taş kalemler, deliciler, küçük saplı uçlar, uçları köşeli ya da dikdörtgen biçimli dilgiler bulunmuştur. Bu seviyede geometrik mikrolitler az

⁶¹⁵ Kartal, 2009:63

⁶¹⁶ Bostancı, 1966:21-24

⁶¹⁷ Harmankaya ve Tanındı, 1996

⁶¹⁸ Bostancı, 1962:235

⁶¹⁹ Bostancı, 1962:235

sayıda olmalarına karşın mikroburinler mevcuttur. Ayrıca, Bostancı'nın *Natufian* tip dediği bir adet yarımaya örneği ele geçmiştir⁶²⁰.

III. seviyede ise; uzun-ince ve arkası dik işlenmiş uçlar, uzun-ince ve arkası dik işlenmiş ve uç kısmı meyilli kesilerek işlenmiş uçlar, burun kazıyıcılar, taş kalemler, çeşitli üçgen mikrolitler, dilgi üzerine birkaç adet ön kazıyıcı ve çekirdek kazıyıcılar bulunmuştur. Mikroburinler her ne kadar Mezolitik karakterli gibi görünse de Bostancı bu endüstrinin esasında Üst Paleolitik gelenekli olduğu düşünülmektedir⁶²¹.

Bostancı, bir başka yayınında, Belbaşı Mezolitiği'nin Beldibi C2 seviyesi ile çağdaş olduğuna değinmiştir⁶²². "Belbaşıyen Kültür" olarak isimlendirdiği Belbaşı Mezolitik seviyelerin üç aşamada temsil edildiğini, yarımaların üst ve orta seviyelerde daha yoğun olarak görüldüğünden bahsetmiştir. Bunun yanı sıra, *Krukowski mikroburini* ile üretilmiş mikrolitlerin varlığından söz etmiştir. Belbaşı yerleşim yerinin Üst Paleolitik döneme yerleştirilebilen taş kalemler barındırdığı fakat Mezolitik özelliklerinin daha baskın olduğunu bildirmektedir⁶²³ (Lev. 53).

Bostancı'nın, özellikle Belbaşı stratigrafisi ve ele geçen yontmataş aletleriyle ilgili tanımlamalarında birbirini tutmayan bilgilerin yer aldığını belirten Kökten, bu konuyla ilgili bir eleştiri yazısı yayınlamıştır⁶²⁴. Kartal ise, Belbaşı yontmataş buluntuları üzerinde son yıllarda herhangi bir çalışma yapılmamış olsa da buluntu yerini Epi-paleolitik döneme yerleştirmeyi uygun görmüştür. Ayrıca, Bostancı'nın saptadığı yarımaya biçimli mikrolitik aletin *Natufian* dönemi yansıttığı düşüncelerine katılmamaktadır⁶²⁵.

VI.17. Baladiz/Baradiz Açık Hava Yerleşimi

Isparta'nın kuzeybatısındaki Baladiz istasyonu yakınında, tren yolu üzerindeki bir tepenin üstünde yer alır. Bu yerleşimin bir açık hava konaklama ve işlik yeri

⁶²⁰ Bostancı, 1962:235-236

⁶²¹ Bostancı, 1962:236-237

⁶²² Bostancı, 1967b:85

⁶²³ Bostancı, 1967b:89-90

⁶²⁴ Kökten, 1962b:137-141

⁶²⁵ Kartal, 2009:57-60

olduğu belirtilmektedir⁶²⁶. İlk defa Herbert Louis tarafından 1937 yılında keşfedilen bu yerleşimde içerisinde mikrolitlerin de bulunduğu yontmataş aletler toplanmıştır. Daha sonra toplanan mikrolitler üzerinde inceleme yapan Prof. Dr. Kurt Bittel söz konusu aletlerle ilgili tipolojik olarak bir sınıflama yapılamayacağını bildirmiştir. Bittel, yerleşimi yaklaşık olarak Epi-paleolitik dönem ya da Neolitik Çağ'a tarihlenmiştir⁶²⁷.

1944 yılında Kansu başkanlığında burada kazılar gerçekleştirilmiştir. 3x4 m. boyutlarında iki açmada gerçekleşen kazılarda, yüzeyden 70 cm. derinliğe kadar karışık toprak tabakası ve bu tabakanın altında 160-185 cm'e kadar devam eden, içerisinde mikrolit alet ve artıkları barındıran tabakalar tespit edilmiştir. Bu tabakaların alt bölümlerine doğru mikrolit sayısında bir düşüş görülmüş, 185 cm'de ana toprağa ulaşılmıştır. Bunun dışında tepeliğin alt sekisinde tren yoluna paralel 2x3 m. boyutlarında bir açmada daha çalışmalar yürütülmüştür. Bu açmada yüzeyden 70 cm. kadar derine giden tabakada mikrolitler bulunmuştur. Buna karşın, bu tabakadan birkaç çanak çömlek örneği de açığa çıkarılmıştır. Ele geçen mikrolitlere dayanarak Kansu, buranın Mezolitik kültürü yansıtan bir yerleşim olduğunu dile getirmiştir⁶²⁸.

İlerleyen yıllarda Antalya bölgesinde yaptığı kazılardan dönerken bu yerleşime bir ziyaret gerçekleştiren Bostancı, buradan mikrolitler topladığını bildirmektedir. Topladığı aletler arasında küçük yongalar üzerine yapılmış kazıyıcılar bulunmaktadır. Ancak mikroburi ya da geometrik mikrolitler tespit edilememiştir. Bunun yanında, mikro kazıyıcıların Beldibi C1 tabakasının en üst seviyelerinde bulunan mikrolitik kazıyıcılara çok benzediği ve Mezolitik geleneğini anımsattığını belirtmektedir⁶²⁹.

Yukarıda sözü edilen araştırmalardan sonra burada herhangi bir kazı yapılmamıştır. Ele geçmiş buluntular göz önünde bulundurulduğunda, şüpheli de olsa

⁶²⁶ Kartal, 2009:55

⁶²⁷ Bostancı, 1967b:57; Harmankaya ve Tanındı, 1996

⁶²⁸ Kansu, 1944:673-677

⁶²⁹ Bostancı, 1967b:57

bu yerleşimi Epi-paleolitik döneme yerleştirmenin mümkün olduğu düşünülmektedir⁶³⁰.

VI.18. Biris Mezarlığı

Biris Mezarlığı, Urfa ilinde Bozova yakınlarındaki Küçük Gölbaşı gölcüklerinin güneybatısında yer almaktadır. Burası en az 120x25 m. boyutlarında alçak bir yerleşimdir. İlk kazılar 1964 yılında Bruce Howe tarafından yapılmıştır. 8x5 ve 8x2.3 m.lik iki açmasında yüzeyin 0.4 ve 1.8 m. altında yapı kalıntısı içermeyen kültürel tabakalara tesadüf edilmiştir⁶³¹. Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları kapsamında tespit edilen Biris Mezarlığı ile ilgili ilk detaylı bilgiler Peter Benedict tarafından aktarılmıştır. Toplamda 2532 çakmaktaşı parça ele geçmiştir. Benedict'in aktardığına göre; çekirdekler toplam çakmaktaşı malzemenin %7'sini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, çekirdeklerin yarısının kırık ve şekilsiz parçalar olduğu da belirtilmektedir. Çekirdek yenileme işleminin kanıtı olarak çekirdek tablası, çekirdek yenileme yongaları ve sırtlı dilgiler gibi parçaların bulunması gösterilmiştir. Bunların çoğu ön kazıyıcı olarak da kullanılmıştır. Dilgiler toplam çakmaktaşı parçaların %13'ünü oluşturmaktadır. Dilgilerin geneli düzensizdir, birkaç adet iyi yapılmış dilgi örneği ve çentikli parça da görülmektedir. Düzelteli olan örneklerde kısmi ve kesintilidir. Çakmaktaşı parçaların yarısından fazlası yongaları içermektedir. İri kalın parçalardan, düzensiz yongalara kadar değişik örnekler bulunmaktadır. Kazıyıcılar toplam parçaların %14'ünü oluşturur. Bunların içerisinde dışbükey, içbükey ve ikili kazıyıcılar mevcuttur. Yongalar üzerindeki yuvarlak kazıyıcılar iyi yapım gösterirler ve aralarında tırnak biçimli kazıyıcılar da bulunmaktadır. Son olarak %2 oranında da taş kalem örnekleri görülmektedir⁶³². 2352 adet yongalanmış parçanın çoğunun hammaddesinin çakmaktaşı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Hauptmann yayınında, Özdoğan'ın bu parçalardan 200 tanesini obsidiyen olarak tanımladığından bahsetmiştir. Buluntu topluluğu temel olarak çakmaktaşı dilgi geleneğini yansıtmaktadır fakat alet çantası

⁶³⁰ Kartal, 2009:56

⁶³¹ Hauptmann, 2007:135

⁶³² Benedict, 1980:138-139

içerisinde geometriklerin de bulunduğu birçok mikrolit görülmektedir. Endüstri içerisinde *Kebaran* kültürüne ilişkin öğeler mevcuttur⁶³³.

VI.19. Söğüt Tarlası

Söğüt Tarlası, Urfa ilinde yer alan Biris Mezarlığı'nın 1 km. kuzeyindedir. Biris Mezarlığı yerleşiminde olduğu gibi ilk defa 1964 yılında Bruce Howe tarafından kazılmıştır. Höyüğün yükseltisi 2-3 m., boyutları ise 50x90 metredir. Burada 5x5 m.lik bir sondaj açılmış ve 2.5 m. kalınlığında tabakalanmış bir dolgu tespit edilmiştir. Üst tabakalar *Gawra* ve *Uruk* kültürünü yansıtan Son Kalkolitik Çağ'ı işaret eder. Bu tabakanın altındaki 1.5 m.lik dolgu ise Biris Mezarlığı yerleşimi ile karşılaştırılabilecek çakmaktaşı buluntu topluluğunu içermektedir⁶³⁴. 142 adet çakmaktaşı ele geçmiş ve bunların %20'lik bir kısmı çekirdekleri oluşturmaktadır. Bunlar tek ve iki vurma düzlemli yonga çekirdekleri ve bir miktar şekilsiz çekirdekleri içermektedir. Çekirdek yenileme parçaları olarak çekirdek yenileme yongaları ve sırtlı dilgiler görülmektedir. Tüm parçalar içinde tüm bir dilgi bulunamamıştır. Tespit edilen dilgilerin çoğu kısmi düzeltilidir. Yongaların geneli ise kırık parçalardan oluşur. Toplam malzemenin %30'undan fazlasını kapsamaktadırlar. Birkaç adet iyi yapılmış kenar kazıyıcılar dışında görülen kazıyıcılar yonga ve dilgi kırıklarından üretilmişlerdir. Az sayıda taş kalem ve uçlu parça örneği görülmektedir⁶³⁵. Bunların dışında, sadece birkaç parça obsidiyen ele geçmiştir. Buluntu topluluğu içerisindeki az sayıda ok ucunun elde edilmesi, bu yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik döneme (PPNB) kadar kesintili olarak devam ettiği görüşünü güçlendirmiştir⁶³⁶. Kartal ise, yerleşimin Epi-paleolitik sonu Neolitik başlangıcına yerleştirilmesi gerektiği düşüncesindedir⁶³⁷.

VI.20. Kızılin Mağarası

Kızılin Mağarası, Antalya ilinin 30 km. kuzeybatısında Karain Mağarası'na yakın bir konumda yer almaktadır. Ağzı doğu-güneydoğuya bakar. Kızılin

⁶³³ Hauptmann, 2007:135

⁶³⁴ Hauptmann, 2007:135

⁶³⁵ Benedict, 1980:139

⁶³⁶ Hauptmann, 2007:135

⁶³⁷ Kartal, 2009:82

Mağarası'nın önünden ovaya doğru Kızılın Deresi geçmektedir. İnsanların kullandıkları çakmaktaşlarını bu dereden temin ettikleri belirtilmektedir⁶³⁸.

İlk defa Kökten tarafından araştırılmıştır. 1984 yılında Yalçinkaya başkanlığında yapılan “Batı Toroslar Paleolitik Çağ yüzey araştırmaları” kapsamında Karain çevresindeki mağaralara bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri olan Kızılın mağarasının önemli merkezler arasında bulunduğu değinilmiştir. Mağaranın bilimsel bir amaçla kazılmadığı bildirilmekle beraber yontmataş endüstri topluluğunun ve fauna kalıntılarının oldukça zengin olduğundan söz edilmiştir. Mağarada seramik buluntular yoktur. Giriş boşluğundan kısıtlı bir sürede yaklaşık 450 parça toplanmıştır. Bunların içerisinde düzelteli ve düzeltisiz dilgi ve dilgicikler, sırtlı dilgicikler, ön kazıyıcılar ve çok sayıda çekirdek bulunmaktadır⁶³⁹. Çekirdeklerin içinde prizmatik dilgicik çekirdekleri mevcuttur. Tek, iki ve çapraz yongalama özellikleri gösterirler⁶⁴⁰. Bunun yanı sıra, Üst Paleolitik dönem karakteristik aletleri olan taş delgi, taş kalem ve diğer Üst Paleolitik aletlerin bulunmayışı ön plana çıkar fakat bu durumun tamamen rastlantısal olabileceği de eklenmiştir⁶⁴¹ (Lev. 54).

Yalçinkaya, ilk önceleri Üst Paleolitik döneme ait olarak düşünülen yontmataş malzemeyi daha sonra Epi-paleolitik dönem olarak değerlendirmiştir⁶⁴². Kızılın Mağarası'nın bu bölge içerisindeki en önemli Epi-paleolitik yerleşimlerden biri olduğu ve en azından son depolanma sürecinin Epi-paleolitik dönemi işaret ettiği dile getirilmiştir⁶⁴³.

⁶³⁸ Yalçinkaya, 1986:432

⁶³⁹ Yalçinkaya, 1986:432

⁶⁴⁰ Kartal, 2009:73

⁶⁴¹ Yalçinkaya, 1986:432

⁶⁴² Yalçinkaya, 1995b:63

⁶⁴³ Kartal, 2009:73-74

VI.21. Çarkini Mağarası

Çarkini Mağarası, Antalya ilinin Yağca köyü sınırları içerisinde Karain Mağarası'na 2 km. güney, güneybatısında yer alan doğal bir mağaradır. Kretase kalkerlerin içine açılmış olan mağaranın ağzı güneybatıya bakmaktadır⁶⁴⁴.

İlk defa Kökten tarafından 1957 yılında kazılmıştır. Kökten, Çarkini Mağarası'nda *Aurignacien* kültürün varlığından söz etmiş ve Üst Paleolitik dönem içerisinde değerlendirilmiştir⁶⁴⁵. Kökten'e göre, Üst Paleolitik katlarının hemen üzerinde seramik devri başlamaktadır ve bunlar arasında bir ara dönem görülmemektedir⁶⁴⁶.

Yalçinkaya tarafından yapılan yüzey araştırmasında Paleolitik açıdan en yoğun ve sürekli iskân edilen mağaralar arasında gösterilen Çarkini Mağarası tekrar ziyaret edilmiştir. Mağaradan atılmış kazı toprağı içerisinde seramik parçaları ve çakmaktaşı örnekler toplanmıştır. Bulunan 215 çakmaktaşı parça içinde özgün alet tiplerinin az sayıda olduğu gözlemlenmiştir. Parçaların büyük kısmı döküntü ve yontma artığı şeklindedir. Dilgi ve yongalarla bulunan çok sayıda çekirdek öne çıkan endüstri öğelerindendir⁶⁴⁷. Yalçinkaya, atık toprak içinden ele geçen aletlerin, Epi-paleolitik ve Orta Paleolitik'e ait yontmataş materyalleri içerdiğinden bahsetmektedir⁶⁴⁸ (Lev. 55).

Kökten'in yaptığı saptamanın Öküzini Mağarası içinde aynı şekilde geliştiği ancak yapılan sistemli kazılar sonucu bu yerleşimin Epi-paleolitik döneme bağlandığı belirtilmiştir. Dolayısıyla Çarkini Mağarası içinde buna benzer bir durumun mümkün olabileceği fakat Kökten sonrası bir kazı çalışması yapılmadığı için kesin bir şey söylemenin zor olduğu bildirilmektedir. Yalçinkaya'nın yapmış olduğu araştırmaya dayanarak Epi-paleolitik dönem buluntuların varlığından bahsedilebileceği belirtilmektedir⁶⁴⁹.

⁶⁴⁴ Kartal, 2009:63

⁶⁴⁵ Kökten, 1959:12

⁶⁴⁶ Kökten, 1959:13

⁶⁴⁷ Yalçinkaya, 1986:432

⁶⁴⁸ Yalçinkaya, 1995b:64

⁶⁴⁹ Kartal, 2009:64

VI.22. Belpınar Karain

Beldibi ve Belbaşı kaya sığınaklarına oldukça yakın konumda yer alan Belpınar Karain, 1959 yılında Bostancı tarafından keşfedilmiştir⁶⁵⁰. Bostancı, burada kazı yaptığını belirtmiş olsa da kazı ve yontmataş aletlerle ilgili detaylı bilgi mevcut değildir. Mağaranın önünde açılan kaçak kazı çukurları içerisinde dilgi ve çekirdeklerden oluşan çakmaktaşı mikrolit aletler açığa çıkmıştır fakat bunların geometrik formda olmadığını belirtmiştir⁶⁵¹. Kartal, söz konusu yerleşim yerinin Beldibi ve Belbaşı yerleşimlerine yakın olması ve mikrolitik aletleri içermesi nedeniyle Epi-paleolitik döneme tarihlenebilecek durumda olduğuna değinmiştir⁶⁵².

VI.23. Şarklı Mağara (Keber Mağarası)

Gaziantep il merkezinin 10 km. kuzeyinde, Dülük Köyü'nün demiryolu istasyonu yakınındaki vadi yamacında Keber Tepesi altında yer alır. 1971 ve 1982 yıllarında Bostancı tarafından kazılmıştır. 1971 yılında yapılan kazı daha çok yerleşimde Paleolitik kültürlerin var olup olmadığına ilişkindir. İlk yıl mağaranın sağ köşesinde 2 m. kadar derine inilmiştir⁶⁵³.

1982 yılında yine mağaranın sağ köşesinde ikinci bir sondaj çalışması yapılmıştır. 9 metrelik dolguda 13 tabaka tespit edilmiştir. Bostancı'ya göre stratigrafinin üst seviyeleri Bronz Çağı, alt seviyeleri (1.86 cm.) Neolitik, Mezolitik ve Üst Paleolitik döneme aittir. Mezolitik seviyeler içinden üçgen, yarım, trapez gibi geometrik mikrolitler ve mikrobürünler elde edilmiştir. Ayrıca deliciler, kenar kazıyıcılar, yuvarlak kazıyıcılar, taş kalemler ve ön kazıyıcılar da diğer aletlerdendir. Bostancı, bu endüstriyi “Şarklian” olarak adlandırmıştır. Bu seviyenin ardından gelen Üst Paleolitik döneme ait olan seviyeyi ise “Dülüan” olarak isimlendirmiştir. Bunun yanında araştırmacı kazı raporunda *Protosolutreen* kültürün yerleşimde tespit edileceğini düşünmektedir⁶⁵⁴.

⁶⁵⁰ Bostancı, 1959:140

⁶⁵¹ Harmankaya ve Tanındı, 1996; Kartal, 2009:63

⁶⁵² Kartal, 2009:63

⁶⁵³ Harmankaya ve Tanındı, 1996

⁶⁵⁴ Bostancı, 1984:52-54

Kartal ise, söz konusu bölgenin kesinlikle *Solutreen* kültürün yayılım alanı içerisinde olamayacağını dile getirmiştir. Ele geçmiş buluntuların üzerinde yeni çalışmaların yapılmadığını ve dolayısıyla kesin bir yargıda bulunmanın mümkün olmadığına değinmiştir. Buna karşın, yerleşim yerinin Avrupa Mezolitik'i ile bağlantılı olmasının olanaksız olduğunu da vurgulamıştır. Mikrolitlerin varlığı kabul edildiğinde yerleşimin Epi-paleolitik bir merkez olarak değerlendirilebileceği belirtilmektedir⁶⁵⁵.

VI.25. Tekkeköy (Tekeköy) A Mağarası

Tekeköy, Samsun'a 14 km. güneydoğusundaki Çınarlık ve Fındıcak Deresi'nin suladığı vadilerde yer alan bir mağaradır. İlk defa 1940 yılında burada araştırmalar yapan Kökten, bölgeyi incelerken *Moustérien* tipte bazalt ve diyoritten üretilmiş aletler bulmuştur. Yapılan incelemeler sonucu bu bölgenin arkeolojik potansiyelinin oldukça yüksek bir yer olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine yüzeyden toplanan iki aletin bulunduğu A sığınağında kazılara başlanmıştır⁶⁵⁶.

Kazıda 3.20 m. derinliğe inilmiştir ve 10 tabaka tespit edilmiştir. 64 cm. olan birinci tabakada seramik parçaları mevcuttur. İkinci kat 96 cm., üçüncü kat 38 cm. kalınlığındadır. Bu tabakalar koyu renklidir ve derine inildikçe sararan kum katmanlarından oluşmaktadır. Söz konusu iki tabakada fauna kalıntıları ve taş aletler açığa çıkarılmıştır. Bu tabakaları hiçbir kültür buluntusu vermeyen tabakalar takip eder. Kazı, 3.25 m. derinlikte kazıya son verilmiştir. Bulunan taş aletler mikrolitlerden oluşur. Bazı örneklerde düzeltiller net bir biçimde görülebilmektedir. Bu mikrolitler içinde geometrik mikrolitlerin neredeyse hiç görülmediği bildirilmektedir⁶⁵⁷.

Tekeköy'de gerçekleşen bir diğer araştırma Kansu tarafından gerçekleştirilmiştir. Kansu, kazı açma kesitini dikkate alarak burada 5 kültür tabakası bulunduğundan söz etmiştir. I. tabaka 38 cm. kalınlığında ince taş ve kumlu topraktan oluşmaktadır. II. tabaka 96 cm. kalınlığında içinde minik yontmataş aletler ve hayvan kemikleri kalıntıları barındırır. III. tabaka 68 cm. kalınlığında içinde çok az minik taş aletli,

⁶⁵⁵ Kartal, 2009:82-83

⁶⁵⁶ Kökten ve diğ., 1945:382

⁶⁵⁷ Kökten ve diğ., 1945:383

killi ve kumlu bir yapıya sahiptir. IV. tabaka kum ve çakıl taşlarının karışık olarak görüldüğü ve son olarak V. tabaka iri çakıl taşlı tabakalardır. Buradan ele geçen mikrolitler mikroburi, mikro kazıyıcı ve tipsiz mikrolitler olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Bu aletler Avrupa'daki (Polonya) örneklere benzetilmektedir⁶⁵⁸.

Bostancı Beldibi ve Belbaşı sığınaklarının Mezolitik kültürlerini anlattığı yayınında Tekeköy Mağarası'nda gerçek mikroburi ve geometrik mikrolitlerin eksikliği sebebiyle yerleşimi Mezolitik Çağ'a yerleştirmenin yeterli olmadığına değinmiştir⁶⁵⁹ (Lev. 56).

Kartal ise, Tekeköy Mağarası'nın Marmara bölgesi dışında doğu Karadeniz'e doğru Epi-paleolitik yontmataş buluntu topluluğu veren yegane yerleşim yeri olduğunu bildirmektedir⁶⁶⁰. Tekeköy buluntularını Polonya Mezolitik'i olarak isimlendirmenin doğru olmadığı ve buluntu çizimleri dikkate alındığında yerleşim yerinin Anadolu'nun erken Epi-paleolitik dönemine ait olması gerektiğini dile getirmiştir⁶⁶¹.

⁶⁵⁸ Kansu, 1944:673-684

⁶⁵⁹ Bostancı, 1967b:58-59

⁶⁶⁰ Kartal, 2003:36-37

⁶⁶¹ Kartal, 2009:87

VII. TARİHLENDİRMESİ OLMAYAN YERLEŞİMLERİN YAPAY KATLAŞIM İÇİNE YERLEŞTİRİLMESİ

Çalışmamızın bu aşamasına kadar, Türkiye’de tarihlendirme sonucu olan ve olmayan tüm yerleşim alanlarını sıralamış bulunmaktayız. Söz konusu yerleşim alanlarını kronolojik sıra içine yerleştirmeye başlamadan önce yapay katlaşım konusuna değinmek önem arz etmektedir. Konu bütünlüğü açısından ele alınan değerlendirme kriterleri bu noktada bir araya getirilecektir. Katlaşım veya stratigrafi en basit tanımıyla; zaman içerisinde oluşan çeşitli özelliklere sahip katmanların üst üste yığılmasıyla oluşmaktadır. Herhangi bir kazı alanında ortaya çıkan kesitte aksi bir durum (tabakalar arası karışma, ters tabakalanma vb.) olmadığı takdirde bilindiği gibi en eski tarihli tabaka en altta yer alır. Bu mantıktan hareketle çalışma konumuzun yöntemi yapay bir katlaşım örneğini içermektedir. Bu katlaşım dizgisi içinde temeli oluşturacak yerleşim alanları tarihlendirme sonucu bulunanlardır. Bu bağlamda, mutlak tarihlendirme sonucu olan yerleşim alanlarını öncelikle yapay katlaşımında konumlandırıp devamında ise, görece kronolojiden yararlanarak tarihlendirme sonucu bulunmayan yerleşim alanları ve tabakalar uygun alanlara yerleştirilecektir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında öncelikle tarihlendirme sonucu bulunan Türkiye’deki en eski yerleşim alanından başlanılacaktır. Bu noktada bir konuya daha değinmek yerinde olacaktır. Yerleşim alanlarının bazıları birden fazla dönem ve kültür içermektedir. Bu nedenden dolayı yapay katlaşım içerisinde yapılacak sıralamada, tabakalar öncelikle tarihlerine daha sonrada kültürel özelliklerine göre konumlandırılacaklardır. Örneğin; bir yerleşim yerinin Alt Paleolitik dönem tabakaları dönemsel açıdan çağdaş alanlarla kıyaslama yapılarak değerlendirilecek, Orta Paleolitik dönem tabakaları benzer özellikler gösteren diğer alanlarla kıyaslanacaktır. Görece kronoloji yardımıyla yapay katlaşım içerisine yerleştirilecek yerleşim alanları ve tabakaları öncelikle bu alanda çalışmış araştırmacıların yorumları doğrultusunda değerlendirilecektir. Daha sonrasında eğer araştırmacıların yorumlarıyla ilgili herhangi bir eleştiri yazısı varsa bunlara değinilecek ve son şeklini vermeden önce en uygun değerlendirme sonucu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Mutlak tarihlendirme sonuçları olan yerleşimler Tablo 38’de gösterilmiştir.

Gediz Yongası	G.Ö. 1.24-1.17 milyon yıl (?)
Dursunlu	G.Ö. 900-780.000
Kaletepe Deresi 3	G.Ö. > 600-500.000(?) -1.1 My
Yarımburgaz Mağarası	G.Ö.390±60 / 270±40
Kaletepe Deresi 3	G.Ö.200-180/160.000
Karain Mağarası E gözü (Karain tip <i>Moustérien</i>)	G.Ö. 160.000-60.000
Üçağızlı Mağarası (Başlangıç)	G.Ö.41.400±110-34.000±690
Karain Mağarası B gözü (Geçiş)	G.Ö. 39.630
Üçağızlı Mağarası (Geçiş)	G.Ö. 37.870±920-36.560±790
Üçağızlı Mağarası (Ahmarian)	G.Ö. 34.580±620-29.060±330
Karain Mağarası B gözü	G.Ö. 31.280, G.Ö. 28.100
Yarımburgaz Yukarı Mağara	G.Ö. 24.150±240
Karain Mağarası B gözü	G.Ö. 20.600-19100/17360-16.990
Üçağızlı Mağarası	G.Ö. 17.530±140
Öküzini Mağarası	M.Ö.17.500-7900
Pınarbaşı B Alanı	G.Ö. 13.427-12.897
Direkli Mağarası	G.Ö. 10.730±42-8915±149
Körtik Tepe	G.Ö. 10.330±70

Tablo 38

Günümüze kadar yapılan araştırmalar neticesinde, yapay katlaşımın en alt seviyesinde arkeolojik bir yerleşim alanından ziyade, tekil bir buluntunun karşımıza çıktığını görmekteyiz. Farklı disiplinlerden oluşan bir grup bilim insanı tarafından, Kula (Manisa) yakınlarındaki Gediz Vadisi’nde gerçekleştirilen jeolojik bir çalışma esnasında, *in situ* durumda kuvarsit bir yonga keşfedilmiştir. Arkeolojik bir kazı alanı içinden elde edilmemesine karşın, yonganın konum itibarıyla yerinde bulunması özellikle güvenilirlik açısından önem arz etmektedir. Elbette ki bulunan tek bir yonga, Paleolitik bir endüstrinin tanımlanmasına yetecek düzeyde değildir. Ancak, buluntunun yer aldığı Pleistosen üniteler tarihlendirme metotları ile desteklenmiştir.

Bu bağlamda, yapay kronoloji sıralamamızda Gediz yongasını ilk sıraya yerleştirmemizin nedeni, başarılı bir biçimde uygulanan mutlak tarihlendirme sonuçlarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bugüne değin, Ege Bölgesi'nin Paleolitik Çağ arkeolojisine yönelik herhangi bir kazı çalışması yapılmamıştır ve bölgeyle ilgili yayınlar oldukça kısıtlıdır. Karakoç, 2015 yılında konuyla bağlantılı olarak il bazında günümüze kadar yapılan ve devam eden araştırmaları sıraladığı çalışmasına, Gediz Vadisini de dâhil etmiştir. Yayında, tekil buluntunun tespit edildiği çalışmaya başkanlık eden Maddy'nin görüşlerine de yer verilmiş ve yonganın *Clactonien* özellikler gösterdiği aktarılmıştır. Bununla birlikte bölgede insan yapımı olduğu düşünülen başka taş aletlerin varlığından da haberdar olmaktadır⁶⁶². Dolayısıyla belki de ilerleyen zamanlarda, Karakoç'un çalışmasında bahsettiği diğer yontmataş aletler ile ilgili yayınlar artacak ve bölgenin Paleolitik kültürleri hakkında daha net yorumlar yapılabilecektir. Bilim dünyasına G.Ö. 1.24-1.17 milyon yıl şeklinde duyurulan buluntularıyla ilgili çeşitli soru işaretlerinin mevcut olduğunu tekrar hatırlatmak isteriz.

Kanımızca, gerçek anlamda bir endüstri topluluğu içerdiği için yapay katlaşımın en eski aşamasını, Dursunlu yerleşimi ile başlatmak mümkündür. Yapay katlaşım içinde Alt Paleolitik döneme ilişkin irdedeceğimiz diğer yerleşim alanlarından biri olan Kaletepe Deresi 3'ün en erken tarihi (G.Ö. 1.1 milyon yıl) esasen Dursunlu'dan daha eski bir tarih içermektedir. Fakat Kaletepe Deresi 3 yerleşimine ait tarihlendirme arkeolojik bir tabakayı değil, riolit ana kayanın yaşını vermektedir. Dursunlu'nun kronolojide öncelikli olma nedenlerinden bir diğeri, Kaletepe Deresi 3 yerleşiminde ele geçen iki yüzeyli aletlerin gelişkin bir tipoloji göstermesinden ileri gelir. Dursunlu eski bir linyit yatağıdır. Burada arkeolojik bir kazı alanındaki gibi bir stratigrafi söz konusu değildir. Oldukça zor şartlar altında yapılan çalışmalar sonucu zengin bir faunanın yanı sıra, yontmataş aletler de açığa çıkarılmıştır. Yontmataş aletlerin 135 tanesi tanımlanabilmiştir. Buluntuların neredeyse tamamına yakını kuvarstan oluşan yongalardan meydana gelmektedir. Bipolar teknik ile elde edilen bu yongaların arasında düzelti içeren çok az parça mevcuttur. Az sayıda çakmaktaşı alet ve volkanik taştan üretilen birkaç adet çok yüzeyli bir çekirdek tespit edilen bulgular arasındadır. Bazı aletler üzerinde insanlar tarafından yapılmış kullanım izleri

⁶⁶² Karakoç, 2015:203

saptanmıştır. Güleç, Dursunlu yontmataş alet endüstrisini, iki yüzeyli alet içermeyen Mode 1 teknolojisi içerisinde değerlendirmektedir⁶⁶³. Dursunlu’da iki yüzeyli alet üretimi ve *levallois* teknik görülmez. Bu tekniklerin görülmemesi nedeni buluntu sayısının azlığına bağlanmaktadır⁶⁶⁴. Yerleşimdeki üst linyit damarından çıkarılan ve içerisinde yukarıda değindiğimiz yontmataş aletleri barındıran *in situ*⁶⁶⁵ blokların tarihlendirme sonuçları mevcuttur. Karotlu sondaj yapılarak alınan örneklerle paleomanyetik yaşlandırma yöntemi uygulanmıştır. Sonuç olarak tarih öncesine ilişkin yontmataş aletleri içeren bloklar, Jaramillo sonrasını göstermiştir. Dolayısıyla karşımıza çıkan tarih aralığı G.Ö. 780-990 bin yıldır⁶⁶⁶. Dursunlu’da Pleistosen dönem faunası ile ilgili önemli bilgiler elde edilmiştir ve aynı zamanda tarihlendirme ile uyumlu örnekler tespit edilmiştir. Mikro memeli fosil örnekleri içindeki *microtus-allophaiomys-nutiensis* türünün gün yüzüne çıkarılması tarih olarak G.Ö. 900 bin yılı işaret etmektedir⁶⁶⁷. Yayınlardan anlaşıldığı kadarıyla Dursunlu için G.Ö. 900 bin tarihi esas alınmaktadır.

Kronolojide Dursunlu yerleşiminin üzerinde yer alması gereken alan, mutlak tarihlendirmesi olmayan, fakat yontmataş alet tipolojilerine göre yaşlandırılmış Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan Şehremuz Tepe yerleşimidir. Taşkiran 2015 yılında bizimde tez konumuzun asıl amacını oluşturan, “*Türkiye’nin Paleolitik Kronolojisi*” adlı yayınında bu yerleşimin Dursunlu’nun üzerinde yer alması gerektiğini belirtmektedir⁶⁶⁸. Gaziantep Bölgesi’nde önemli araştırmaları bulunan Minzoni-Déroche tarafından bölgedeki kronolojiyi anlayabilmek adına çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Araştırmacı, Kuvarterner dönem konglomera oluşumları içerisindeki yontmataş aletleri baz alarak ve Kuzey Suriye örnekleriyle karşılaştırarak *Acheuléen* kültür için bir kronoloji oluşturmuştur⁶⁶⁹. Taşkiran ise çalışmasında Minzoni-Déroche’nin yukarıda değindiğimiz bu araştırmalar dışında herhangi bir kronolojik çalışma bulunmadığını bildirmektedir. Hem bu bilgiler hem de kendisinin bölgede yaptığı önemli çalışmalar doğrultusunda, Fırat Havzası’nda

⁶⁶³ Güleç ve diğ., 2003:87

⁶⁶⁴ Güleç ve diğ., 2014a:91

⁶⁶⁵ Söz konusu yontmataş aletlerin arkeolojik kazı ile değil, iş makineleri yardımıyla çıkarılan bloklar içinden elde edilmesi “*in situ*” kavramına biraz şüpheyle yaklaşılması gerekliliğini doğurmaktadır.

⁶⁶⁶ Güleç ve diğ., 2009:14

⁶⁶⁷ Güleç ve diğ., 2003:81

⁶⁶⁸ Taşkiran, 2015:115

⁶⁶⁹ Minzoni-Déroche, 1988:275-289; Minzoni-Déroche, 1989:591-594

yer alan Şehremuz Tepe yerleşimini yaklaşık olarak G.Ö. 700-300 bin yılları arasına tarihlendirmektedir⁶⁷⁰. Şehremuz Tepe'de; yarı yürek biçimli, üçgenimsi, oval, temrenimsi, pisi balığı biçimli, disk biçimli, badem biçimli, yürek biçimli, uzun yürek biçimli ve *Micoquien* tipte iki yüzeyli aletler tespit edilmiştir⁶⁷¹.

Kronolojide Şehremuz Tepe yerleşiminin üzerinde yer alması gereken alan, Kaletepe Deresi 3 yerleşiminin Alt Paleolitik seviyeleridir. Kaletepe Deresi 3 yerleşiminde (aşağı ve yukarı kesit) Alt Paleolitik döneme ait IV-XII arasındaki tabakalar *Achéuleen* karakterlidir. IV. tabakada yerel hammaddelerden daha fazla yararlanılmış, obsidiyen ise daha az kullanılmıştır. Bu tabakada çok masif ve büyük yongalama tekniği görülmektedir. Yontmataş buluntu topluluğu iri çekirdek ve çekirdek aletlerden oluşmaktadır. Çekirdek aletlerin büyük kısmı kıyıcı ve kıyıcı aletleri kapsar. Bunun yanı sıra, tabakada iki yüzeyli alet ve *levallois* teknik görülmektedir. Bu seviyenin özelliklerinin üst ya da geç *Achéuleen*'i temsil ettiği düşünülmektedir⁶⁷². V. tabakada iri çekirdek alet üretimi benimsenmiştir. Volkanik taşlardan üretilen oldukça büyük kıyıcı aletler, andezitten üretilen çok yüzeyli aletler, sert ya da yumuşak vurgaç yardımıyla meydana getirilen obsidiyen iki yüzeyli aletler ve nacaklar buluntu topluluğunu oluşturmaktadır⁶⁷³. VI ve XII. arasındaki tüm tabakalar birbirine benzer özellikler göstermektedir. Buluntu topluluğu içinde iki yüzeyli aletler obsidiyenden, çok yüzeyli aletlerin büyük kısmı andezitten, kıyıcı ve kıyıcı aletler ise yine yerel hammaddeler kullanılarak üretilmişlerdir⁶⁷⁴. Yukarı kesitte bulunan Alt Paleolitik döneme ait seviyelerden V. ve VI. tabakaların neredeyse tamamında yerel hammadde kullanılıyorken, VI' tabakasında obsidiyen kullanımında bariz bir artış yaşanmıştır⁶⁷⁵. Bu tabakalarda bulunan nacakların İsrail'deki Gesher Benot Ya'acov nacakları ile büyük benzerlik içinde olduğu belirtilmektedir⁶⁷⁶. Gesher Benot Ya'acov yerleşiminin tarihi ise, G.Ö. 780 bin yıl kadar geriye gitmektedir⁶⁷⁷. *Acheuléen* tabakaların üzerindeki III. tabaka ise, *Clactonien* karakterlidir. III. tabakanın yontmataş buluntu topluluğu içinde;

⁶⁷⁰ Taşkıran, 2015:115

⁶⁷¹ Yalçinkaya ve diğ., 2010:17

⁶⁷² Slimak ve diğ., 2005a:291; Slimak ve diğ., 2008:105-106

⁶⁷³ Slimak ve diğ., 2008:106-107

⁶⁷⁴ Slimak ve diğ., 2008:107

⁶⁷⁵ Slimak ve diğ., 2007:265

⁶⁷⁶ Balkan-Atlı ve diğ., 2008:60

⁶⁷⁷ Goren-Inbar ve diğ., 2000:944-947

Clactonien çontuklularla üretilen dişlemeliler ve pulcuklu düzeltili kenar kazıyıcılar mevcuttur. Bu tabakanın Karain ve Yarımburgaz Mağarası'nda görülen *Clactonien* tabakalarla benzeşme gösterdiği bildirilmektedir⁶⁷⁸.

Bu alanla ilgili daha önce yaptığımız açıklamalardan da hatırlanacağı gibi, yerleşimin en erken tarihi yaklaşık olarak G.Ö. 1.1 milyon yıl eskiye gitmektedir. Ancak, bu alanda yapılan tarihlendirme sonucu ile ilgili net olmayan bazı hususlar söz konusudur. Yerleşimdeki en erken tabakalar 1.1 ± 0.02 milyon yıl ile yaşlandırılmış obsidiyen akıntısının üzerinde bulunur⁶⁷⁹. Dolayısıyla, en eski tabakalar ya bu tarihe çok yakındır ya da Alt Paleolitik dönemin orta ya da geç evresine aittir. Buna karşın, Dursunlu'nun G.Ö. 780-990 bin yıl arasında bir zaman dilimine ait olduğu kesindir. Ayrıca, faunal korelasyon en azından G.Ö. 900 bin yıla kadar inmektedir. Kaletepe Deresi 3 yerleşiminde ise kısmi bir mutlak tarihlendirme mevcuttur. Yani riyoit ana kayanın üzerinde başlayan ve Orta Paleolitik tabakalara kadar katlaşım gösteren seviyelerin yaşlandırma sonuçları yoktur⁶⁸⁰. Şuanda bu tarihleri tahmin etmek çok mümkün görünmemektedir. Balkan-Atlı, riyoit ana kaya tarihini dikkate alarak buradaki en erken yerleşimin G.Ö. 500-600 ya da daha eski tarihli olduğunu bildirmektedir⁶⁸¹. Balkan-Atlı'nın bu yorumu doğrultusunda, Kaletepe yerleşiminin Şehremuz Tepe'nin üzerinde yer alması akla yatkın görünmektedir. Bir başka düşünce olarak Kaletepe'nin G.Ö. 600 ya da daha erken bir tarih içerdiği düşünüldüğünde, Şehremuz Tepe ya da G.Ö. 900 bin yıl kadar geriye giden Dursunlu ile eş zamanlı tarihler içermesi de mümkün olabilir. Ancak, Kaletepe Deresi 3'ün Dursunlu yerleşiminden daha eskiye tarihlendirilmesi en azından yontmataş alet tipolojisi açısından mantıklı bir yaklaşım değildir düşüncesindeyiz.

Kaletepe Deresi 3 yerleşiminin üzerinde mutlak tarihlendirme sonuçları yakın bir zamanda yayına sunulacak olan Karain Mağarası E gözünün Alt Paleolitik dönem tabakaları yer almalıdır. Karain Mağarası E gözünün Alt Paleolitik dönemiyle ilgili esasen ilk bilgiler, Kökten tarafından aktarılmaktadır. 1947, 1949 ve 1953 yıllarında birkaç tane iki yüzeyli alet elde eden Kökten'in⁶⁸² bulunduğu aletlerin stratigrafik

⁶⁷⁸ Balkan-Atlı ve diğ., 2007:131; Balkan-Atlı ve diğ., 2008:55

⁶⁷⁹ Slimak ve Dinçer, 2007:34

⁶⁸⁰ Balkan-Atlı ve diğ., 2008:56

⁶⁸¹ Balkan-Atlı ve diğ., 2006:387

⁶⁸² Kökten, 1949:822; Kökten, 1955:272,278

konumları günümüzde tam olarak belirlenememiştir. İkinci dönem kazıları kapsamında Karain Mağarası E gözünde V. jeolojik üniteden başlayan tabakalar Alt Paleolitik döneme atfedilmiştir. Daha sonra, 1990'lı yılların sonunda traverten tabakalarının buzul-arası dönemler ile ilişkilendirilmesi sonucu V. jeolojik ünite G.Ö. 367-440 bin yılları arasına tarihlendirilmiştir⁶⁸³. Bu ünite 2007 yılına kadar sadece *Clactonien* ve *Tayacien* endüstri özellikleri gösteren bir ünite olarak düşünülmekteydi. Ancak, 2007 yılında tespit edilen *Acheuléen* karakterli iki yüzeyli aletin varlığı Karain Alt Paleolitik döneme ait tabakaların G.Ö. 400 bin yıldan daha eski bir tarihe yerleştirilmesine olanak sağlamıştır. 2011 yılı kazı sezonunda ise kemik üzerine yapılmış bir dişlemeli aletin G.Ö. 500-600 bin yıllarına kadar geriye gidebileceği aktarılan bilgiler arasındadır⁶⁸⁴. Karain Mağarası'nın Alt Paleolitik dönem tabakalarına ilişkin kesin bir tarihi olmamasına karşın, genel olarak ön plana çıkan tarih G.Ö. 500 bin yıldır. Karain Mağarası'nın tipolojik olarak yapılan bu tarihine karşıt bir görüş bulunmamaktadır.

Karain Mağarası E gözü Alt Paleolitik tabakalarının üzerinde mutlak tarihlendirmeye sahip olan Yarımburgaz Mağarası Alt Paleolitik dönem tabakaları yer almalıdır. Burada tespit edilen en erken tabakalar, ESR yöntemi ile G.Ö. 390±60 ve 270±40 tarihini vermektedir. Yarımburgaz Mağarası'nda da Kaletepe Deresi 3 yerleşimindeki gibi belirli aletler için farklı hammaddeler tercih edilmiştir. Örneğin; kuvarsit tüm buluntu topluluğunun %14'ünü karşılamasına karşın, satır ve satır kıyıcıları oluşturan çekirdek aletlerin %75'i kuvarsitten üretilmiştir. Kuvars ve çakmaktaşı ise yongaların yapımında kullanılmıştır. Yongalar sayısal olarak üstünlük gösterir. Çekirdek aletler yongalara göre oldukça az yüzdelerle temsil edilmiştir. Buluntu topluluğu içinde en dikkat çeken husus, düzeltili yongaların bol miktarda olmasıdır. Yonga boyutları oldukça küçüktür. Yontmataş artık sayısının az olması farklı düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Aletler ya mağara içine hazır bir biçimde getiriliyorlardı ya da yontmataş ustaları gereksiz detaylarla uğraşmaksızın, sadece hedef alete yönelik bir amaç izlemişlerdi. Tüm araştırmalar sonunda; yerleşimde iki yüzeyli alet üretimi ve *levallois* teknik görülmemektedir. Buluntu topluluğu; satır/kıyıcı türünden aletler ve dişlemeli, keskin kenarlı yongalardan

⁶⁸³ Otte ve diğ., 1999:77-79

⁶⁸⁴ Yalçınkaya ve diğ., 2013:6

oluşmaktadır. Bu özellikler Yarımburgaz Mağarası'nın Anadolu Alt Paleolitik döneminden farklı olduğunu gösteren kriterler olmuştur⁶⁸⁵.

Yapay kronoloji düzeninde Yarımburgaz Mağarası'nın üzerinde Karain Mağarası E gözü Orta Paleolitik *Charentien* dönem tabakaları yer almalıdır. Buzul-arası dönemlere göre yapılan tahmini yaşlandırmalara göre G.Ö. 297-347 bin yıl geriye gittiği düşünülmektedir. Karain Mağarası E gözü kompleks (ya da yontmataş buluntu toplulukları) B, C, D ve E *Proto-Charentien*, *Charentien* endüstrilerle temsil edilmişlerdir. Buluntu topluluğu içerisinde, kalın taşımnlıklardan üretilen dişlemeliler, çontuklular ve kenar kazıyıcılar yer almaktadır. Bazı tipolojik özellikler *Acheulio-Yabrudian* kültürle yakınlık göstermektedir⁶⁸⁶. Bu endüstri Levant *Moustérien* kültürlerinden bariz bir farklılık içerisinde⁶⁸⁷.

Karain Mağarası *Charentien* tabakaların üzerinde yer alması gereken alan, Kaletepe Deresi 3 yerleşiminin Orta Paleolitik tabakalarıdır. Yerleşimdeki ilk 4 tabaka Orta Paleolitik dönem tabakalarını içermektedir. Kaletepe'nin Alt Paleolitik döneminde bahsettiğimiz gibi bu yerleşimdeki tarihlendirmenin maksimum ve minimum yaşları bilinmektedir. Ancak, en azından Orta Paleolitik dönem, Alt Paleolitik döneme nazaran daha az karmaşık bir görünüm sergilemektedir. İlk iki tabaka (I ve I') yaşlandırmaya yardımcı olan tefra katmanlarının üzerinde bulundukları için G.Ö. 160 bin yıldan daha yeni bir tarih içerirler. II ve II'. tabakalar ise tefra katmanlarının altında bulundukları için G.Ö. 160 bin yıldan daha eski bir tarihi kapsamaktadırlar. Hatta söz konusu tabakaların G.Ö. 200 bin yıl kadar geriye gittiği aktarılmıştır⁶⁸⁸. I ve I'. tabakalardaki yontmataş aletler sayıca az ve tanımlanması oldukça zor olan parçalardır. Yerleşimin en zengin tabakası II. tabakadır. Farklı *levallois* üretim teknikleri görülen tabakadan düzeltili aletler *Moustérien* kazıyıcı ve uçlar elde edilmiştir⁶⁸⁹.

Kaletepe Deresi 3 Orta Paleolitik tabakalar üzerinde Karain Mağarası E gözü *Karain tip Moustérien* kültür tabakaları yer almalıdır. Esasen hem B hem de E

⁶⁸⁵ Arsebük, 1998:13-14

⁶⁸⁶ Otte ve diğ., 1995a:291-292

⁶⁸⁷ Yalçınkaya ve Özçelik, 2012:5

⁶⁸⁸ Balkan-Atlı ve diğ., 2008:60

⁶⁸⁹ Slimak ve diğ., 2008:104

gözünde Orta Paleolitik dönem tabakaları tespit edilmiştir. Ancak, bunlardan sadece E gözü mutlak tarihlendirme yöntemleri ile desteklenmiştir. Söz konusu tabakalar içinde görülen en erken tarih 160.8 ± 8.7 olarak karşımıza çıkar. G.Ö. 60 bin yıla kadar düzenli giden tarihler elde edilmiştir. Buzularası dönemlerle karşılaştırma yapılarak elde edilen kronolojik tahminlere göre *Karain tip Moustéren* seviyelerin G.Ö. 200 bin yıl kadar geriye gidebileceği belirtilmektedir⁶⁹⁰. Karain Mağarası E gözü kompleks (ya da yontmataş buluntu toplulukları) F, G, H ve I *Karain tip Moustérien (Zagros tip Moustérien)* endüstrilerle temsil edilmektedir. *Moustérien*, *lineal* ve *récurrent levallois* yongalama, düzeltili alet sayısının bol miktarda görülmesi gibi özellikler Zagros bulguları ile ortak unsurlardır. Kenar kazıyıcı ve uçlar yoğunluktadır. Çontuklu, dişlemeli, taş delgi ve diskler yontmataş buluntu topluluğunu oluşturan diğer öğelerdir. Endüstri içinde bulunan yaprak biçimli parçanın Balkanlarla olan ilişkileri yansıttığı bildirilmektedir. Yongalama teknikleri Zagros ile yakınlık gösterirken, Levant ile olan bağlantılar net değildir⁶⁹¹.

Kaletepe Deresi 3 ve Karain Mağarası E gözü Orta Paleolitik tabakalar dışında sıralayacağımız yerleşimlerin tamamının tarihlendirme sonuçları bulunmamaktadır. Karain E gözü Orta Paleolitik yerleşimi üzerinde veya aynı sırada yer alması gereken yerleşim Karain Mağarası B gözü Orta Paleolitik dönem tabakalarıdır. Tabakalarla ilgili herhangi bir tarihlendirme çalışması bulunmasa da Karain Mağarası E gözü ile yapılan karşılaştırmalı sedimantolojik analizler, B gözünün mevcut haliyle depolanma zamanının en erken G.Ö. 200 bin, en geç 160 bin yıl öncesinde başladığını göstermektedir⁶⁹². Bunun yanı sıra, yontmataş endüstri verileri de E gözü Orta Paleolitik tabakalarla oldukça benzer özellikler göstermektedir⁶⁹³. Hem sedimantoloji hem de yontmataş endüstri özellikleri açısından bakıldığında, Karain B ve E gözü Orta Paleolitik dönem tabakalarının çağdaş bir tarih içermesi olasıdır. Bu durumda söz konusu iki yerleşimi aynı sıraya yerleştirmek de mümkündür.

⁶⁹⁰ Otte ve diğ., 1999:77

⁶⁹¹ Yalçınkaya ve Özçelik, 2012:4; Otte ve diğ., 1995a:296-297

⁶⁹² Yaman, 2013:221-222

⁶⁹³ Kartal.G, 2012:99

Karain Mağarası B gözü Orta Paleolitik tabakaları üzerinde yer alacak 5 yerleşim yeri de Hatay ilinde bulunmaktadır. Tıkalı, Kanal, Merdivenli, Üçağızlı II ve İkiğazlı Mağaraları'nın mutlak tarihlendirme sonucu yoktur. Ancak, genel olarak yayınlarda araştırmacılar bu yerleşimleri değerlendirirken, yontmataş malzemenin karakteristik özelliklerinin benzerliğinden dolayı, Levant Bölgesi'nin Orta Paleolitik dönem kronolojisini dikkate almışlardır. Örneğin; Merdivenli Mağarası'nın incelenen yontmataş endüstrisinin Levant'ın II. ve III. evresini yansıtan yontmataş endüstrisi ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, Levant'ın II. evresinin karakteristik özellikleri olan dairesel çekirdekler, *levallois* yongalar ve *pseudo-levallois* uçlar Merdivenli Mağarası'nda yakın oranlarda görülebilmektedir. Buna karşın, *recurrent levallois* çekirdek ve dilgi endisinin yüksek oranlarda görüldüğü Levant'ın I. evresinden farklılık gösterdiği belirtilmektedir⁶⁹⁴. Üçağızlı II Mağarası için, *levallois* aletlerin ve düzeltisiz aletlerin bol miktarda bulunması, düzeltili aletlerin azlığı ile *levallois* ve *Moustérien* uçların görülmesi gibi özelliklerden ötürü Levant *Moustérien* toplulukları içerisinde yer alması gerektiği⁶⁹⁵, bir başka yayında ise, Levant *Moustérien*'inin C evresini yansıttığı bildirilmektedir⁶⁹⁶. Aynı şekilde İkiğazlı Mağarası, Levant Paleolitik kültürleri içerisine dâhil edilmiştir. Yerleşimde tespit edilen yonga endüstrisinin yüksek oranı ve mağaranın teknolojik yapısının, Tabun B ve C evreleriyle ilişkili olduğundan söz edilmiştir⁶⁹⁷. Yalçinkaya ise; Tıkalı, Kanal ve Merdivenli Mağaraları'nın yontmataş endüstrileri içerisinde yer alan *Moustérien* buluntu topluluklarının; düzeltili parçaların azlığı, *levallois* uçların çok sayıda görülmesi, çekirdek ve taşımaklıkların boyutları ve Orta Paleolitik dönemin arkaik bir evresini yansıtan *Charentien* özelliklerin bulunmaması gibi sebeplerden ötürü Karain *Moustérien* endüstrilerden ayrıldığını belirtmektedir⁶⁹⁸. Kuhn, bu durumun coğrafik konum düşünüldüğünde çok da şaşırtıcı olmadığını, Hatay ilindeki bu mağaraların Karain ya da doğu Avrupa *Moustérien*'inden daha çok Levant Bölgesinin Orta Paleolitik döneme yaklaştığını dile getirmiştir⁶⁹⁹. 2002 yılından itibaren Hatay bölgesinde yüzey araştırmaları yapan

⁶⁹⁴ Baykara ve Güleç, 2012:61

⁶⁹⁵ Baykara ve Güleç, 2012:61

⁶⁹⁶ Baykara, 2014:187

⁶⁹⁷ Baykara ve Güleç, 2012:63

⁶⁹⁸ Kuhn, 2002:203; Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:3

⁶⁹⁹ Kuhn, 2002:203

Güleç ise, bölgenin direkt olarak Levant bölgesi kültürlerinin tesirinde olduğunu ve güneyden gelen insan toplulukları ile Paleolitik kültürlerin şekillendiğini bildirmektedir⁷⁰⁰. Eski yayınlarda Şenyürek, Tıkalı Mağara için, yontmataş aletlerin Avrupa, Yakındoğu ve kuzey Afrika'dan bilinen örneklerle benzerliğinin yanı sıra, mağaranın *levallois* endis hesaplamaları göz önünde bulundurularak Avrupa'nın Le Ferrassie alet tipleriyle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bostancı ise, Kanal Mağarası'nın Orta Paleolitik dönem tabakaları için Merdivenli Mağara ile ilişkili olduğuna değinmiştir⁷⁰¹. Yakın dönem yayınlarında Tıkalı ve Kanal Mağaraları ile ilgili Yalçinkaya ve Kuhn'un yukarıda bahsettiğimiz karşılaştırmaları dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Hatay bölgesinde çalışmalar yapan Güleç ve ekibi 2012 yılında yayınladıkları "*Anadolu Orta Paleolitik dönem taş alet kültürleri*" adı altındaki makale de Tıkalı Mağara için eski araştırmalarda Şenyürek tarafından yapılan karşılaştırmaları dikkate almışlardır⁷⁰². Bunların dışında yayında Kanal Mağarası Orta Paleolitik dönem tabakaları ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Buna karşın, aynı ekip tarafından gerçekleştirilen eski araştırmalarda saptanan yontmataş malzemelerin yeniden çalışılması ve yeni çalışmalarla keşfedilen Orta Paleolitik yerleşimlerle ilgili yapılan karşılaştırmalarda çoğunlukla Levant Bölgesi merkez alınmıştır. Bu durumda, Yalçinkaya ve Kuhn'un söz konusu mağaraların daha çok Levant Bölgesi ile benzerlik göstermesi ile ilgili yorumlarını dikkate almak daha doğru görünmektedir. Nitekim, Tıkalı ve Kanal mağaraları Levant Bölgesi ile karşılaştırılan mağaralara konum olarak çok yakındır. Eski araştırmacıların kendi dönemlerinde yaptığı karşılaştırmaları bir kenara koyarsak, bu mağaraları Levant Bölgesi ile kıyaslamak daha olası görünmektedir.

Sonuç olarak, Hatay Bölgesinde tarihlendirmesi olmayan yerleşimleri Levant Bölgesi *Moustérien* toplulukları ile değerlendirmek daha doğru bir yaklaşımdır. Levant Bölgesi'nin *Moustérien* kültürleri Tabun Mağarası'nın stratigrafisine göre şekillenmiştir. Bu alandaki incelemeler göz önünde bulundurularak kültürel sınıflama ile ilgili geçmişten günümüze birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, Garrod

⁷⁰⁰ Güleç ve diğ., 2014:92

⁷⁰¹ Bostancı, 1967:37

⁷⁰² Baykara ve Güleç, 2012:60

(1937), Jelinek (1973), Copeland (1975), Meignen ve Bar Yosef (1992-1995) gibi araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tekno-tipolojik çalışmalar ve tabakaların ayrıntılı analizleri sonucu Levanten *Moustérien* tip kültür kompleksleri; Tabun D, Tabun C ve Tabun B endüstrileri olarak adlandırılmıştır⁷⁰³. Bunlardan Tabun D; G.Ö. 180-260 bin (Oksijen İzotop Evresi 7-8), Tabun C; G.Ö. 170-92 bin (Oksijen İzotop Evresi 5), Tabun B ise G.Ö. 70/60-45 bin arasında yer almaktadır⁷⁰⁴. Hatay Bölgesi'nde bulunan mağaralar, yayınlardan anlaşıldığı kadarıyla genel olarak Tabun C ve B endüstrileri ile yakınlık göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu mağaraları, G.Ö. 170-45 bin yılı gösteren tarih aralığına yerleştirmek mümkündür fakat tarih aralığı oldukça geniş olduğu için kesin bir yargıda bulunmak doğru değildir. Bu yüzden, bu mağaraların tümünü Karain Mağarası E ve B gözü Orta Paleolitik tabakaları üzerine yerleştirmemiz gerekir. Ancak, yaptığımız karşılaştırmaya göre, Hatay'da yer alan bu mağaralar tarih olarak Karain E ve B *Karain tip Moustérien* evreyle neredeyse çağdaş tarihler vermektedir.

Yukarıda anlatılan yerleşimler dışında yontmataş endüstrisi hakkında çok fazla bilgi edinemediğimiz ancak yayınlardan anlaşıldığı kadarıyla Orta Paleolitik dönemi temsil eden Kurbanaga Mağarası'ndan söz edebiliriz. Türkiye'de stratigrafik konumda Orta Paleolitik döneme ait kültür belgelerinin genel olarak Akdeniz Bölgesi'nde yoğunlaşması ve söz konusu mağaranın, günümüzde hiçbir sistemli Paleolitik kazının bulunmadığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alması gibi durumlar bizimde bu mağara ile yorumda bulunmamızı engellemektedir. Sonuç olarak, Kurbanaga Mağarası'nın da eski araştırmalarda kazılmış bir alan olduğunu ve Orta Paleolitik döneme yerleştirildiğini öğrenmekteyiz. Dolayısıyla, yapay kronoloji düzeninde Orta Paleolitik dönemin en sonuna yerleştirmeyi tercih ettik.

Yapay kronolojide Kurbanaga Mağarası üzerinde mutlak tarihlendirme sonucuna sahip Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik dönem başlangıç tabakaları (F, G, H, I) yer almalıdır. Radyokarbon yöntemiyle yapılan tarihlendirme sonucu mağaranın en erken tarihlerini veren tabakaların, G.Ö. 40.200 ile I tabakası ve G.Ö. 41.400 ile H

⁷⁰³ Goren-Inbar ve Belfer-Cohen, 1998:209

⁷⁰⁴ Bar Yosef ve Meignen, 2001:273-275

tabakası olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra, G.Ö. 39.700, 39.400 ve 39.200 gibi birbirine yakın tarih sonuçları da elde edilmiştir. Yontmataş endüstri öğelerinin hem Orta hem de Üst Paleolitik alet karakteristiklerini içermesi nedeniyle, çoğu zaman bu endüstrilerin elde edildiği tabakalar, geçiş endüstrisi anlamını karşılayan “*Initial Upper Paleolithic*” olarak adlandırılmıştır. Ancak, bu terim genel olarak Yakındoğu’daki Orta-Üst Paleolitik geçiş aşamaları için kullanılan bir tanımlama olmuştur. Üçağızlı Mağarası ise, konum olarak Levant kültür bölgesi içinde yer almaktadır. Dolayısıyla, bu yerleşim de bahsi geçen geçiş endüstrilerinin kuzey bölümünü temsil eden bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁰⁵. Üçağızlı Mağarası’nda kazı çalışmalarını yürüten ekip, bu tabakalara ithafen “Initial” teriminin Türkçe karşılığı olan “Öncül” kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Yontmataş endüstri, *levallois* ve tek-çift kutuplu protoprizmatik çekirdekler ve dilgi üretimi ile karakterizedir. Ön kazıyıcılar, düzeltili dilgi ve uçlar yüksek oranlardadır. Düzeltili dilgi ve taş kalemler geç tabakalara göre daha az görülürler. *Moustérien* ve *levallois* uçlar bol miktardadır. Levant Bölgesi Orta-Üst Paleolitik geçiş döneminin belirleyici aleti *Chamfered* parçalar ön plana çıkmaktadır. Mağaranın teknik ve tipolojik özelliklerinin, söz konusu endüstrinin temel yerleşimi olan Ksar Akil mağarası ile birebir uyduğu gözlemlenmektedir. Üst Paleolitik başlangıç dönemine ait yontmataş endüstri içerisindeki *levallois* teknoloji ile Hatay Orta Paleolitik dönem yerleşimlerindeki teknolojinin farklı olduğu vurgulanmıştır⁷⁰⁶.

Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik başlangıç tabakaları üzerinde, yine bir Orta-Üst Paleolitik dönem geçiş evresini yansıtan Karain Mağarası B gözü P.III jeolojik ünitesi yer almalıdır. G.Ö. 39.630 tarihi veren bu ünite, tarih olarak Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik dönem başlangıcı tabakaları ile çağdaş bir görünüm içerisindedir. Fakat, yontmataş endüstri özellikleri açısından birbirlerinden oldukça farklıdır. P.III jeolojik ünitesinde, hem Orta Paleolitik hem de Üst Paleolitik tipte aletler tespit edilmiştir. Buna karşın, yerleşimdeki Üst Paleolitik alet taşımalarının kesinlikle Orta Paleolitik teknolojiyle üretilmediği anlaşılmıştır. Bir diğer farklılık, süslenme objelerinde görülmektedir. Üçağızlı Mağarası’nda bol miktarda görülen süslenme objelerine az sayıda kemik aletin eşlik ettiği ve bu durumun Karain

⁷⁰⁵ Baykara ve Güleç, 2014:43

⁷⁰⁶ Baykara ve Güleç, 2014:53-54

Mağarası için geçerli olmadığı belirtilmektedir. Karain Mağarası B gözü Orta-Üst Paleolitik geçişinin görüldüğü tabakada, kenar kazıyıcı, uç, çontuklu ve dişlemeli alet ve düzeltili yongalardan oluşan Orta Paleolitik alet formlarının yanında az sayıda ön kazıyıcı, taş delgi, taş kalem, düzeltili dilgi, düzeltili tepeli dilgi gibi Üst Paleolitik döneme özgü aletler görülmektedir. Karain Mağarası geçiş evresi endüstrileri içinde Orta Paleolitik döneme ait alet formları, Üst Paleolitik dönem aletlerine göre sayıca fazladır. Bu özellikleriyle, Karain Mağarası'nın Levant gelenekli geçiş endüstrilerinden belirgin bir şekilde ayrıldığı bildirilmektedir⁷⁰⁷. Anadolu'da yer alan Orta-Üst Paleolitik geçiş endüstrileri ile ilgili, bu evreyi tek bir kalıba yerleştirerek değerlendirmenin yukarıda değindiğimiz veriler ışığında geçerli olmadığı görüşü bulunmaktadır⁷⁰⁸.

Karain Mağarası P.III geçiş endüstrisi tabakaları üzerinde, tarihlendirme sonucu bulunmayan Kanal ve Merdivenli Mağarası Üst Paleolitik dönem tabakalarını yer almalıdır. Kanal Mağarası eski dönem araştırmalarında, *Aurignacien* kültüre bağlanırken, günümüzdeki terminolojiye göre Üst Paleolitik başlangıç evresi içinde değerlendirilmektedir. Eski dönem araştırmalarında, günümüzde Üst Paleolitik dönem başlangıcı olarak bilinen evre *Emiran* endüstri olarak tanımlanmaktaydı⁷⁰⁹. Şenyürek ve Bostancı, *levallois* dilgiler ve *Emireh* uçlarla karakterize olan bu endüstriyi dikkate almışlar ancak Kanal Mağarası Üst Paleolitik tabakalar içinde *Emireh* uçların görülmemesi nedeniyle *Emiran* endüstrinin yerleşimde tespit edilemediğini aktarmışlardır. Buna karşın Kuhn, yakın zamanda yapılan çalışmalar doğrultusunda *Emireh* uçlarının aslında çok geniş bir coğrafik alana yayılmadığını işaret etmektedir. Bunun yanı sıra, teknolojik olarak Kanal Mağarası yontmataş endüstrisini Levant Bölgesi'nin daha güneyinde bulunan Üst Paleolitik dönem başlangıcı buluntularına benzetmektedir⁷¹⁰. Kanal Mağarası Üçağızlı Mağarası gibi başlangıç evresi endüstrisini yansıtan bir yerleşim olarak görüldüğüne göre, bu iki yerleşimi aynı tarih aralıklarına yerleştirebilme ya da Üçağızlı Mağarası'ndan erken tarihler içermeye olanağını da karşımıza çıkarmaktadır. Söz konusu geçiş endüstrisinin Levant Bölgesi'ndeki en erken tarihini temsil eden yerleşim, G.Ö. 47.000 ile Bocker

⁷⁰⁷ Kartal.G, 2012:98

⁷⁰⁸ Mustafaoğlu, 2010:336

⁷⁰⁹ Gilead, 1991:107

⁷¹⁰ Kuhn ve diğ., 1999:511

Tachtit 1. tabakasıdır⁷¹¹. En basit mantıkla Kanal Mağarası'nın Üçağzılı Mağarası'ndan daha erken bir tarih içerdiğini varsaydığımızda, G.Ö. 47.000'den daha erkene tarihlenme olasılığı azalmaktadır. Ancak, Üçağzılı Mağarası'nın kesin tarih içermesi Üçağzılı Mağarası'nın kronolojik düzende öncelikli olmasını sağlamıştır. Kanal Mağarası Üst Paleolitik dönem yontmataş endüstrisine dilgi endüstrisi hâkimdir. Az sayıda düzeltisiz yonganın Merdivenli Mağara ile benzerlik gösterdiği bildirilmektedir. Çekirdekler genel anlamda dilgi çıkarımı için kullanılmıştır, yongalar ise çakıllardan üretilmiştir. Yontmataş buluntu topluluğu arasında taş kalemler mevcuttur. Yerleşimde az sayıda *levallois* yonga tespit edilmiştir. Yakınoğu'da yer alan mağaralardaki *Aurignacien* kültürle yakınlık görüldüğü ifade edilmiştir⁷¹². Merdivenli Mağarası'nın yontmataş endüstrisi Kanal Mağarası örneğinde olduğu gibi, eski dönem araştırmalarında, *Aurignacien* kültüre bağlanmıştır. Kuhn, Merdivenli Mağarası'nın ince bir Üst Paleolitik dönem katlaşımı vermesine rağmen genel olarak sadece Orta Paleolitik döneme ait bir yerleşim olarak gibi görüldüğünü dile getirmektedir⁷¹³. *Aurignacien* kültür tabakaları, dilgiler, kazıyıcılar ve taş kalemler gibi Üst Paleolitik karakterli aletleri içermektedir⁷¹⁴. Özellikle III. kültür tabakasında kenar kazıyıcı ve uçların azalmakta olduğu ve bu aletlerin yerini ön kazıyıcı ve taş kalemlerin aldığı anlaşılmaktadır⁷¹⁵.

Minzoni-Déroche ise, Kanal Mağarası yontmataş aletleri üzerindeki analizleri sonucunda Kanal ve Merdivenli Mağarası Üst Paleolitik dönem endüstrileri arasında tipolojik olarak benzerlikler görüldüğünü bildirmektedir⁷¹⁶. Elimizdeki bilgiler doğrultusunda, Merdivenli ile Kanal Mağarası Üst Paleolitik dönem tabakalarını içeren yontmataş alet topluluğu açısından bağlantılı bir görünüm sergilemektedir. Ayrıca, bu iki mağara birbiriyle çağdaş tarihler de içerebilir fakat her ikisinin de kesin bir tarihi yoktur. Sadece dilgi endüstrinin yanı sıra, az da olsa Orta Paleolitik dönemi anımsatan alet tipleri dolayısıyla bu iki mağarayı geçiş endüstrileri tabakalarının üzerine yerleştirmeyi tercih ettik.

⁷¹¹ Gilead, 1991:118; Kuhn ve Zwyns, 2014 (Tablo.2)

⁷¹² Bostancı, 1967a:33-37

⁷¹³ Kuhn ve diğ., 1999:510

⁷¹⁴ Şenyürek ve Bostancı, 1958a:150-151

⁷¹⁵ Şenyürek ve Bostancı, 1958b:178-180

⁷¹⁶ Minzoni-Deroche, 1993:149

Yapay kronoloji düzeninde Kanal ve Merdivenli Üst Paleolitik tabakaları üzerinde Üçağzlı Mağarası Üst Paleolitik başlangıç ve *Ahmarian* dönem geçiş evresini yansıtan tabakaları yerleştirmemiz mümkündür. Üçağzlı Mağarası C, E, C/D tabakaları bu evreyi temsil etmektedir. Esasen bu tabakaların yontmataş alet endüstrisi *Ahmarian* döneme oldukça yakındır ve bazen *Ahmarian* endüstrisi içinde değerlendirilmektedir. Ancak, yinede küçük bazı farklılıklar nedeniyle geçiş endüstrisi olarak adlandırılmaktadır. Bu kültürü temsil eden E tabakasından alınan iki mutlak tarihlendirme sonucu bulunmaktadır. Bunlar, G.Ö. 37.870±920 ve 36.560±790 şeklindedir. Yontmataş buluntu topluluğuna dilgi endüstrisi egemendir. Bu evrede tek kutuplu çekirdekler daha fazla tercih edilmiştir. Alet topukları *Ahmarian* döneme göre daha kalın ve geniştir. Yüzcüklü ve düz topuklar bol miktardadır. Üçağzlı Mağarası Üst Paleolitik dönem başlangıç evresinden farklı olarak görülen özellik ise, prizmatik ya da prizmatik bir biçim göstermeyen çekirdeklere doğrudan veya dolaylı vurma tekniklerinin uygulanmasıdır. Bazıları *levallois* yongalar üzerine yapılan ön kazıyıcılar aletler içinde ilk sıradadır. Bu evreye ait az sayıda kemik alet buluntular arasındadır⁷¹⁷.

Üçağzlı Mağarası Üst Paleolitik başlangıç ve *Ahmarian* geçiş evresi tabakalarının üzerine, daha öncede değindiğimiz üzere yontmataş endüstrileri birbirine neredeyse tam olarak uyuşan Üçağzlı Mağarası *Ahmarian* dönem tabakaları yerleştirilebilir. B, B1-B3 ve C tabakalarını kapsayan bu tabakalardan alınan tarihlendirme sonuçları doğrultusunda, G.Ö. 34 bin yıl ile 29 bin yıl arasına yerleştirilmektedir. *Ahmarian* dönem tabakaları Levant Bölgesi'nde yer alan *Ahmarian* dönem tabakaları içeren yerleşimlerle (Kebara Mağarası Ünite IV-III, Ksar Akil XX-XIV tabakaları, Boker A, Tor Sadağ) aynı geleneği yansıtır ve bu mağaralarla birlikte anılır⁷¹⁸. Üst Paleolitik dönem başlangıç tabakalarında, *levallois* dilgi çekirdeklerinden üretilen dilgi ve dilgicikler ile tanımlarken, *Ahmarian* dönemde bu gelişim, *levallois* olmayan dilgi endüstrisine doğru bir değişikliğe uğramıştır. Bu süreçlerin en iyi takip edildiği mağaralardan biri Üçağzlı Mağarası olmuştur⁷¹⁹. Yontmataş buluntu topluluğu, prizmatik dilgi çekirdekleri, dilgi üzerine

⁷¹⁷ Güleç ve diğ., 2012:212-213

⁷¹⁸ Meignen, 2012:18

⁷¹⁹ Güleç ve Baykara, 2014:154

yapılmış taş aletler ile doğrudan ve dolaylı vurma tekniklerinin bir arada görülmesi ile tanımlanmışlardır. Üçağızlı'da görülen yontmataş alet özelliklerinin *Aurignacien* kültür ile bir bağlantısının bulunmadığı belirtilmektedir⁷²⁰.

Üçağızlı Mağarası *Ahmarian* dönem tabakalar üzerinde Karain Mağarası B gözü Üst Paleolitik dönem tabakalarını içeren P.II jeolojik ünitesi yer almalıdır. Bu üniteye en erken tarih, G.Ö. 31.280 olarak karşımıza çıkar. Diğer mutlak tarihlendirme sonuçları G.Ö. 28100 ve 22150±130 şeklindedir. Esasen Karain Mağarası B ile Üçağızlı Mağarası *Ahmarian* dönem tabakaları çağdaş tarihler içermektedir. Ancak, yine yontmataş alet topluluklarında farklı gelenekler göze çarpmaktadır. Karain Mağarası Üst Paleolitik dönem tabakalarında, dilgisel yongalama çok fazla görülmez. Küçük boyutlu yuvarımsı radyolarit çakıların, hammadde olarak kullanılması dilgicik üretimini de beraberinde getirmiştir. Dilgiciklerin bir kısmının iri omurgalı ön kazıyıcıların üretiminde kullanıldığı belirtilmektedir. Yontmataş alet buluntu topluluğu içinde omurgalı ön kazıyıcılar, kalın çıkmalı, çekirdek biçimli, rende formlu ve ince taşımaları üzerine yapılan ön kazıyıcılar bol miktardadır. Bunun dışında, dişlemeli, çontuklu, taş kalem ve *piece esquillée* gibi aletler bulunmaktadır. *Dufour* ve düzeltili dilgicikler mikrolit grubunu yansıtmaktadır⁷²¹. Karain Mağarası B gözü Üst Paleolitik dönem tabakaları, Avrupa'da *Aurignacien* kültürü ile yakınlık gösterir. Kafkasya ve Toros-Zagros bölgelerinde yer alan bazı endüstrilerle de ortak unsurları mevcuttur. Buna karşın, Üçağızlı Mağarası Levant Bölgesi ile güçlü ilişkiler göstermektedir⁷²². Sonuç olarak, mağaranın bu sıralamada yer alma nedeni tarihlendirme sonucundan ileri gelmektedir.

Karain Mağarası Üst Paleolitik tabakaları üzerinde, C¹⁴ sonucu 24.150 ± 240 olan Yarımburgaz Yukarı Mağara (8. tabaka) yerleşimi yer almalıdır. Yukarı Mağara 6. ve 7. seviyelerin Özdoğan kazıları zamanında Üst Paleolitik ya da Epi-paleolitik dönemi tanımladığı belirtilmektedir⁷²³. 2010 yılındaki Yarımburgaz Mağarası ile ilgili başka bir yayında, 8. tabakaya ait yukarıda değinilen mutlak tarihlendirme

⁷²⁰ Güleç ve Baykara, 2014:168

⁷²¹ Özçelik, 2001:59-101; Özçelik, 2015:128

⁷²² Özçelik, 2011b:600-601; Özçelik, 2015:130

⁷²³ Özdoğan, 1988:331

sonucu bulunmaktadır. Yontmataş endüstri içerisinde Üst Paleolitik döneme özgü alet formundan ziyade, bazı *levallois* yongalar ve kenar kazıyıcılar görülmektedir⁷²⁴.

Yarımburgaz Yukarı Mağara yerleşimi üzerinde, kazısı yapılmış ancak kesin bir tarihe sahip olmayan, eski araştırmalar kapsamındaki mağaralardan; Küllünün İni, Yağlak Mağarası, Karataş Kaya Sığınağı ve Kapalıin (?) yerleşimlerini sıralamak olasıdır. Her ne kadar sıralamada yanlış bir yerde bulunma olasılıkları yüksek olsa da, bu mağaraların varlığından söz etmemek doğru olmaz düşüncesindeyiz. Bu mağaralarla ilgili eski araştırmalarda yapılan yorumlar dışında, yontmataş alet toplulukları konusunda yeni bir çalışma ya da karşılaştırma bulunmamaktadır. Dolayısıyla, biz de bu yerleşimlerin kazısını yapan araştırmacıların sonuçlarını dikkate almak durumundayız. Bu sonuçlara göre, Küllünün İni ve Yağlak Mağarası Üst Paleolitik döneme, Karataş Kaya Sığınağı Geç Üst Paleolitik döneme atfedilmiştir. Buna karşın örneğin; Yağlak Mağarası için başlarda mikrolitik *Aurignacien* aletler tespit edildiği belirtilmektedir⁷²⁵. Daha sonra yine çakmaktaşıdan üretilen alet tiplerinin, zaman dilimi açısından Karain, Öküzini ve Direkli Mağarası ile benzerlik gösterdiği aktarılmıştır. Yontmataş buluntu topluluğu içinde, uzun uçlar, tek ya da çift yüzlü dilgi kazıyıcıların yanı sıra *Font Robert* ve *Gravette* tipi uçlardan bahsedilmektedir⁷²⁶. Karşılaştırma yapılan mağaralardan Öküzini ve Direkli günümüzde Epi-paleolitik döneme yerleştirilirken, Karain Mağarası'nın hem Epi-paleolitik hem de Üst Paleolitik dönem ile temsil edilmesi bu duruma bir açıklık getirilmesini engellemektedir. Küllünün İni yerleşiminde, sadece *Aurignacien* tipte uç ve kazıyıcılardan söz edilmektedir. Karataş Kaya Sığınağı için hangi özelliklere göre Geç Üst Paleolitik dönem tabiri kullanıldığı belli değildir. Bu yerleşimde yine *Aurignacien* tipte kazıyıcılar, kesiciler, tipik uçlu kazıyıcılar, taş delgi ve taş kalem gibi alet tipleri bulunmaktadır⁷²⁷. Kapalıin Mağarası Üst Paleolitik döneme yerleştirilmektedir ancak bu dönemi yansıtan alet tipleri hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur. Yontmataş alet endüstri ile ilgili daha çok Epi-paleolitik dönemin karakteristiği olan mikrokalemler; yarımay, üçgen ve geometrik mikrolitlerin

⁷²⁴ Arsebük, 2010:14

⁷²⁵ Kökten, 1960:47

⁷²⁶ Kökten, 1962a:40

⁷²⁷ Kökten, 1976:3; Harmankaya ve Tanındı, 1996

varlığından söz edilmiştir. Bu alan TAY kataloğuna göre, Üst Paleolitik yontmataş gelenekli Epi-paleolitik bir yerleşimdir⁷²⁸.

Bu yerleşimlerin tarihlendirme sonuçlarını bir kenara koyarsak, günümüzdeki kültür tanımlamaları ile uymayan birtakım unsurların bulunması yontmataş alet endüstrisi konusunda da şüpheli bir durum ortaya çıkarmaktadır. Ancak yine de, kronolojiye bir bütün olarak değil, dönemsel olarak bakıldığında en azından söz konusu dönemlerin hangi yerleşimlerle karşımıza çıktığı açıkça görülebilmektedir.

Yapay kronoloji sıralamasına göre bundan sonra bahsedeceğimiz alanlar, Epi-paleolitik dönem yerleşimleri ya da Epi-paleolitik dönem içinde değerlendirilebilecek olan yerleşimlere aittir. Üst Paleolitik dönemin hiçbir sıralama içine dahil edilemeyen yerleşimleri sonrasında, Karain Mağarası B gözü erken Epi-paleolitik dönem tabakaları, Öküzini I. arkeolojik ünite ve Üçağızlı Mağarası Epi-paleolitik tabakaları yer almaktadır.

Türkiye'deki en erken Epi-paleolitik dönem mutlak tarihlendirme sonuçları Karain Mağarası B gözünden gelmektedir. B gözündeki P.I.1, P.I.2 ve P.I.3 jeolojik üniteleri Epi-paleolitik döneme ait yontmataş endüstri öğeleri barındırmaktadır. En erken tarihlendirme sonuçları, P.I.3 seviyeleri için G.Ö. 20.600-19.100, P.I.2 seviyeleri G.Ö.20.500-19.900, P.I.1 seviyelerinde ise G.Ö. 17360-16.990 şeklindedir. Karain yontmataş alet buluntu topluluğu, makrolit ve mikrolitler şeklinde incelenmiştir. Makrolit grubu P.I.2 ve P.I.3'de mikrolitlere göre daha fazla bir yüzdeye sahiptirler. Ön kazıyıcılar tüm seviyelerde en fazla görülen makrolit alet tipidir. P.I.1'de geometrik olmayan sırtlı dilgiciklerin hâkim olduğu mikrolitler bu seviyede yoğundur. P.I.1 ve P.I.2'de doğrudan ve iki kutuplu yongalama mevcuttur. P.I.3 ise, iki kutuplu çekirdeklerle birlikte düzensiz, manüel bir şekilde üretilen şekilsiz ve yuvarımsı çekirdekler daha eski bir teknolojiyi yansıtmaktadır⁷²⁹.

Anadolu'nun Epi-paleolitik dönemi için en önemli merkezlerinden biri olan ve katlaşımı içeren tabakaların mutlak tarihlendirme sonuçları ile başarılı bir şekilde desteklendiği yerleşim, Antalya'da Karain Mağarasına oldukça yakın bir konumda bulunan Öküzini Mağarası'dır. Epi-paleolitik dönem ile ilgili herhangi bir arkeolojik

⁷²⁸ Harmankaya ve Tanındı, 1996

⁷²⁹ Özçelik, 2011a:219

alandaki Epi-paleolitik döneme ait olduğu düşünülen bir bulgu tespit edildiğinde karşılaştırma yapılacak ilk yerleşim yine Öküzini Mağarası olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Öküzini Mağarası, Epi-paleolitik dönemin başlangıcından geç aşamalara kadar kültürel gelişim gösteren bir mağaradır. Mutlak tarihlendirme yöntemleri ile tarihlendirilmiş tabakalar sayesinde, kesin tarihe sahip olmayan bir Epi-paleolitik merkez Öküzini tabakalarında görülen tipolojik gelişime göre belirli tarih aralıklarına yerleştirilebilmektedir. Dolayısıyla, Öküzini Mağarasını bir bütün olarak değil, mağarada tespit edilen arkeolojik ünitelere göre diğer yerleşimlerle karşılaştırma yoluna gideceğiz. Öküzini Mağarası I. arkeolojik ünite M.Ö. 17.500-14.500 tarihlerini vermektedir. Söz konusu ünitenin yontmataş alet buluntu topluluğuna sırtlı dilgicikler hâkimdir. Bunun yanı sıra *mikrogravet*ler, düzeltili dilgicikler, uzun çeşitkenar üçgenler, distal ve proksimal uçları eğik budanmış dilgicikler ve kısa çeşitkenar üçgenler görülmektedir. Az miktarda geometrik olmayan mikrolit mevcuttur⁷³⁰. Kartal, her iki mağarada aynı zaman dilimini yansıtan tabakaların geometrik olmayan mikrolitler tarafından domine edildiğini belirtmektedir. Mikrolitler arasında en fazla görülenler: sırtlı ve budanmış dilgicikler, mikrogravet uçlar ve uzun çeşitkenar üçgenler şeklindedir. Ön kazıyıcı, çontuklu ve dişlemeli aletler makrolit grubunu oluşturur. Genelde her iki mağarada hammadde olarak radyolaritin kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında, çekirdeklerde iki kutuplu prizmatik çekirdek tipleri mevcuttur⁷³¹. Hem tarih hem de yontmataş endüstri özellikleri Öküzini I. arkeolojik ünite ile Karain Mağarası B gözü Epi-paleolitik seviyelerinin çağdaş bir görünüm sergilediğini göstermektedir. Dolayısıyla bu iki yerleşimi aynı sıraya yerleştirmemiz mümkündür.

Yukarıdaki yerleşimlerle eşzamanlı tarihler içeren bir diğer alan, Üçağzılı Mağarası Epi-paleolitik dönem tabakalarıdır. Söz konusu tabakalardan *patella* türünden deniz kabuğuna yapılan yaşlandırma sonucu tarihi G.Ö. 17.530±140 olarak karşımıza çıkmaktadır. Yontmataş alet buluntu topluluğu içerisinde mikrolitler ve *mikrogravet* türü aletler görülmektedir. Kuhn, Üçağzılı Mağarası Epi-paleolitik döneminin Öküzini Mağarası ile oldukça benzer özellikler gösterdiğini dile

⁷³⁰ Kartal, 2009:147-149

⁷³¹ Kartal, 2011:173

getirmiştir⁷³². Hem tarih hem de yontmataş özelliklerin benzerliği bu tabakayı da aynı sıraya yerleştirmemize imkân sağlamaktadır.

Bu yerleşimlerin üzerinde sıralamada, Öküzini II ve III arkeolojik ünite, Karain Mağarası B gözü geç Epi-paleolitik tabakalar, Pınarbaşı B alanı Epi-paleolitik, Direkli Mağarası Epi-paleolitik tabakalar ve Körtik Tepe Epi-paleolitik tabakaları yer almaktadır. Öküzini II. ve III. arkeolojik ünite, M.Ö. 14.500-10.000 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Karain Mağarası B gözü M.Ö. 16.000-14.000 ve Pınarbaşı B alanı G.Ö. 13.427-12.897 tarihlerini vermektedir. Esasen Pınarbaşı B alanında - bulunan Mezar 13 ve 14'ün tarihleri G.Ö. 17-16.000 yıl gibi daha erken tarihler vermiştir⁷³³. Her ne kadar Epi-paleolitik dönem katlaşımının büyük bir kısmı bu mezarlardan sonra depolanmışsa da, mezarların tarihini dikkate aldığımızda Öküzini II. arkeolojik tabakanın başlangıç tarihi olan G.Ö. 14.500'ler ile çağdaş bir görünüm sergilemektedir. Öküzini II. arkeolojik üniteye egemen olan alet türü I. arkeolojik üniteye olduğu gibi yine sırtlı dilgiciklerdir. Düzeltili dilgicikler ve ucu almaşık düzeltili mikro uçlar da bol miktardadır. Ucu düzeltili dar mikro uçlar, yarımaylar, eğik budanmış sırtlı dilgicikler, uzun çeşitkenar ve ikizkenar üçgenler, kavisli sırtlı dilgicikler ve geometrik olmayan mikrolitler olarak görülmektedir⁷³⁴.

Öküzini III. arkeolojik üniteye egemen olan alet türü yarımay biçimli mikrolitlerdir. Bunun yanı sıra, ikizkenar üçgenler, trapezler, dar mikro uçlar, sırtlı dilgicikler, eğik budanmış dilgicikler, kısa çeşitkenar üçgenler ve düzeltili dilgicikler görülmektedir⁷³⁵. Karain geç Epi-paleolitik tabakaları M.Ö. 16.000-14.000 yılı içine alan bir tarih aralığında yer alır. Yontmataş alet buluntu topluluğu içinde, sırtlı dilgicikler, üçgenler ve uçlu sırtlı dilgicikler elde edilmiştir⁷³⁶. Pınarbaşı B alanı Epi-paleolitik yontmataş buluntu topluluğu içinde, mikrolitler büyük bir yüzdeyi oluşturmaktadır. En fazla görülen mikrolit tipi yarımaylardır. Yarımaylarda bazen her iki uça alması kütleştirme düzeltileri bulunmaktadır. Diğer yontmataş öğeleri, yer yer düzeltili yonga ve dilgicik parçalarından oluşmaktadır. Yapım artıkları ve

⁷³² Kuhn, 2002:207

⁷³³ Baird ve diğ., 2013:184

⁷³⁴ Kartal, 2009:150

⁷³⁵ Kartal, 2009:150

⁷³⁶ Albrecht ve diğ., 1988:137

ilksel çekirdeklerin eksikliği mikrolitlerin yerleşime bitmiş ve olasılıkla sapa takılmış biçimde getirildiklerini göstermektedir⁷³⁷.

Yapay kronoloji düzenindeki sıralamada yukarıda değindiğimiz yerleşim tabakalarından biri olan Öküzini Mağarası III. arkeolojik ünite ile çağdaş tarihler veren diğer bir yerleşim, mutlak tarihlendirme sonucu bulunan Direkli Mağarası'dır. Direkli Mağarası M.Ö. 10.730±42 ile 8915±149 tarih aralığı ile karşımıza çıkmaktadır. Öküzini Mağarası III. arkeolojik ünitenin M.Ö.13/12.000-10.000 yılları arasında olduğu bilinmektedir. Sonuçta, bu ünite de, Direkli Mağarası arasında çağdaş tarihler mevcuttur. Direkli Mağarası yontmataş alet buluntu topluluğu: sırtlı dilgicikler, yarımaylar, *dufour* dilgicikleri, ön kazıyıcılar, taş delgiler, uçlar ve düzeltili parçalardan oluşmaktadır. Alet grubuna hâkim olan parçalar yarımaya biçimindeki mikrolitlerdir. Bu aletlerin Levant Bölgesi'ndeki endüstrilerle yakın benzerlik gösterdiğine dikkat çekilmiştir. İkinci grup çok karakteristik olan sırtlı dilgicik ve ön kazıyıcılardır. Bu aletler, Öküzini Mağarası buluntularıyla örtüşmüştür⁷³⁸. Zagros ve yine Öküzini Mağarası'ndan bilinen, nadir bulunan trapez ve üçgen biçimindeki mikrolitler Direkli Mağarası'nda karşımıza çıkar⁷³⁹. Yarımayların oldukça bol miktarda görülmesinin belirgin bir biçimde erken *Natufian*'ı dönemin özelliği olduğunu, fakat mutlak tarihlendirme sonuçlarının geç *Natufian* dönemi işaret ettiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, geç *Natufian*'ın karakteristik özelliği içinde öğütme taşları ve taş baltalar bol miktardadır. Direkli bu tür bulgulardan yoksun görünmektedir⁷⁴⁰. Dolayısıyla, tarihlendirme sonuçları M.Ö. 10.730 tarihini vermiş olsa da yontmataş endüstri açısından bakıldığında, Direkli Mağarası'nın daha erken bir tarih içermesi gerekmektedir.

Değinilmesi gereken bir diğer önemli nokta, Öküzini Mağarası I. arkeolojik ünite sonu, daha çok II. arkeolojik ünite tarihleri içinde (M.Ö.14.500-13/12.000) Öküzini Mağarası'nda, tespit edilen bir dilgicik çekirdeğinden alınan obsidiyen parçanın Orta Anadolu-Nenezi Dağı kökenli olduğu analizlerle ortaya çıkarılmıştır⁷⁴¹. Bu tabakayla çağdaş olan Pınarbaşı B alanındaki obsidiyen örneklerle kaynak analizi henüz

⁷³⁷ Baird, 2007:291

⁷³⁸ Erek, 2009:328-329

⁷³⁹ Erek, 2011a; Arbuckle ve Erek, 2012:695; Erek, 2012:58

⁷⁴⁰ Erek, 2012:58-59

⁷⁴¹ Carter ve diğ., 2011:134

yapılmamış olsa da, parçaların görsel olarak yapılan karşılaştırmalarında Göllüdağ ya da Nenezi Dağı kökenli olmasının muhtemel olduğu bildirilmektedir⁷⁴². Direkli Mağarası'nda ise, Göllüdağ obsidiyenlerinin taşımılık ve üretim artıkları tespit edilmiştir⁷⁴³. Bu örneklerin varlığı bizlere yerleşimin yer aldığı bölgeler ile Orta Anadolu'daki obdisiyen kaynakları arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir.

Öküzini III. arkeolojik tabaka ve Direkli Mağarası ile çağdaş tarih aralığındaki son yerleşim kesin tarihlendirme sonucu bulunan Körtik Tepe yerleşiminin Epi-paleolitik tabakalarıdır. Söz konusu yerleşimde görülen en erken Epi-paleolitik tarihi M.Ö. 10.600-9850 (2 sigma) tarihi ile A104 açmasından gelmektedir. Yontmataş alet buluntu toplulukları 5 safhaya ayrılarak incelenmiştir. En erken safhalar M.Ö.10.170-9620 tarihlerini vermektedir. Bu safhanın yontmataş aletleri arasında trapez, yarım, üçgen biçimli geometrik mikrolitler, sırtlı dilgicik ve kavisli sırtlı uçlu dilgicik gibi geometrik olmayan çeşitler bulunur. Makro sınıfında kavisli sırtlı uç ve iri trapezler görülür. Omurgalı ön kazıyıcı ve burgu deliciler az sayıdadır⁷⁴⁴.

Bundan sonra bahsedeceğimiz tüm yerleşimlerde mutlak tarihlendirme sonuçları bulunmamaktadır. Hatta aralarından çoğu yerleşimin yontmataş endüstrisi ile ilgili doyurucu bilgiler mevcut değildir. Ancak, yinede araştırmacıların yontmataş endüstri ile aktardıkları bilgilere dayanarak en azından belirli tarih aralıkları içerisinde değerlendirmeye çalışacağız. Yontmataş endüstri ile ilgili yeterli bilgi edinemediğimiz yerleşimleri bu dönemin en sonuna yerleştirme yoluna gideceğiz.

Tarihlendirme sonucu olmayan yerleşimlerinden ilki, Tekeköy A Mağarası'dır. Bu yerleşimden ele geçen mikrolitler üç ayrı grupta değerlendirilmiştir. Birinci grubu mikrobürinler, ikinci grubu kazıyıcılar ve üçüncü grubu "tipsiz mikrolitler" olarak adlandırılmıştır⁷⁴⁵. Daha sonra bu aletlerle ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Kartal, Tekeköy A Mağarası için Anadolu'nun erken Epi-paleolitik dönemine ait olabileceğini aktarmıştır⁷⁴⁶. Epi-paleolitik dönem kronolojik düzen içinde, Öküzini I. arkeolojik ünite Anadolu'nun erken Epi-paleolitik tarihlerini vermektedir. Kartal'n

⁷⁴² Baird ve diğ., 2013:186

⁷⁴³ Erek, 2012:60

⁷⁴⁴ Kartal, 2012:483

⁷⁴⁵ Kansu, 1944:673-684

⁷⁴⁶ Kartal, 2009:87

yapmış olduğu bu yorum ve Öküzini Mağarası arkeolojik ünitelerine göre Tekeköy A Mağarası'nın M.Ö. 17.500-14.500 tarihleri arasında bulunması muhtemeldir. Ancak, Direkli Mağarası örneğinde olduğu gibi tarihlendirme ve yontmataş endüstri arasındaki uyumsuzluğu düşündüğümüzde, yontmataş endüstri ile ilgili daha ayrıntılı bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Öküzini Mağarası arkeolojik üniteleri ile bağlantılı olduğu düşünülen diğer yerleşimler Antalya'da yer alan Beldibi ve Belbaşı mağaralarıdır. Beldibi Mağarası'nın D1 seviyesinde *gravette* uçlar, mikro burin ve mikrolitler bulunmaktadır⁷⁴⁷. Belbaşı III. seviyede ise uzun-ince ve arkası dik işlenmiş uçlar, uzun-ince ve arkası dik işlenmiş ve uç kısmı meyilli kesilerek işlenmiş uçlar, burun kazıyıcılar, taş kalemler, çeşitli üçgen mikrolitler, dilgi üzerine birkaç adet ön kazıyıcı ve çekirdek kazıyıcılar bulunmuştur. Mikroburinler her ne kadar Mezolitik karakterli gibi görünse de Bostancı, bu endüstrinin esasında Üst Paleolitik gelenekli olduğu düşünmektedir⁷⁴⁸. Kartal, söz konusu yerleşimlerdeki bu iki tabakanın Öküzini Mağarası I. arkeolojik ünite ile benzer olduğunu belirtmektedir⁷⁴⁹. Dolayısıyla bu tabakalarında, M.Ö.17.500-14.500 yılları arasında olduğu düşünülebilir. Belbaşı yerleşiminin II. seviyesinde geometrik mikrolitler az sayıda görülmelerine karşın mikroburinler tespit edilmiştir. Ayrıca, Bostancı'nın *Natufian* tip dediği bir adet yarım ay örneği ele geçmiştir⁷⁵⁰. Bu tabaka, Öküzini Mağarası II. arkeolojik ünite ile benzer özellikler göstermektedir. Beldibi yerleşimi için, yeterli bilgi bulunamadığı için karşılaştırma yapılamamıştır. Ancak, D1 ve C2 tabakalarının az da olsa benzer olduğu ortak unsurlar mevcuttur⁷⁵¹. Yinede bu tabakalar kesin olmamakla birlikte, M.Ö.14.500-13/12.000 yılları arasına yerleştirilebilir. Beldibi C1 ve C2 seviyeler Öküzini Mağarası III. arkeolojik ünite ile yüksek oranda birbiriyle örtüştüğü görülmektedir⁷⁵². Söz konusu tabakalarda geometrik mikrolitler baskındır. Mikroburin ve saplı mikro uç gibi aletler bulunmaktadır⁷⁵³. Belbaşı I. tabakadan

⁷⁴⁷ Bostancı, 1967b:83

⁷⁴⁸ Bostancı, 1962:236-237

⁷⁴⁹ Kartal, 2009:157

⁷⁵⁰ Bostancı, 1962:235-236

⁷⁵¹ Kartal, 2009:158

⁷⁵² Kartal, 2009:161

⁷⁵³ Bostancı, 1967b:70-71

yarımay mikrolitler ve mikrobürinler saptanmıştır⁷⁵⁴. Bu tabakaları Öküzini Mağarası III. arkeolojik ünitenin M.Ö.13/12.000-10.500-10.000 sonuçlarını veren tarihleri arasına yerleştirebilmek mümkündür. Beldibi A2, B1 ve B2 ile Belbaşı yerleşiminin en üst katmanları Öküzini Mağarası IV. arkeolojik ünitelerle benzemektedir. Bu tabakalarda, Protohistorik dönem ile geometrik mikrolitler bir arada tespit edilmiştir. IV. arkeolojik ünitenin tarih aralığı ise M.Ö.10.000-6/5.000 arasındadır⁷⁵⁵. Son olarak, Yarımurgaz Mağarası'nın Epi-paleolitik döneme ait olduğu düşünülen 6. ve 7. tabakalar ile ilgili özellikle yontmataş endüstri açısından fazla bir bilgi bulunmamaktadır. 6. tabakada az sayıda çakmaktaşı alet tespit edilmiştir. Tabaka içinde sürtülerek biçimlendirilmiş, işlevi belirsiz bir taş aletin varlığı söz konusudur. Bu aletin bulunması ile tabakanın Üst Paleolitik dönemin son safhasına ait olabileceğini gündeme getirmiştir⁷⁵⁶. 7. tabakada tipolojik olarak tarihlleme yapmaya yeterli bir buluntuya rastlanmamıştır. Ancak, tarihlendirme sonuçları 7a ve 7b tabakaları için G.Ö. 7640±90, 9190±100 ve 10.000±890 şeklindedir⁷⁵⁷.

Herhangi bir tarih aralığına yerleştirelememiş ve genel olarak eski dönem araştırmalarında karşımıza çıkan aşağıdaki yerleşmelerin yalnızca yontmataş endüstrilerine bakılarak Epi-paleolitik döneme yerleştirildiği görülmektedir. Bizde şüpheyile yaklaşılması gereken bu yerleşimlerin tümünü Epi-paleolitik döneme ait kronolojik yerleşim düzeninde en sona yerleştirmeyi tercih ettik.

Baradız Açık Hava Yerleşimi'nde geometrik olmayan mikrolitler ile yarımay ve üçgenleri oluşturan geometrik mikrolitler bulunmuştur. Ancak Kartal, bu yerleşimin sadece Epi-paleolitik döneme ait olabileceğini belirtmiş ve herhangi bir tarih aralığı vermemiştir⁷⁵⁸. Belpınar Karain yerleşiminde bulunan mikrolitlerle ilgili detaylı bilgiler mevcut değildir. Biris Mezarlığı yontmataş alet buluntu topluluğu, çakmaktaşı dilgi geleneğini yansıtmaktadır fakat alet çantası içerisinde geometrik mikrolitlerde bulunmaktadır. Endüstri içerisinde *Kebaran* kültürüne ilişkin öğeler mevcuttur⁷⁵⁹. Biris Mezarlığı yerleşimi ile benzer özellikler gösteren Söğüt

⁷⁵⁴ Bostancı, 1962:235

⁷⁵⁵ Kartal, 2009:161

⁷⁵⁶ Özdoğan ve Koyunlu, 1986:12

⁷⁵⁷ Arsebük ve diğ., 2010:13

⁷⁵⁸ Kartal, 2009:55-56

⁷⁵⁹ Hauptmann, 2007:135

Tarlası'nın Epi-paleolitik sonu Neolitik başlangıcına atfedildiği görülmektedir⁷⁶⁰. Kızılın Mağarası giriş boşluğundan toplam 450 adet alet toplanmıştır. Bunların içinde, düzeltili ve düzeltisiz dilgi ve dilgicikler, sırtlı dilgicikler, ön kazıyıcılar ve çok sayıda çekirdek bulunmaktadır. Yalçinkaya, ilk önceleri burada görülen aletleri Üst Paleolitik döneme ait olduğunu düşünse de daha sonra Epi-paleolitik dönem olarak değerlendirmiştir⁷⁶¹. Çarkini Mağarası'nın önündeki atık kazı toprağı içinden toplanan aletler arasından özgün alet tipi çok fazla görülmez. Ancak Yalçinkaya, bu bulunan bazı aletlerin Epi-paleolitik döneme ait olabileceğini düşünmektedir⁷⁶². Şarklı (Keber) Mağarası ise Paleolitik potansiyeli oldukça zengin olan bir yerleşimdir. Burada üçgen, yarım, trapez gibi geometrik mikrolitler ve mikrobürinler elde edilmiştir. Ancak yinede Epi-paleolitik döneme yerleştirilmesi dışında bu yerleşim için herhangi bir tarih ya da tarih aralığı verilmemiştir⁷⁶³.

⁷⁶⁰ Kartal, 2009:82

⁷⁶¹ Yalçinkaya, 1995b:63

⁷⁶² Yalçinkaya, 1995b:64

⁷⁶³ Kartal, 2003:36;Kartal, 2009:82-83

SONUÇ

Çalışmamızda kazısı yapılmış Paleolitik yerleşim alanlarını genel olarak 3 grup içinde değerlendirdik. Bu gruplardan ilki, tarihlendirme sonucu olan yerleşim alanlarıdır ve yapay katlaşım oluşturulması sırasında bizi en az zorlayan gruptur. İkinci grup içinde, yontmataş materyalleri incelenmiş, karşılaştırma çalışmaları yapılmış fakat tarihlendirme sonucu bulunmayan yerleşimler yer alır. Üçüncü ve son grup içinde ise, hem tarihlendirme sonucu olmayan hem de yontmataş endüstrileri ile ilgili detaylı bilgi verilmemiş kazı alanları bulunmaktadır. Yapay katlaşım denemesini oluştururken, -daha önce belirttiğimiz gibi- tablomuzun iskeletini tarihlendirme sonucu olan yerleşimler şekillendirmiştir, ikinci grup içinde yer alan yerleşimler ise en uygun katlaşım sırasına konulmuşlardır. Üçüncü grup içinde yer alan yerleşim alanları ve tabakaları yok saymamak için, söz konusu alanları katlaşım sıralamasında ilgili bölümün sonuna yerleştirmeyi tercih ettik. Bu sayede, bu alanların varlığından haberdar olduğumuzu belirtmenin yanında, katlaşım sıralamasında herhangi bir hata yapma riskini de en aza indirmeyi hedefledik.

Ülkemizde, 20. yüzyılın ilk yarısında az sayıda bulunan arkeolojik kazı çalışmaları ilerleyen aşamalarda sayısal olarak artış göstermiştir. Bunun yanı sıra, sadece Türkiye için değil, aynı zamanda dünya arkeolojisi için oldukça büyük öneme sahip alanlar ortaya çıkarılmıştır. Arkeolojik kazı çalışmalarının yürütülmesi ve sonuçlandırılması, çalışmaların yürütüldüğü zaman diliminin olanakları ile doğru orantılıdır. Örneğin; 1950'li yıllarda kazı çalışması yapılan bir alanda, mutlak tarihlendirme sonucunun bulunmaması şaşırtıcı değildir. Ayrıca, zooarkeoloji, arkeobotani ve buna benzer yardımcı bilim dallarının verilerinin bulunmaması da normal karşılanabilir. Buna karşın, zamanının imkânlarından yararlanamayan kazı çalışmaları da karşımıza çıkmıştır. Zaman ilerledikçe, 20. yüzyılın sonlarında ülkemizde gerçekleşen kazı çalışmalarının bazılarında hala mutlak tarihlendirme sonucunun olmadığını üzümlere tespit ettik. Uzun yıllar önce kazısı yapılmış ve tamamlanmış bir alan için, geriye dönük olarak tarihlendirme sonucu ile ilgili bir şey yapmak oldukça zordur. Ancak, modern dünyanın imkânlarına sahip bir kazı çalışmasının bu imkânlardan yararlanmaması anlaşılabilir bir durum değildir. Zira, bir arkeolojik yerleşim alanında yontmataş endüstri ve buna bağlı buluntu topluluğu

ne kadar iyi tanımlanırsa tanımlansın, istisnai durumlar karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin; yontmataş kültür geleneği dikkate alındığında, Yarımburgaz Mağarası'nın yontuk çakıl kültürü tarihlendirme sonuçlarının bulunmadığı bir tabloda muhtemelen en eski kültür olarak yer alacaktı. Ortaya çıkacak bu olası tabloda, mevcut sonuçlara bakıldığında bizleri yanılgıya sürükleyecekti. Bunun yanı sıra, tarihlendirme sonucu olmasına rağmen, mevcut sonuca şüpheyile yaklaşıl原因 durumlar da söz konusudur. Bu tür konularla ilgili yapılabilecek herhangi bir taraf olma durumu söz konusu değildir. Eldeki veriler olduğu gibi değerlendirilmiştir. Denizli şehrinde ortaya çıkarılan *Homo Erectus* kafatasına ait ilk yaşlandırmanın G.Ö. 500 bin yıl öncesine gittiği düşünülürken, yeni yaşlandırma sonucu ile bu tarihin 700 bin yıl daha eskiye götürülerek G.Ö. 1.2 milyon yıl olarak düzeltilildiğini görmekteyiz. Bu noktadan hareketle, belki de ülkemizde tarihlendirme sonucu bulunan yerleşim alanlarındaki verilerin bazılarının hatalı olduğu düşünülebilir. Fakat kronolojide bilimsel sonuçlar kullanıldığından tarihlendirmenin hatalı olduğunu söyleyebilmek için tarihlendirme sonuçlarının tekrar yapılması gerekmektedir. Şuan için ütopya gibi görünse de, belki ilerleyen dönemlerde Türkiye'deki Paleolitik yerleşim alanlarının tarihlendirme çalışmaları tekrar gözden geçirilebilir. Oldukça büyük bir proje kapsamında yapılabilecek bu çalışma, tez konumuzu oluşturan yapay katlaşım denemesine olan gereksinimi sonlandıracaktır. Bu proje tam anlamıyla gerçekleştirilene kadar, çalışma sonuçlarımızın kullanılabilir nitelikte olduğunu düşünmekteyiz.

Mutlak tarihlendirme sonucu olmayan yerleşimler için, ülke geneli ve çevresiyle yapılan kültürel karşılaştırmanın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Yontmataş kültürlerinin tipolojik analizleri tarihsel olarak mutlak bir sonuç vermese de, en azından mevcut örneklerle bakılarak bir dönem aralığına yerleştirilebilir niteliktedir. Dolayısıyla, bir kazı alanında yapılması gereken en önemli çalışma tarihlendirme sonucudur, ikinci sırada ise karşılaştırmalı tipolojik analizler gelmektedir. Günümüzden yıllar önce, arkeolojik araştırmalara ömrünü adanmış bilim insanlarının bazı bulguları, sözünü ettiğimiz iki sonuçtan yoksun olduğu için sadece isim olarak kalmıştır. Buna bağlı olarak, yapay katlaşım denememizde muhtemelen sıralamadaki gerçek yerinde olamamıştır.

Yapay katlaşım denemesi sırasında, ortaya konulmaya çalışılan Paleolitik merkezler ile ilgili oldukça fazla veri toplama olanağı yakalanmıştır. Söz konusu bilgiler arasında, istatistiksel anlamda kullanılabilecek olanları bir araya getirme ihtiyacı hissettik. Bu sayede Paleolitik yerleşim alanlarının sadece katlaşım denemesi içindeki yerini görmenin yanında, ülke genelindeki görünüm de netleştirilmiş olacaktır. Çalışma sonucunda ortaya çıkan genel tabloda, Türkiye’de kazısı yapılmış toplam 30 adet Paleolitik merkez bulunmaktadır. Bu merkezlerin içinde -yakın zamanda yayını yapılan- Manisa’daki Gediz Deresi tekil buluntusu yer almamaktadır. Bu Paleolitik merkezler içerisine söz konusu tekil buluntu da dâhil edildiğinde, 6 merkezin Alt Paleolitik döneme, 8 merkezin Orta Paleolitik döneme, 8 merkezin Üst Paleolitik döneme ve son olarak 17 merkezin Epi-paleolitik döneme ait olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşim yeri sayılarının toplamıyla yukarıda bahsettiğimiz 30 sayısının birbirini tutmadığı görülmektedir. Bunun nedeni; söz konusu Paleolitik merkezlerden bazılarının birden fazla dönem ile temsil edilmesidir. Örneğin, Karain Mağarası tek bir Paleolitik merkez olarak sayılır iken, kültürel tabakaları dikkate aldığımızda toplamda 8 adet kültür tabakasının yapay katlaşımına dahil edildiği görülür. Bu konuya açıklık getirdikten sonra şimdi Paleolitik merkezlerin ülke geneline dağılımı sunulacaktır. Yerleşim yerlerinin bölgelere göre dağılımına baktığımızda; Akdeniz Bölgesi 17, İç Anadolu Bölgesi 3, Güneydoğu Anadolu Bölgesi 3, Doğu Anadolu Bölgesi 3, Marmara, Karadeniz ve Ege Bölgesi birer yerleşim yeri ile karşımıza çıkmaktadır. Tarihlendirme sonucu olan yerleşimleri oluşturan 1. grup içinde toplam 10 merkez bulunmaktadır. Kazısı yapılmış ancak tarihlendirme sonucu olmayan 2. grup 9 merkez ile temsil edilmektedir. Tarihlendirme sonucu olmayan, yontmataş endüstrisi hakkında çok fazla bilgi edinemediğimiz veya başka bir yerleşim alanı ile karşılaştırması bulunmayan 13 merkez mevcuttur.

Alt Paleolitik dönem açısından, yapay kronolojideki sıralamamız (eskiden yeniye doğru) ; Gediz Deresi Tekil Buluntusu, Dursunlu, Şehremuz Tepe, Kaletepe Deresi 3, Karain Mağarası E gözü, Yarımburgaz Mağarası şeklinde oluşturulmuştur.

Ülkemiz, Alt Paleolitik döneme ait yerleşim yerleri açısından âdeta kilit bir noktada bulunmaktadır. Ancak, çalışmamız sonucunda söz konusu döneme ait

merkezlerle ilgili birtakım sorunlar ön plana çıkmaktadır. Bu durumu örneklerle anlatmak gerekirse; yapay katlaşımda en altta yer alan Gediz Deresi tekil buluntusu ile ilgili yayın, 2015 yılının başlarında yayınlanmıştır. Tarihlendirme konusunda oldukça başarılı bir çalışma olmasına karşın, bulunan yontmataş parçayla ilgili yorum yapmak şuan için oldukça erkendir. Denizli’de bulunan kafatası parçaları ve henüz başlangıç aşamasındaki bir Paleolitik yüzey araştırması dışında (Doç. Dr. Kadriye Özçelik başkanlığında), sistemli bir Paleolitik kazının bulunmadığı Ege Bölgesi’nde, böylesi bir parçanın tespit edilmesi ve mutlak tarihlendirme sonucuna sahip olması elbette ki sevindirici bir gelişmedir. Ancak, bölgenin potansiyeli ileride yapılacak olan Paleolitik kazı çalışmaları ile anlaşılacaktır.

Paleolitik kültürlerin dizilimini düşündüğümüzde, normal şartlarda en altta bulunması gereken kültür bilindiği üzere, yontuk çakıl kültürüdür. Yarımburgaz Mağarası’nda yontuk çakıl kültürü görülmesine rağmen, yerleşimin Alt Paleolitik dönem tabakaları yapay katlaşımda 6. sırada yer almaktadır. Burada dikkat çeken en çarpıcı nokta, yerleşimde yontuk çakıl kültürünün görülmesi değil, söz konusu kültürün görüldüğü tabakaların G.Ö. 400 bin yıl kadar eskiye tarihlendirilmiş olmasıdır. Yontuk çakıl kültürünün Avrupa’daki örneklerine bakıldığında, Güney İtalya’da yer alan Pirro Nord yerleşimi prehistorik insanların güney Avrupa’nın Akdeniz kıyılarında G.Ö.1.4 milyon yıl önce var olduğunu kanıtlamıştır. Bir diğer yerleşim, Fransa’nın Nice kenti yakınlarında bulunan ve G.Ö.1.070 ile 980.000 arasına tarihlenen La Vallonet mağarasıdır. The Barranco León ve Fuente Nueva (İspanya) G.Ö. 1.2 milyon yıl, Atapuerca Sierra’da yer alan Sima del Elefante yerleşimi, G.Ö. 1.13 ± 0.16 ve 1.22 ± 0.14 gibi oldukça eski tarihler vermiştir⁷⁶⁴. Yakınoğu’daki örnekler dâhilindeki yerleşimlerden Yiron G.Ö. 2.4 milyon yılı gösterirken, Erq el-Ahmar G.Ö. 2-1.8 milyon yıl ile tarihlendirilmektedir⁷⁶⁵. Yarımburgaz Mağarası ise, G.Ö. 400.000 tarihi ile yontuk çakıl kültürü için oldukça genç bir tarih içermektedir. Bu mağarada çekirdek alet örneklerinin neredeyse tamamı kıyıcı/satır, satır türü aletlerden oluşmaktadır ve Türkiye dışındaki saydığımız örneklere benzer niteliktedir. Her ne kadar mutlak tarihlendirme sonucu G.Ö. 400.000 yılı gösterse de, yerleşime yontmataş endüstri açısından bakıldığında,

⁷⁶⁴ De Lumley ve diğ., 2009:68-72

⁷⁶⁵ Shea, 2013:49, 71

daha eski bir tarih içermesi muhtemeldir. Örneklerde de görüldüğü üzere Türkiye'ye yakın bölgelerde görülen yontuk çakıl kültürlerinin G.Ö. 400 bin yıldan çok daha eski, yaklaşık olarak G.Ö. 1 milyon yıl veya daha erken tarihleri içerdiği anlaşılmaktadır. Esasen, 1986 yılında Özdoğan döneminde yapılan kazı çalışmaları sonucu buradaki alet türleri baz alınarak yerleşim tarihi üst sınırının G.Ö. 400 bin, alt sınırının ise 1 milyon yıla kadar geriye gidebileceği aktarılmıştır⁷⁶⁶. Ancak, mutlak tarihlendirme sonuçları doğrultusunda, daha sonraki dönemlerde bu durumdan pek bahsedilmemiştir. Bunun yanı sıra, Arsebük, Yarımburgaz Mağarası'nda yontuk çakıl ve yonga kültürünün varlığına karşın, iki yüzeyli alet ve *levallois* tekniğin görülmemesi ile ilgili birtakım düşünceler dile getirmiştir. Üzerinde durulması gereken en önemli görüş, aslında bölgede iki tekniğinde var olduğu (yüzey buluntularına atıfta bulunularak) fakat alet üreticilerinin hem zaman hem de kültür olarak farklı gruplardan oluştuğudur. Arsebük'e göre, bazı kültürlerin belirli yerlerde görülüp görülmemesi durumları yerleşim yerindeki insan topluluklarının yaptığı bir tercih ya da tradisyon özelliklerine bağlanmaktadır⁷⁶⁷.

Sonuç olarak, Yarımburgaz Mağarası'nın mutlak tarihlendirme sonuçları ve yontmataş endüstri özellikleri arasında bir uyumsuzluk göze çarpmaktadır. İnsanlar G.Ö. 400 bin yılda daha gelişkin teknolojilerin bilindiği bir bölgede hala kıyıcı/satır-kıyıcı türünden aletleri neden kullanıyorlardı? sorusu cevap bekleyen en önemli unsurlardan birisidir.

Yapay katlaşımımız içinde 2. sırada bulunan Dursunlu yerleşimi G.Ö. 990-780 bin yıl arasında yer alan bir tarih aralığında karşımıza çıkar. Bu alanda ortaya çıkarılan yontmataş endüstri öğelerinin sayısal anlamda az oluşu bir genelleme yapılmasını zorlaştırmaktadır. Oysa, burada stratigrafik konumda bir kültürü belirleyecek yeterlilikte yontmataş aletler bulunsaydı başta yaklaşık 200 km. kadar uzaklıkta yer alan Kaletepe Deresi 3 yerleşimi olmak üzere, diğer Alt Paleolitik yerleşimlerle karşılaştırma yapma imkânı doğacaktı. Hatta Kaletepe Deresi 3 yerleşiminin tarihlendirmesi olmayan Alt Paleolitik tabakaları Dursunlu yerleşimindeki yontmataş aletlerle karşılaştırılarak görece kronoloji yardımıyla tarihlendirilebilirdi. Dursunlu ile ilgili şuana kadar öğrenebildiklerimiz, G.Ö. 990-

⁷⁶⁶ Özdoğan, 1988:326-331

⁷⁶⁷ Arsebük, 1998:15

780 bin yıl kadar önce bu bölgede insan varlığını işaret eden küçük bir yontmataş topluluğunun tespit edilmesinden öteye gitmemektedir.

Alt Paleolitik açıdan tarihlendirme sonucu olmayan yerleşimlerden ilki, Şehremuz Tepe'dir. Ancak, Taşkiran tarafından oluşturulan benzer bir kronolojik çalışmada yerleşim yontmataş endüstri özelliklerine göre, G.Ö.700-300 bin yıl tarihleri arasında yerini almıştır. Yakındoğu'da tam olarak Şehremuz Tepe'nin tarih aralığını yansıtan alan, İsrail'deki Revadim yerleşimidir⁷⁶⁸.

Kaletepe Deresi 3 yerleşiminin sadece maksimum ve minimum yaşları dışında Alt Paleolitik döneme ait diğer tabakaların herhangi bir tarihe sahip olmaması, yarattığımız yapay kronoloji içinde büyük bir eksiklik oluşturmaktadır. Yontmataş endüstri hakkında detaylı incelemeler yapılmış olsa da, Yarımburgaz örneğinde değindiğimiz gibi tarihlendirme sonucu ile yontmataş endüstriler arasında birtakım uyumsuzluklar görülebilmektedir. Kaletepe Deresi 3 için de buna benzer bir durum ile karşılaşmaktadır. Örneğin Balkan-Atlı, tarihi olmayan Alt Paleolitik dönem tabakalarında; obsidiyenden yararlanılarak iki yüzeyli alet üreten bir topluluk sonrasında, aynı yerleşimde teknik açıdan daha primitif bir topluluğun görüldüğünü ve hammadde tercihinde tamamen zıt bir tabloyla karşılaşıldığını bildirmektedir. Yani, yontmataş endüstri özellikleri daha gelişkin olan bir tabaka kronolojik dizinde daha erken bir zaman dilimini işaret ediyor olabilir. Araştırmacı bu durum için, aslında Arsebük'ün değindiğine benzer bir yorumda bulunarak, ülkemizde Alt Paleolitik dönemde teknik açıdan farklı evrimleşmiş grupların var olduğunu belirtmektedir⁷⁶⁹. Kaletepe Deresi için bir diğer önemli durum, yerleşim alanının bulunduğu bölgenin, oldukça yüksek ve kış şartları açısından zorlayıcı özellikte olmasıdır. Dolayısıyla, yerleşimin insanlar tarafından tüm yıl boyunca ya da belirli mevsimlerde kullanılan bir alan olup olmadığı başka bir soru işareti olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁷⁰.

Kanımızca, stratigrafi içerisinden Alt Paleolitik döneme ilişkin kültür belgeleri veren ve belki de birçok soruya cevap verebilecek nitelikte olan yerleşim kesin tarihlendirme sonucu olmayan Karain Mağarası E gözü tabakalarıdır. Karain

⁷⁶⁸ Shea, 2013:49 (Tablo 3.1)

⁷⁶⁹ Balkan-Atlı ve diğ., 2008:60

⁷⁷⁰ Balkan-Atlı ve diğ., 2007:133

Mağarası'nda kıymetli çalışmalar yapan Kökten tarafından, Alt Paleolitik dönemin belirleyici alet tipleri olan el baltaları elde edilmiştir. Fakat, söz konusu aletlerin stratigrafik konumları tam olarak belirlenememiştir. İkinci dönem çalışmalarında, Alt Paleolitik döneme ait tabakaların kazılan bölümlerinde genelde yongalı Alt Paleolitik kültürlerin yontmataş aletleri ile karşılaşılırken, 2007 yılında dolgu içinden bir adet iki yüzeyli alet (el baltası) açığa çıkarılmıştır. Türkiye'de Alt Paleolitik döneme ait diğer yerleşimlerde kazı çalışmaları sona ermiş olduğundan, ülkemiz Alt Paleolitik dönemine ait yapay kronoloji içerisindeki tarihsel dizgiyi değiştirebilecek tek yerleşim, Karain Mağarası'dır. Bu yerleşimde, söz konusu döneme ait net bir tablo oluşabilmesi için tek eksik ise mutlak tarihlendirme sonuçlarıdır. Yakın zamanda yayına sunulacak olan tarihlendirme sonuçlarının tez çalışmamıza yansımayacak olması, şuan için bu konuya bir yorum getirmemizi zora sokmaktadır. Tarihlendirme sonucu sayesinde, Karain Mağarası E gözü yerleşiminin oluşturduğumuz yapay kronoloji içerisindeki yeri, kesin tarihlendirmesi bulunan yerleşimler arasına dâhil edilecek ve bundan daha önemlisi belki de Türkiye Alt Paleolitiği açısından ezberleri bozacak sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Mutlak ve göreceli tarihlendirme ile belirli bir tarih aralığına yerleştirilebilmiş alanlara karşın, kültürel ve tarihsel açıdan hiçbir bilginin bulunmadığı boşluklar mevcuttur. Bunlardan ilki; G.Ö. 1.17 milyon yıl ile G.Ö. 990 bin yıl öncesine denk gelmektedir. Bu tarihlerde Avrupa'da La Vallonet mağarası G.Ö.1.070 ile 980.000 bin yıl, La Sima del Elefante (Atapuerca-Sierra, İspanya) G.Ö.1.1 milyon yıl, Ca' Belvedere di Montepoggiolo (İtalya) G.Ö.1 milyon yıl ile tarihlendirilmişlerdir⁷⁷¹. Yakınoğu'da, G.Ö. 1 milyon yıl ile G.Ö. 900 yıl arasında Bizat Ruhama C1 seviyesi yer almaktadır. Tarih aralıkları içerisindeki diğer bir boşluk, G.Ö. 780.000-700.000 yılları arasında karşımıza çıkar. Avrupa'da söz konusu tarih aralığında, İtalya'da yer alan Isernia la Pineta yerleşiminin 5. Seviyesi G.Ö. 736±40 tarihini verir. Yakınoğu'da ise Gesher Benot Ya'acov G.Ö.800-700.000 arasında, Evron Ünite 4'ün tarihi G.Ö.700.000'den daha eskiye ve Latamne yerleşimi G.Ö.700.000 ile 500.000 yıllarına tarihlendirilmektedir⁷⁷².

⁷⁷¹ De Lumley ve diğ., 2009:85

⁷⁷² Monnier, 2006:721 (Tablo 7); Shea, 2013a:49 (Tablo 3.1)

Türkiye’de Alt Paleolitik kültürlerin yerleşimlere göre dağılımına baktığımızda, Gediz Deresi’nde tek bir parçanın tespit edilmesi nedeniyle herhangi bir kültürden bahsetmek mümkün değildir. Kaletepe Deresi 3 yerleşiminde *Acheuléen*, Üst *Acheuléen* ve *Clactonien* kültürleri görülmektedir. Dursunlu yerleşimine yonga kültürü hâkim iken, Yarımburgaz Mağarası’nda hem yontuk çakıl hem de yonga kültürü mevcuttur. Karain Mağarası E gözü ise *Tayacien*, *Clactonien* ve *Acheuléen* kültürlerle temsil edilir. Son olarak Şehremuz Tepe *Acheuléen* kültürle karşımıza çıkar.

Orta Paleolitik döneme bakıldığında, mutlak tarihlendirme sonucu bulunan yerleşimler, Kaletepe Deresi 3 ve Karain Mağarası E gözünden gelmektedir. Kaletepe Deresi 3, Akdeniz Bölgesi dışında stratigrafik konumda Orta Paleolitik’e ait kültür belgeleri vermesi ve aynı zamanda *Acheuléen* kültür içinde görülmeye başlanan *levallois* tekniğin ilk örneklerini yansıtmaları bakımından oldukça önemli bir merkezdir. Orta Paleolitik dönemin stratigrafik gelişiminin en iyi izlendiği yerleşim, Karain Mağarası E gözüdür. Son yıllarda yapılan sedimantolojik ve yontmataş endüstri karşılaştırmaları Karain Mağarası B gözünün de en azından E gözü ile çağdaş olabileceğini göstermiştir⁷⁷³. Karain E gözü *Charentien* ve *Moustérien* dönem kültürlerle temsil edilmektedir.

Karain Mağarası Orta Paleolitik dönemi Zagros buluntularına yakınlık gösterirken⁷⁷⁴, kazısı yapılmış ancak tarihlendirme sonucu bulunmayan Tıkalı, Kanal, Merdivenli, Üçağızlı II ve İkiağızlı Mağarası yerleşimleri Karain ya da doğu Avrupa’da görülen *Moustérien*’den ziyade, Levant gelenekli Orta Paleolitik endüstrilerle daha yakın bir ilişki içindedir⁷⁷⁵. Bu mağaralardan Tıkalı, Kanal ve Merdivenli mağaraları eski dönem araştırmaları kapsamında çalışılan kazı alanlarıdır. Tıkalı Mağara yayınlarda, Yakınoğlu’da yer alan Tabun Mağarası stratigrafisine göre şekillenen evrelerle ilişkilendirilmeyen tek yerleşim yeridir. Fakat, bu mağaralar birbirlerine oldukça yakın konumdadır. Dolayısıyla, bu yerleşimi de Levant Bölgesi’nden ayrı düşünmemek gerekmektedir. Üçağızlı II ve İkiağızlı mağaraları son yıllarda saptanan mağaralar olmakla beraber yine Levant endüstrileri ile yakınlık

⁷⁷³ Yaman, 2013

⁷⁷⁴ Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:4

⁷⁷⁵ Kuhn, 2002:203

gösteren yerleşimler arasındadırlar. Kaletepe ve Karain Mağarası'nın tarihlendirmeleri mevcuttur ve kronoloji sırasında yerleri belirgindir. Hatay Bölgesi'nde yer alan mağaraların kesin tarihlendirme sonucu bulunmadığı için araştırmacıların aktardığı bilgiler doğrultusunda, Levant Bölgesi'nin Tabun Mağarası'na göre şekillenen kronolojisini dikkate aldık. Elbette ki bu sıralama mutlak tarihlendirme sonuçları ile değişmeye açıktır. Karain ve Hatay Orta Paleolitik yerleşimler neredeyse çağdaş olmalarına karşın, kültürel olarak farklı özellikler göstermektedir.

Kurbanağa Mağarası ise, hem tarihlendirme hem de kazı sonuçları açısından doyurucu sonuçlar elde edilememiş bir yerleşim olmuştur. Sonuç kısmında değindiğimiz 3. gruba giren yerleşimlerinden biridir ve Orta Paleolitik döneme ait olmasının dışında hakkında çok fazla bilginin bulunmadığı bir alandır. Dolayısıyla yerleşime, kronoloji sıralamasında Orta Paleolitik dönemi içeren alanların en sonunda yer verilmiştir.

Orta Paleolitik döneme bakıldığında, G.Ö. 350-300 bin ve 297-200 bin yılları arasında tarihsel bir boşluk bulunmaktadır. G.Ö. 350-300 bin arasında Avrupa'da, Orgnac 3'ün 2. seviyesi 280-300 bin yıl, 8. seviyesi G.Ö. 309±34, Hoxne Alt Endüstri'nin üst sınırı G.Ö. 319±38, Cagny-l 'Epinette I1b seviyesi 318±48 Yakınoğu'da ise, Holon D seviyesinin üst sınırı G.Ö. 300 bin ve Quesem Mağarası G.Ö. 400-200 bin yılları arasında bulunan örnekler mevcuttur.

Boşlukların mevcut olduğu bir diğer tarih aralığı, G.Ö. 297-200 bin arasındadır. Avrupa'da bu tarih aralığında, Grotte Vaufray'de G.Ö. 246±76, Orgnac 3'de 6. seviye G.Ö. 288±82, Abri Suard 53'. seviye G.Ö. 245±42, Cagny-l 'Epinette I1b seviyesinin üst sınırı G.Ö. 231±35, H seviyesi 253±35 ve 260±40, Boxgrove G.Ö. 175-350 bin yıl öncesi, La Cotte St. Brelade H-5 seviyesi G.Ö.190-250 bin yıl, Swanscombe G.Ö. 228 bin, Hoxne Alt Endüstri, Maastricht-Belvedere IV. ünite G.Ö. 270±22, G.Ö. 220±40 ve G.Ö. 250±22 sonuçlarını vermektedir. Yakınoğu'da Holon D G.Ö. 200-300, Zuttiyeh, Umm Qatafa (D-E), Tabun (XI-X) ve Berekhat Ram G.Ö. 200 bin yıldan daha eski tarihler içeren yerleşimlerdir⁷⁷⁶.

⁷⁷⁶ Monnier, 2006:721 (Tablo 7); Shea, 2013a:49 (Tablo 3.1)

Üst Paleolitik dönem açısından, yapay kronolojideki sıralamamız (eskiden yeniye doğru); Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik dönem başlangıcı, Karain Mağarası B gözü Orta-Üst Paleolitik geçişi, Kanal ve Merdivenli mağaraları, Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik başlangıç ve *Ahmarian* dönem geçişi, Üçağızlı Mağarası Ahmarian dönem, Karain Mağarası Üst Paleolitik dönem, Yarımburgaz Mağarası 8. tabaka ve hiçbir tarih içine yerleştirilemeyen Küllünün İni, Yağlak Mağarası, Karataş Kaya Sığınağı ve Kapalıin şeklinde oluşturulmuştur.

Üst Paleolitik dönem içinde değerlendirilen Orta-Üst Paleolitik geçiş aşaması tabakaları tarihlendirme sonuçlarıyla desteklenmiş olarak Türkiye’de iki yerleşimde görülmektedir. Bunlardan ilki; Karain B gözü diğeri ise, Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik dönem başlangıç tabakalarıdır. Yine Orta Paleolitik dönemde olduğu gibi bu dönemde de Karain B gözü ve Üçağızlı Mağarası birbirinden kültürel açıdan farklı gelenekleri yansıtmaktadır. Karain B gözü Avrupa’nın *Aurignacien* kültürüne benzemesinin yanı sıra, Toros, Zagros ve Kafkaslar’da yer alan endüstrilerin bazılarıyla yakın özellikler göstermektedir. Üçağızlı Mağarası ise, Orta Paleolitik dönemde olduğu gibi Üst Paleolitik dönemde de genel olarak Levant Bölgesi kültürleri ile yakın ilişki içerisinde⁷⁷⁷. Söz konusu iki yerleşim de geçiş evresi olarak tanımlanmış ve bu yerleşimlerdeki insan toplulukları tarihsel olarak aynı dönemlerde yaşamışlardır. Ancak, kesin tarihlendirme sonuçlarına bakıldığında, Üçağızlı Mağarası’nın en eski seviyeleri yani geçiş tabakaları Karain B gözü Orta-Üst Paleolitik geçiş evresi tabakalarından daha eski tarihler içermektedir. Buna karşın, Karain B gözü geçiş tabakaları yontmataş endüstri özelliklerinin Üçağızlı Mağarası’na göre daha arkaik bir teknoloji sergilediği düşünülmektedir⁷⁷⁸.

Kanal ve Merdivenli Mağarası Üst Paleolitik tabakalarının genel olarak birbirleriyle örtüştükleri görülmektedir. Genel olarak *Aurignacien* özellikler gösterildiği düşünülen bu mağaralardan Kanal Mağarası’nın Üst Paleolitik dönem tabakalarının, Üçağızlı Mağarası’nda görüldüğü gibi bir “geçiş” evresi endüstri özelliklerini gösterdiği düşüncesi bulunmaktadır. Ancak, her iki mağara da bugün oldukça tahrip olmuş durumdadır. Şuan için bu düşünceleri destekleyecek daha çok veriye ihtiyaç duyulmaktadır.

⁷⁷⁷ Özçelik, 2015:130

⁷⁷⁸ Mustafaoglu, 2008:8

Yontmataş endüstrisi hakkında yeterli düzeyde bilgimizin bulunmadığı, sadece tek bir C¹⁴ tarihi vermesi nedeniyle kronoloji düzenimizde yer alan yerleşim, Yarımburgaz Mağarası'dır. Küllünün İni, Yağlak Mağarası, Kapalıin ve Karataş Kaya Sığınağı hakkında eski araştırmaların raporları dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bahsettiğimiz bu yerleşimlerde genellikle *Aurignacien* kültürün varlığından bahsedilmiştir. Ancak, bu tanımlamaların yapıldığı tarihlerde Paleolitik dönemlerin Türkiye'deki dağılımı günümüzdeki gibi bir görünümde değildir. Ayrıca, hem zaman hem de olanaksızlıklar nedeniyle kazı alanları mutlak tarihlendirme yöntemlerinden yoksundur. Dolayısıyla, bu yerleşimlerde kazı yapan araştırmacılar, sadece kendileri tarafından daha önce yapılan kazı çalışmalarından elde ettikleri sonuçlarla karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Eski ve yeni araştırmaların birbiriyle olan uyumsuzluğu sonucu çeşitli sorunlar ön plana çıkmaktadır. Yerleşimlerin katlaşım içine yerleştirilmesi bölümünde vurguladığımız gibi örneğin; eski kazı raporlarında, Yağlak Mağarası'nın Karain, Öküzini ve Direkli mağaraları ile yontmataş aletler açısından benzer özellikler gösterdiğinden söz edilmiştir⁷⁷⁹. Yeni araştırmalar kapsamında karşılaştırma yapılan bu üç mağaranın kazıları yeniden başlatılmıştır. Gerek tarihlendirme gerekse yontmataş endüstri analizleriyle söz konusu alanlarla ilgili bilinenler güncellenmiş ya da tamamen değişmiştir. Yağlak Mağarası'nda ise, karşılaştırma yapılmış alanlarda olduğu gibi yeni bir çalışma bulunmamaktadır. Üst Paleolitik döneme yerleştirilen bir diğer yerleşim olan, Kapalıin Mağarası tabakalarından çıkan yontmataş aletlerle ilgili çok fazla bilgi yoktur fakat genellikle günümüzde Epi-paleolitik dönem içinde gördüğümüz alet tiplerinin tespit edildiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, Karataş Kaya Sığınağı Geç Üst Paleolitik dönem içinde değerlendirilmiş ve *Aurignacien* kültüre ilişkin veriler sunmuştur. Buradaki en önemli sorun, -yukarıda da değindiğimiz üzere- eski araştırmalarda karşılaştırma yapılan bazı alanların daha sonraki yıllarda, modern tekniklerle araştırılmış olması ve Paleolitik Çağ kültürlerinin net bir biçimde açığa çıkarılmış olmasından kaynaklanır. Sonuç olarak, bu alanların tablodaki yerlerinin daha doğru bir biçimde sıralanması için, eski araştırmaların tümünün ayrıntılı bir şekilde tekrar çalışılması gerekmektedir. Günümüzde bile Türkiye'de Üst Paleolitik döneme ait yerleşimlerle ilgili çok fazla bilginiz mevcut değil iken, kesin tarihli

⁷⁷⁹ Kökten, 1962a:40

olmayan yerleşimler için bir yargıda bulunmak doğru değildir. Üst Paleolitik dönem ile ilgili aydınlatılması gereken birçok konu bulunmaktadır. Üst Paleolitik dönemde *Aurignacien*, *Gravettien*, Levant Bölgesi'nde görülen geçiş endüstrisi ve *Ahmarian* kültürleri dışında, Avrupa'da görülen *Solutreen* ve *Magdalenien* gibi kültürler görülmemektedir.

Türkiye'de Üst Paleolitik dönem için boşluk olan tarih aralıkları G.Ö.55/54 bin yıldan G.Ö. 41 bin yılları arasında karşımıza çıkmaktadır. Bu tarih aralıklarında Avrupa'da, Bacho Kiro 11. Seviye G.Ö. 45 bin yıldan daha eski, Temnata Douпка G.Ö. 46-45 bin yıllarına, Stranska Skala IIIa seviyesi G.Ö. 44.879, Bohunice Red Hill G.Ö. 43 bin yıl, Shlyakh yerleşimi ise G.Ö. 44 bin yıldan daha eski ve Kara Bom Mağarası G.Ö. 43 bin yıl eskiye tarihlendirilmektedir⁷⁸⁰. Yakınoğlu'da Bocker Tachtit 1. tabaka G.Ö. 47 bin, Emireh Mağarası G.Ö. 45 bin yıldan daha erken tarihler verirken, Ksar Akil G.Ö. 49 bin yıl kadar geriye gitmektedir⁷⁸¹. Bir diğer boşluk ise G.Ö. 28-24/22 bin yılları arasında görülmektedir. Bu tarihlerde Avrupa'da Ripiceni IIb seviyesi G.Ö. 28.42±04, Korpach G.Ö. 25.52±03 ve Korolevo I, Ia seviyesi G.Ö. 25.7±0.4 tarihlerini vermektedir⁷⁸². Yakınoğlu'da ise, El Wad Mağarası C seviyesi G.Ö. 27-20/19 bin yıl, Fazael, Ksar Akil ve Nahal Ein Gev I G.Ö. 28/23-22 bin yıllarına tarihlendirilmektedir⁷⁸³.

Epi-paleolitik dönem açısından, yapay kronolojideki sıralamamız (eskiden yeniye doğru); mutlak tarihlendirme sonucuna sahip Karain Mağarası B gözü erken Epi-paleolitik, Öküzini I. arkeolojik ünite, Üçağızlı Mağarası çağdaş tarihler içermesi dolayısıyla aynı sıraya yerleştirilmiştir. Bu alanlarla çağdaş olabileceği düşünülen Tekeköy A ve Beldibi D1 tabakaları da tabloda bu sıralamada yerini almıştır. Bu tabakalar üzerinde, Öküzini II ve III arkeolojik ünite, Karain Mağarası B gözü geç Epi-paleolitik, Pınarbaşı B alanı, Direkli Mağarası ve Körtik Tepe alanları bulunmaktadır. Bu yerleşimlere eşzamanlı olduğu düşünülen Beldibi D1-C2 tabakaları ve Belbaşı I alanları da yine tabloya bu doğrultuda yerini almıştır. Bu yerleşimler üzerinde ise, Öküzini Mağarası IV. arkeolojik ünite, Yarımburgaz

⁷⁸⁰ Kuhn ve Zwyns, 2014:4,5 (Tablo 2)

⁷⁸¹ Shea, 2013b:150 (Tablo 5.7)

⁷⁸² Kozłowski, 2004:17 (Tablo 2.1)

⁷⁸³ Shea, 2013b:150 (Tablo 5.7)

Mağarası ve Beldibi A2, B1, B2 tabakaları bulunmaktadır. Tablomuzun son bölümüne hiçbir tarih içine yerleştiremediğimiz Baradız Açık Hava Yerleşimi, Biris Mezarlığı, Söğüt Tarlası, Kızılın Mağarası, Çarkini Mağarası, Belpınar Karain, Şarklı (Keber) Mağarası yer almaktadır.

Epi-paleolitik dönemi içeren yerleşimlerden, Karain Mağarası B gözü, Üçağızlı Mağarası, Pınarbaşı B alanı, Körtik Tepe ve Direkli Mağarası'nın kazı çalışmaları devam etmektedir dolayısıyla sıralamanın daha sonraki yıllarda güncellenebileceği unutulmamalıdır.

Epi-paleolitik dönem içinde mutlak tarihlendirme sonuçları veren mağaraların diğer dönemlere nazaran bir dizi halinde sıralanması mümkün olmaktadır. Yapay kronoloji içinde istatiksel olarak en fazla Epi-paleolitik dönem yerleşimlerini görmektediriz. Her ne kadar tarihlendirme sonucu olan yerleşimler, diğer dönemlere göre sayısal bir üstünlük gösterse de, tarihlendirme ve yontmataş endüstriler üzerinde yeni bir çalışma yapılmayan çok sayıda yerleşimin varlığı, bu dönemin kronolojik dizisinde bir sorun teşkil etmektedir.

Oluşturduğumuz tablodan da anlaşılacağı gibi, erken ve geç Epi-paleolitik dönemi içeren yerleşimler birbirleriyle iç içedir. Mutlak tarihlendirme sonuçları neredeyse örtüşmektedir. Yerleşimlere tek tek baktığımızda, tarihlendirme sonucu ile yontmataş endüstri özellikleri birbiriyle uyumsuz olan tek yerleşim Direkli Mağarası'dır. Ancak, alanda çalışmalar devam ettiği için yeni yaşlandırma sonuçları ilerleyen zamanlarda bizi bu konuda daha iyi aydınlatacaktır. Akdeniz Bölgesi dışında kesin tarihli bir yerleşim olan Körtik Tepe, Zagros buluntularına daha çok yaklaşmaktadır. Yarımburgaz Yukarı Mağara'nın -8. tabakada olduğu gibi- 6. tabakasının da sadece tarihi bulunmaktadır. Özdoğan söz konusu tabakalarla ilgili, 1986 yılı kazılarında Yarımburgaz Yukarı Mağara 6. tabakanın Mezolitik ya da Üst Paleolitik döneme yerleştirilebileceği düşüncesini benimsemiştir. Oysa, Özdoğan'ın bu düşünceleri aradan geçen 20 yıla yakın bir zaman dilimi sonrasında; "aradan geçen süre içinde bölgenin kültürel süreci ile ilgili bilgilerimiz önemli ölçüde

artmıştır, bugün 6. tabakanın hangi döneme ait olduğundan 1986 yılındaki kadar emin değiliz”⁷⁸⁴ şeklinde değişmiştir.

Tarihlendirmesi olmayan yerleşimlere bakıldığında, Beldibi, Belbaşı, Tekeköy A yerleşimleri, –araştırmacıların değerlendirmeleri doğrultusunda- Türkiye’nin en fazla C¹⁴ tarihine sahip Epi-paleolitik yerleşimlerinden biri olan Öküzini Mağarası ile karşılaştırılarak konumlandırılmıştır. Diğer Epi-paleolitik yerleşimlerin mutlak tarihlendirmeleri yoktur ve yine diğer Paleolitik dönemlerde olduğu gibi eski araştırmalarda keşfedilip, üzerine yeni bir çalışma eklenmemiş alanlardır. Bu alanlar; Baradız Açık Hava Yerleşimi, Biris Mezarlığı, Söğüt Tarlası, Kızılın Mağarası, Çarkini Mağarası, Belpınar Karain, Şarklı (Keber) Mağarası’dır. Bunun yanı sıra, gerçekten Epi-paleolitik dönem yerleşimi olup olmadıkları gibi şüpheli durumlarda söz konusu olabilmektedir. Örneğin; Baradız Açık Hava Yerleşimi’nden elde edilen yontmataş aletlerin bazıları yeniden incelenmiştir. İncelenen aletler içerisinde sadece bir adet mikrolit tespit edilmiştir. Koleksiyonun diğer yontmataş öğeleri ile ilgili de bir bilgi bulunmamaktadır⁷⁸⁵. Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, yukarıda değindiğimiz tüm yerleşimleri Epi-paleolitik dönemin sonuna yerleştirmeyi tercih ettik. Çünkü ileride bu alanlarda yapılacak kazı ya da yontmataş endüstri çalışmalarının hangi tarih aralıklarını karşımıza çıkaracağı belli değildir.

Çalışmamız neticesinde, ortaya çıkan tabloda en dikkat çekici hususlar, ülkemizde Paleolitik kazı çalışmalarının sayısal olarak az olmasının yanı sıra, söz konusu merkezler içinde tarihlendirme sonucu bulunan alanların çok düşük bir yüzdede kalmasıdır. Bu nedenle, kronoloji denilince akla gelen ilk unsur olan mutlak tarihlendirme sonucunun ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. İleride gerçekleştirilecek olan Paleolitik Çağ yerleşim yerleri kazılarının sayısının artması ve aynı zamanda mutlak tarihlerle desteklenmesi ülkemiz adına önem arz etmektedir. Bu sayede, “yapay katlaşım denemesi” ve benzeri çalışmalara gereksinimi zaman içerisinde ortadan kalkacağını düşünmekteyiz. Geriye dönük olarak hem araştırmacıların, hem de konuya ilgi duyan insanların Paleolitik Çağ açısından ülkemizin genel görünümü inceleme şansı bulmaları bu çalışmanın önemini özetlemektedir. Sadece tarihsel dizgi açısından değil, aynı zamanda

⁷⁸⁴ Özdoğan, 2004:180-181

⁷⁸⁵ Kartal, 2003:37

Paleolitik merkezlerin arkeolojik özelliklerinin toplu halde görülebileceği bir sonuç ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tartışmaya ve eleştirilere açık olmanın yanı sıra, ilerleyen yıllardaki bulgularla değişebilecek nitelikte sonuçlar içermektedir. Türkiye için oluşturduğumuz Paleolitik endüstrilerin yapay katlaşım modeli Tablo 39'da gösterilmiştir.

YERLEŞİM	TARİHLENDİRME	ENDÜSTRİ	Oksijen İzotop Safhaları
Gediz Deresi Yongası	G.Ö. 1.24-1.17 My	?	34, 36
Dursunlu	G.Ö.990-780.000	Yongalı Endüstri	20,21,22,25
Şehremuz Tepe	G.Ö.700-300.000(?)	Acheuléen	8,9,10,11,12,13,14,15,16
Kaletepe Deresi 3	G.Ö. > 600-500.000 (?) - 1.1 My	Acheuléen, Üst Acheuléen, Clactonien	?
Karain Mağarası E Gözü	G.Ö.367-440/500.000(?)	Acheuléen, Tayacien, Clactonien	13,14
Yarımburgaz Mağarası	G.Ö. 390±60, 270±40	Yontuk Çakıl, Yongalı Endüstri	11
Karain Mağarası E Gözü	G.Ö.347-297	Proto Charentien, Charentien (Acheulio-Yabrudian)	9,10
Kaletepe Deresi 3	G.Ö.200/180.000 -160.000	Moustérien	6,7
Karain Mağarası E Gözü	G.Ö.160-60.000-54.2 ± 3.7	Karain tip (Zagros tip) Moustérien	5,6
Karain Mağarası B Gözü	G.Ö.200/160.000 (?)		
Tıklı, Kanal, Merdivenli, Üçağızlı II, İkiağızlı Mağaraları	G.Ö.170-45.000 (?)	Moustérien (Levanten)	?
Kurbanağa Mağarası	?	Moustérien (?)	?
Üçağızlı Mağarası	G.Ö.41.400±110 034.000±690	Orta/Üst Paleolitik Geçiş Endüstrisi (Levanten)	3
Karain Mağarası B gözü	G.Ö.39.630	Orta/Üst Paleolitik Geçiş Endüstrisi	3
Kanal ve Merdivenli Mağaraları		Orta/Üst Paleolitik Geçiş Endüstrisi/Üst Paleolitik (?)	?
Üçağızlı Mağarası (Başlangıç Evresi ile Ahmariyan Geçişi)	G.Ö. 37.870±920-	Ahmariyan Endüstri	3

	36.560±790		
Üçağızlı Mağarası	G.Ö. 34.580±620- 29.060±330	Ahmarian Endüstri	3
Karain Mağarası B Gözü	G.Ö.31.280- 28.100/22150±1 30	Aurignacien	3
Yarımburgaz Yukarı Mağara	24.150±240	Üst Paleolitik ?	
Küllünün İni, Yağlak Mağarası, Karataş Kaya Sığınağı, Kapalıin	?	Üst Paleolitik ?	?
Karain Mağarası B Gözü	G.Ö.20.600/19.1 00-17360-16.990		
Öküzini I. Arkeolojik Ünite	M.Ö.17.500- 14.500	Erken Epi-paleolitik	2
Üçağızlı Mağarası	G.Ö.17.530±140		
Tekeköy A, Beldibi D1 (?)	?		
Karain Mağarası B Gözü	M.Ö.16.000- 14.000		
Öküzini Mağarası II. ve III.Arkeolojik Üniteler	M.Ö.14.500- 10.000	Geç Epi-paleolitik	1
Pınarbaşı B Alanı	G.Ö. 13.427- 12.897		
Direkli Mağarası	10.730±42		
Körtik Tepe	M.Ö.10.170-9620		
Beldibi D1-C2, Belbaşı I (?)	?	Geç Epi-paleolitik	?
Yarımburgaz Yukarı Mağara	7640±90, 9190±100 10.000±890		
Öküzini IV. Arkeolojik Ünite	G.Ö.10.000- 7.900	Epi-paleolitik sonu/Holosen Başlangıcı	1
Beldibi A2, B1, B2	?		
Baradız Açık Hava Yerleşimi, Biris Mezarlığı, Söğüt Tarlası, Kızılın Mağarası, Çarkini Mağarası, Belpınar Karain, Şarklı (Keber) Mağarası	?	Epi-paleolitik (?)	?

Tablo 39

KAYNAKÇA

Albrecht, G., Engelhardt, H., Müller-Beck, H., Unrath, G., Yalçinkaya, I., (1984), “Vorbericht über die Untersuchungen an der Faustkeilstation Şehremuz in der südöstlichen Türkei”, *Eiszeitalteru Gegenwart* 34: 43-86.

Albrecht, G., (1988a), “Preliminary Results of the Excavation in the Karain B Cave Near Antalya/Turkey: The Upper Paleolithic Assemblages and the Upper Pleistocene Climatic Development”, *Paleorient*, Sayı:14, No 2: 211-222.

Albrecht, G., (1988b), “An Upper Paleolithic Sequence from Antalya in Southern Turkey”, *L’Homme Néandertal. ERAUL* 8: 23-35.

Albrecht, G., Müller-Beck, H., (1988), “The Paleolithic of Sehremuz near Samsat on the Euphrates River, Summary of the Excavation Findings and a Morphology of in the Handaxes”, *Paléorient*, Vol.14, N.2: 76-86.

Albrecht, G., Berke, H., Müller-Beck, H., (1988), “Karain 1986/1986 Naturwissenschaftliche Und Technologische Untersuchungen”, 2. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 131-137.

Arbuckle, B.S., Ereğ, C.M., (2012), “Late Epi-paleolithic Hunters of the Central Taurus: Faunal Remains From Direkli Cave, Kahramanmaraş, Turkey”, *International Journal of Osteoarchaeology* 22: 694-707.

Arsebük, G., Howell, F.C., Özbaşaran, M., (1990), “Yarımburgaz 1988”, *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi: 9-38.

Arsebük, G., Howell, F.C., Özbaşaran, M., (1991), “Yarımburgaz 1989”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi: 17-41.

Arsebük, G., Howell, F.C., Özbaşaran, M., (1992), “Yarımburgaz 1990”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi: 1-21.

Arsebük, G., Özbaşaran, M., (1994), “Yarımburgaz Mağaraları: Pleistosen’den Bir Kesit”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: 17-27.

Arsebük, G., Özbaşaran, M., (1995), “İstanbul’un En Eski Yerleşim Yeri: Yarımburgaz Mağaraları”, *Focus* 2: 78-82.

Arsebük, G., (1996), “Trakya’da Eski Bir Yerleşim Yeri: Yarımburgaz Mağarası Alt Paleolitik Çağ Bulguları”, *Anadolu Araştırmaları XIV*, 33-50.

Arsebük, G., (1998), “Yarımburgaz Mağarası”, *Türkiye Bilimler Akademisi Dergisi (TÜBA-Ar)* I: 8-25.

Arsebük, G., Özbaşaran, M., (1999), “Pleistocene Archaeology at the Cave of Yarımburgaz in Eastern Thrace/Turkey: Preliminary Results”, *The Palaeolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas*, G.N.Bailey, E.Adam, E.Panagopoulou, C.Perles, K.Zachos (eds.), *British School of Archaeology, Athens*, 59-72.

Arsebük, G., Howell, F.C., Kuhn, S.L., Farrand, W., Özbaşaran, M., Stiner, M., (2010), “The Cave of Yarımburgaz: Geological Context and History of Investigation”, *Culture and Biology at a Crossroads. The Middle Pleistocene Record of Yarımburgaz Cave (Thrace, Turkey)*, F.C.Howell, G.Arsebük, S.L.Kuhn, M.Özbaşaran, M.C.Stiner (eds.), Ege Yayınları: 1-27.

Aytek, A.İ., (2014), “Kocabaş Fosil Kalıntıları Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi”, *DTCF Antropoloji Dergisi*, Sayı 27: 65-80.

Baird, D., (2007), “Pınarbaşı Orta Anadolu’da Epi-paleolitik Konak Yerinden Yerleşik Köy Yaşamına”, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı*

Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 285-312.

Baird, D., (2012), “From Epi-paleolithic Camp-Site to Sedentarising Village in Central Anatolia”, *The Neolithic in Turkey*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), Vol.3, *Archaeology and Art Publications*: 181-218.

Baird, D., Asouti, E., Astruc, L., Baysal, A., Baysal, E., Carruthers, D., Fairbairn, A., Kabukcu, C., Jenkins, E., Lorentz, K., Middleton, C., Pearson, J., Pirie, A., (2013), “Juniper Smoke and Wolves’Tails. The Epipaleolithic of the Anatolian Plateau in It’s South-west Asian Context; Insights from Pınarbaşı”, *Levant*, Vol.45, No 2: 175-209.

Balkan-Atlı, N., Slimak, L., Açıkgöz, F., (2006), “Kömürcü-Kaletepe, 2004”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi: 383-390.

Balkan-Atlı, N., Slimak, L., Kuhn, S., Açıkgöz, F., (2007), “Kömürcü-Kaletepe Paleolitik Dönem Kazıları, 2005”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi: 125-140.

Balkan-Atlı, N., Slimak, L., Kuhn, S., Açıkgöz, F., (2008), “Kömürcü-Kaletepe Obsidiyen Atölyesi, Paleolitik Dönem 2006 Yılı Kazısı”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi: 53-70.

Bar-Yosef, O., (1994), “The Lower Paleolithic of the Near East”, *Journal of World Prehistory*, Vol.8, No.3: 211-265.

Bar-Yosef, O., Meignen, L., (2001), “The Chronology of Levantine Middle Paleolithic Period in Retrospect”, *Bulletins et Memories de la Societe d’Anthropologie de Paris Numero 13* (3-4):269-289.

Başar, S. (2007), “*Karain Mağarası Üst Paleolitik ve Epi-paleolitik Dönem Yontmataş Teknolojisi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Baykara, İ., Güleç, E., (2012), “Anadolu Orta Paleolitik Dönem Taş Alet Kùltürleri”, *Biyolojik Antropoloji, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakùltesi 75. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi:47-70.

Baykara, İ., (2013), “Hatay Orta Paleolitik Dönem Toplumlarında Mobilite ve Yerleşim Sistemleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakùltesi Dergisi*, Cilt:53, Sayı 2: 181-199.

Baykara, İ., Güleç, E., (2014), “Üçağızlı Mağarası Öncül Üst Paleolitik Dönem Taş Alet Kùltürü”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5.Cilt, Sayı 1: 42-58.

Benedict, P., (1980), “Güneydoğı Anadolu Yüzey Araştırması-Survey Work in Southeastern Anatolia”, H. Çambel-R.J.Braidwood (eds.), *Güneydoğı Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları-Prehistoric Research in Southeastern Anatolia* I:107-191.

Benz, M., Coşkun, A., Hajdas, I., Deckers, K., Riehl, S., Alt, K.W., Weninger, B., Özkaya, V., (2012), “Methodological Implications of New Radiocarbon Dates from the Early Holocene Site of Körtik Tepe, Southeast Anatolia”, *Radiocarbon* 54, 3-4: 291-304.

Bigazzi, G., Yeğingil, Z., Ercan, T., Oddone, M., Özdoğan, M., (1993), “Fission Track Dating Obsidians in Central and Northern Anatolia”, *Bull.Volcanol.*, Vol.55: 588-595.

Bigazzi, G., Poupeau, G., Yeğingil, Z., Bellot-Gurlet, L., (1998), “Provenance Studies of Obsidian Artefacts in Anatolia Using the Fission-Track Dating Method: An Overview”, In: Cauvin, M.C., Gourgaud, A., Gratuze, B., Arnaud, N., Poupeau, G., Poidevin, J.L., Chataigner, C., (Eds.), *L’obsidienne au Proche et Moyen Orient, Du Volcan a l’Outil, BAR International Series*, Oxford: 69-89.

Blackwell, B.A.B., Schwarcz, H.P., Farrand, W.R., Lundburg, J., Skinner, A.R., Divjak, M.N., Blickstien,, J.I.B., (2010), “Electron Spin Resonance (ESR) and $^{230}\text{Th}/^{234}\text{U}$ dating in the Lower Chamber at Yarımburgaz, Turkey”, *Culture and Biology at a Crossroads. The Middle Pleistocene Record of Yarımburgaz Cave (Thrace,Turkey)*, F.C.Howell, G.Arsebük, S.L.Kuhn, M.Özbaşaran, M.C.Stiner (eds.), Ege Yayınları: 51-71.

Bostancı, E.Y., (1959), “Research on the Mediterranean Coast of Anatolia A New Paleolithic Site at Beldibi Near Antalya”, *Anadolu (Anatolia)*, Sayı 4: 129-178.

Bostancı, E.Y., (1962), “Belbaşı Kaya Sığınağında Bulunan Üst Paleolitik ve Mezolitik Endüstri”, *Belleten*, XXVI.Cilt, Sayı 102: 233-292.

Bostancı, E.Y., (1966), “Beldibi Kazılarında Çıkan Önemli Sanat Eserleri”, *D.T.C.F. Antropoloji Dergisi*, Sayı 1: 21-24.

Bostancı, E.Y., (1967a), “Mağaracık Çevresinde Yapılan 1966 Yaz Mevsimi Kazıları ve Yeni Buluntular”, *D.T.C.F. Antropoloji Dergisi*, Sayı 3: 19-45.

Bostancı, E.Y., (1967b), “Beldibi, Belbaşı Mezolitği ve Diğer Mezolitik Buluntularla olan Münasebetleri”, *D.T.C.F. Antropoloji Dergisi*, Sayı:3: 55-90.

Bostancı, E.Y., (1968), “Beldibi ve Mağaracıkta Yapılan 1967 Yaz Mevsimi Kazıları ve Yeni Buluntular”, *Türkiye Arkeoloji Dergisi*, Sayı:16/1: 51-60.

Bostancı, E.Y., (1969), “Kanal Mağarasında Levalloiso-Mousterien Seviyede Keşfedilen Bir Üst Canine ile Alt Aurignacien Seviyede Bulunan bir Mandibule Molar Hakkında İnceleme”, *D.T.C.F. Antropoloji Dergisi*, Sayı:5: 9-43.

Bostancı, E.Y., (1984), “Dülük Taş Devrinde İnsan Evrimi ve Mezolitik Şarklian Kültürü Üzerinde Bir Araştırma Şarklı Mağara Kazısı”, *X. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 49-64.

Carter, T., Le Bourdonnec, F.X., Kartal, M., Poupeau, G., Calligaro, T., and Morreto, P., (2011), “Marginal Perspectives: Sourcing Epi-paleolithic to Chalcolithic Obsidian from the Öküzini Cave”, *Paléorient*, vol.37.2: 129-149.

Carter, T., Grant, S., Kartal, M., Coşkun, A., Özkaya, V., (2013), “Networks and Neolithisation: Sourcing Obsidian from Körtik Tepe (SE Anatolia)”, *Journal of Archaeological Science*, 40: 556-569.

Ceylan, K., (1994), “*Karain Mağarası, Levallois Tekniği*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Ceylan, K., (1998), “Karain Mağarası Levallois Çekirdeklerinin Tekno-Tipolojik Analizi”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*, Sayı 1-2, 38.Cilt: 173-186.

Coşkun, A., Benz, M., Rösnerr, C., Deckers, K., Riehl, S., Alt K.W., Özkaya, V., (2012), “New Results on the Younger Dryas Occupation at Körtik Tepe”, *Neolithics*, 1/12: 25-32.

Çetin, O., Özer, A.M., (1994), “Karain Kazı Yerinden Toplanan Fosil Diş Minelerinin ESR Yöntemi ile Tarihlendirilmesi”, *IX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi: 33-37.

Demirci, Ş., Erek, C.M., Yalçinkaya, I., (1994), “Orta Paleolitik Dönem Taş Aletler Üzerine Çalışmalar”, *IX. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi: 257-266.

Dinçer, H., Güleç, E., Kuhn, S., Stiner, M.C., (2001), “1999 Yılı Üçağzılı Mağarası Kazısı”, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 1-8.

Dinçer, B., Ozar, Y., Çakan, Y.G., Özbaşaran, M., (2012), “Yarımburgaz Mağarası’nın ‘Muhteşem’ Yok Oluşu: Film Sektörü ve Arkeolojik Tahribat”, *Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji* 1302: 18-19.

Erek, C.M., (2009), “2007 Yılı Direkli Mağarası Kazıları”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt: 323-346.

Erek, C.M., (2010a), “A New Epi-paleolithic Site in the Northeast Mediterranean Region: Direkli Cave (Kahramanmaraş,Turkey)”, *Adalya*, No XIII: 1-18.

Erek, C.M., (2010b), “Anadolu’nun Son Avcı-Toplayıcıları’nın Tanrıçası”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Sayı 13: 22-23.

Erek, C.M., (2011a), “Direkli Mağarası 2011 Yılı Kazıları Bilimsel Raporu, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara.

Erek, C.M., (2011b), “Kahramanmaraş İli Prehistoryası”, *Işın Yalçınkaya’ya Armağan / Studies in Honour of Işın Yalçınkaya*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları: 113-126.

Erek, C.M., (2012), “Güneybatı Asya Ekolojik Nişi İçinde Direkli Mağarası Epi-paleolitik Buluntularının Değerlendirilmesi”, *Anadolu/Anatolia* 38: 53-66.

Erek, C.M., (2014), “Direkli Cave: The Significance of Fire and Female Figurines in the Paleo-Landscape during the Epi-paleolithic Period”, *Selevcia Ad Calycadnym*, Sayı IV: 151-163.

Erek, C.M., (2015), “Direkli Mağarası Kazıları 2013”, 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (baskıda).

Farrand, W.R., McMahon, J.P., (2010), “The Sedimentary Infilling of Yarımburgaz Cave, Turkey”, *Culture and Biology at a Crossroads. The Middle Pleistocene Record of Yarımburgaz Cave (Thrace, Turkey)*, F.C.Howell, G.Arsebük, S.L.Kuhn, M.Özbaşaran, M.C.Stiner (eds.), Ege Yayınları: 29-50.

Gabunia, L., Vekua, A., Lordkipanidze, D., (2000), “The Environmental Contexts of Early Human Occupation of Georgia (Transcaucasia)”, *Journal of Human Evolution* 38: 785-802.

Gilead, I., (1991), “The Upper Paleolithic Period in Levant”, *Journal of World Prehistory*, Vol.5, No 2:105-154.

Goldberg, P., (2003), “Some Observations on Middle and Upper Paleolithic Ashy Cave and Rockshelters Deposits in the Near East”, *More Than Meets the Eye Studies on Upper Paleolithic Diversity in the Near East*, (Ed. Goring-Morris A.N. and Belfer-Cohen, A.), Oxbow Books: 19-32.

Goren-Inbar, N., Belfer-Cohen, A., (1998), “The Technological Abilities of the Levantine Mousterians”, *Neanderthals and Modern Humans in Western Asia*, Plenum Press NY: 205-218.

Güleç, E., Clark, D., Curtis, G., Gilbert, A., Gilbert, H., Howell, F.C., Karabıyıkhoğlu, M., Saraç, G., Sevim, A., Ünay, E., White, T.D., (1997), “The Early Pleistocene Lacustrine Deposits of Dursunlu, Preliminary Results”, *Volume of Abstracts Excursion Guide, Inter-Inqua Colloquium*, Ankara Turkey, March 29, April 1: 1-86.

Güleç, E., Howell, F.C. and White, T., (1999), “Dursunlu – A New Lower Pleistocene Faunal and Artifact Bearing Locality in Southern Anatolia”, Ulrich, H. (ed.), *Hominid Evolution: Lifestyles and Survival Strategies*, Archaea: 349-364.

Güleç, E., (1999), “New Findings on the First Inhabitants of Anatolia from the Dursunlu Site: a Preliminary Appraisal”, *Çağlar boyunca Anadolu’da yerleşim ve konut Sempozyumu, Habitat II*, 3-14 Haziran 1996: 211-216.

Güleç, E., Dinçer, H., (2000), “1998 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı ve Çevre Araştırmaları”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 37-40.

Güleç, E., Kuhn, S.L., Stiner, M.C., (2001), “2000 Excavation at Üçağızlı Cave”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 255-265.

Güleç, E., Açıkkol, A., (2002), “Hatay’da bir Erken Üst Paleolitik Yerleşimi: Üçağızlı Mağarası”, *Bilim ve Ütopya*, Sayı:93: 65-67.

Güleç, E., Howell, F.C., White, T.D., Karabıyıkhoğlu, M., (2003a), “Anadolu’da ilk insan izleri: Dursunlu Alt Paleolitik Buluntu Yeri”, *DTCF Antropoloji Dergisi* 15: 79-90.

Güleç, E., Kuhn, S.L., Özer, İ., Stiner, M.C., (2003b), “The 2001 Excavation Season at Üçağızlı Cave”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Döşim Basımevi: 473-484.

Güleç, E., Kuhn, S., Stiner, M., (2004), “Üçağızlı Mağarası 2002 Yılı Kazısı”, *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi:1-10.

Güleç, E., Kuhn, S.L., Stiner, M.C., Özer, İ., Sağır, M., (2005), “2003 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı”, *26. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi: 237-242.

Güleç, E., White, T., Kuhn, S., Özer, İ., Sağır, M., Yılmaz, H., Howell, F.C., (2009a), “The Lower Pleistocene lithic assemblage from Dursunlu (Konya), Central Anatolia, Turkey”, *Antiquity*, 83: 11-22.

Güleç, E., Kuhn, S.L., Stiner, M.C., Özer, İ., Sağır, M., Erkman, A.C., Açıkkol, A., Baykara, İ., (2009b), “2006-2007 Yılları Üçağızlı Mağarası Kazısı”, *30.Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4.Cilt: 233-242.

Güleç, E., Baykara, İ., Özer, İ., Sağır, M., Açıkkol, A., Erkman, A.C., Yılmaz, H., (2010), “2008 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı”, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, İsmail Aygöl Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti: 121-132.

Güleç, E., Özer, İ., Sağır, M., Açıkkol, A., Erkman, A.C., Baykara, İ., Yılmaz, H., (2011), “2009 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı”, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt, Allâme Tanıtım & Matbaacılık Hizmetleri: 42-47.

Güleç, E., Özer, İ., Açıkkol, A., Pehlevan, C., Erkman, A.C., Baykara, İ., Şahin, S., Baykara, D., (2012), “2010 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı”, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3.Cilt, İsmail Aygöl Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti: 209-216.

Güleç, E., Özer, İ., Sağır, M., Baykara, İ., Şahin, S., Erkman, A.C., (2013), “2011 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı”, *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri: 39-48.

Güleç, E., Sağır, M., Özer, İ., Şahin, S., Baykara, İ., (2014a), “2012 Yılı Konya ve Hatay İlleri Yüzey Araştırması”, *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi: 90-98.

Güleç, E., Özer, İ., Sağır, M., Baykara, İ., Şahin, S., (2014b), “2012 Yılı Üçağızlı Mağarası Kazısı”, 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi: 18-23.

Güleç, E., Baykara, İ., (2014), “Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik Dönem Ahmariyen Taş Alet Kültürü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54.1: 149-170.

Güre, A., (2010), “*Karain E'nin Charentien Evre Kenar Kazıyıcılarının Biçimsel Tipolojisi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Harmankaya, S., Tanındı, O., (1996), “*Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Paleolitik/Epi-paleolitik*”, Ege Yayınları, İstanbul.

Hauptmann, H., (2007), “*Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem Genel Bir Bakış*”, *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar Yeni Bulgular*, M.Özdoğan, N.Başgelen (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 131-164.

Howell, F.C., Arsebük, G., Kuhn, S.L., (1996), “The Middle Pleistocene Lithic Assemblage from Yarımburgaz Cave, Turkey”, *Paléorient*, Vol.22, N.1: 31-49.

Howell, F.C., White, T.D., Güleç, E., Saraç, G., Curtis, G.H., Maurer-Chavire, C., Ünay, E., (1997), “Dursunlu: A new Lower Pleistocene faunal and artifact-bearing locality in the Konya Plain, Southern Anatolia”, Human Evolution International Interdisciplinary Project Hominid in their environments, *International Interdisciplinary Symposium*, Weimer (Germany) May 4-10: 47-49.

Howell, F.C., (2010), “The Larger Mammal Fauna (Exclusive of Ursidae) from Yarımburgaz Cave”, *Culture and Biology at a Crossroads. The Middle Pleistocene Record of Yarımburgaz Cave (Thrace, Turkey)*, F.C.Howell, G.Arsebük, S.L.Kuhn, M.Özbaşaran, M.C.Stiner (eds.), Ege Yayınları: 213-300.

Kansu, Ş.A., (1944), “Anadolu Mezolitik Kültür Buluntuları”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, II.Cilt, Sayı:5, TTK Basımevi: 673-684.

Kappelman, J., Alçiçek, M.C., Kazancı, N., Schultz, M., Özkul, M, Şen, Ş., (2008), “Brief Communication: First Homo Erectus from Turkey and Implications for Migrations into Temperate Eurasia”, *American Journal of Physical Anthropology*, 135: 110-116.

Karakoç, M., (2015), “Türkiye’de Prehistorik Arkeoloji’ye İlgisizliğin Sonucu: Paleolitik Çağ’da Ege Bölgesi”, *1. Teorik Arkeoloji Grubu-Türkiye Toplantısı Bildirileri*, TAG-Türkiye 1 (2014): 197-208.

Kartal, G., (2011), “Karain Mağarası B Gözü Orta Paleolitik Katlaşımının Teknolojik Analizi”, *Işın Yalçinkaya’ya Armağan / Studies in Honour of Işın Yalçinkaya*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları: 133-152.

Kartal, G., (2012), “Karain B Gözü Orta Paleolitik Yontmataş Alet Tipolojisi”, *Anadolu/Anatolia*, Sayı 38: 89-108.

Kartal, M., Erek, C.M., (1998), “The Burials in Öküzini Cave (SW Anatolia)”, *Préhistoire d’Anatolie Genèse de deux mondes (Anatolian Prehistory at the Crossroads of Two Worlds)* ERAUL 85, Vol. 2: Actes du Colloque International: 551-558.

Kartal, M., (1999), “Öküzini Mağarası (Katran Dağı) Mikrolitik Endüstrisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kartal, M., (2003), “Anadolu’nun Epi-paleolitik Dönem Buluntu Toplulukları: Sorunlar, Öneriler, Değerlendirmeler ve Çeşitli Yaklaşımlar-Anatolian Epi-paleolithic Period Assemblages: Problems, Suggestions, Evaluations and Various Approaches”, *Anadolu/Anatolia*, 24, Ankara Üniversitesi Basımevi: 35-61.

Kartal, M., (2007), “Türkiye’nin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yontmataş Buluntu Toplulukları Kapsamında Neolitikleşme Sürecine İlişkin Bazı Düşünceler”, *PATRONVS, Coşkun Özgünel’e 65. Yaş Armağanı – Festschrift Für Coşkun Özgünel Zum 65. Geburtstag*, Derleyenler; E. Öztepe-M. Kadioğlu, Homer Kitabevi: 241-258.

Kartal, M., (2009), *Konar-Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş, Epi-paleolitik Dönem, Türkiye’de Son Avcı-Toplayıcılar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Kartal, M., (2012), “Körtik Tepe Yontmataş Endüstrisi”, *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, İsmail Aygül Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., Ankara: 475-490.

Koeningswald, W., Lindenau, C., Santel, W., (2010), “Ecological Significance of the Small Mammal Fauna from Yarımburgaz Cave (Turkish Thrace)”, *Culture and Biology at a Crossroads. The Middle Pleistocene Record of Yarımburgaz Cave (Thrace, Turkey)*, F.C.Howell, G.Arsebük, S.L.Kuhn, M.Özbaşaran, M.C.Stiner (eds.), Ege Yayınları, İstanbul: 73-92.

Kozłowski, J., K., (2004), “Early Upper Paleolithic Backed Blade Industries in Central and Eastern Europe”, *The Early Upper Paleolithic Beyond Western Europe*, Brantingham, P.J., Kuhn, S.L., Kerry, K.W. (eds), University of California Press: 14-29.

Kökten, İ.K., Özgüç, N., Özgüç, T., (1945), “Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor”, *Belleten*, IX.Cilt, Sayı:35: 361-400.

Kökten, İ.K., (1947), “Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 223-236.

Kökten, İ.K., (1949), “1949 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında Kısa Bir Rapor.Recherches de Préhistoire Faites en 1949 (résumé)”, *Belleten*, XIII.Cilt, Sayı 52: 811-831.

Kökten, İ.K., (1955), “Antalya’da Karain Mağarasında Yapılan Prehistorya Araştırmalarına Toplu Bir Bakış. Ein Allgemenier Überblick Über Die Prähistorischen Forschungen in Karain-Höhle Bei Antalya”, *Belleten*, XIX.Cilt, Sayı 75: 271-293.

Kökten, İ.K., (1959), “Tarsus Antalya Arası Sahil Şeridi Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı VIII-2: 6-16

Kökten, İ.K., (1960), “Anadolu Maraş Vilayetinde Tarihten Dip Tarihe Gidiş”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı X-1, Ankara: 42-52.

Kökten, İ.K., (1962a), “Maraş ve Antalya Vilayetlerinde Süreli Diptarih Araştırmaları Hakkında Kısa Bir Rapor”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XI-1: 40-41.

Kökten, İ.K., (1962b), “Anadolu Belbaşı Kültürü Hakkında Kısa Bir Eleştirme”, *Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*, 19/1-2: 137-141.

Kökten, İ.K., (1963), “Karain’in Türkiye Prehistoryası’ndaki Yeri”, *Türkiye Coğrafya Dergisi XVIII-XIX*, Sayı 22-23: 17-27.

Kökten, İ.K., (1964), “Die Stellung Von Karain Innerhalb Der Türkischen Vorgeschichte”, *Anatolia VII*: 59-89.

Kökten, İ.K., (1976), “Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları 1972”, *Keban Projesi 1972 Çalışmaları’ndan Ayrıbasım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: 1-18.

Köse, M.B., (2000), “Öküzini Mağarası Mikrolitik Olmayan Yontmataş Alet Endüstrisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kuhn, S.L., Güleç, E., Kılınç, F., (1999a), “Exploratory Excavations at Üç Ağızlı Cave, Hatay Province 1997”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 63-75.

Kuhn, S.L., Stiner, M., Güleç, E., (1999b), “Initial Upper Paleolithic in South-Central Turkey and It’s Regional Context: A Preliminary Report”, *Antiquity*, Vol:73, Number 281:505-517.

Kuhn, S.L., Stiner, M.C., Reese, D.S & Güleç, E., (2001), “Ornaments in the earliest Upper Paleolithic: New Results from the Levant”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 98 (13): 7641-7646.

Kuhn, S.L., (2002), “Paleolithic Archaeology in Turkey”, *Evolutionary Anthropology* 11: 198-210.

Kuhn, S.L., Stiner, M.C., Güleç, E., (2004), “New Perspectives on the Initial Upper Paleolithic The View from Üçağızlı Cave, Turkey”, *The Early Upper Paleolithic beyond Western Europe*, Brantingham, P.J., Kuhn, S.L., Kerry, K.W. (eds.), University of California Press: 113-128.

Kuhn, S.L., (2004), “Upper Paleolithic Raw Material Economies at Üçağızlı Cave, Turkey”, *Journal of Anthropological Archaeology*, Vol.23: 431-448.

Kuhn, S.L., Stiner, M.C., Güleç, E., Özer, İ., Yılmaz, H., Baykara, İ., Açıkkol, A., Goldberg, P., Martinez-Molina, K., Ünay, E., Suata-Alpaslan, F., (2009a), “The Early Upper Paleolithic Occupations at Üçağızlı Cave, Hatay Turkey”, *Journal of Human Evolution*, Vol.56: 87-113.

Kuhn, S.L., Balkan-Ath, N and Dinçer, B., (2009b), “2008 Excavations at Kaletepe Deresi 3”, *Anatolia Antiqua XVII*, 291-299.

Kuhn, S.L., Balkan-Ath, N., Açıkgöz, F., (2010), “2008 Excavations at Kaletepe Deresi 3 (Kaletepe Obsidien Atölyesi)”, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4.Cilt, İsmail Aygül Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti: 331-345.

Kuhn, S.L, (2010), “The Yarımburgaz Lithic Assemblage”, *Culture and Biology at a Crossroads. The Middle Pleistocene Record of Yarımburgaz Cave (Thrace,Turkey)*, F.C.Howell, G.Arsebük, S.L.Kuhn, M.Özbaşaran, M.C.Stiner (eds.), Ege Yayınları: 93-129.

Kuhn, S.L., Zwyns, N., (2014), “Rethinking the Initial Upper Paleolithic”, *Quaternary International*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.quaint.2014.05.040>: 1-10.

Lebatard., A.E., Alçiçek, M.C., Rochette, P., Khatic, S., Vialet, A., Boulbes, N., Bourles, D., Demory, F., Guipert, G., Mayda, S., Titov, V.V., Vidal, L., de Lumley, H., (2014), “Dating the Homo Erectus bearing Travertine from Kocabaş (Denizli, Turkey) at least 1.1 Ma”, *Earth and Planetary Sciences Letters*, 390: 8-18.

Louchart, A., Chauvire, C.M., Güleç, E., Howell, F.C., White, T.D., (1998), “L’avifaune de Dursunlu, Turquie, Pleistocene inferieur: climat, environnement et biogeographie”, *Earth and Planetary Sciences*, 341-346.

Maddy, D., Schreve, D., Demir, T., Veldkamp, A., Wijbrans, J.R., Van Gorp, W., Van Hisbergen, D.J.J., Dekkers, M.J., Scaife, R., Schoorl, J.M., Stemerink, C., Van Der Schriek, T., (2015), “The Earliest Securely-Dated Hominin Artefact in Anatolia?”, *Quaternary Science Reviews*, 109: 68-75.

Meignen, L., (2012), “Levantine Perspectives On The Middle to Upper Paleolithic ‘Transition’”, *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 40/3:12-21.

Minzoni-Deroche, A., (1992), “Üçağızlı Mağarası Kazıları ve Çevre Araştırmaları”, *XIII. Kazi Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi: 71-83.

Minzoni-Deroche, A., (1993), “Middle and Upper Paleolithic in the Taurus-Zagros Region”, *The Paleolithic of Zagros Tauros, University Museum Symposium Series V*: 147-158.

Mouralis, D., Pastre, J.F., Kuzucuoğlu, C., Türkecan, A., Atıcı, Y., Slimak, L., Guillou, H., Kunesch, S., (2002), “Les Complexes Volcaniques Rhyolitiques Quaternaires d’Anatolie Centrale (Göllü Dağ et Acıgöl, Turquie): genese, instabilité, contraintes environnementales, *Quaternaire*, 13: 219-228.

Monnier, G.F., (2006), “The Lower/Middle Paleolithic Periodization in Western Europe: An Evaluation”, *Current Anthropology*, Vol.47, No.5, 709-744.

Mouralis, D., (2003), “*Les Complexes Volcaniques Quaternaires sur les Paysages de Cappadoce (Göllüdağ et Acıgöl – Turquie): évolutions morphodynamiques et implications environnementales*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Université Paris 12.

Mustafaoğlu, M., (2008), “Sorunlar, Modeller ve Hipotezler Çerçevesinde Anadolu’da Orta Paleolitik Dönemden Üst Paleolitik Döneme Geçiş Evresine Genel Bir Bakış”, *Anadolu/Anatolia*, 34:1-15.

Mustafaoğlu, M., (2011), “Karain Mağarası E Gözü-Doğu Profili’nin Arkeostratigrafisi”, *Işın Yalçinkaya’ya Armağan / Studies in Honour of Işın Yalçinkaya*, (Ed. Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Kartal, G.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları: 199-211.

Otte, M., Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kozłowski, J.K., Bar-Yosef, O., Noiret, P., (1995a), “The Anatolian Middle Paleolithic: New Research at Karain Cave”, *Journal of Anthropological Research*, Vol. 51, No. 4: 287-299.

Otte, M., Yalçinkaya, I., Leotard, J.M., Kartal, M., Bar-Yosef, O., Kozlowski, J., Lopez-Bayon, I., Marshack, A., (1995b), “The Epi-paleolithic of Öküzini Cave (SW Anatolia) and its Mobiliary Art”, *Antiquity*, vol.69, No:266: 931-944.

Otte, M., Yalçinkaya, I., Kozlowski, J.K., Bar-Yosef, O., Bayon, I.L., Taşkiran, H., (1998), “Long-Term Technical Evolution and Human Remains in the Anatolian Paleolithic”, *Journal of Human Evolution*, Vol.34: 413-431.

Otte, M., Yalçinkaya, I., Bar-Yosef, O., Kozlowski, J.K., Leotard, J.M., Taşkiran, H., Noiret, P. and Kartal, M., (1999), “The Anatolian Paleolithic: Data and Reflections”, *The Palaeolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas*, G.N.Bailey, E.Adam, E.Panagopoulou, C.Perles, K.Zachos (eds.), *British School of Archaeology*, Athens; 73-85.

Otte, M., Lopez-Bayon, I., Noiret, P., Bar-Yosef, O., Yalçinkaya, I., Kartal, M., Leotard, J.M., Pettitt, P., (2003), “Sedimentary Deposition Rates and Carbon-14: the Epi-paleolithic Sequence of Öküzini Cave (Southwest Turkey), *Journal of Archaeological Science*, 30: 325-341.

Özçelik, K., (2001), “*Karain Mağarası B Gözü Pleistosen Dönem Yontmataş Endüstrisinin Tekno-Tipolojisi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Özçelik, K., (2003a), “Karain Mağarası B Gözü’nde Üst Paleolitik Sorunu”, *Anadolu (Anatolia)*, Sayı 25: 83-95.

Özçelik, K., (2003b), “1998 Yılı Hatay Yüzey Araştırması Buluntularının Tekno-Tipolojik Değerlendirilmesi”, *Anadolu (Anatolia)*, Sayı 24:79-92.

Özçelik, K., (2011a), “Karain Mağarası B Gözü Epi-paleolitik Dönem Yontmataş Endüstrisi”, *Işın Yalçinkaya’ya Armağan / Studies in Honour of Işın Yalçinkaya*, (Ed.

Taşkıran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Kartal, G.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları: 213-225.

Özçelik, K., (2011b), “Le Paléolithique Supérieur de la Turquie. Essai de Synthese”, *L’Anthropologie*, 115:600-609.

Özçelik, K., (2015), “Türkiye’de Üst Paleolitik Dönem: Çeşitli Yaklaşımlar ve Problemler”, *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi (APAD)*, Sayı 1:123-137.

Özdoğan, M., Koyunlu, A., (1986), “Yarımburgaz Mağarası, 1986 Yılı Çalışmalarının İlk Sonuçları ve Bazı Gözlemler”, *Arkeoloji ve Sanat*, 32-33: 4-17.

Özdoğan, M., (1988), “Yarımburgaz Mağarası 1986 Yılı Kazı Çalışmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, V/II, Başbakanlık Basımevi: 323-346.

Özdoğan, M., (2004), “Paleolitik Çağ, İstanbul ve Yarımburgaz Mağarası -16 Yıl Sonra Yarımburgaz Mağarası’nın Düşündürdükleri”, *Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar*, M. Özbaşaran, O. Tanındı, A. Boratav (eds.), Ege Yayınları: 179-183.

Özer, İ., Baykara, İ., (2009), “Anadolu’da Bilinen En Eski Taş Aletler”, *Bilim ve Teknik*, 42 (497): 65-69.

Özkaya, V., San, O., Barın, G., Coşkun, A., Aksoy, M., Şahin, F.S., (2008), “Körtik Tepe 2006 Kazısı”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi: 351-370.

Özkaya, V., San, O., Coşkun, A., Şahin, F.S., Kartal, M., (2009), “Körtik Tepe 2007 Kazısı”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi: 85-106.

Rink, W.J., Schwarcz, H.P., Grün, R., Yalçinkaya, I., Taşkıran, H., Otte, M., Valladas, H., Mercier, N., Bar-Yosef, O., Kozłowski, J., (1994), “ESR Dating of the Last Interglacial Mousterian at Karain Cave, Southern Turkey”, *Journal of Archaeological Science*, 21:839-849.

Roberts, C.A., Pfister, L., Mays, S., (2009), “Letter to the Editor: Was Tuberculosis Present in Homo Erectus in Turkey?”, *American Journal of Physical Anthropology*, 139: 442-444.

Saraç, G., (2001), “Anadolu’nun Bilinen En Eski Sakinleri”, *Mavi Gezegen*, Sayı 4: 12-17.

Shea, J.L., (2013a), “*Stone Tools in the Paleolithic and Neolithic Near East*”, Cambridge University Press, Chapter 3, The Lower Paleolithic: 47-80.

Shea, J.L., (2013b), “*Stone Tools in the Paleolithic and Neolithic Near East*”, Cambridge University Press, Chapter 5, The Upper Paleolithic: 117-160.

Slimak, L., Roche, H., Mouralis D., Buitenhuis, H., Balkan-Athı, N., Binder, D., Kuzucuoğlu, C., Grenet M., (2004), “Kaletpe Deresi: 3 (Turquie), Aspects Archaeologiques Chronologiques et Paleontologiques d’une Séquence Pleistocene en Anatolie Centrale”, *C.R.Palevol*, Vol.3: 411-420.

Slimak, L., Balkan-Athı, N., Binder, D., Dinçer, B., (2005a), “Installations Paléolithiques en Cappadoce, Etat des Connaissances de Cinq Années de Recherche sur les Premiers Peuplements Humains en Anatolie Centrale”, *Anatolia Antiqua*, Tome 13: 287-294.

Slimak, L., Dinçer, B., Balkan-Athı, N., (2005b), “Anadolu’da En Eski İnsan İzleri”, *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 978: 6-7.

Slimak, L., Kuhn, S., Balkan-Athl, N., Binder, D., Dinçer, B., (2006), “Kaletepe (Dere 3), Recherches sur les Premiers Peuplements D’Anatolie La Campagne de 2005”, *Anatolia Antiqua XIV*, 179-187.

Slimak, L., Kuhn, S., Balkan-Athl, N., Binder, D., Grenet, M., Dinçer, B., (2007), “Kaletepe Deresi 3: De L’Acheuleen Au Mousterien en Anatolie Centrale”, *Anatolia Antiqua XV*, 257-273.

Slimak, L., Dinçer, B., (2007), “Kaletepe Deresi 3.Orta Anadolu’da Tabakalanma veren bir ilk Paleolitik Çağ Yerleşmesi”, *Türkiye Bilimler Akademisi Dergisi (TÜBA-Ar)*, Sayı:X: 33-47.

Slimak, L., Kuhn, S.L., Roche, H., Mouralis, D., Buitenhuis, H., Balkan-Athl, N., Binder, D., Kuzucuoğlu, C., Guillou, H., (2008), “Kaletepe Deresi:3 (Turkey): Archaeological Evidence for Early Human Settlement in Central Anatolia”, *Journal of Human Evolution*, 54: 99-111.

Stiner, M., Howell, F.C., Arsebük, G., (1996), “Cave Bears and Paleolithic Artifacts in Yarımburgaz Cave, Turkey: Dissecting a Palimpsest”, *Geoarchaeology: An International Journal*, Vol.11, No.4: 279-327.

Stiner, M.C., (2009), “Prey Choice, Site Occupation Intensity & Economic Diversity in the Middle-Early Upper Paleolithic at the Üç Ağızlı Caves, Turkey, *Before Farming*, 32: 1-20.

Stiner, M., (2010), “A Taphonomic Study of Bone Assemblage Formation and Artifact-Bear Associations in Yarımburgaz Cave”, *Culture and Biology at a Crossroads. The Middle Pleistocene Record of Yarımburgaz Cave (Thrace,Turkey)*, F.C.Howell, G.Arsebük, S.L.Kuhn, M.Özbaşaran, M.C.Stiner (eds.), Ege Yayınları: 131-166.

Stiner, M.C., Kuhn, S.L., Güleç, E., (2013), “Early Upper Paleolithic Shell Beads at Üçağızlı Cave I (Turkey): Technology and Socioeconomic Context of Ornament Life-Histories”, *Journal of Human Evolution*, 64:380-398.

Şahin, S., (1991), “Bemerkungen Zu Lykischen und Pamphylishen Inscharisten”, *Epigraphica Anatolica*, 17: 113-138.

Şenyürek, M.S., (1958), “Test Excavation Made in a Cave in the Vicinity of Samandağ in 1958”, *Anadolu (Anatolia)*, Sayı:3: 64-70.

Şenyürek, M.S., Bostancı, E.Y., (1958a), “Hatay Vilayetinde Prehistorya Araştırmaları”, *Belleten*, 22/86: 147-156.

Şenyürek, M.S., Bostancı, E.Y., (1958b), “Hatay Vilayetinde Paleolitik Kùltürleri”, *Belleten*, 22/86: 171-190.

Şenyürek, M.S., (1959), “Tıkalı Mağaranın Paleolitik Endüstrilerine Dair Bir Not / A Note on the Paleolithic Industry of the Plugged Cave”, *Belleten*, 23: 10-26 / 27-58.

Taşkıran, H., (1996), “*Karain Mağarası Kenar Kazıyıcılarının Teknolojik ve Tipolojik Evrimi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Taşkıran, H., (2012), “Prehistorya; Tarih Öncesi Arkeolojisi”, *Kuvaterner Bilimi*, N.Kazancı ve A. Gürbüz (ed.), Ankara Üniversitesi Yayınları No 350: 171-194.

Taşkıran, H., (2015), “Türkiye’nin Paleolitik Kronolojisi”, *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi (APAD)*, Sayı:1, 113-121.

Tyron, C.A., Logan, M.A.V., Mouralis, D., Kuhn, S., Slimak, L., Balkan-Atlı, N., (2009), “Building a Tephrostratigraphic Framework for the Paleolithic of Central Anatolia, Turkey”, *Journal of Archaeological Science*, 36: 637-652.

Vialet, A., Alçiçek, M.C., (2012), “A Lower Pleistocene Human Fossil from Kocabaş (Denizli, Turkey) pushing Homo Erectus far to the West of Asia”, 2. *Annual Meeting of the European Society for the study of Human Evolution*, s.169, Eylül 2012, Fransa.

Vialet, A., Guipert, G., Alçiçek, M.C., (2012), “Homo Erectus found still further west: Reconstruction of the Kocabas Cranium (Denizli, Turkey), *Comptes Rendus Paleovol*, 11 (2-3): 89-95.

Yalçinkaya, I., (1984), “Samsat/Şehremuztepe Çevresi Paleolitik Çağ Araştırmaları”, *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 13-20.

Yalçinkaya, I., (1986), “Batı Toroslarda Paleolitik Çağ Yüzey Araştırmaları 1984”, *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 429-448.

Yalçinkaya, I., (1987), “1985 Yılı Karain Kazıları”, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt: 21-37.

Yalçinkaya, I., (1988), “1986 Yılı Karain Kazısı”, *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt: 15-35.

Yalçinkaya, I., (1991), “1989 Yılı Karain Kazıları”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi: 43-70.

Yalçinkaya, I., (1992), “1990 Yılı Öküzini Kazısı”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi: 55-70.

Yalçinkaya, I., (1993), “1991 Öküzini Kazıları”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi: 43-58.

Yalçinkaya, I., (1994), “1992 Yılı Öküzini Kazısı”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Ankara Üniversitesi Basımevi: 43-61.

Yalçınkaya, I., Leotard, J.M., Kartal, M., Otte, M., Bar-Yosef, B., Carmi, I., Gautier, A., Gilot, E., Goldberg, P., Kozłowski, J., Lieberman, D., Lopez-Bayon, I., Pawliowski, M., Thiebault, S.T., Ancion, V., Patou, M., Barbier, A.E., Bonjean, D., (1995), “Les Occupations Tardiglaciaires Du Site D’Öküzini (Sud-Ouest De La Turquie) Résultats Préliminaires”, *L’Anthropologie*, Tome 99: 562-583.

Yalçınkaya, I., (1995a), “Karain Kazıları, 1993”, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 1-26.

Yalçınkaya, I., (1995b), “Anadolu İskan Tarihinde Katran Dağı”, *1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Sayı IV: 55-76.

Yalçınkaya, I., (1996), “Öküzini 1993-1994 Kazıları”, *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 21-47.

Yalçınkaya, I., Otte, M., Taşkiran, H., Kösem, B., Ceylan, K., (1997), “1985-1995 Karain Kazıları Işığında Anadolu Paleolitiğinin Önemi”, *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 1-9.

Yalçınkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Kösem, M.B., Ceylan, K., Erek, C.M., Atıcı, A.L., Otte, M., (1998a), “1995 ve 1996 Yılları Karain Kazısı”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 17-45.

Yalçınkaya, I., Kartal, M., Erek, C.M., Atıcı, A.L., Kösem, M.B., Ceylan, K., Leotard, J.M., Otte, M., (1998b), “1995 ve 1996 Öküzini Kazıları”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 47-71.

Yalçınkaya, I., Kartal, M., Kösem, M.B., Erek, C.M., Atıcı, A.L., Özçelik, K., Taşkiran, H., Otte, M., (1999), “1997 Yılı Öküzini Kazıları”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 39-54.

Yalçinkaya, I., Otte, M., Taşkiran, H., Özçelik, K., Atıcı, A.L., Kösem, M.B., Erek, C.M., (2000a), “1998 Yılı Karain Kazısı”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 15-28.

Yalçinkaya, I., Kösem,M.B., Atıcı, A.L., Özçelik, K., Erek, C.M., Kartal, M., (2000b), “1998 Yılı Yüzey Araştırmaları ve Hatay Paleolitiği”, *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi:163-174.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Atıcı, A.L., Ceylan, K., Kartal, M., Erek, C.M., (2001a), “1999 Yılı Karain Kazıları”, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 9-20.

Yalçinkaya, I., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Atıcı, A.L., Taşkiran, H., Erek, C.M., (2001b), “1999 Yılı Öküzini Kazısı”, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 21-26.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kösem, M.B., Özçelik, K., Atıcı, A.L., (2002), “2000 Yılı Karain Kazısı”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 163-170.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Kösem, M.B., Erek, C.M., (2003), “2001 Yılı Karain Kazıları”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi: 159-170.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Kösem, M.B., (2004), “2002 Yılı Karain Kazıları”, *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi: 19-28.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Sevensan, B.C., (2005), “2003 Yılı Karain Mağarası Kazısı”, *26. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi: 215-224.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., (2006), “2004 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi: 403-418.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Kartal, G., (2007), “2005 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi: 539-558.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Kartal, G., (2008), “2006 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi: 467-482.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Kartal, G., (2009), “2007 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2.Cilt: 285-300.

Yalçinkaya, I., Özçelik, K., Kartal, M., Taşkiran, H., (2010a), “Türkiye’de İki Yüzeyle Alet İçeren Kùltürlerin Dağılımı”, *Anadolu/Anatolia*, 15-38.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Kartal, G., (2010b), “2008 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4.Cilt, İsmail Aygöl Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti: 41-62.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Özçelik, K., Kösem, M.B., (2011), “2009 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Allâme Tanıtım & Matbaacılık Hizmetleri: 22-35.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., (2012), “2010 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, İsmail Aygöl Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti: 373-392.

Yalçinkaya, I., Özçelik, K., (2012), “Karain Mağarası’nın Kültürel ve Çevresel Verileri Işığında Anadolu Orta Paleolitik’inin Değerlendirilmesi”, *ADALYA*, No:XV: 1-12.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Kartal, G., (2013), “2011 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, *34. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri: 5-22.

Yalçinkaya, I., Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Kartal, G., Aydın, Y., Yaman, İ.D., Karakoç, M., Fındık, B., (2014), “2012 Yılı Karain Mağarası Kazıları”, *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1.Cilt, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi: 233-242.

Yaman, İ.D., (2008), “*Mağaralarda Katlaşım Dinamiği ve Karain Mağarası B Gözü Örneği*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Yaman, İ.D., (2011), “Karain Mağarası B Gözü’nün Jeolojik ve Arkeolojik Stratigrafisi”, *Işın Yalçinkaya’ya Armağan / Studies in Honour of Işın Yalçinkaya*, (Ed. Taşkiran, H., Kartal, M., Özçelik, K., Kösem, M.B., Kartal, G.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları: 245-262.

Yaman, İ.D., (2013), “*Orta Paleolitik Dönem’de Sedimentoloji ve Yontmataş Analizleri Işığında Karain Mağarası E ve B Gözleri Bağlantısı*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Elektronik Kaynakça:

<http://www.ucagizli.com/kazi-bulgulari/Insan.html>

LEVHA AÇIKLAMALARI

Sayfa düzenine göre; sol üst köşedeki resim:1, sağ üst köşedeki resim: 2, sol alt köşedeki resim:3 ve sağ alt köşedeki resim:4 şeklinde adlandırılmıştır.

LEVHA 1:

- 1- Kocabaş fosil lokalitesini gösteren harita. (Kappelmann ve diğ., 2008:111)
- 2- Kocabaş fosili kafatası parçalarının görünümü. (Kappelmann ve diğ., 2008:111)

LEVHA 2:

- 1- Fosil kafatasında yer alan sağ frontal kemiğin iç yüzeyindeki lezyonlar. (Kappelmann ve diğ., 2008:113)
- 2- Fosilin üç boyutlu (3D) tarama görüntüsü. (Violet ve diğ., 2012:92)

LEVHA 3:

- 1- Gediz Deresi Lokalitesi'nde Miyosen Ahmetler Formasyonu üzerindeki Pleistosen üniteler, Yakın görünüm fotoğrafı: Üzerinde sert vurgaç kullanılarak ele geçen yonganın görünümü. (Maddy ve diğ., 2015:70)
- 2- Gediz Deresi "M2" olarak adlandırılan bölüm ve U3 Pleistosen ünitesinin üst kısmından ele geçen yonganın ön ve arka yüz çizimi. (Maddy ve diğ., 2015:72)

LEVHA 4:

- 1- Gediz Deresi $^{40}\text{Ar}/^{39}\text{Ar}$ tarihlendirmeleri (Maddy ve diğ., 2015:73 Tablo.1).
- 2- Burgaz ve Sarnıç platolarında yer alan 5 bölgenin paleomanyetik sonuçları ve istatistik yönelimleri (Maddy ve diğ., 2015:74 Tablo.2).

3- Kaletepe Deresi 3, sağda aval (aşağı), ve amount (yukarı) açmaları ve arka planda Göllüdağ'ın görünümü. (Slimak ve Dinçer, 2007:39)

LEVHA 5:

1- Kaletepe Deresi 3 yukarı açması. (Slimak ve Dinçer, 2007:39)

2- Kaletepe Deresi 3 aşağı açması. (Slimak ve Dinçer, 2007:39)

LEVHA 6: Kaletepe Deresi 3 yerleşimi, III. tabakadan aletler. (Slimak ve Dinçer, 2007:42)

LEVHA 7: Kaletepe Deresi 3 yerleşimi, IV. tabakadan riyolit kıyıcı. (Slimak ve diğ., 2008:106)

LEVHA 8:

1- Kaletepe Deresi 3 yerleşimi, IV. tabakadan aletler. (Slimak ve diğ., 2008:106)

2- Kaletepe Deresi 3 yerleşimi, riyolit çekirdek. (Slimak ve diğ., 2008:106)

LEVHA 9:

1- Kaletepe Deresi 3 yerleşimi, V. tabakadan obsidiyen iki yüzeyli alet. (Slimak ve diğ., 2008:107)

2- Kaletepe Deresi 3 yerleşimi, V. tabakadan obsidiyen ve andezit nacaklar. (Slimak ve diğ., 2008:107)

LEVHA 10: Kaletepe Deresi 3 yerleşimi, VI. tabakadan obsidiyen iki yüzeyli aletler. (Slimak ve diğ., 2008:108)

LEVHA 11: Kaletepe Deresi 3 yerleşimi, VII. tabakaya ait taş aletler (Slimak ve Dinçer, 2007:47)

LEVHA 12:

- 1- Dursunlu kömür madeni ve atık malzemelerden bir görünüm. (Özer ve Baykara, 2009:67)
- 2- Dursunlu Linyitleri Açık İşletmesi (Saraç, 2001:13)

LEVHA 13:

- 1- Dursunlu yerleşiminde korelant olarak atık tepesinde bulunan ilk kuvarsit taş yongalar (Saraç, 2001:14)
- 2- Dursunlu'da korelant olarak kullanılan tepe güneyinde yapılan çalışmalar. (Saraç, 2001:13)

LEVHA 14:

- 1- Dursunlu yerleşiminde ortaya çıkarılan taş alet örnekleri. (Özer ve Baykara, 2009:68)
- 2- Dursunlu yerleşiminde ortaya çıkarılan çok yüzeyli örneği. (Güleç ve diğ., 2009:19)

LEVHA 15:

- 1- Dursunlu yerleşiminde ortaya çıkarılan çakmaktaşıdan yapılmış çok yüzeyli çekirdek örneği. (Güleç ve diğ., 2009:19)
- 2- Dursunlu yerleşiminde ortaya çıkarılan çontuklu kuvars yonganın ön ve arka yüzden görünümü. (Güleç ve diğ., 2009:20)
- 3- Dursunlu yerleşiminde ortaya çıkarılan düzeltili kuvars yonganın ön ve arka yüzden görünümü. (Güleç ve diğ., 2009:20)

LEVHA 16:

- 1- Dursunlu yerleşiminde bulunan fosil kuş femuru üzerinde rastlanan kesme izleri. (Saraç, 2001:17)
- 2- Yarımburgaz Mağarası'nın harita üzerindeki konumu. (Kuhn ve diğ., 1996:32)

LEVHA 17:

- 1- Yarımburgaz Mağarası'nın haritası. LE=Aşağı Mağara girişi, UE=Yukarı Mağara girişi. (Kuhn ve diğ., 1996:32)
- 2- Yarımburgaz Mağarası'nda Aşağı ve Yukarı Mağarada yer alan açmaların haritası. (Kuhn ve diğ., 1996:33)

LEVHA 18:

- 1- Yarımburgaz Mağarası'dan ele geçen taş aletler. (Arsebük, 1996:46)
- 2- Yarımburgaz Mağarası'ndan ele geçen taş aletler. (Arsebük, 1996:47)

LEVHA 19:

- 1- Yarımburgaz Mağarası'dan ele geçen satır/kıyıcı, satır aletler. (Arsebük, 1996:44)
- 2- Yarımburgaz Mağarası'ndan ele geçen satır/kıyıcı, satır aletler. (Arsebük, 1996:45)

LEVHA 20:

- 1- Kaletepe Deresi 3 yerleşimi II. tabaka buluntuları, *levallois* çekirdeği ve uç. (Balkan-Atlı ve diğ., 2007:136)
- 2- Kaletepe Deresi 2 yerleşimi II. tabakada bulunmuş olan *equid* çene kemiği. (Slimak ve Dinçer, 2007:40)

LEVHA 21:

- 1- Kaletepe Deresi 3 yerleşimi II'.. tabaka buluntuları. (Slimak ve diğ., 2008:105)
- 2- Karain Mağarası E gözü, Ana dolgunun güney kesiti. (Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:11)

LEVHA 22:

- 1- Karain Mağarası E gözü, *levallois* çekirdekler. (Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:11)
- 2- Karain Mağarası E gözü, kenar kazıyıcılar. (Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:11)

LEVHA 23:

- 1- Karain Mağarası E gözü, uçlar. (Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:11)
- 2- Karain Mağarası E gözü, Karain tip uçlar. (Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:11)

LEVHA 24:

- 1- Karain Mağarası E gözü, yaprak biçimli parça. (Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:12)
- 2- Karain Mağarası E gözü, çontuklu ve dişlemeliler. (Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:12)

LEVHA 25:

- 1- Karain Mağarası E gözü, diskler. (Yalçinkaya ve Özçelik, 2012:12)
- 2- Üçağızlı Mağarası'nın haritadaki konumu. (Stiner, 2009:2)

LEVHA 26:

- 1- Üçağızlı Mağarası kazı alanlarının planı. (Stiner, 2009:2)

2- Üçağızlı Mağarası'nın kuzey açmasındaki alanın şematik stratigrafik kesiti. (Kuhn ve diğ., 2009:89)

LEVHA 27:

1- Üçağızlı Mağarası'nın stratigrafik kesiti. (Stiner, 2009:4)

2- Üçağızlı Mağarası I tabakasında yer alan ocak kalıntısı. (Kuhn ve diğ., 2009:92)

LEVHA 28: Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik dönem başlangıcı tabakalarına ait düzeltili aletler. (Kuhn ve diğ., 2009:95)

LEVHA 29: Üçağızlı Mağarası Üst Paleolitik dönem başlangıcı tabakalarına ait aletlerden örnekler. (Kuhn ve diğ., 2004:120)

LEVHA 30:

1- Üçağızlı Mağarası'nda görülen önemli deniz kabuğu formları. (Stiner ve diğ., 2013:385)

2- Üçağızlı Mağarası G tabakasından *in situ* olarak elde edilmiş 11 adet deniz kabuğundan üretilmiş boncuklar. 10 numaralı örnek hariç (*Nassarius Mutabilis*) tüm örnekler *Nassarius Gibbosulus* türündendir. (Stiner ve diğ., 2013:394)

LEVHA 31:

1- Üçağızlı Mağarası'nda insanlar tarafından delinmiş deniz kabukları. (Stiner ve diğ., 2013:385)

2- Üçağızlı Mağarası *Nassarius Gibbosulus* türündeki deniz kabuklarının yüzeylerinde bulunan aşı boyası izleri. (Stiner ve diğ., 2013:393)

LEVHA 32: Karain Mağarası B gözü P.III jeolojik ünitesinde görülen yontmataş aletlerden örnekler. 1-3: disk ve *levallois* çekirdekler, 6: kenar kazıyıcılar, 4-7: uzun *Moustérien* uçlar, 8: iç yüzden inceltilmiş kalın kenar kazıyıcı, 5: dilgisel yongalama ürünleri. (Yalçınkaya ve diğ., 2006:417)

LEVHA 33:

1- Üçağızlı Mağarası Başlangıcı ve *Ahmarian* geçiş endüstrisi ön kazıyıcı aletler. (Güleç ve diğ., 2012:215)

2- Üçağızlı Mağarası Başlangıcı ve *Ahmarian* geçiş endüstrisi uç örnekleri. (Güleç ve diğ., 2012:215)

LEVHA 34:

1- Üçağızlı Mağarası *Ahmarian* kültüre ait ön kazıyıcı aletler. (Güleç ve Baykara, 2014:160)

2- Üçağızlı Mağarası Başlangıcı ve *Ahmarian* geçiş endüstrisi uç örnekleri. (Güleç ve diğ., 2012:215)

LEVHA 35:

1- Üçağızlı Mağarası *Ahmarian* kültüre ait protoprizmatik dilgi çekirdekleri. (Güleç ve Baykara, 2014:160)

2- Karain Mağarası B Gözü (Üst Paleolitik dönem) yontmataş aletler. 1. tek kutuplu prizmatik çekirdek, 2. çapraz kutuplu prizmatik çekirdek, 3. disk biçimli çekirdek, 4. şekilsiz çekirdekler. (Özçelik, 2003a:91)

3- Karain Mağarası B Gözü (Üst Paleolitik dönem) yontmataş aletler. 1-3. omurgalı ön kazıyıcılar, 4-5. kalın çıkmalı ön kazıyıcılar, 6. kalın çıkmalı

dişlemeli alınlı ön kazıyıcı, 7. mikro çıkmalı ön kazıyıcı, 8. omuzlu ön kazıyıcı, 9. çekirdek biçimli ön kazıyıcı, 10. rende. (Özçelik, 2003a:92)

LEVHA 36:

1- Karain Mağarası B Gözü (Üst Paleolitik dönem) yontmataş aletler. 1. almasıık dişlemeli, 2. yatay dişlemeli, 3-5. çoklu çontuklular, 6. çontuklu, 7. kemerli taş kalem, 8.omurgalı taş kalem. (Özçelik, 2003a:93)

2- Karain Mağarası B Gözü (Üst Paleolitik dönem) yontmataş aletler. 1. çekirdek taş kalem, 2. topuk üzerinde taş kalem, 3. ezik çentikli parça, 4. ön kazıyıcı-dişlemeli, 5. ön kazıyıcı-taş kalem, 6. taş kalem-dişlemeli, 7. düzeltili çekirdek, 8. plakett. (Özçelik, 2003a:94)

3- Karain Mağarası B Gözü (Epi-paleolitik dönem) yontmataş aletler. 1-2. dişlemeli aletler (P.I.1), 3-5. ön kazıyıcılar (P.I.1), 6. uç (P.I.2), 7-9. düz sırtlı dilgicikler (P.I.1), 10. devrik sırtlı dilgicik (P.I.1), 11. kavisli sırtlı uçlu dilgicik (P.I.1), 12. kavisli sırtlı dilgicik (P.I.1), 13. mikro taş delgi-ön kazıyıcı (P.I.2), 14, 20-21. ön kazıyıcılar (P.I.2), 15. prizmatik çekirdek (P.I.1), 16. düzeltili dilgi (P.I.2), 17-19. sırtlı dilgicikler (P.I.2), 22. atipik prizmatik çekirdek (P.I.2). (Özçelik, 2011a:224)

LEVHA 37: Karain Mağarası B Gözü (Epi-paleolitik dönem) yontmataş aletler.

1. uçlu sırtlı dilgicik (P.I.1), 2,8-9. düz sırtlı dilgicik (P.I.1), 3, 10. düzeltili dilgicik (P.I.1), 4. mikro uç (P.I.2), 5,7. devrik sırtlı dilgicik (P.I.1), 6. atipik yarımaya (P.I.1), 11-13. ön kazıyıcılar (P.I.1), 14-15. uçlar (P.I.2), 16. budanmış parça (P.I.1), 17. taş delgi (P.I.1), 18. düzeltili dilgi (P.I.1), 19-20. prizmatik

çekirdekler (P.I.1), 21. dişlemeli parça (P.I.1), 22. çontuklu parça (P.I.2), 23. çekirdek tablası (P.I.1). (Özçelik, 2011a:225)

LEVHA 38:

- 1- Üçağızlı Mağarası Epi-paleolitik dönem yontmataş alet örnekleri. 1-5. *mikrogravette*'ler, 6. mikroburin, 7-8. çekirdekler. (Dinçer ve diğ., 2001:6)
- 2- Öküzini Mağarası geometrik mikrolitler -yarımaylar- (Kartal, 2009:151)

LEVHA 39:

- 1- Öküzini Mağarası geometrik mikrolitler -ikizkenar üçgenler- (Kartal, 2009:152)
- 2- Öküzini Mağarası geometrik mikrolitler -trapezler- (Kartal, 2009:153)
- 3- Öküzini Mağarası geometrik mikrolitler -diğer- (Kartal, 2009:154)

LEVHA 40:

- 1- Pınarbaşı Kaya Sığınağı'nın görünümü. (Baird ve diğ., 2013:179)
- 2- Pınarbaşı B alanı stratigrafisi. (Baird ve diğ., 2013:181)

LEVHA 41:

- 1- Pınarbaşı B alanında bulunan Mezar 13. (Baird ve diğ., 2013:182)
- 2- Pınarbaşı B alanında bulunan Mezar 14. (Baird ve diğ., 2013:182)
- 3- Solda, Pınarbaşı B alanından yarımaya mikrolit örneği, Sağda Pınarbaşı B alanından ön kazıyıcı örneği. (Baird ve diğ., 2013:186)

LEVHA 42:

- 1- Pınarbaşı B alanında bulunan iki yüzeyden yongalanmış kum taşı alet. (Baird ve diğ., 2013:188)
- 2- Körtik Tepe VII.-VII. Safha yontmataş aletleri (Kartal, 2010:489)

LEVHA 43:

- 1- Direkli Mağarası sırtlı dilgicik ve yarımay mikrolitleri. (Erek, 2012: 66)
- 2- Direkli Mağarası *Nassarius gibbosula*, *dentalium*, akrep kısıkcı boncuklar. (Erek, 2012:66)

LEVHA 44:

- 1- Karain Mağarası'nda 2007 yılında bulunan iki yüzeyli alet. (Yalçınkaya ve diğ., 2009:296)
- 2- Şehremuz Tepe A5 yatağında yapılan kazı çalışmaları. (Albrecht ve diğ., 1984:43)

LEVHA 45:

- 1- Şehremuz Tepe yerleşiminde bulunan iki yüzeyli aletler. (Albrecht ve diğ., 1984:48)
- 2- Şehremuz Tepe yerleşiminde bulunan iki yüzeyli aletler. (Albrecht ve diğ., 1984:49)
- 3- Karain Mağarası E Gözü, *Charentien* dönem basamak pulcuklu düzeltileler üretilmiş yöneşen ve yatay kenar kazıyıcılar. (Yalçınkaya ve Özçelik, 2012: 12)

LEVHA 46:

- 1- Karain Mağarası E Gözü, *Proto-Charentien* dönem dişlemeli alet. (Yalçınkaya ve Özçelik, 2012: 12)
- 2- Karain Mağarası B Gözü Orta Paleolitik dönem yontmataş aletler. 1, 4. düz-dışbükey kenar kazıyıcı (P.VII), 2. içbükey-dışbükey kenar kazıyıcı (P.VII), 3. düz kenar kazıyıcı (P.VII), 5. uzun *Moustérien* uç (P.VII), 6-7. dibi inceltilmiş basık *Moustérien* uç (P.VII), 8. dibi inceltilmiş basık *Moustérien* uç (P.VII), 9. basık *moustérien* uç (P.VI), 10. uzun *moustérien* uç (P.VI), 11. tek düz kenar

kazıyıcı (P.VI), 12. sağa yatık yöneşen kenar kazıyıcı (P.VI), 13. dışbükey yatay kenar kazıyıcı (P.VI), 14. düz yatay kenar kazıyıcı (P.VI). (Kartal.G., 2012:104)

LEVHA 47:

- 1- Tıkalı Mağarası'ndan tespit edilen kenar kazıyıcılar. (Şenyürek, 1959:54)
- 2- Tıkalı Mağarası'ndan tespit edilen kenar kazıyıcılar. (Şenyürek, 1959:53)
- 3- Tıkalı Mağarası'ndan tespit edilen uç örnekleri. (Şenyürek, 1959:49)
- 4- Tıkalı Mağarası'ndan tespit edilen pseudo-levallouis uç örneği (Şenyürek, 1959:50)

LEVHA 48:

- 1- Kanal Mağarası'nda bulunan uç ve ön kazıyıcılar. (Bostancı, 1967a: Tablo.1)
- 2- Kanal Mağarası'nda bulunan dilgiler. (Bostancı, 1967a: Tablo.2)
- 3- Merdivenli Mağarası'nda bulunan Orta Paleolitik aletler. (Bostancı, 1967a: Tablo.VI)
- 4- Merdivenli Mağarası'nda bulunan dilgiler, taş kalem ve kazıyıcılar. (Bostancı, 1967a: Tablo.V)

LEVHA 49: Küllünün İni'nde tespit edilen yontmataş aletler. (Harmankaya ve Tanındı, 1996 – TAY Paleolitik-Epi-paleolitik Kataloğu)

LEVHA 50: Karataş Kaya Sığınağı'nda tespit edilen yontmataş aletler. (Harmankaya ve Tanındı, 1996 – TAY Paleolitik-Epi-paleolitik Kataloğu)

LEVHA 51: Kapalıın yerleşiminde tespit edilen yontmataş aletler. (Harmankaya ve Tanındı, 1996 – TAY Paleolitik-Epi-paleolitik Kataloğu)

LEVHA 52: Beldibi/Kumbucağı C2 ve C3 seviyesinden tespit edilen yontmataş aletler. (Harmankaya ve Tanındı, 1996 – TAY Paleolitik-Epi-paleolitik Kataloğu)

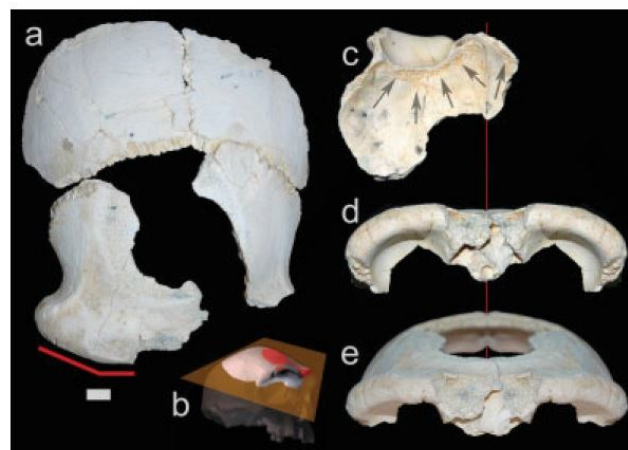
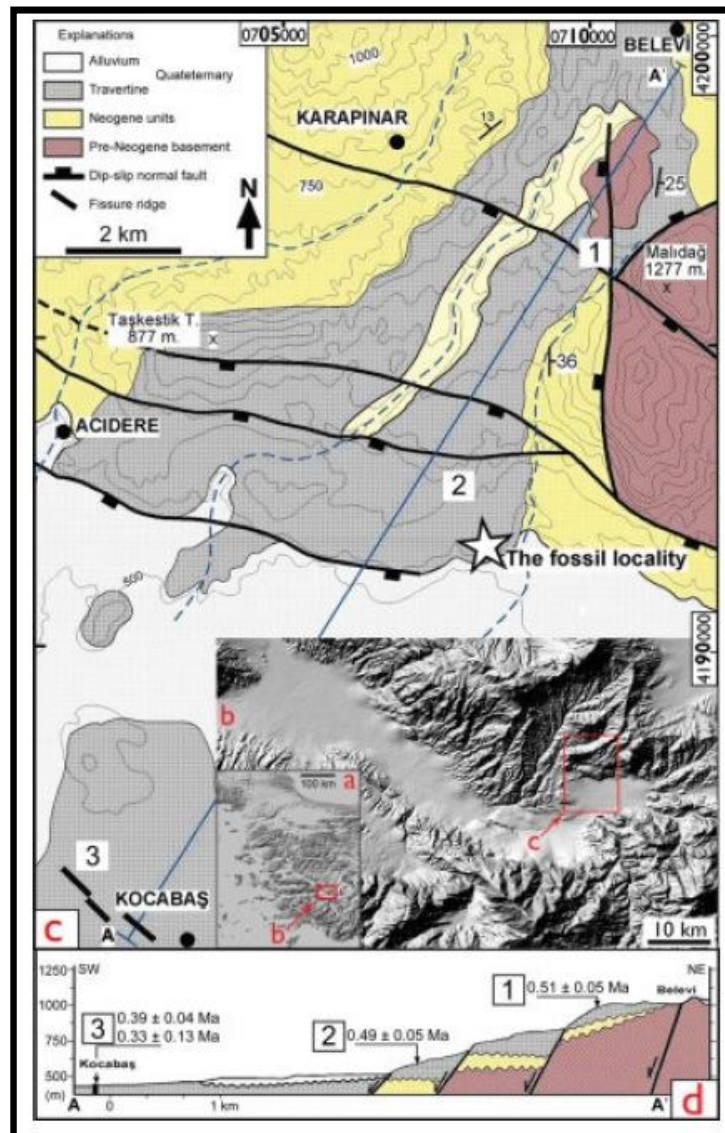
LEVHA 53: Belbaşı yerleşiminden tespit edilen yontmataş aletler. (Harmankaya ve Tanındı, 1996 – TAY Paleolitik-Epi-paleolitik Kataloğu)

LEVHA 54: Kızılin yerleşiminde bulunan yontmataş aletler. (Harmankaya ve Tanındı, 1996 – TAY Paleolitik-Epi-paleolitik Kataloğu)

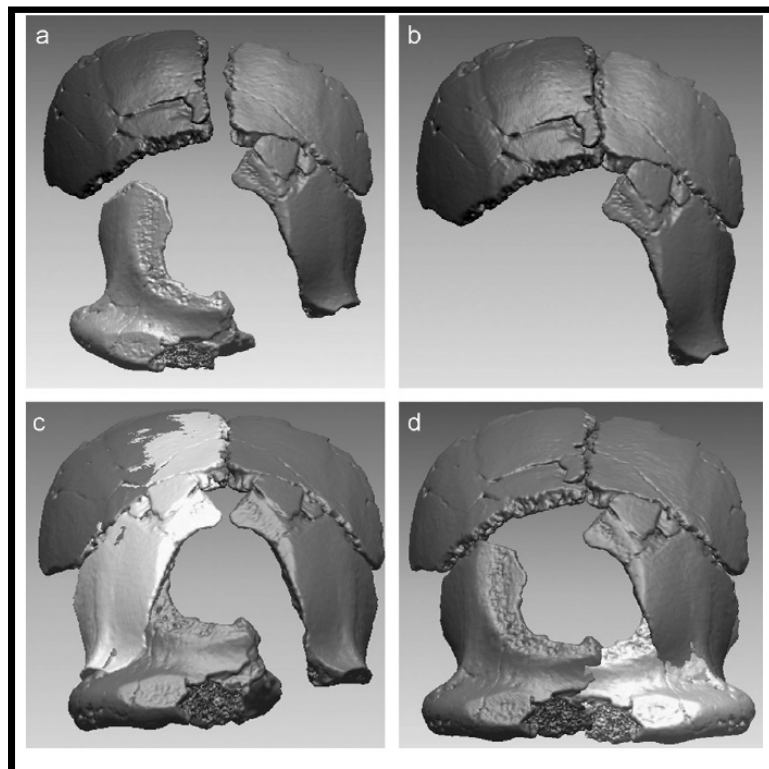
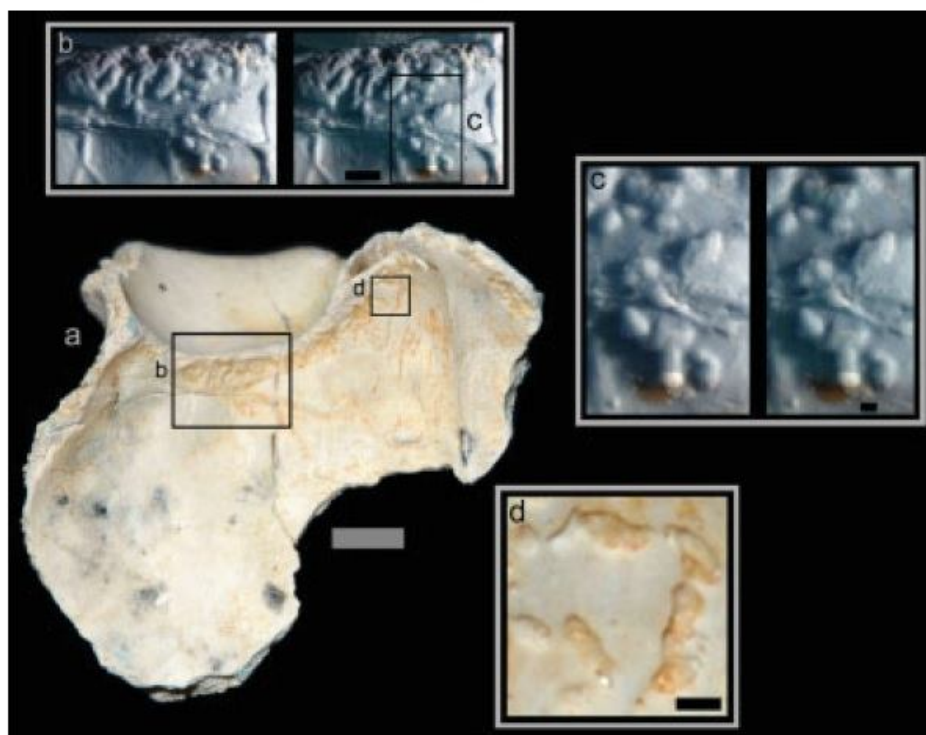
LEVHA 55: Çarkini yerleşiminde bulunan yontmataş aletler. (Harmankaya ve Tanındı, 1996 – TAY Paleolitik-Epi-paleolitik Kataloğu)

LEVHA 56: Tekeköy A yerleşiminde tespit edilen yontmataş aletler. (Harmankaya ve Tanındı, 1996 – TAY Paleolitik-Epi-paleolitik Kataloğu)

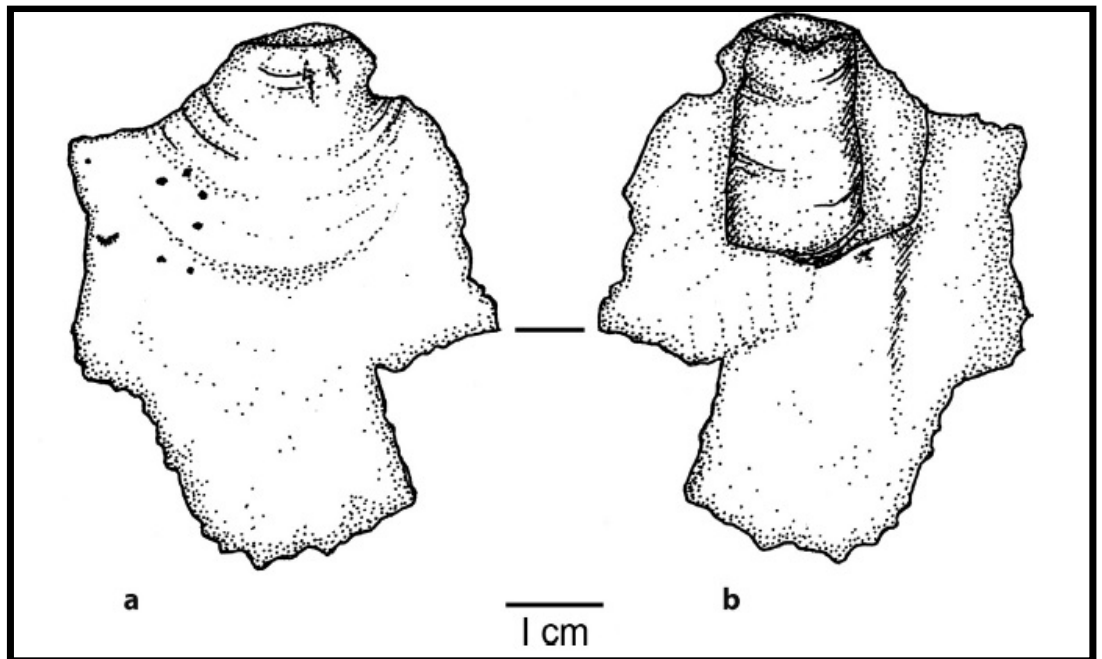
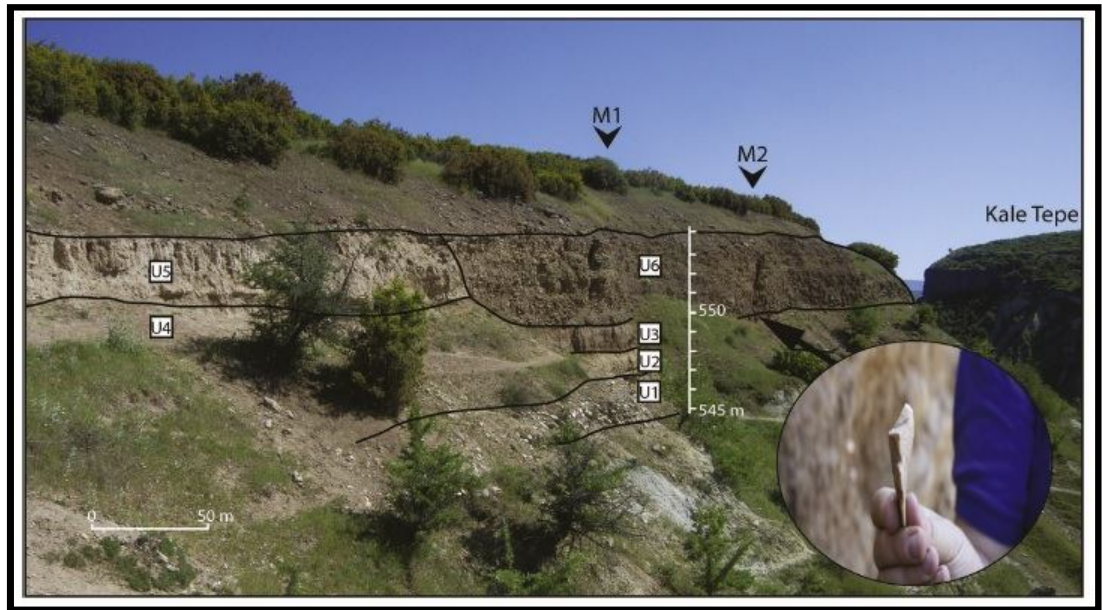
LEVHA 1



LEVHA 2



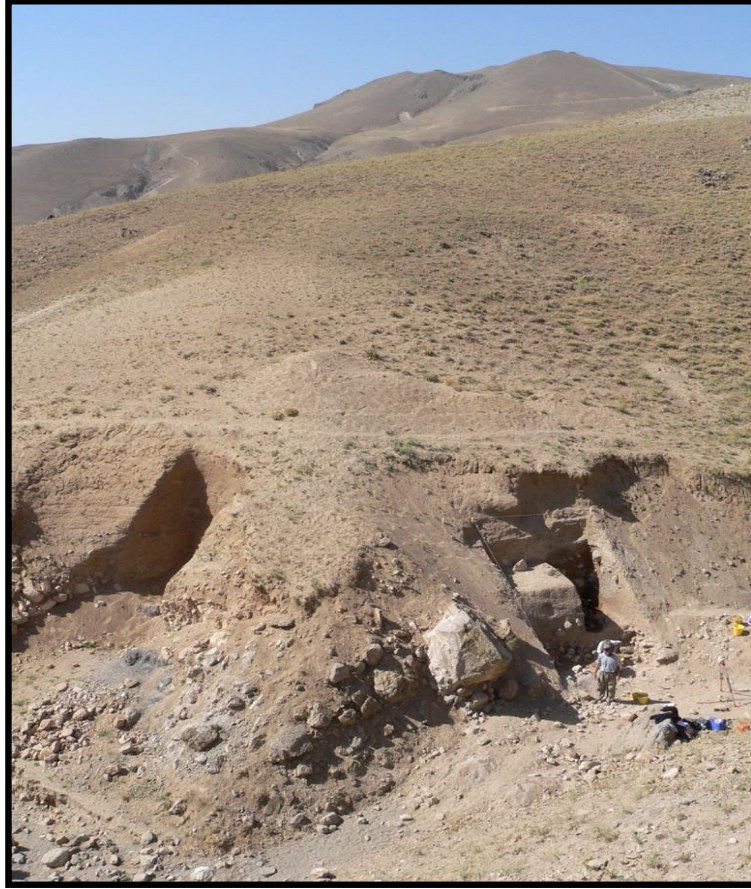
LEVHA 3



LEVHA 4

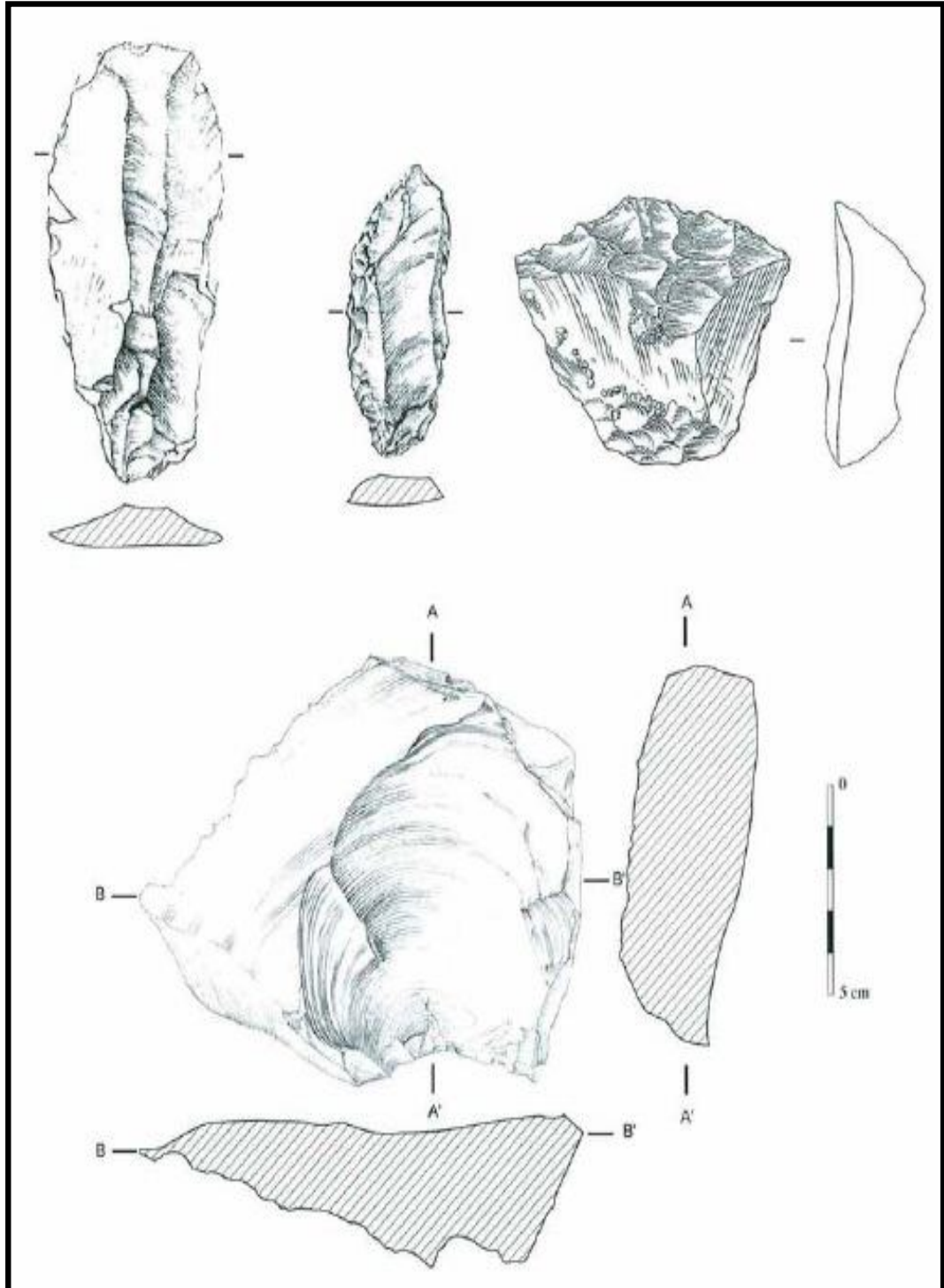
Ad	Örnek	Lab. kodu	Plato yaşı	Is	MSW	N. İzokron yaşı	Is	Ters İzokron yaşı	Is
A	03E Burgaz No (47	VU87 WG3 A2	1299,2	17,2	0,50	1288,3	22,1	1290,9	22,0
B	02R Burgaz batısı	VU87 WG2 B1	1286,9	25,2	0,71	1277,5	27,0	1280,9	27,2
Ci	W6 K2	VU94 W6 I B1	1265,9	17,8	1,57	1180,8	53,3	1181,4	53,1
Cii	03c Kale Tepe	VU87 WG3 B1	1251,0	25,2	6,28	1263,2	29,7	1263,9	29,4
C	Ci ve Cii birleşik	e	1255,8	16,0	3,73	1258,8	23,0	1259,7	22,5
D	W4 BW1	VU94	1241,1	9,3	1,90	1214,1	13,4	1217,0	12,7
	C ve D birleşik	e	1246,6	8,2	2,61	1239,4	10,6	1242,2	10,4
E	W11 BW2	VU94 W11 I B1	1170,2	9,7	0,62	1163,8	20,6	1166,0	20,3
F	GB2 Ziftçe	VU87 WG2 B3	1254,8	17,4	1,26	1242,4	18,6	1249,4	19,2
G	GB4 Delihasan	VU87 WG2 A2	1239,8	60,4	0,62	1235,2	145,	1234,2	139,4

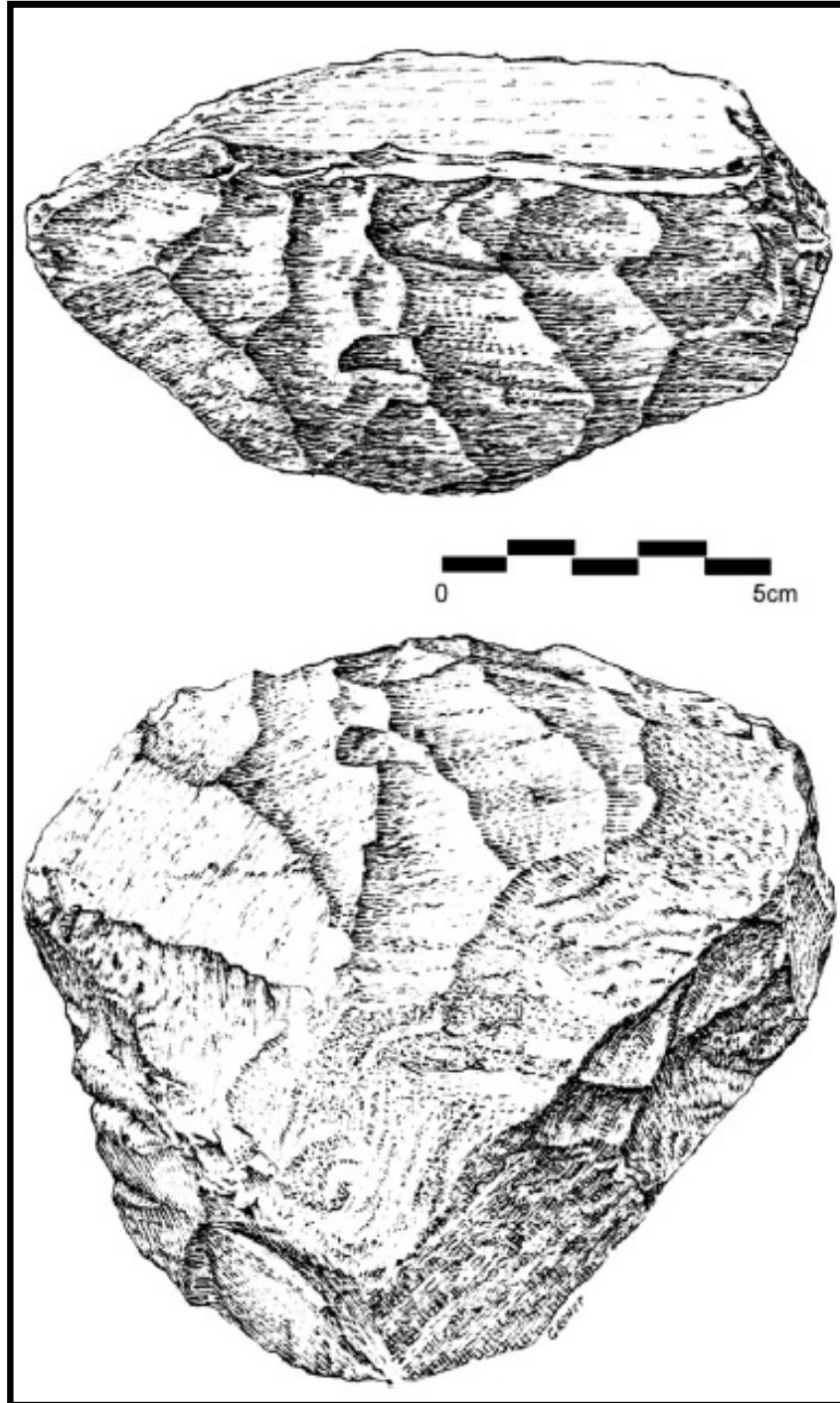
Bölge	Lat	Long	Tip	Na	Nc	D	I	k	a95	Polarite
<i>Burgaz platosu</i>				5	4	211,1	- 68,7	1523,2	2,4	<i>Tersinmiş</i>
KU 1	38,6301	28,8128	gc (4)	7	7	214,9	-69,2	90,5	6,4	Tersinmiş
KU 2	38,6199	28,8133		7	6	214,0	-69,7	1446,2	1,8	Tersinmiş
KU 3	38,6129	28,7943	gc (5)	7	6	211,8	-67,3	741,9	2,5	Tersinmiş
KU 4	38,6129	28,7943	gc (2)	7	6	204,1	-68,3	98,9	6,8	Tersinmiş
KU 5	38,6129	28,7943		7	0	belirsiz: her ikisi de normal ve tersinmiş.				
<i>Sarnıç platosu</i>				3	3	199,6	- 59,6	32,4	22,0	<i>Tersinmiş</i>
KU 6	38,6103	28,7717	gc (2)	7	5	209,0	-69,8	108,2	7,4	Tersinmiş
KU 7	38,6102	28,7697	gc (7)	7	7	191,1	-44,3	810,1	1,9	Tersinmiş
KU 8	38,6353	28,7660		7	7	206,1	-63,8	71,3	7,2	Tersinmiş

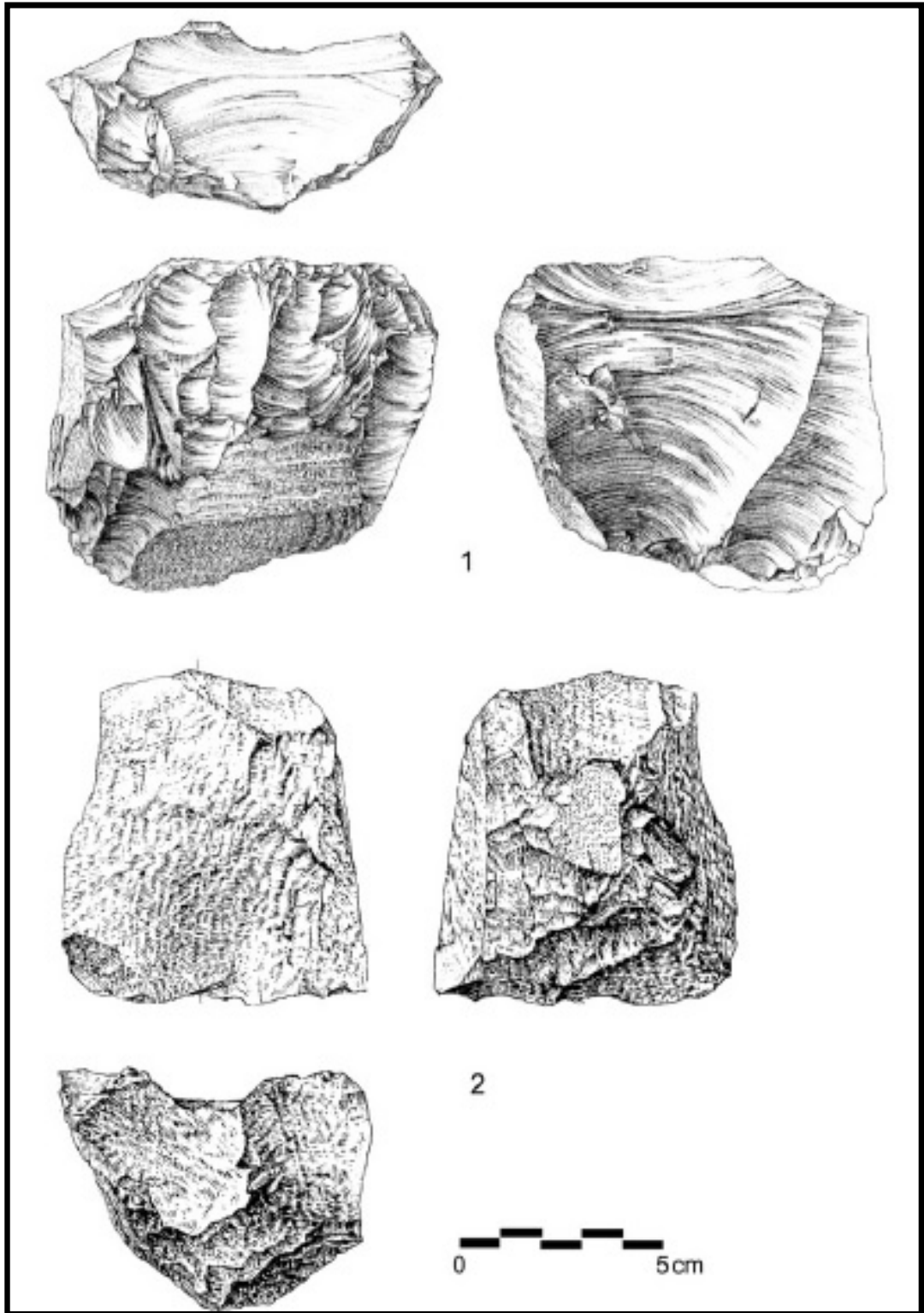


LEVHA 5

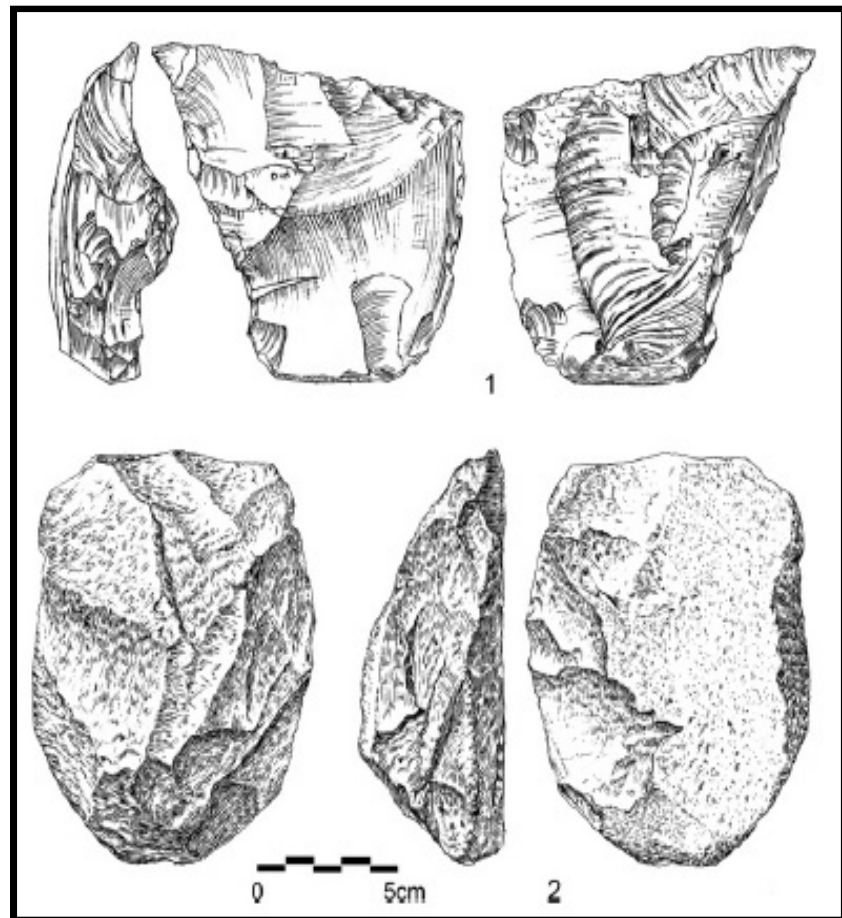
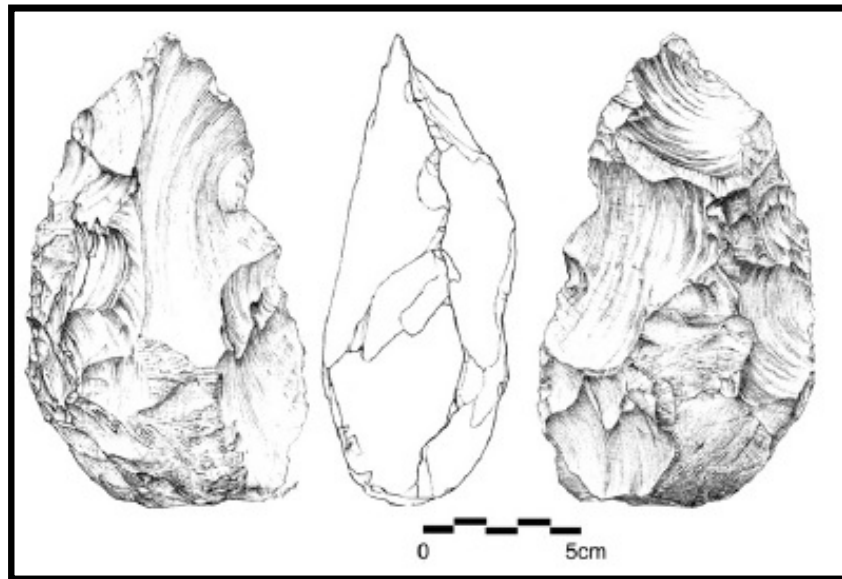


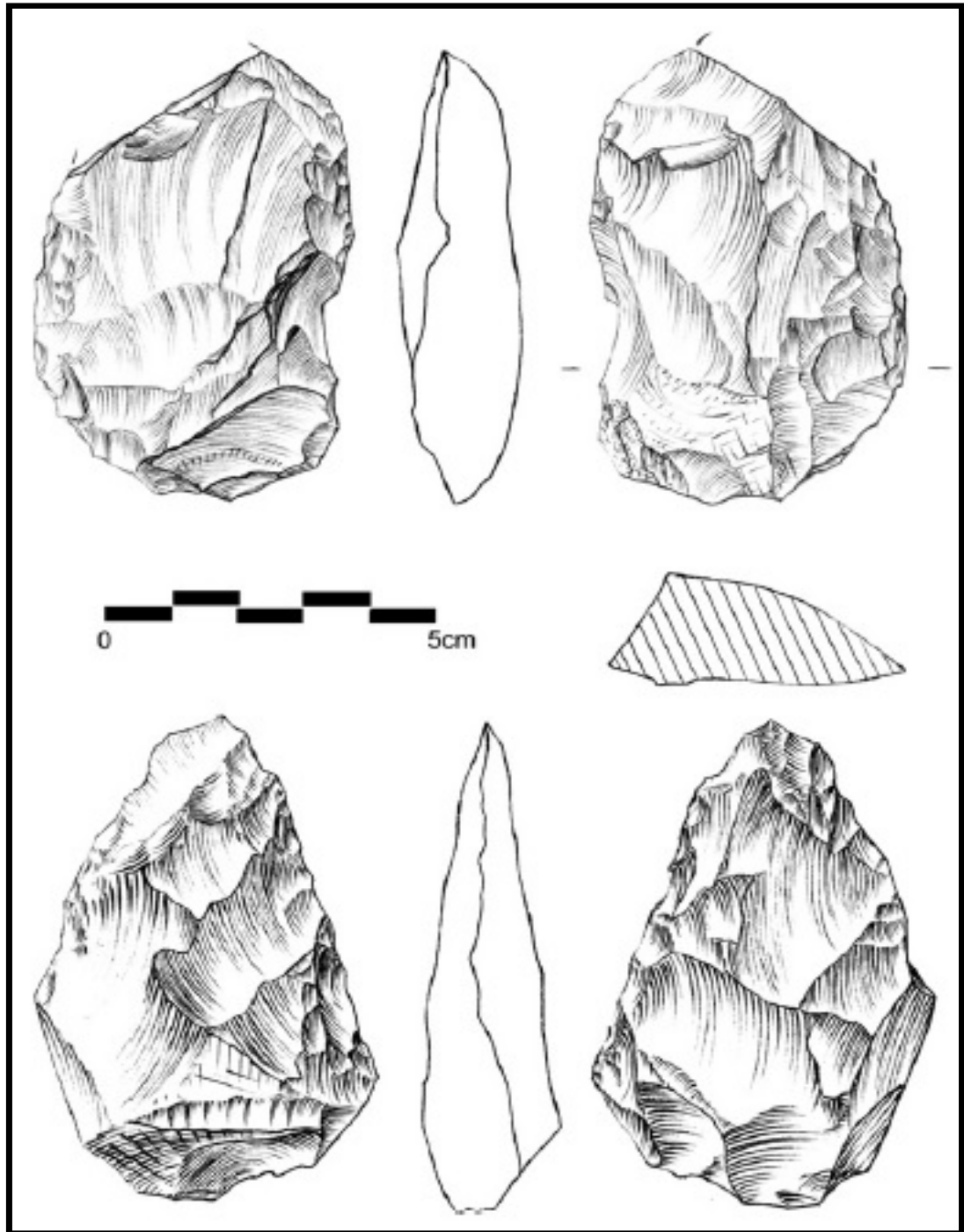


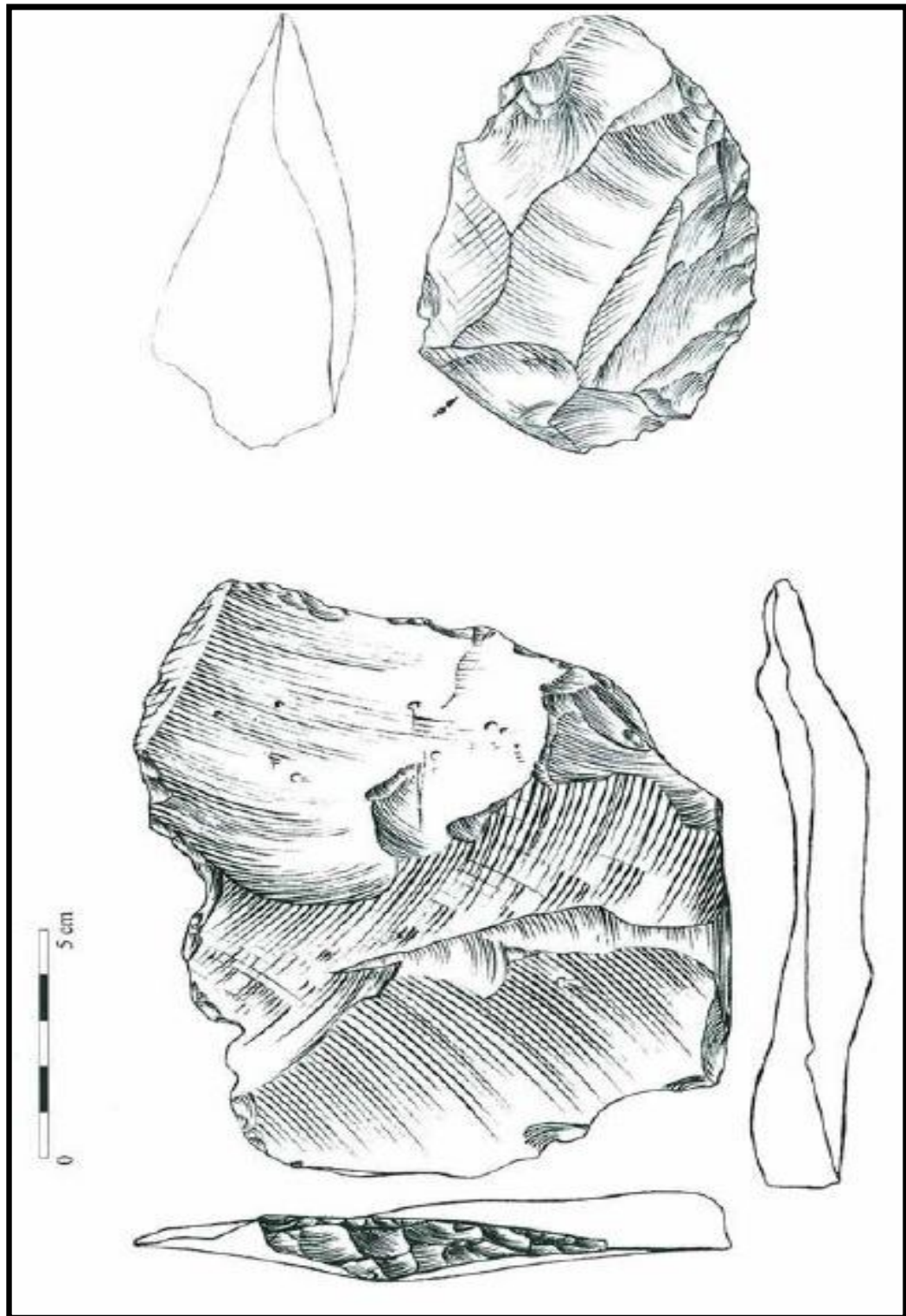




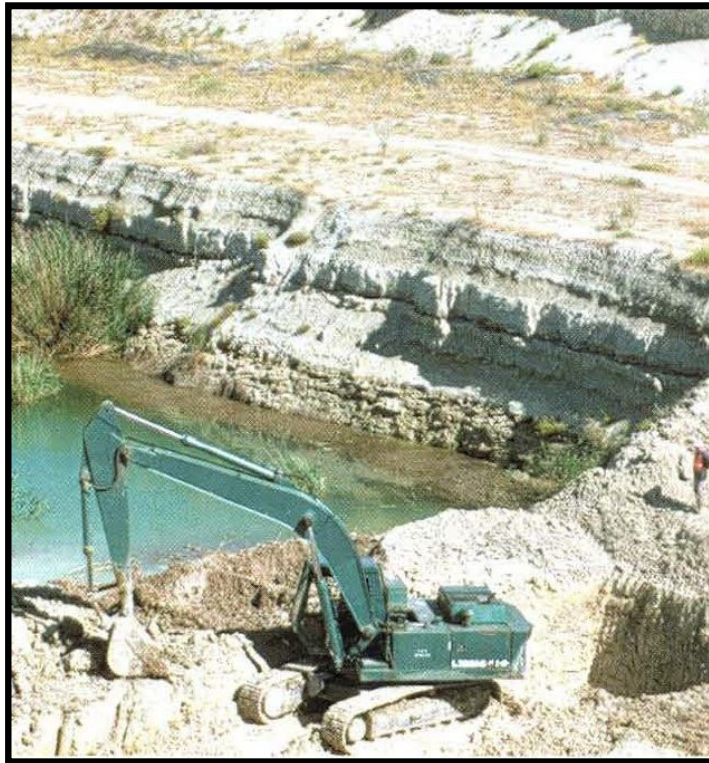
LEVHA 9

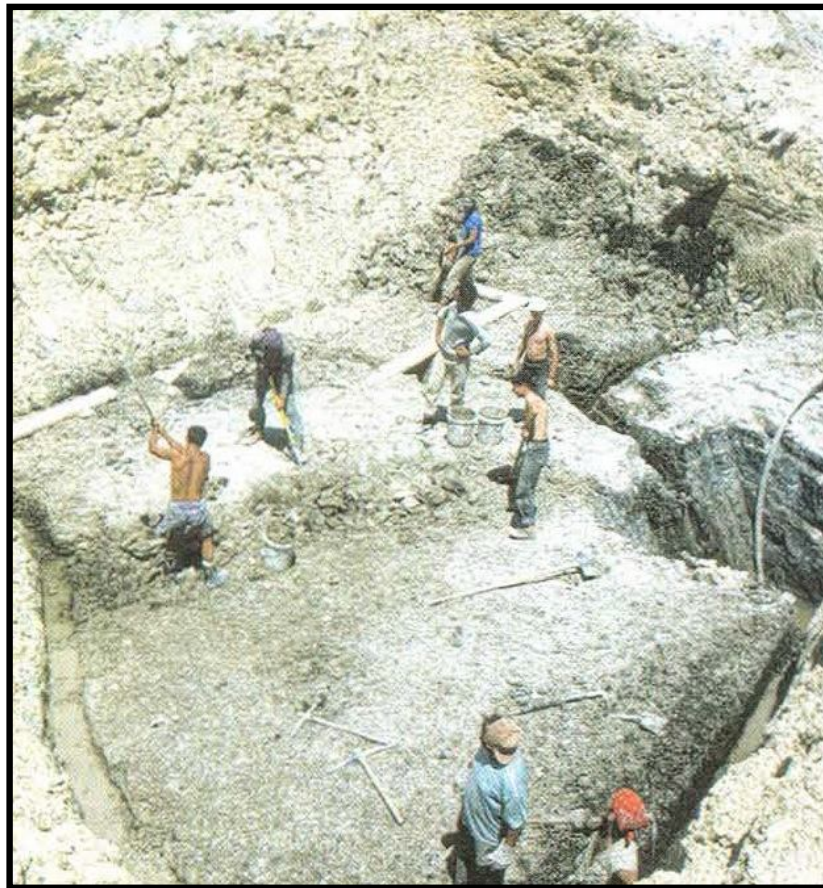




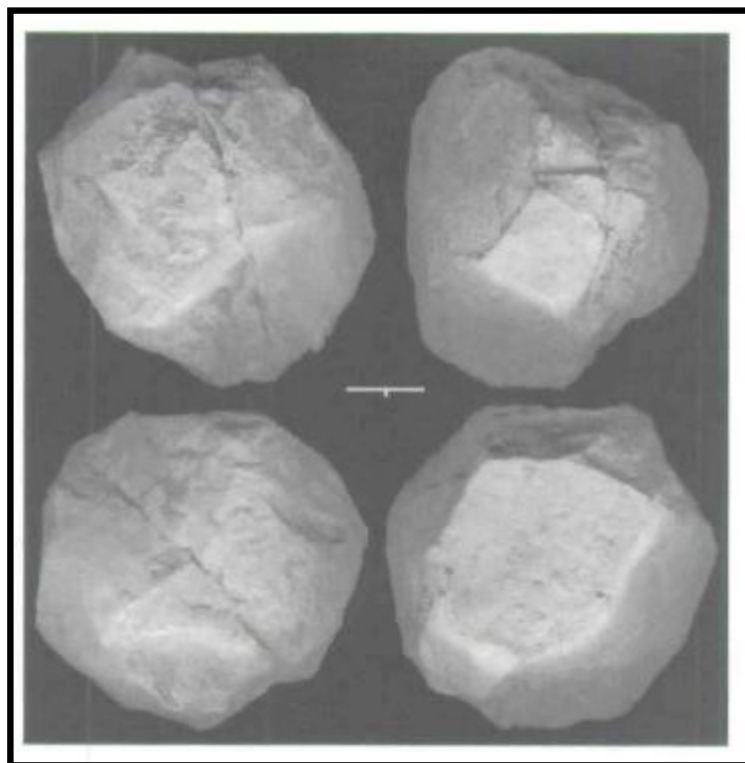


LEVHA 12

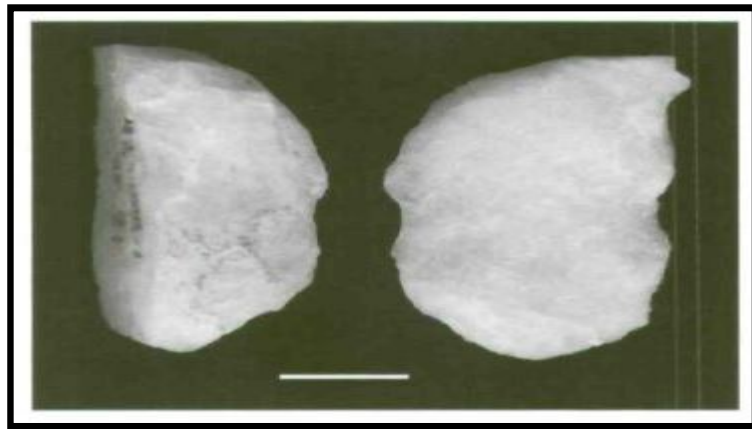
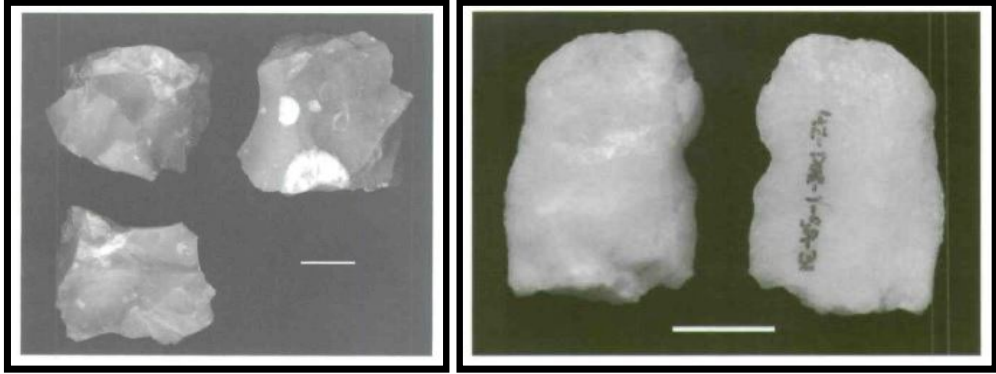


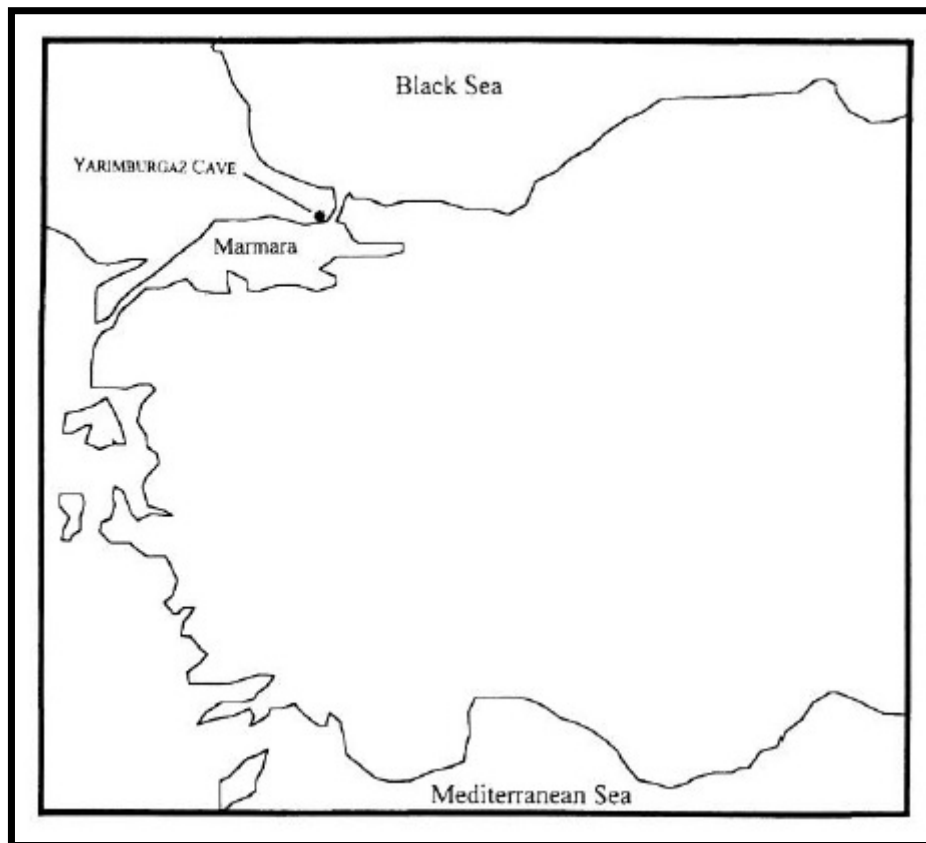


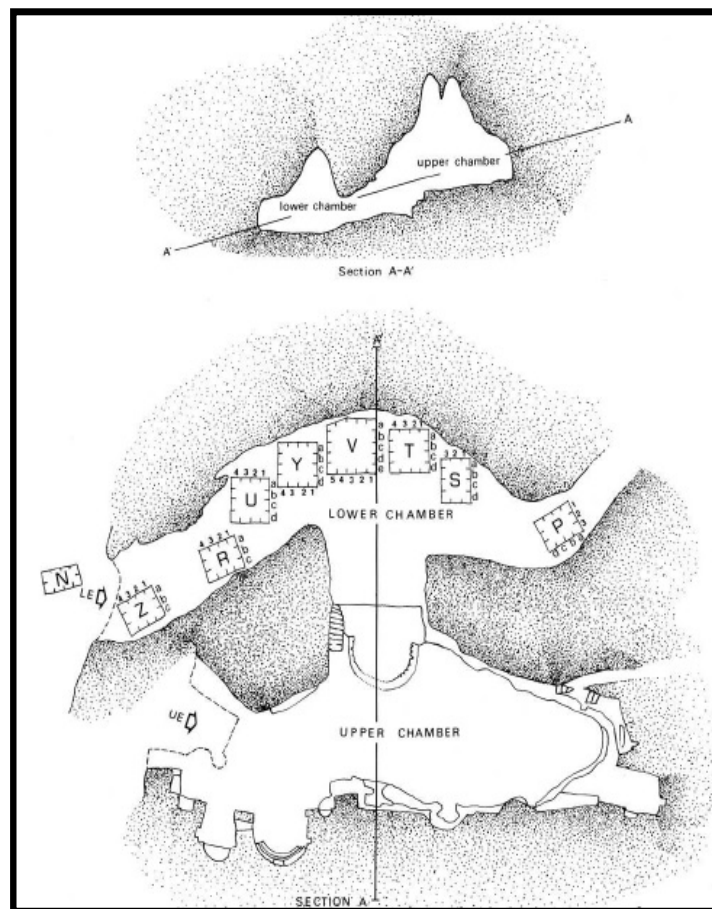
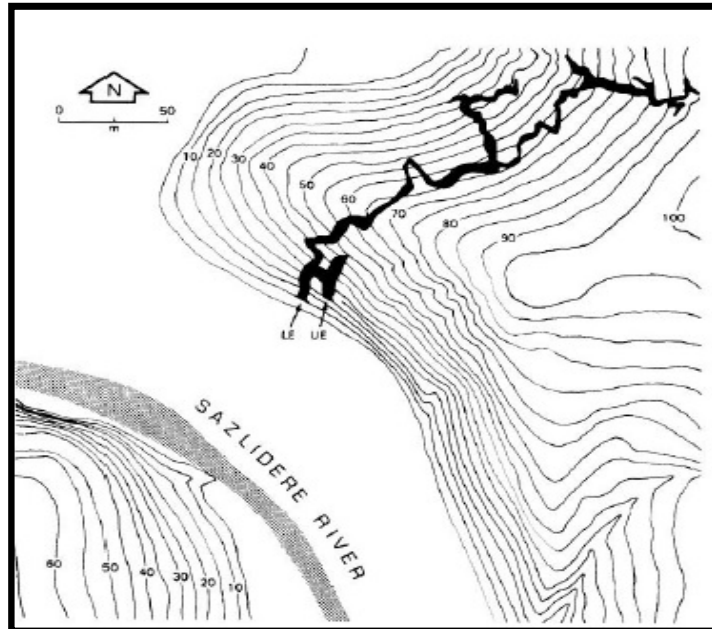
LEVHA 14

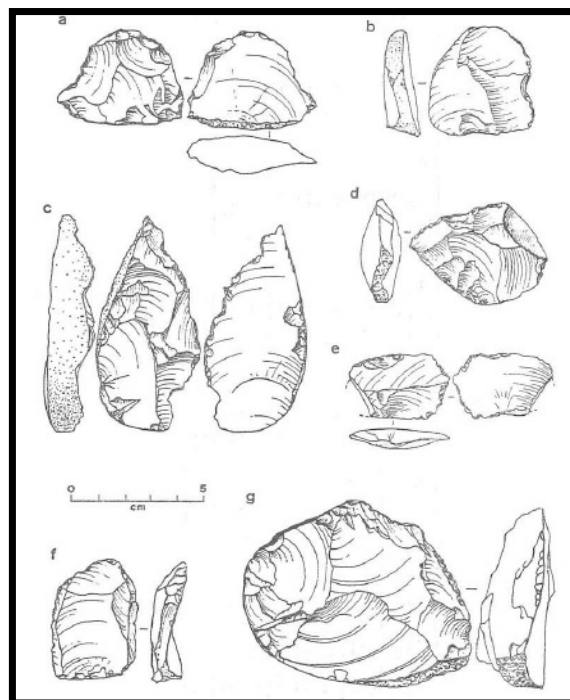
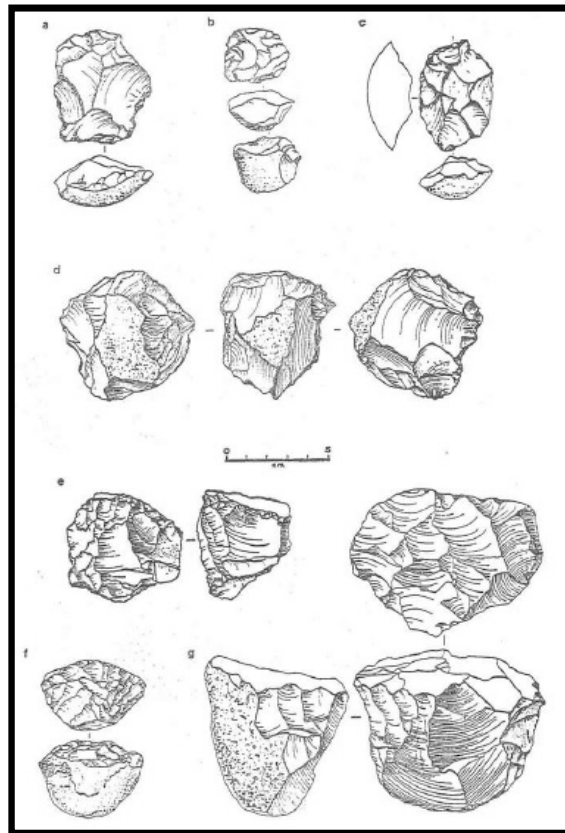


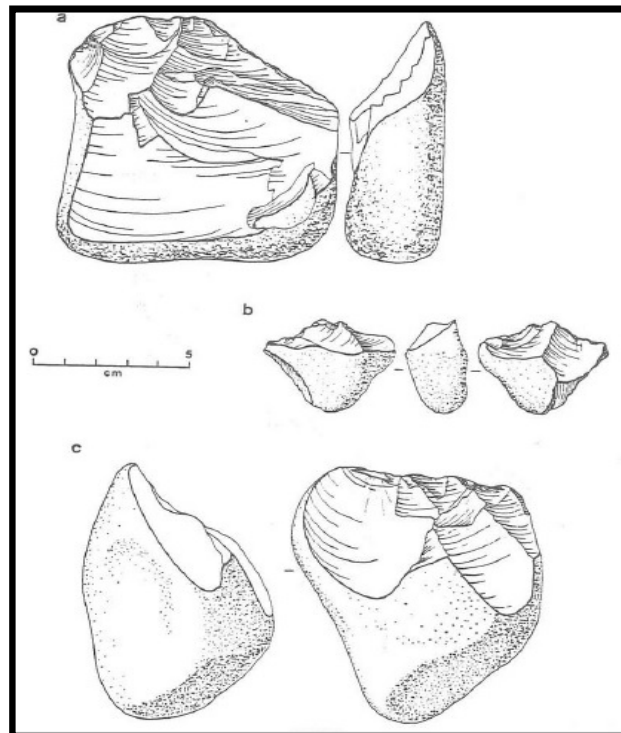
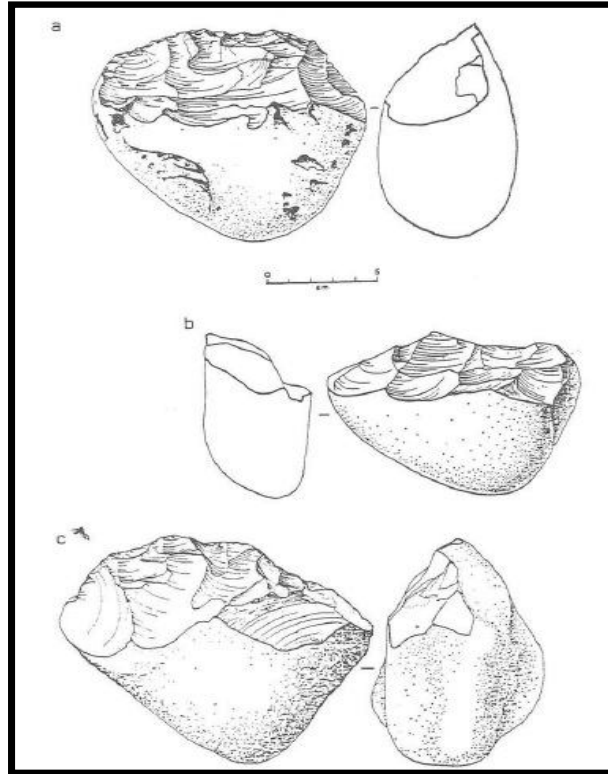
LEVHA 15

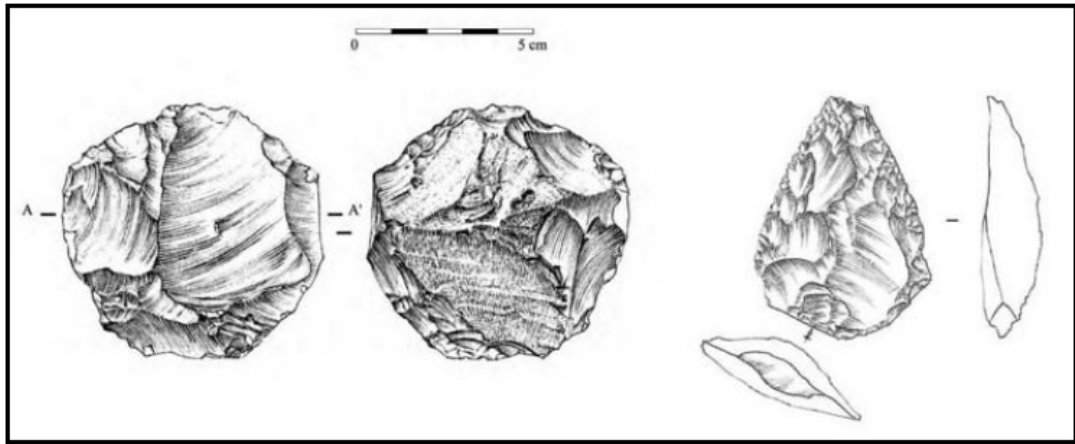


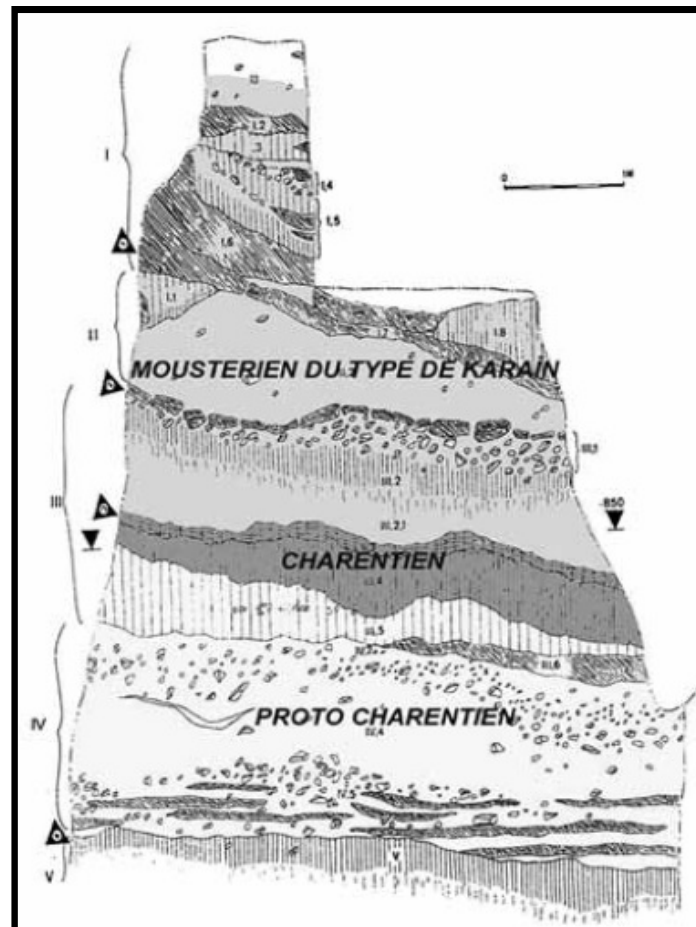
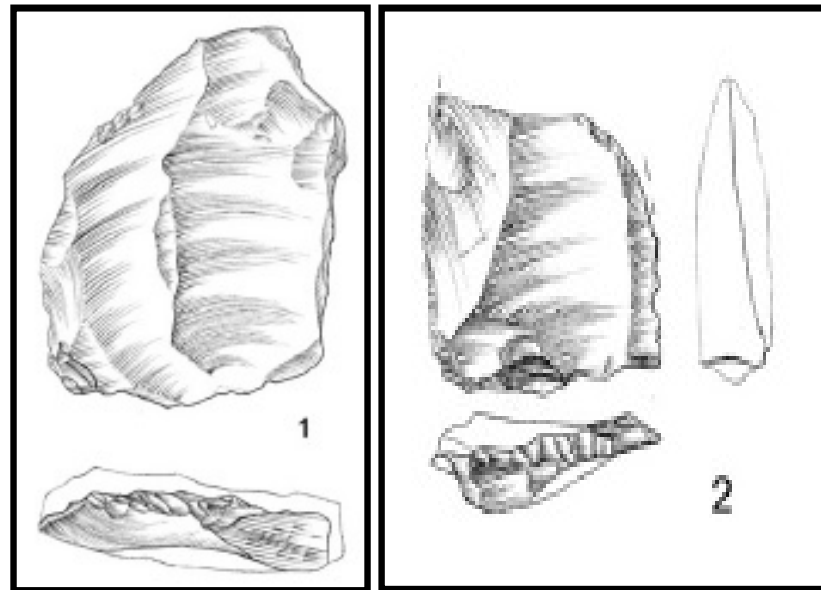


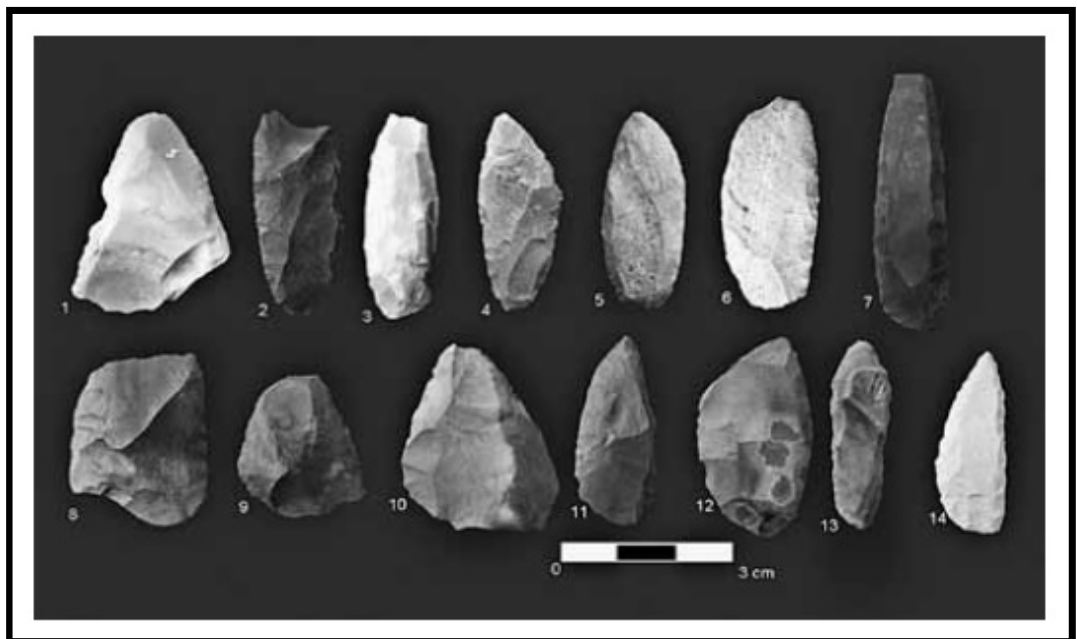
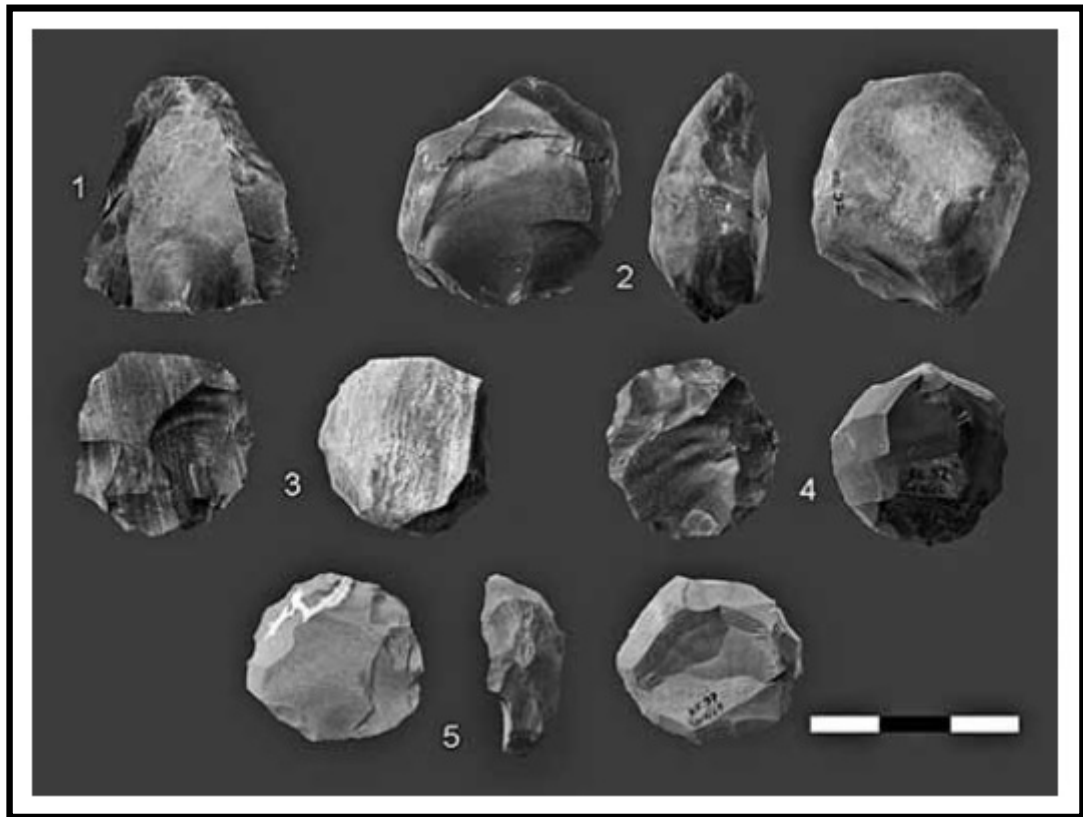


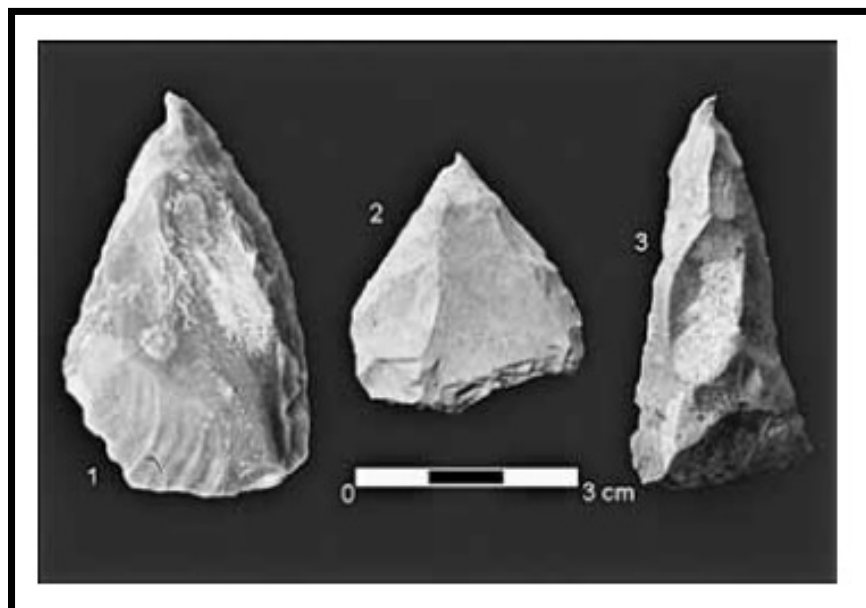
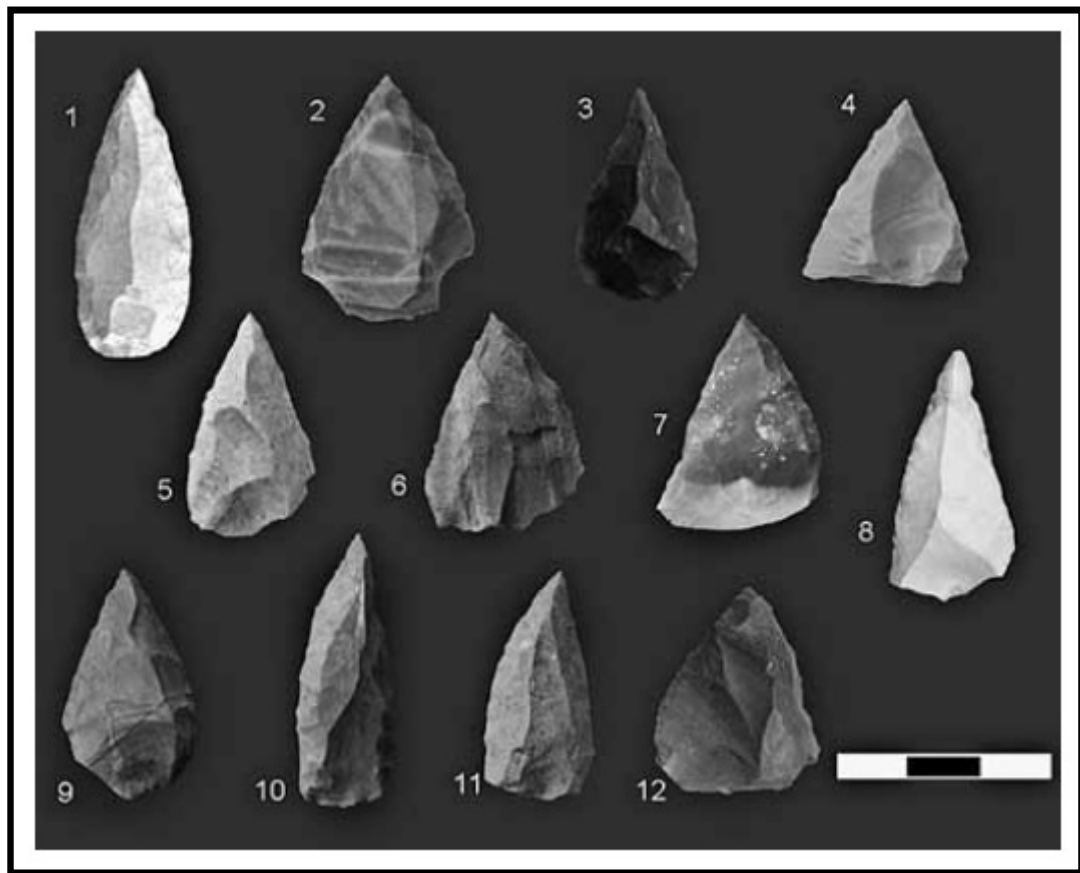


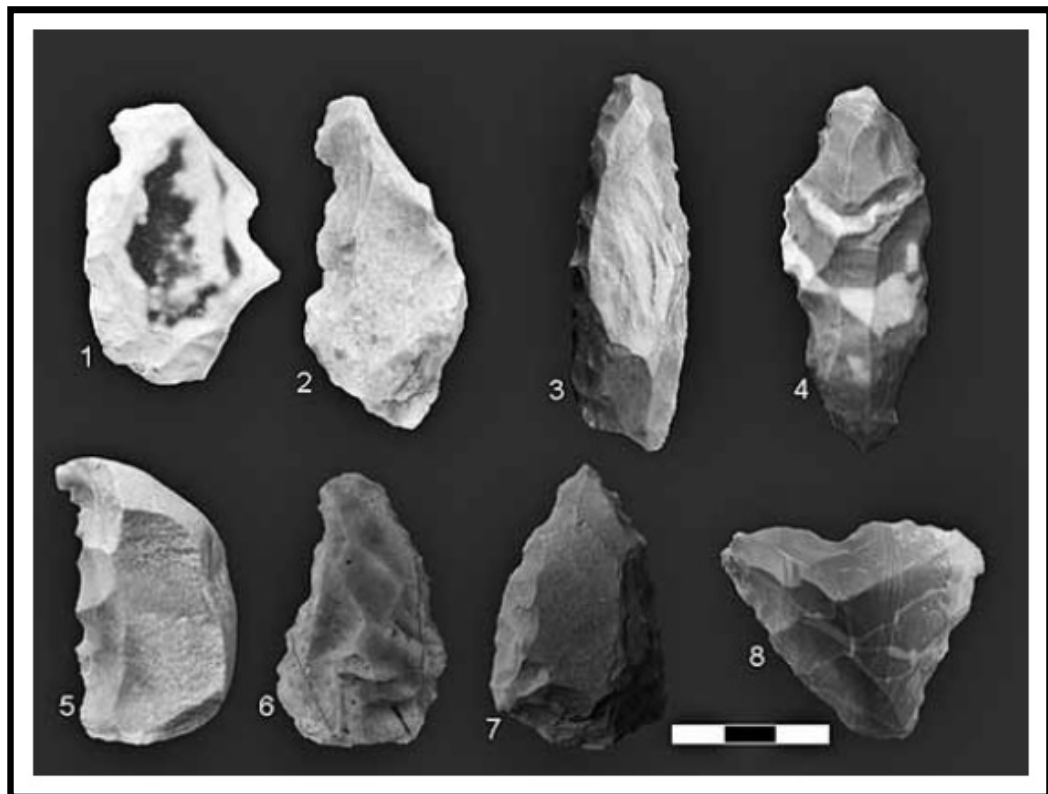
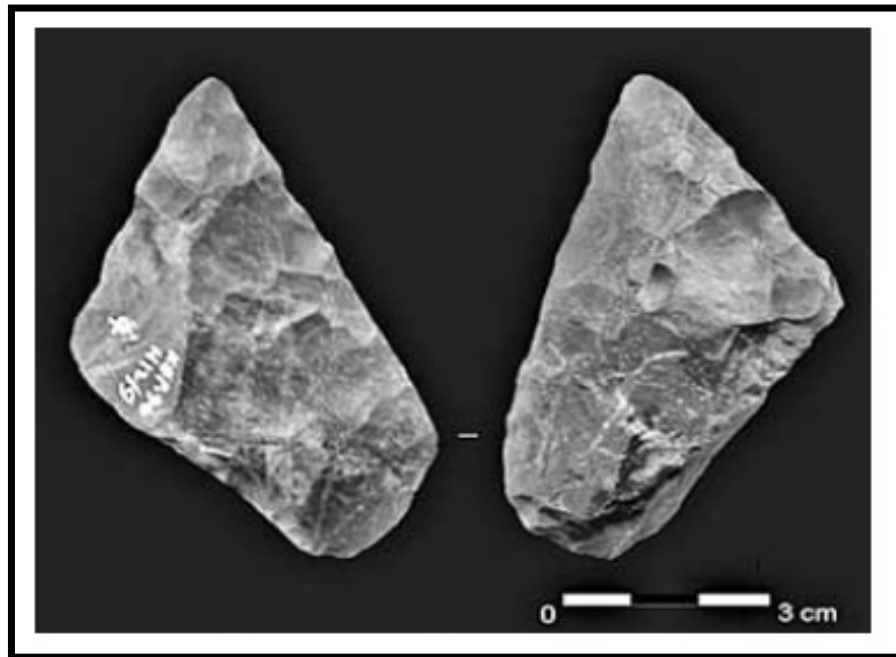


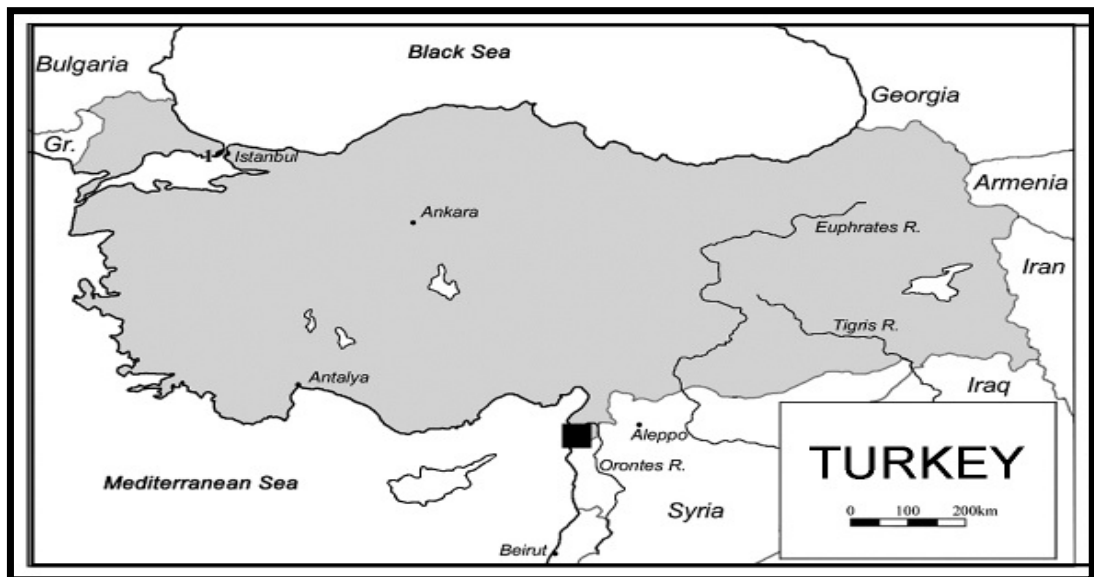
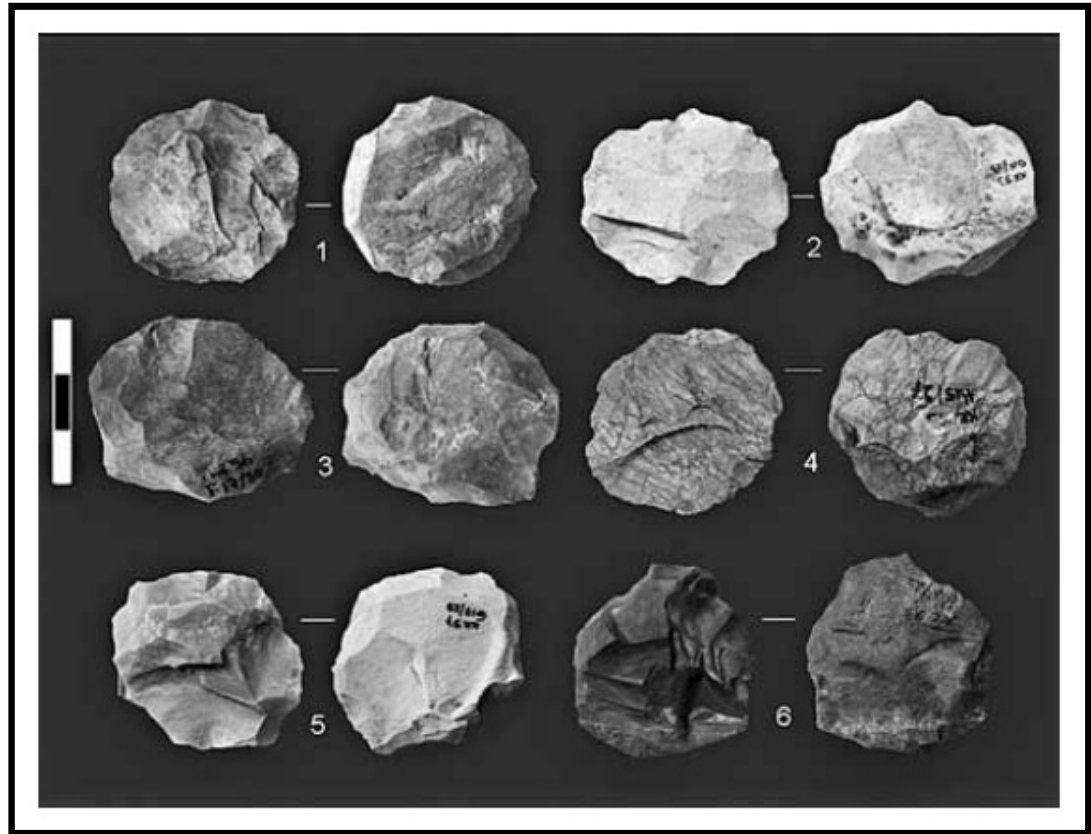


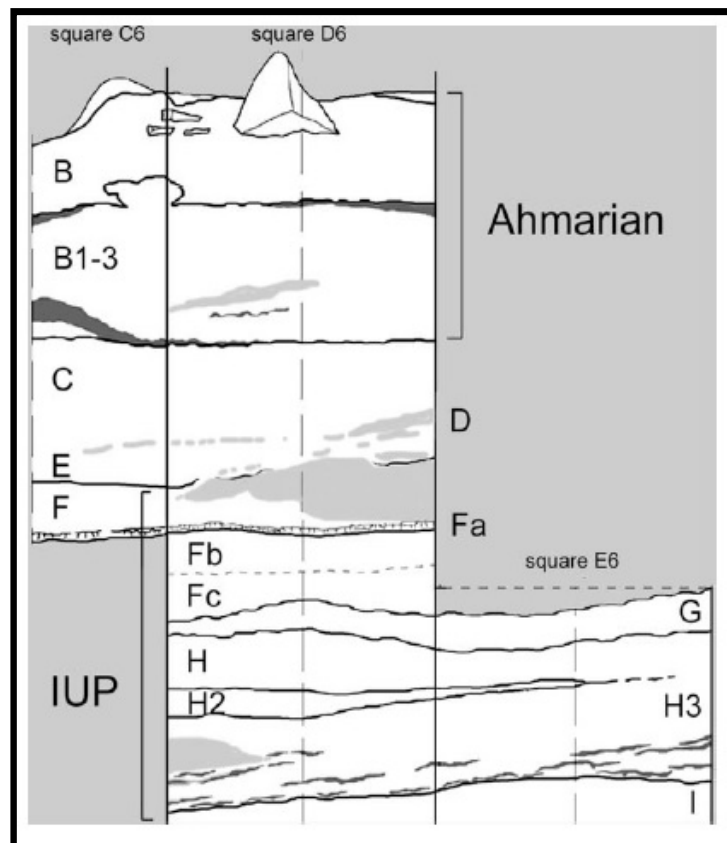
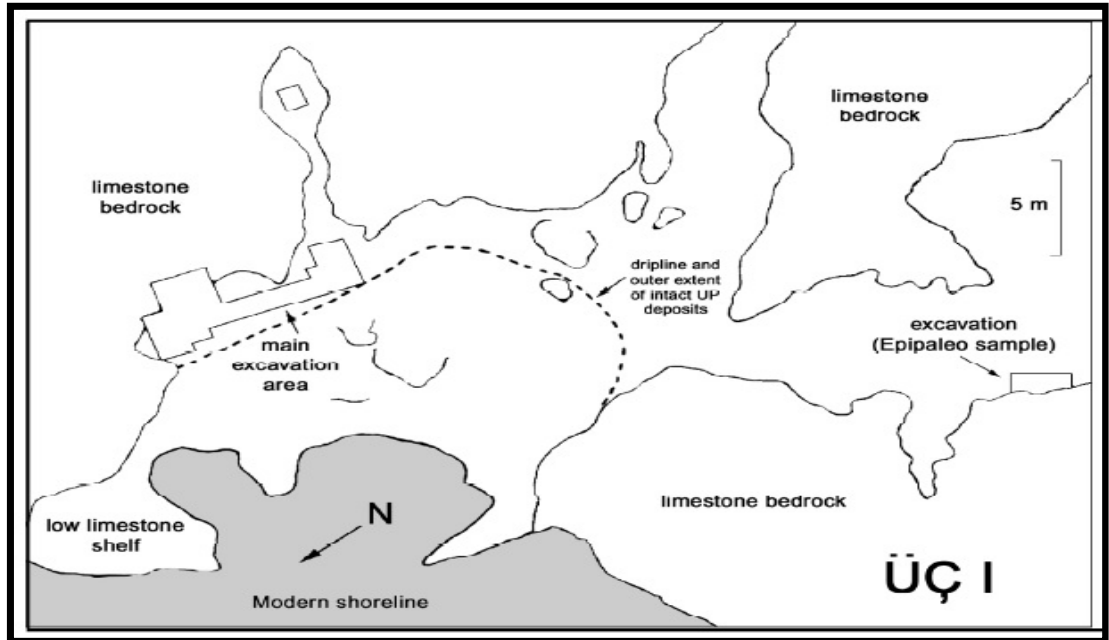


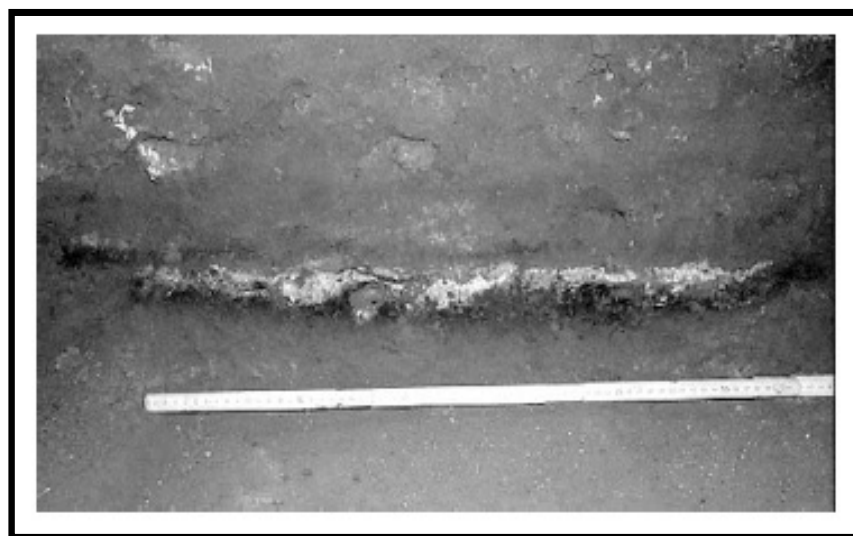
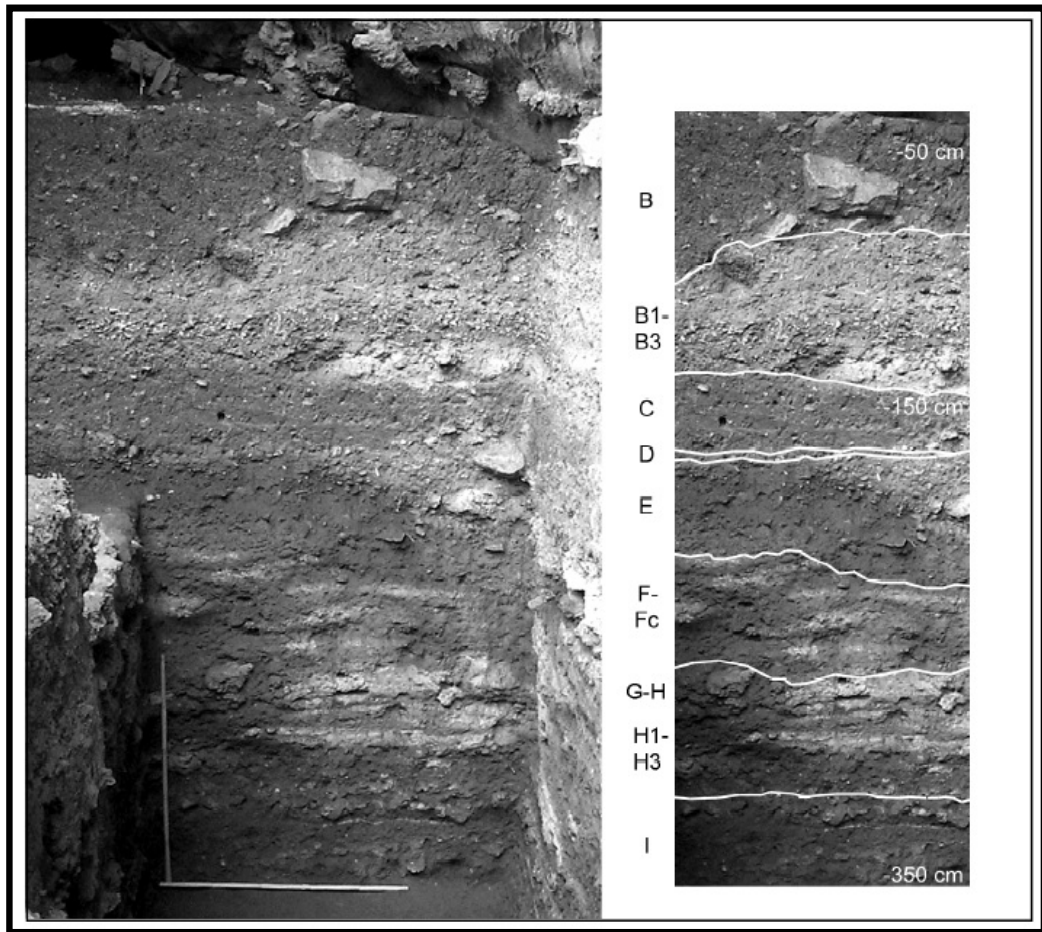


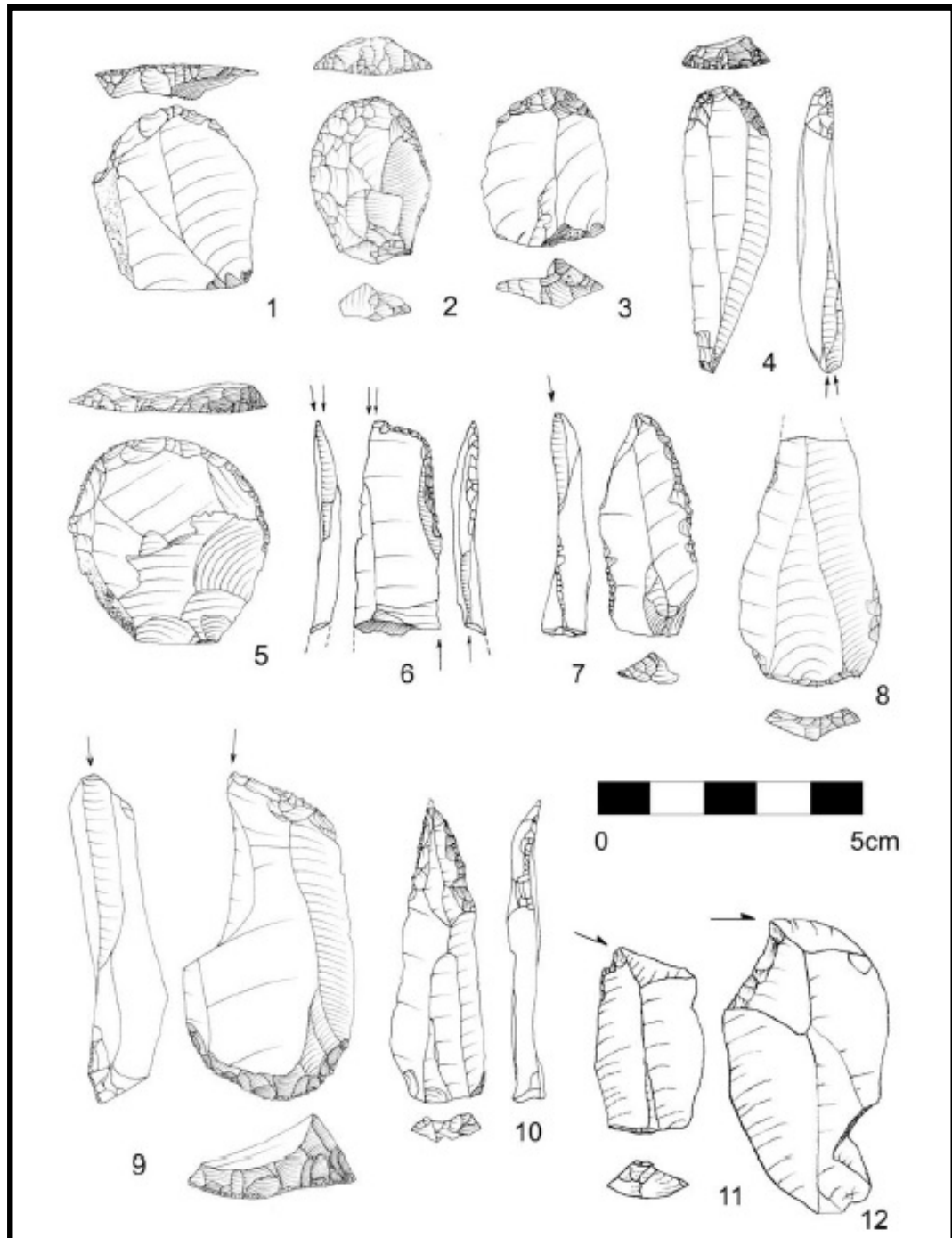


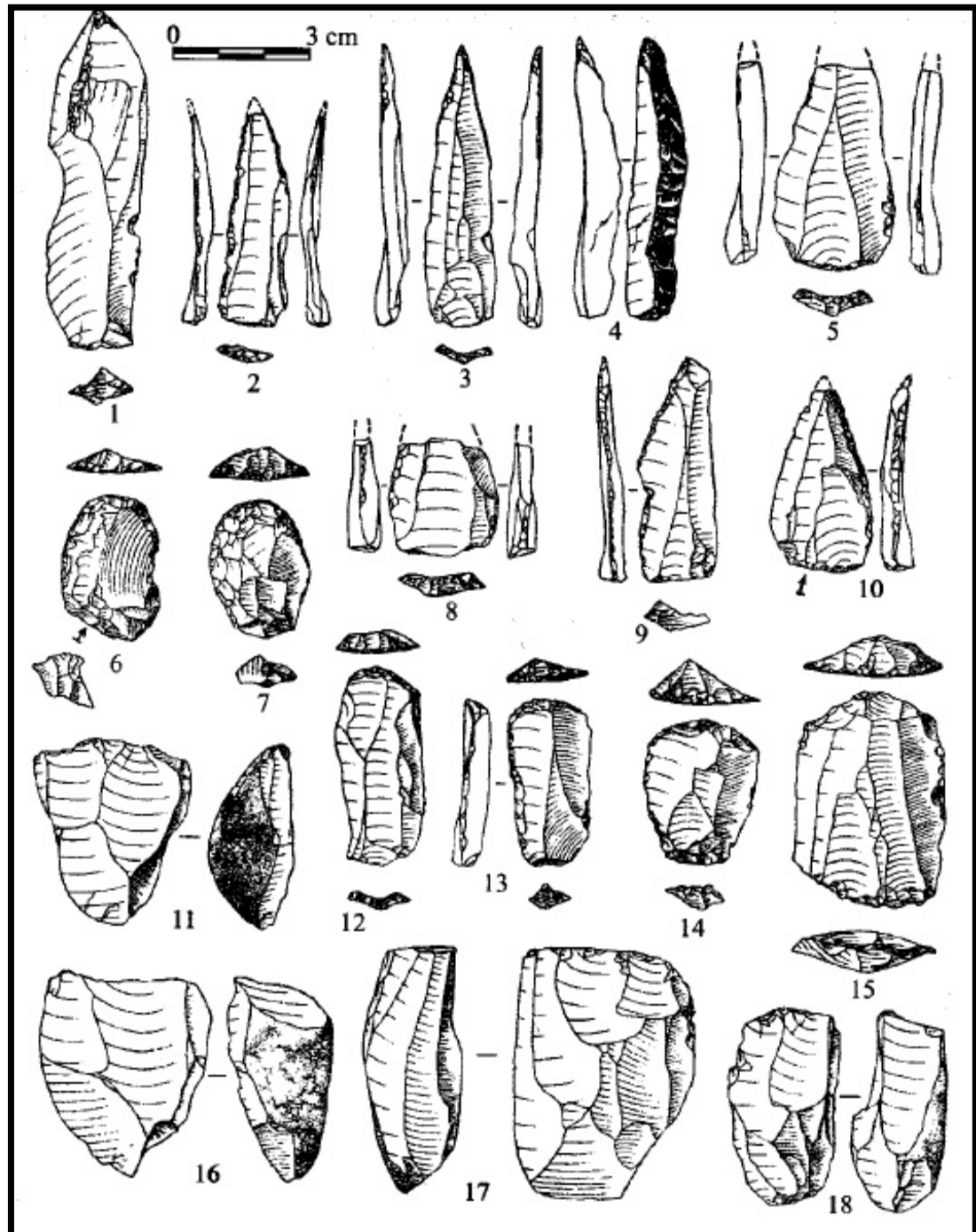


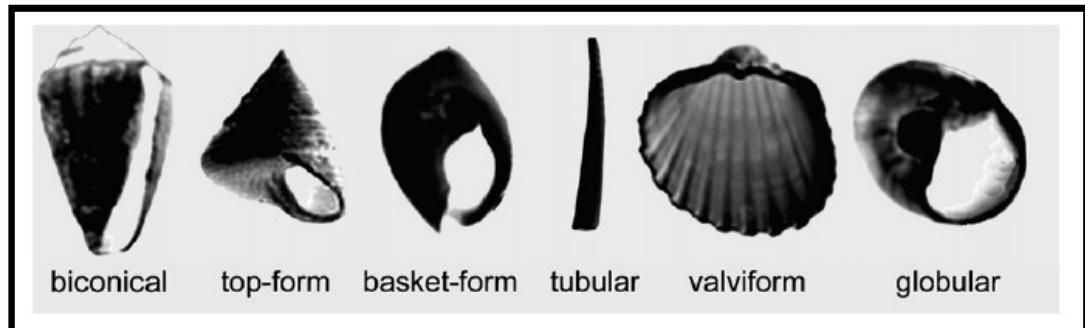




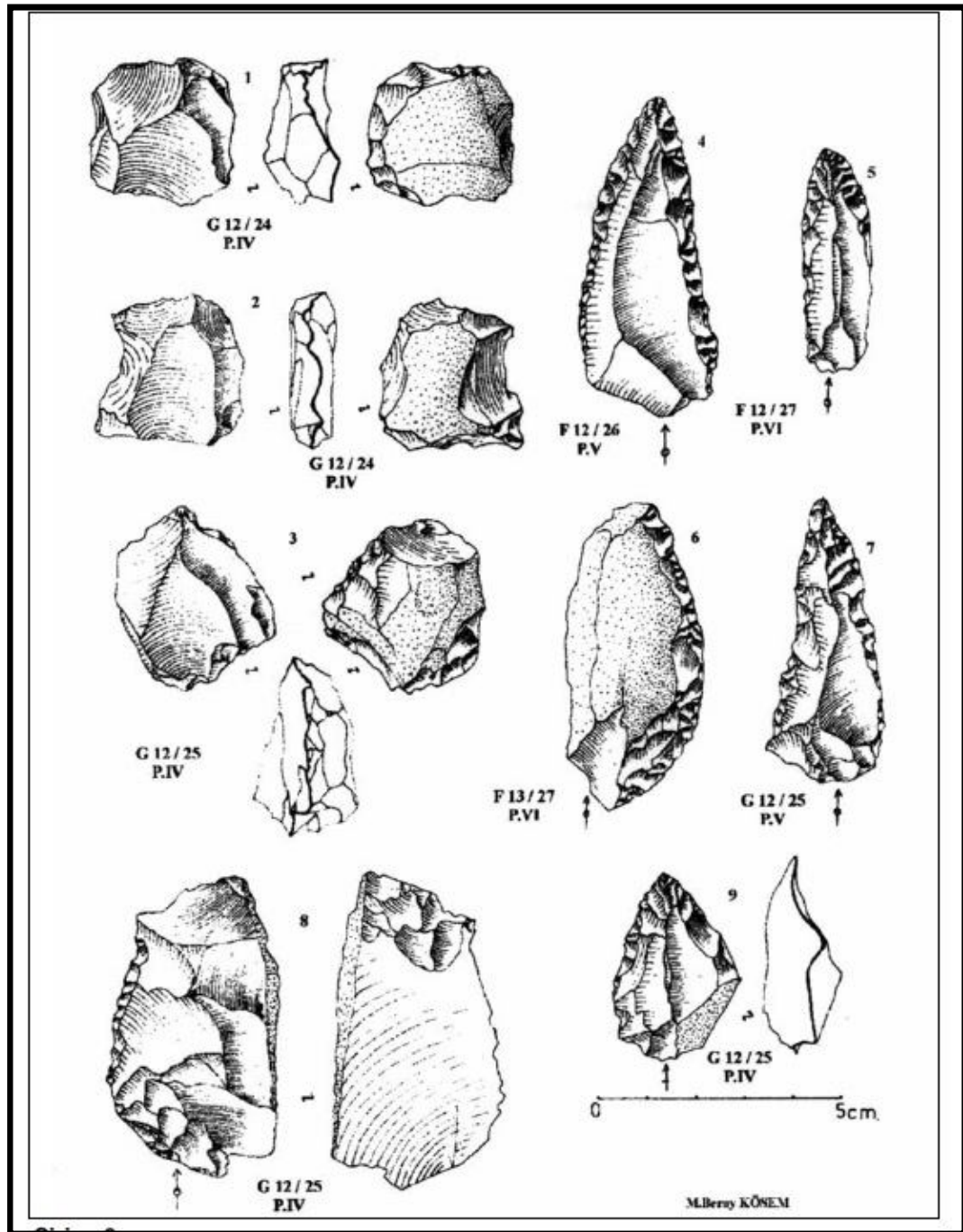


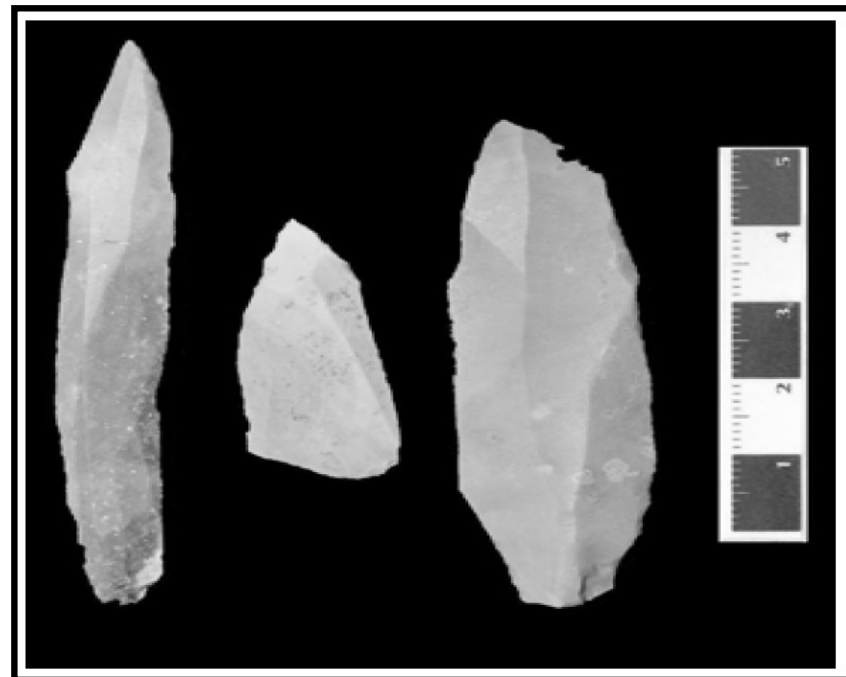


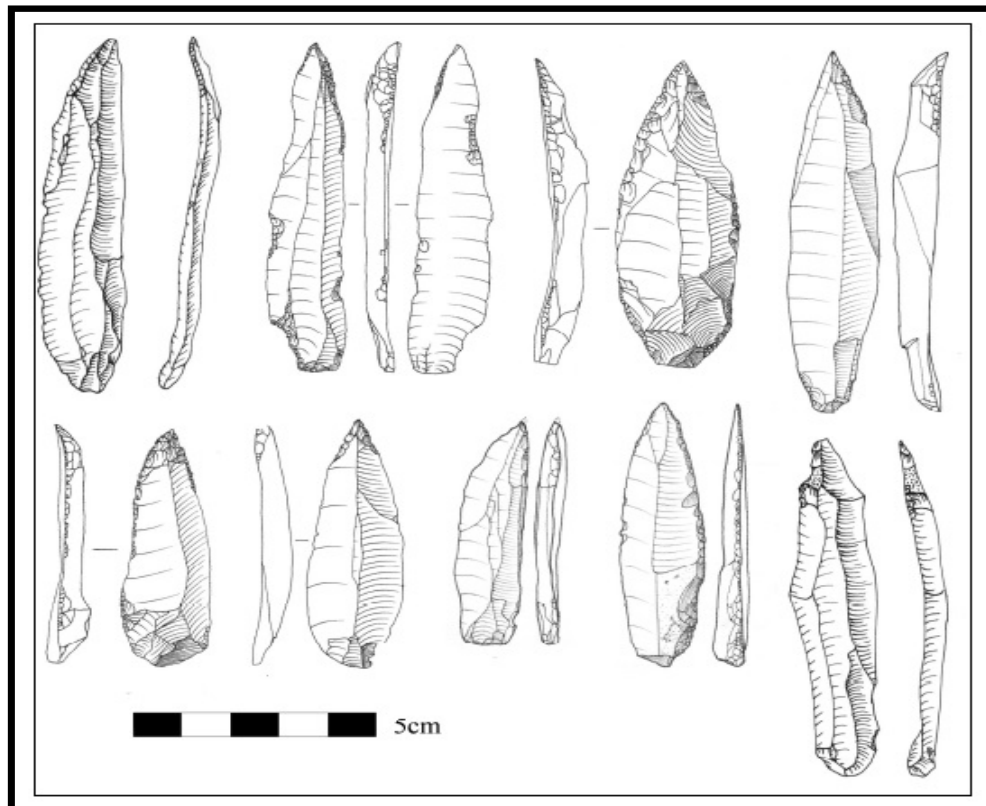
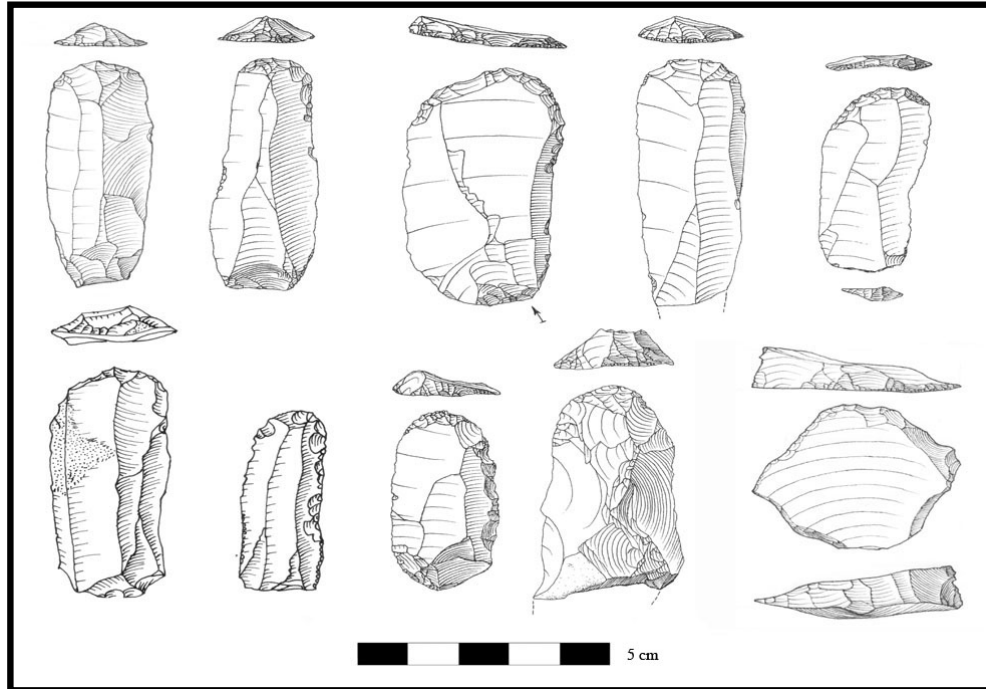


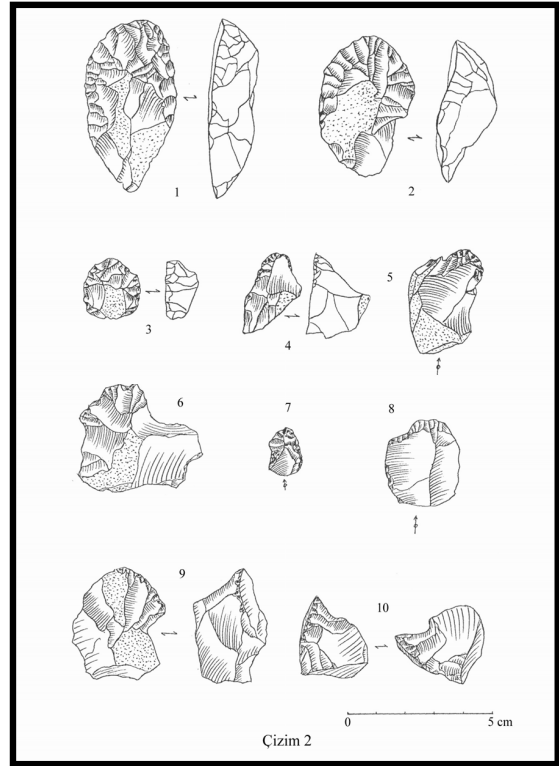
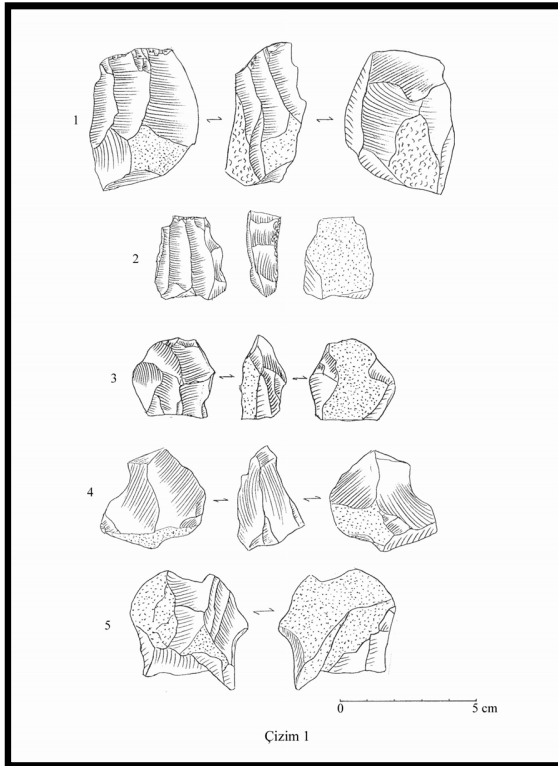
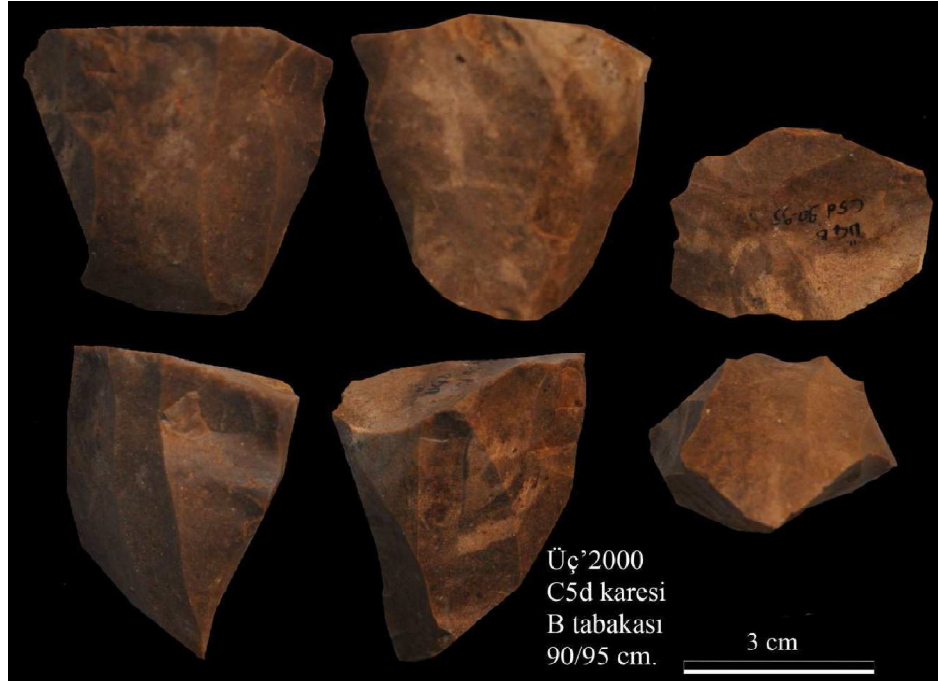


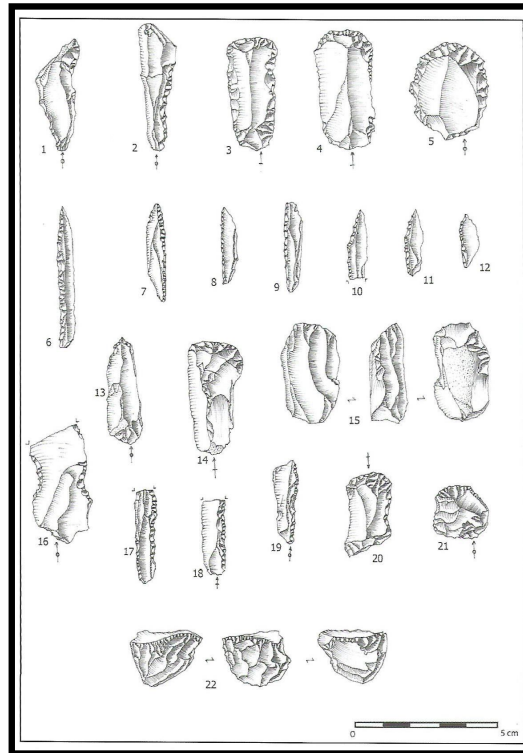
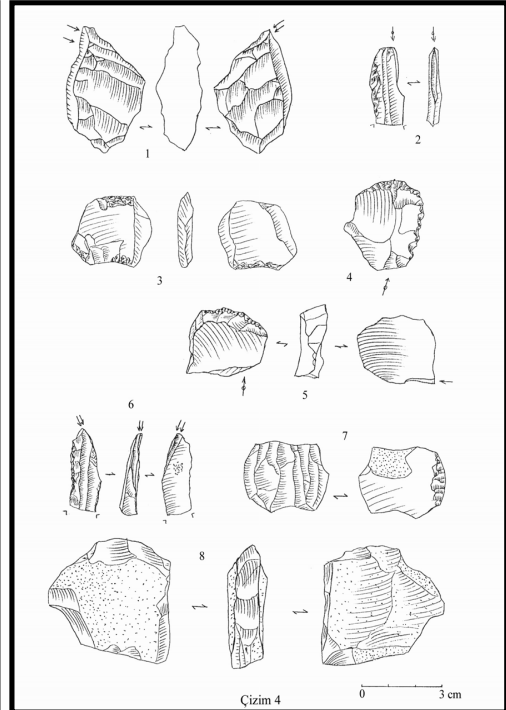
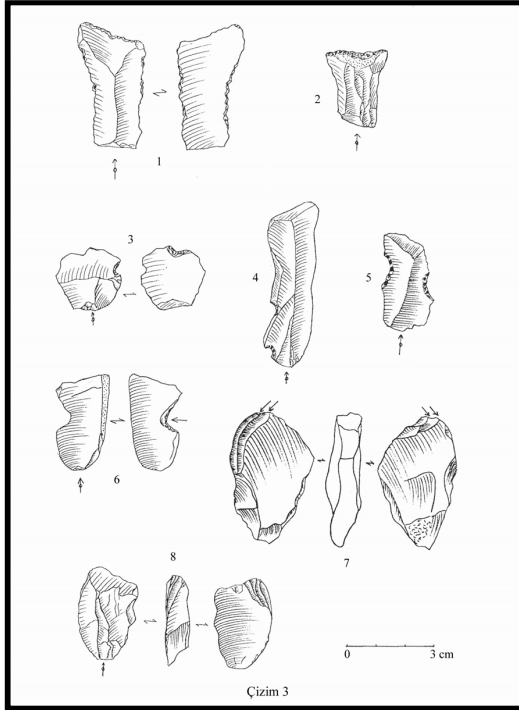


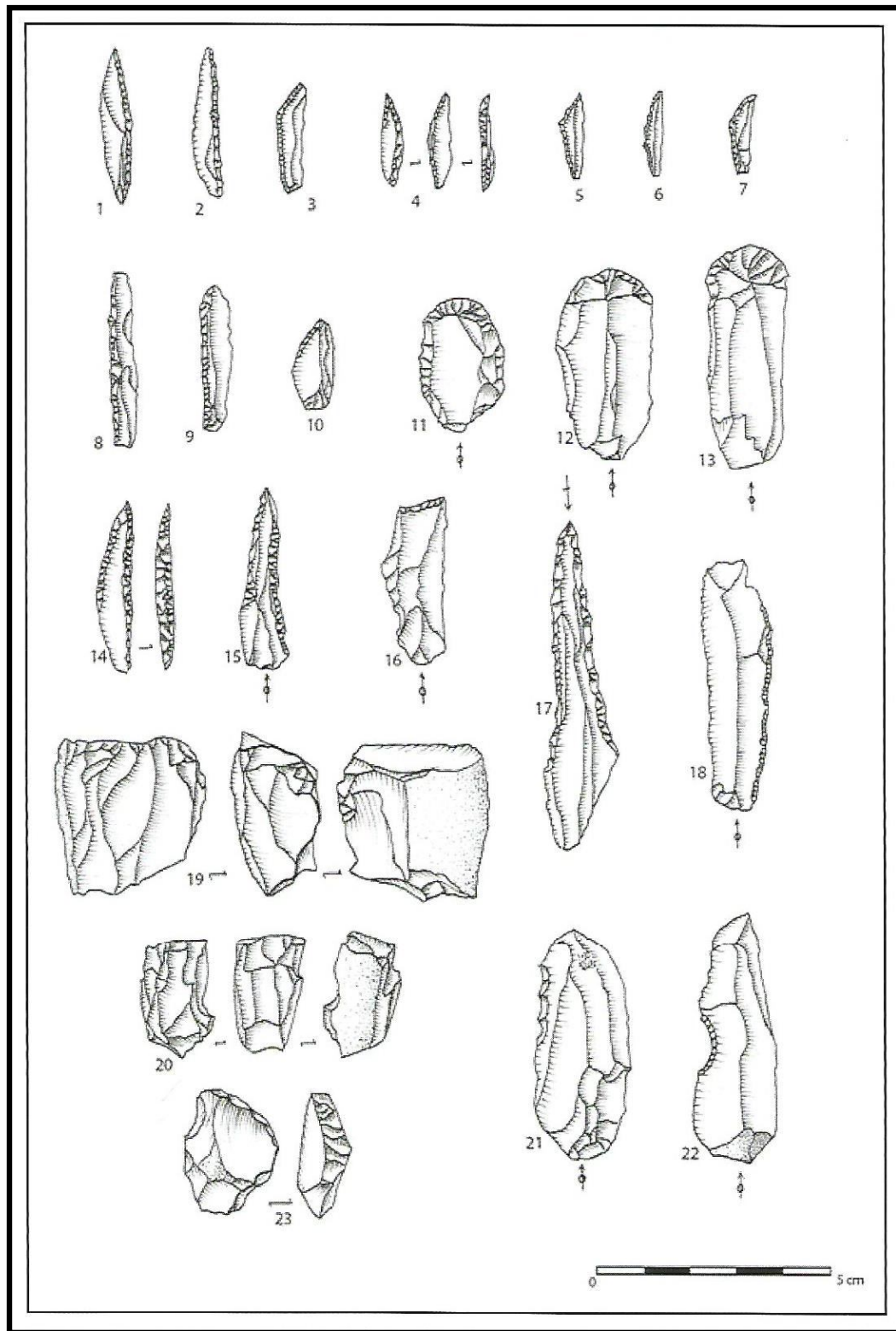


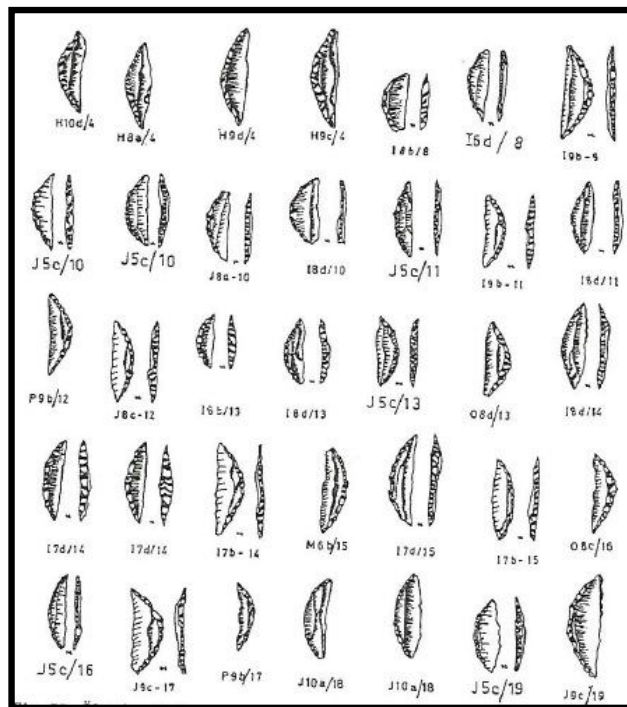
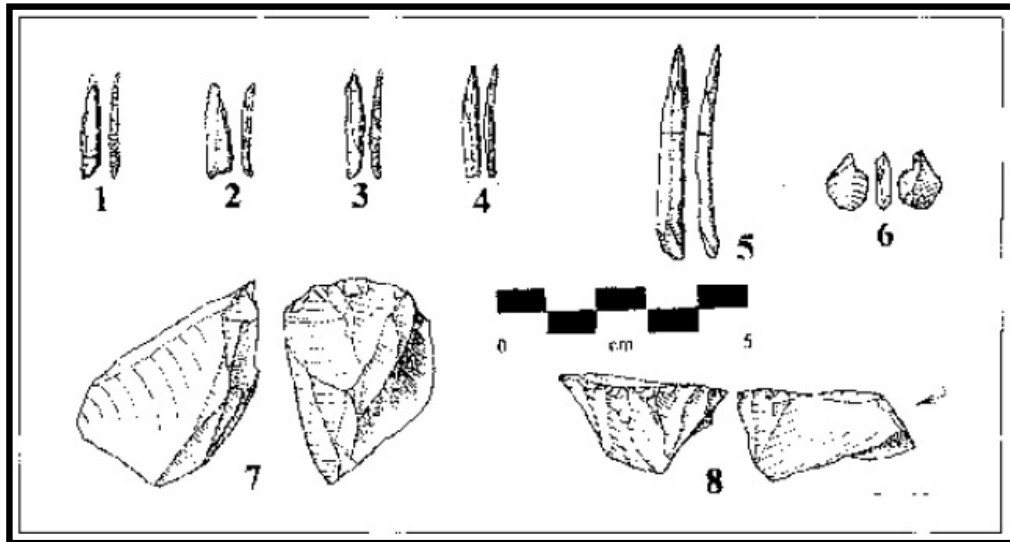


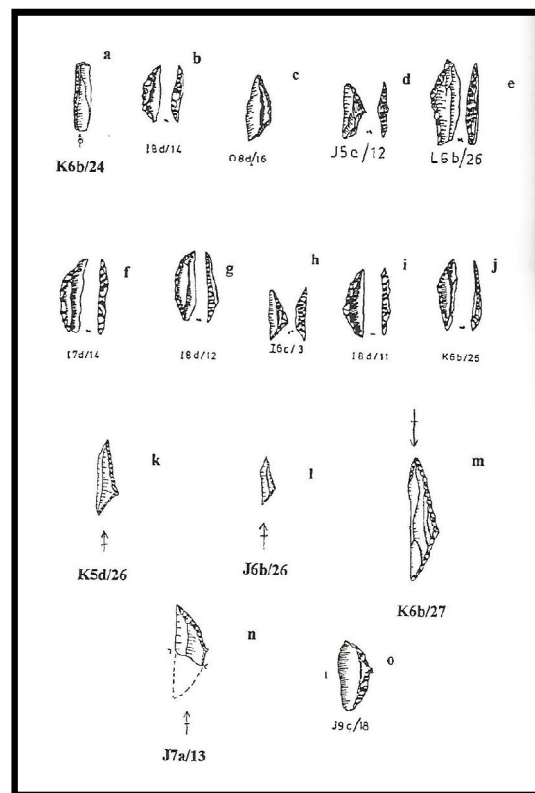
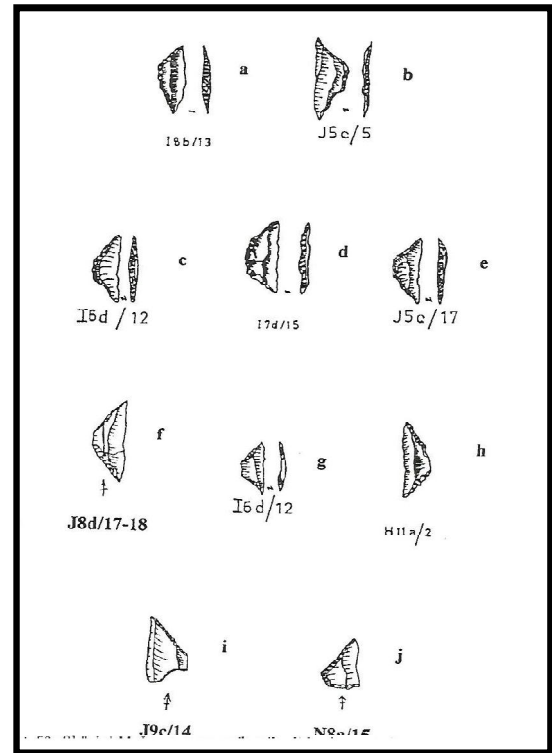
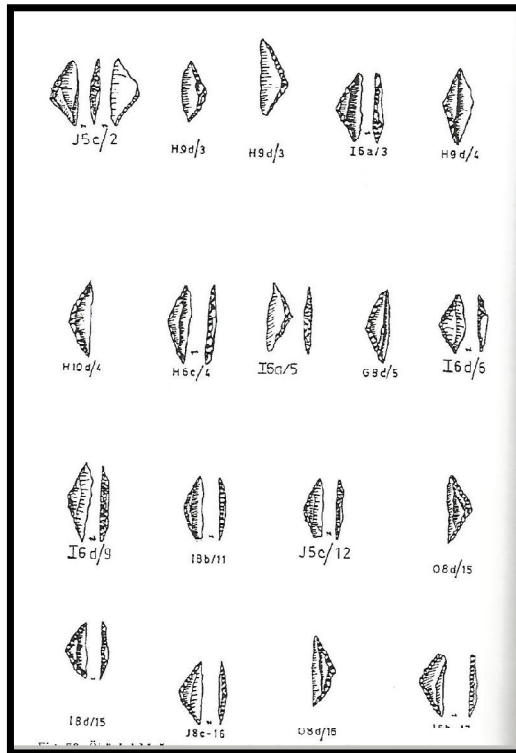


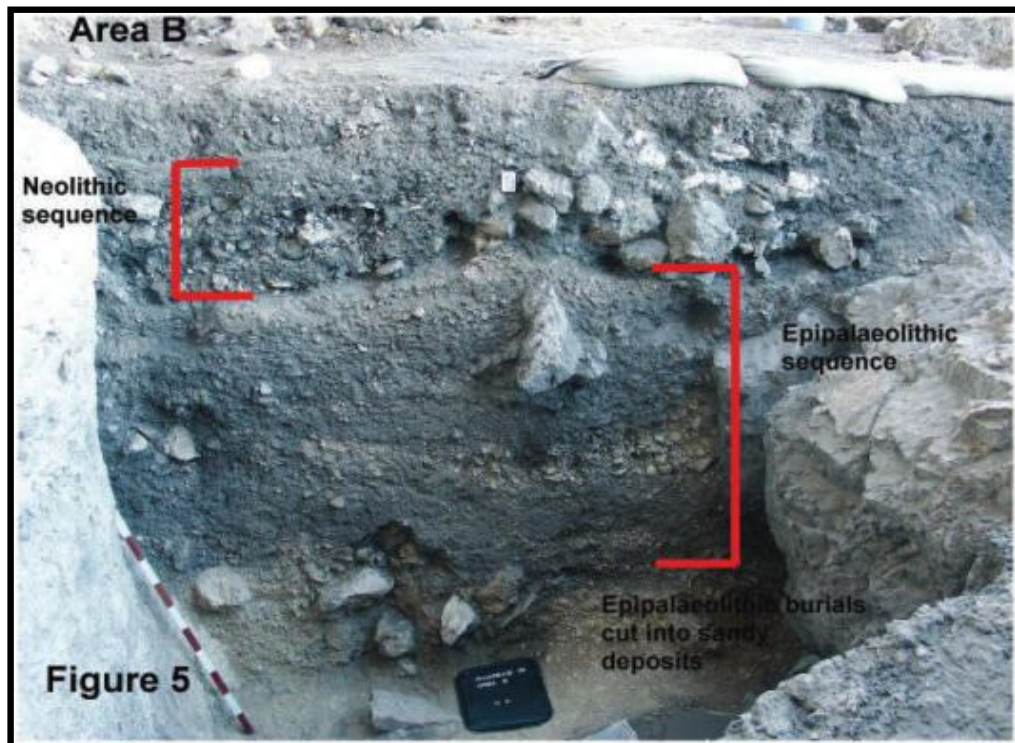


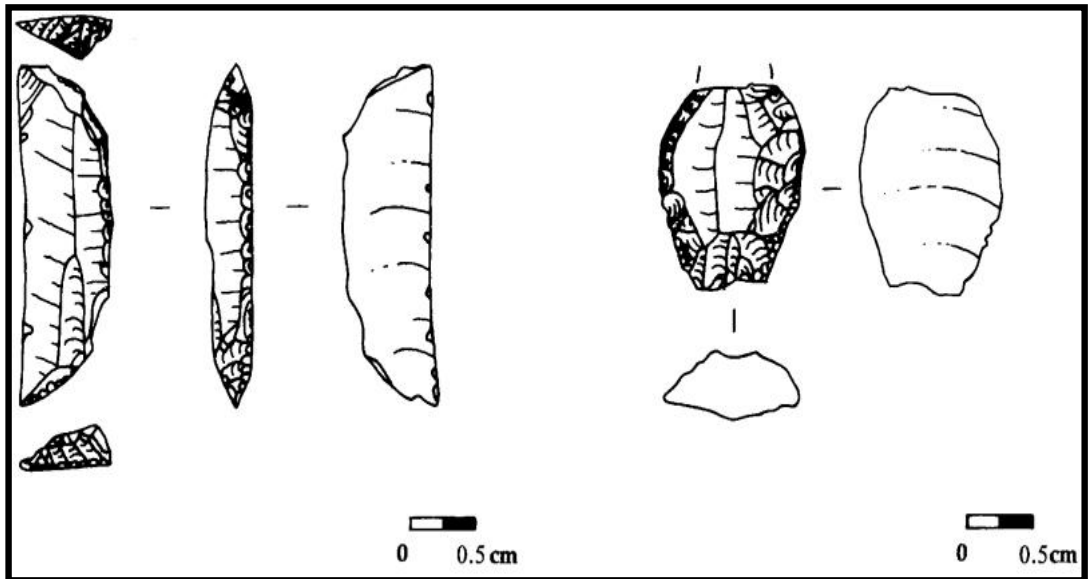


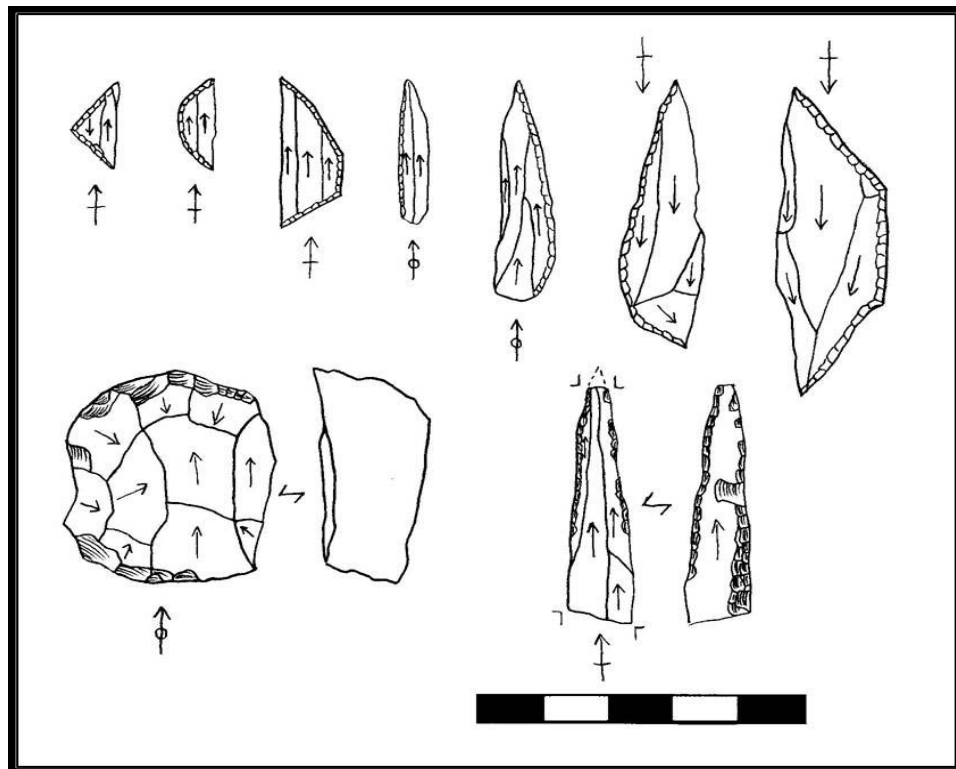


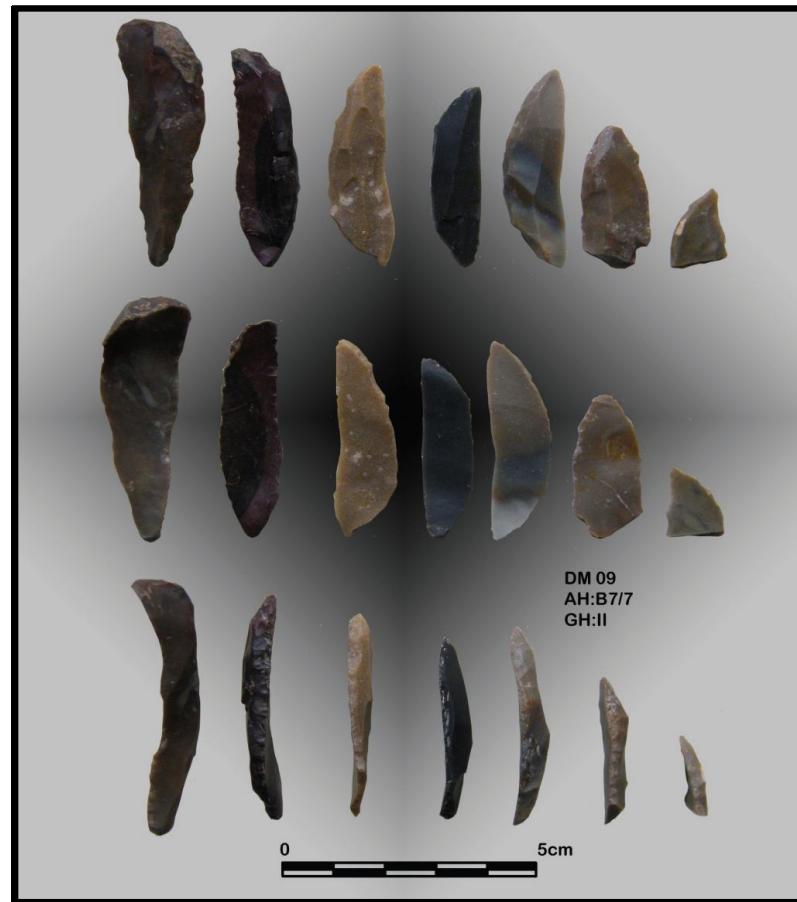




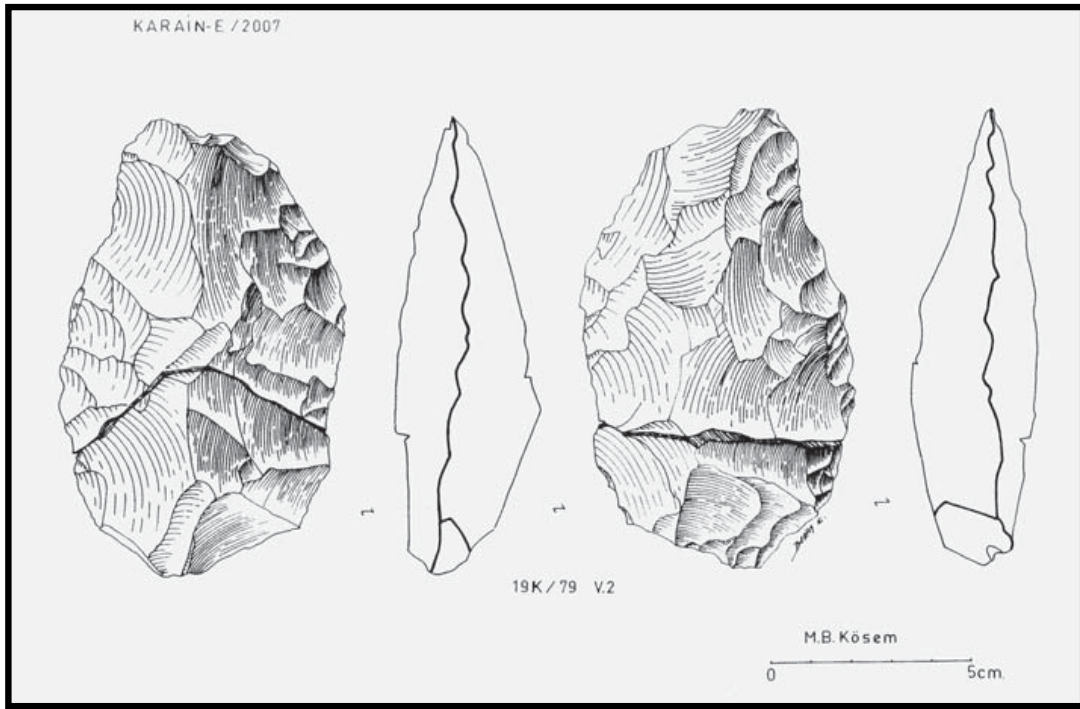




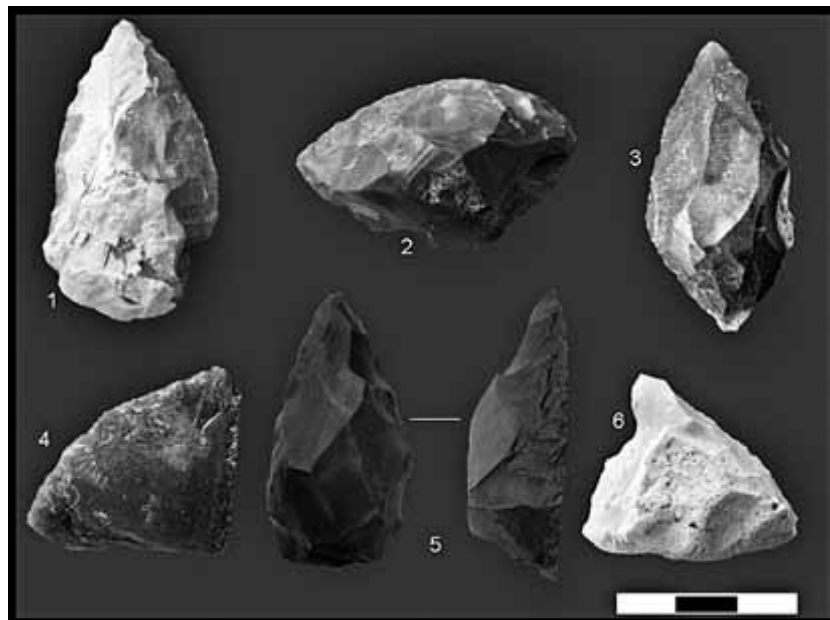
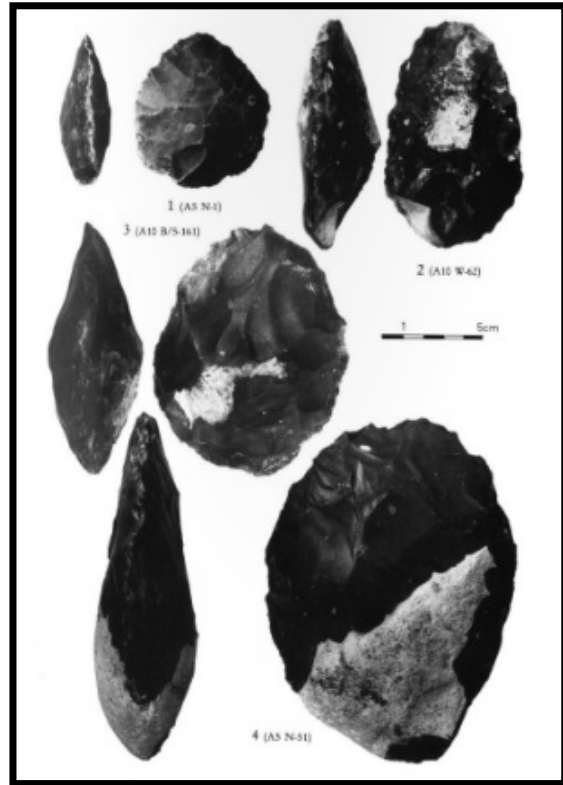
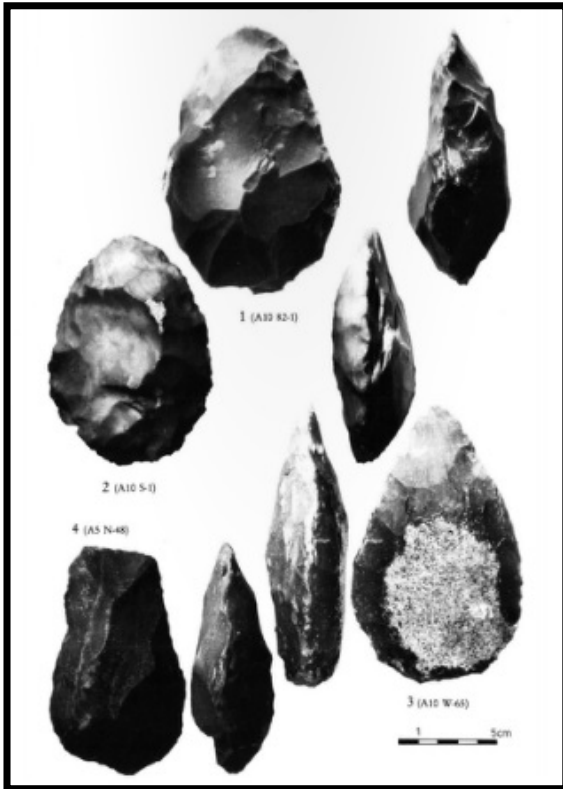


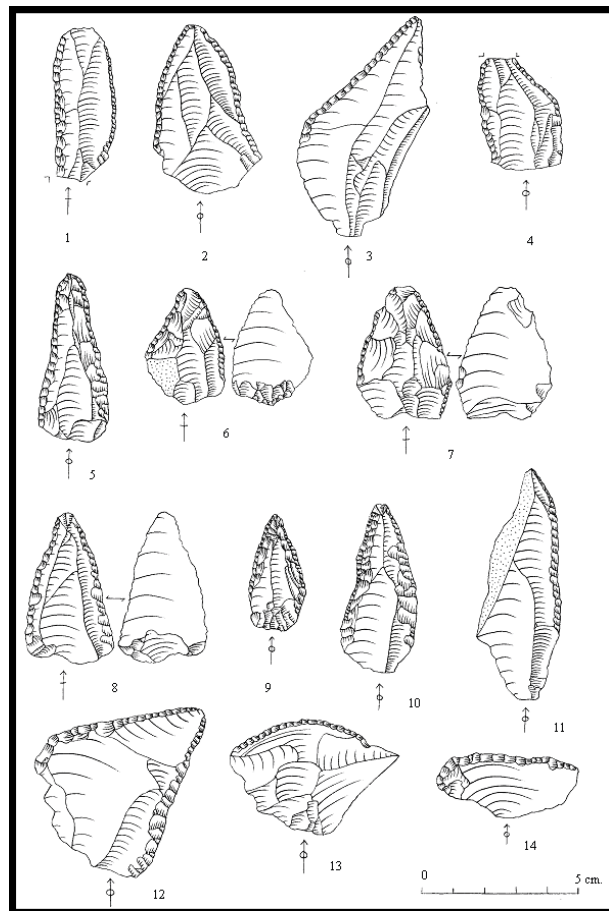
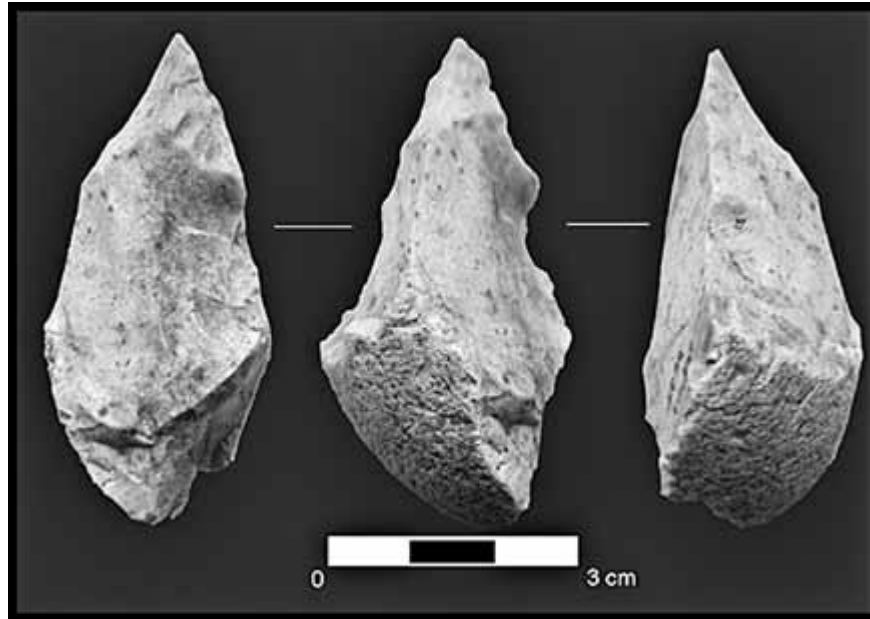


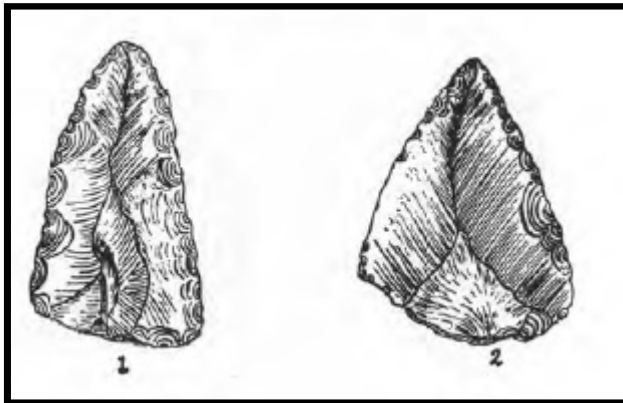
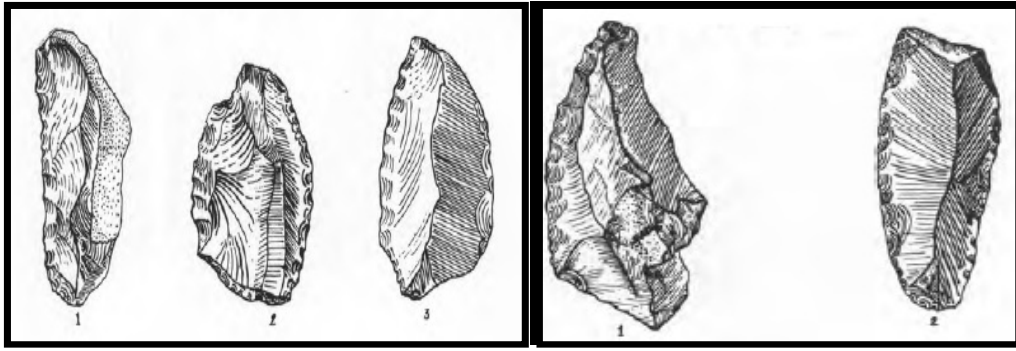
LEVHA 44

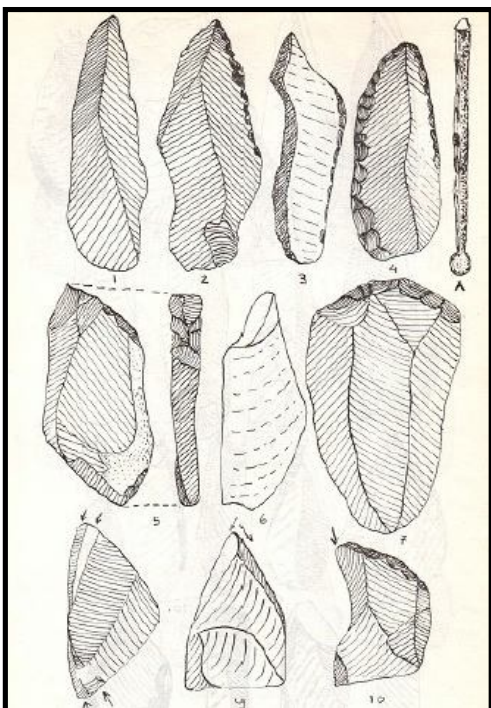
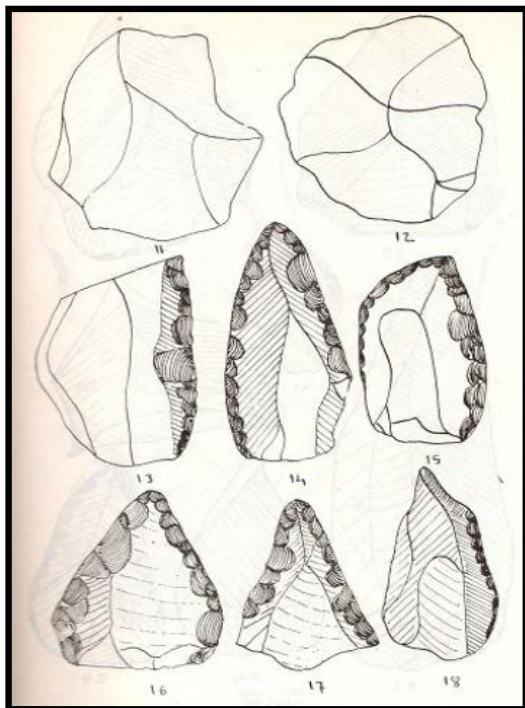
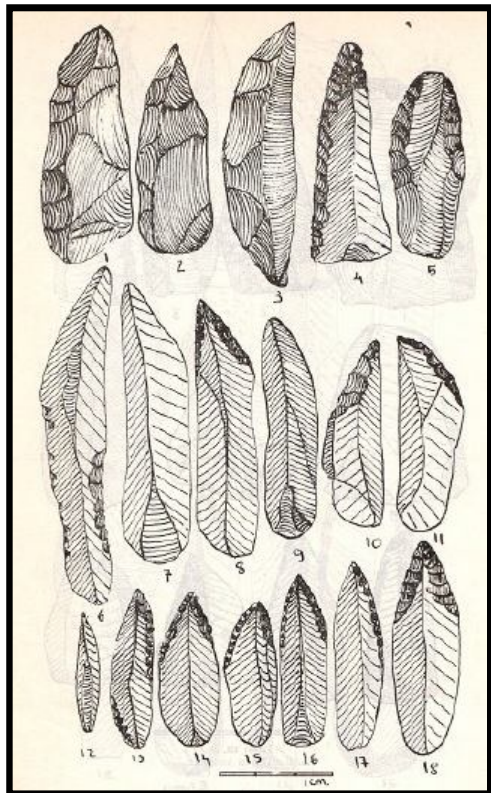
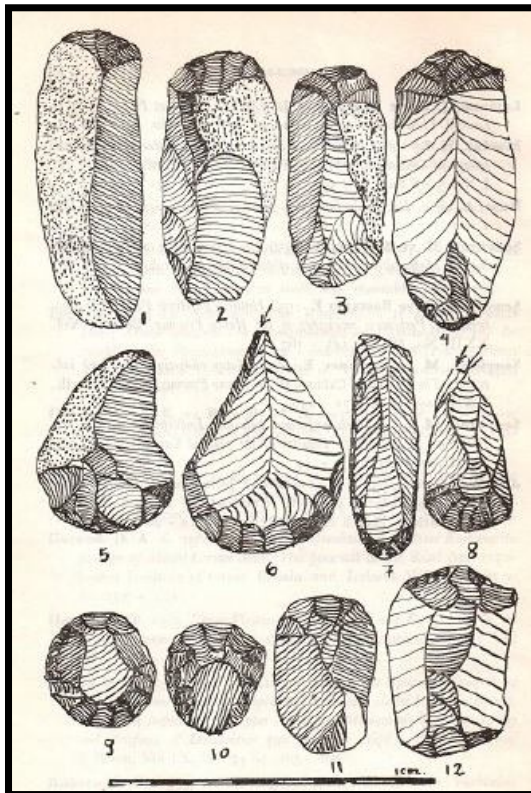


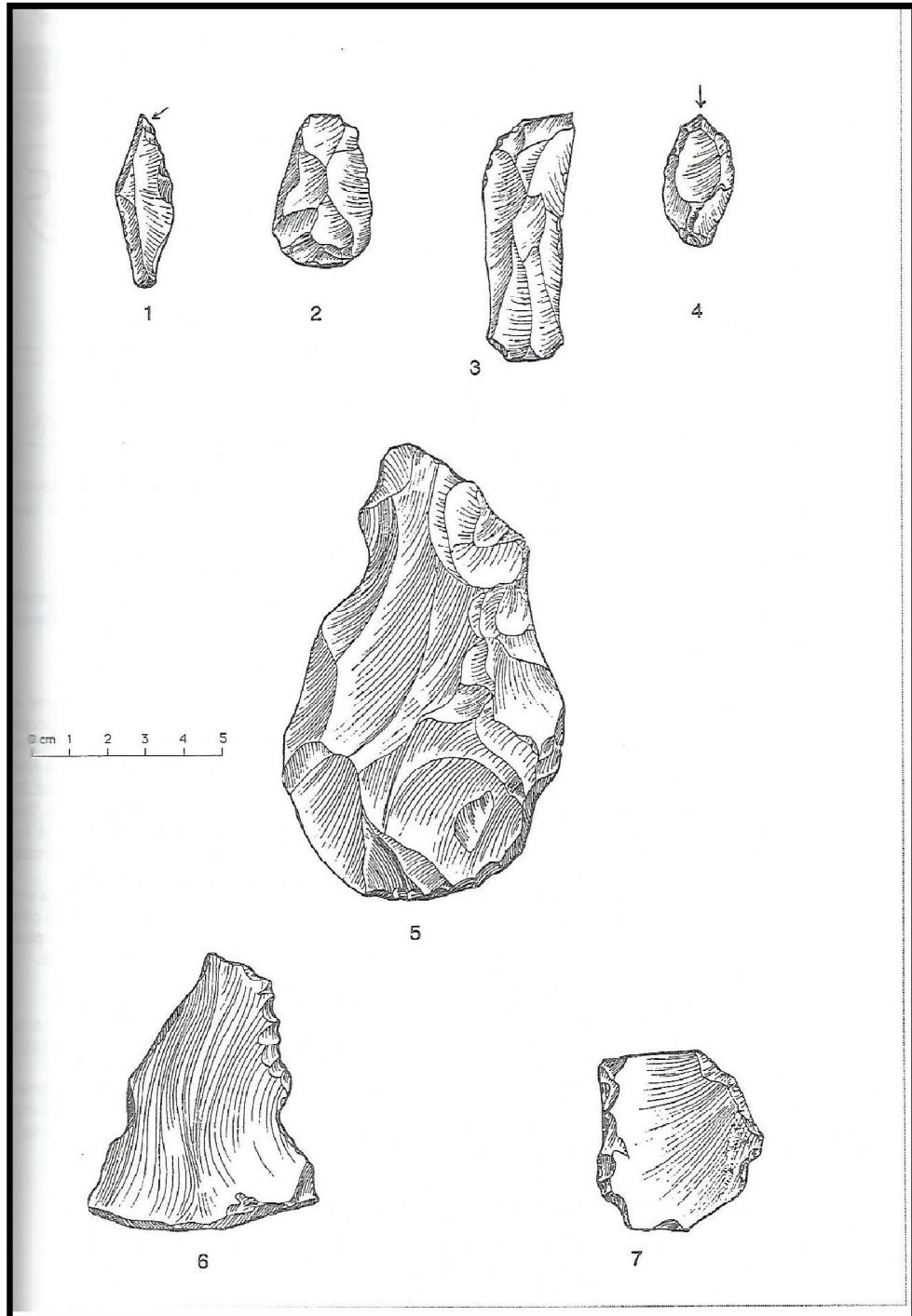
LEVHA 45

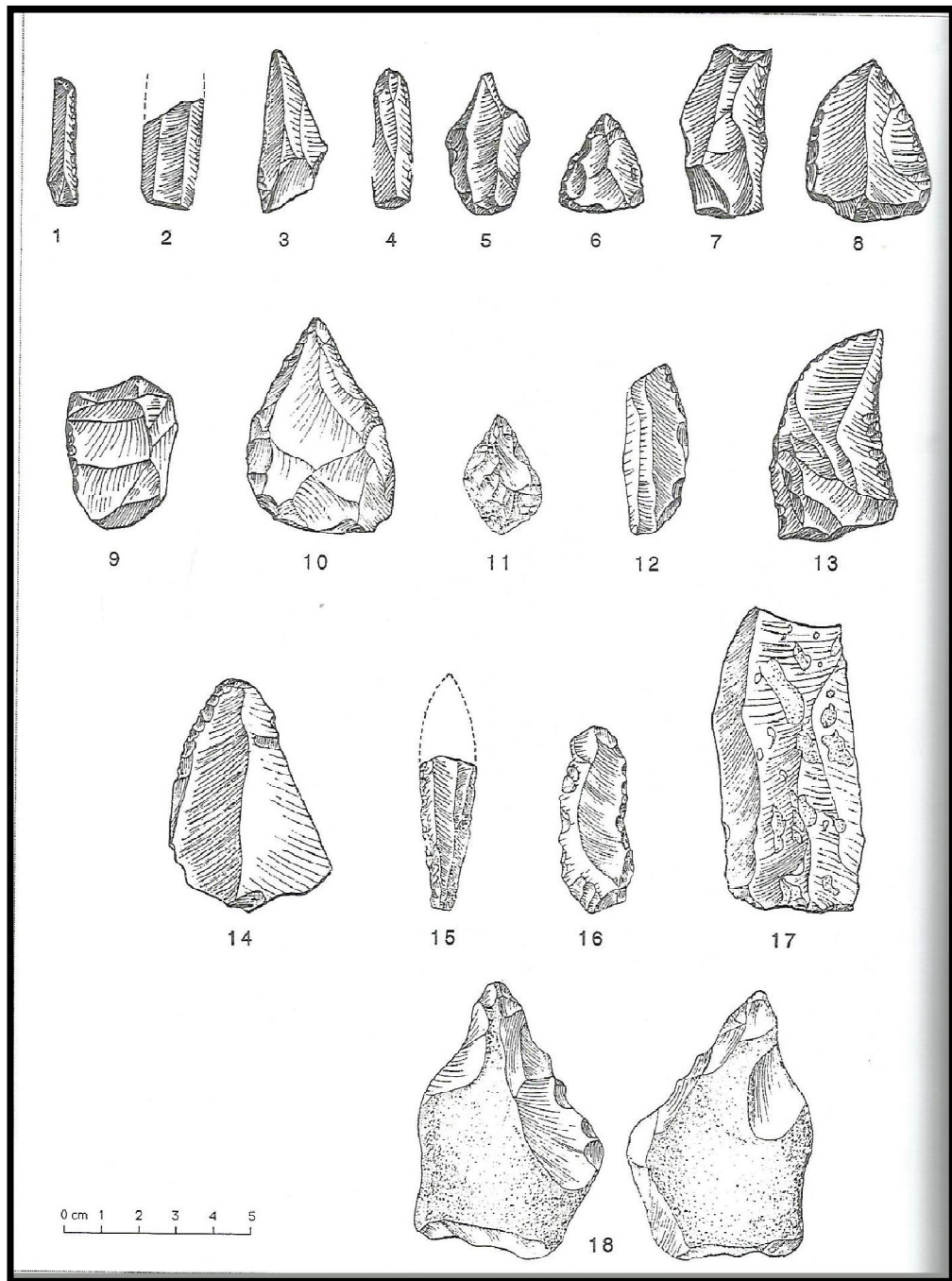


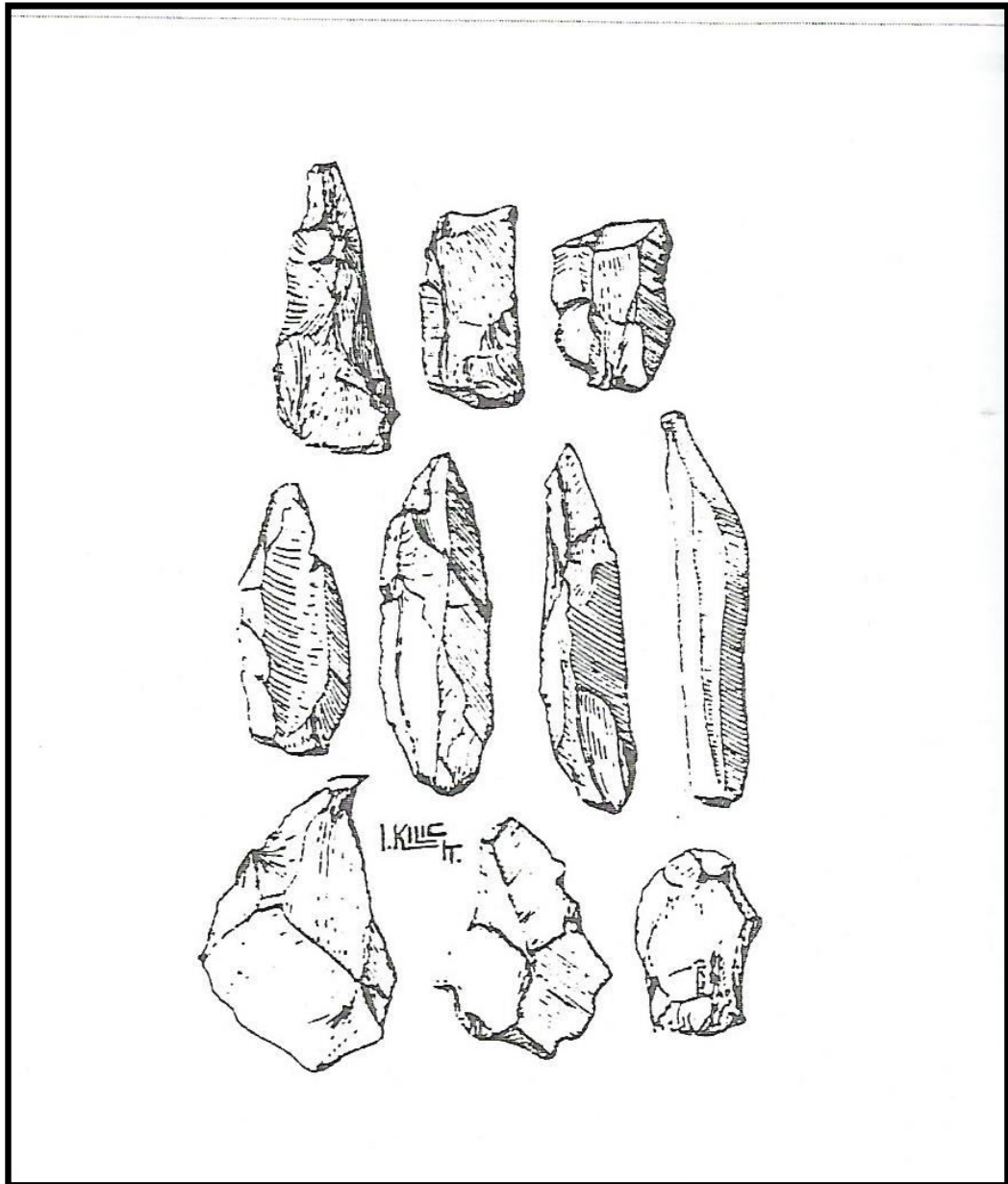


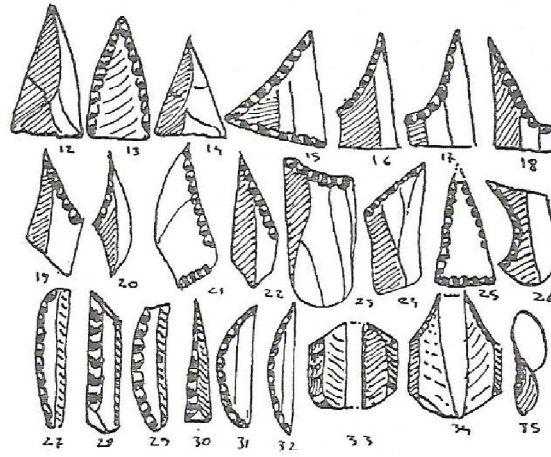




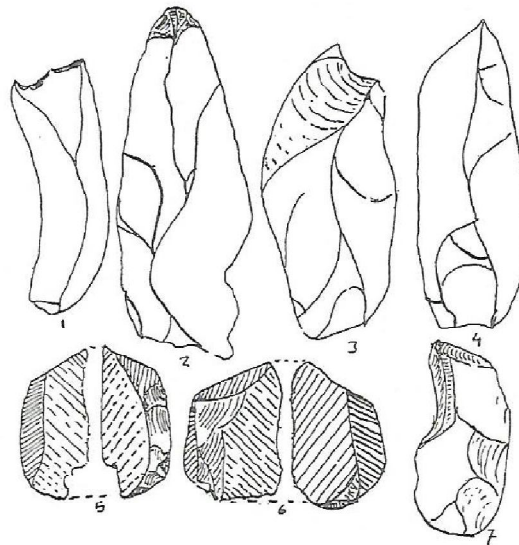




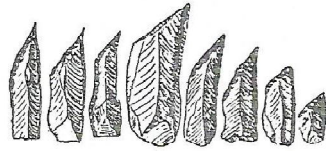




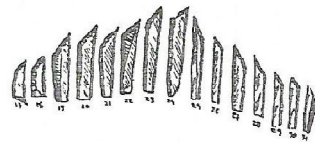
2
C Evresi



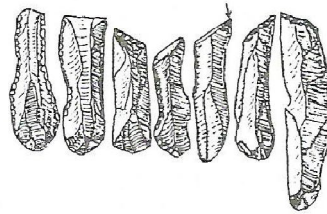
3
C Evresi



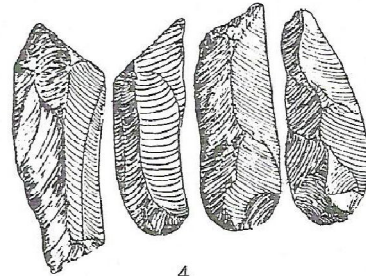
1



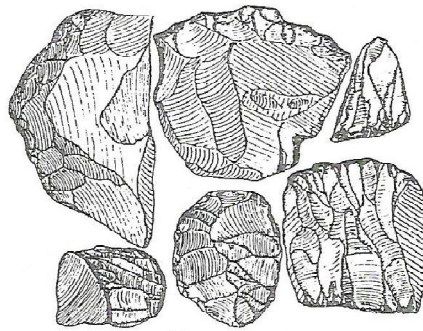
2



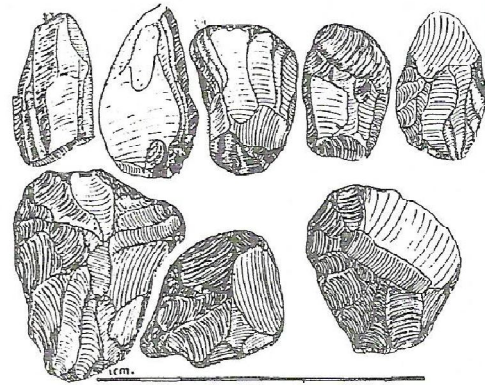
3



4

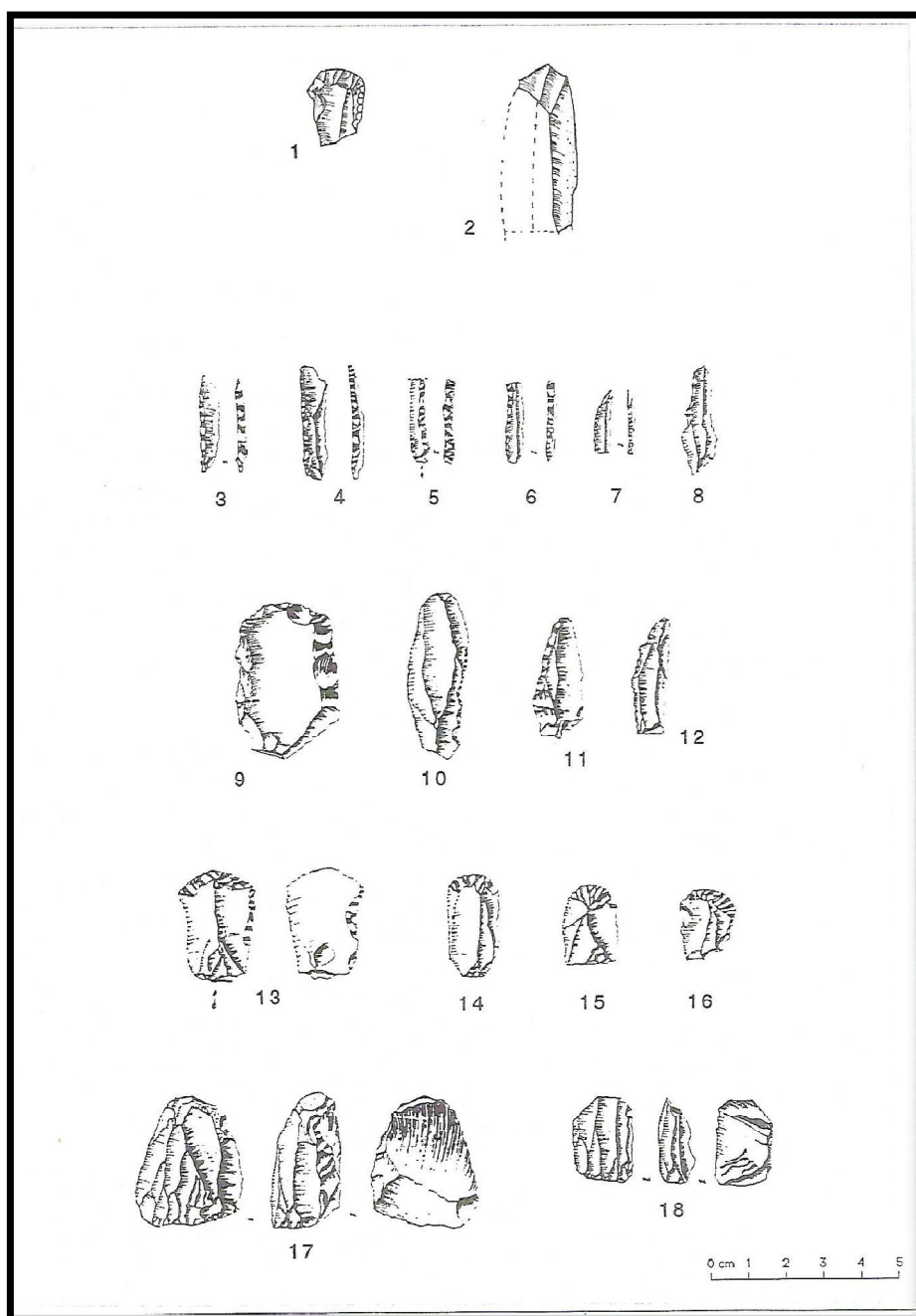


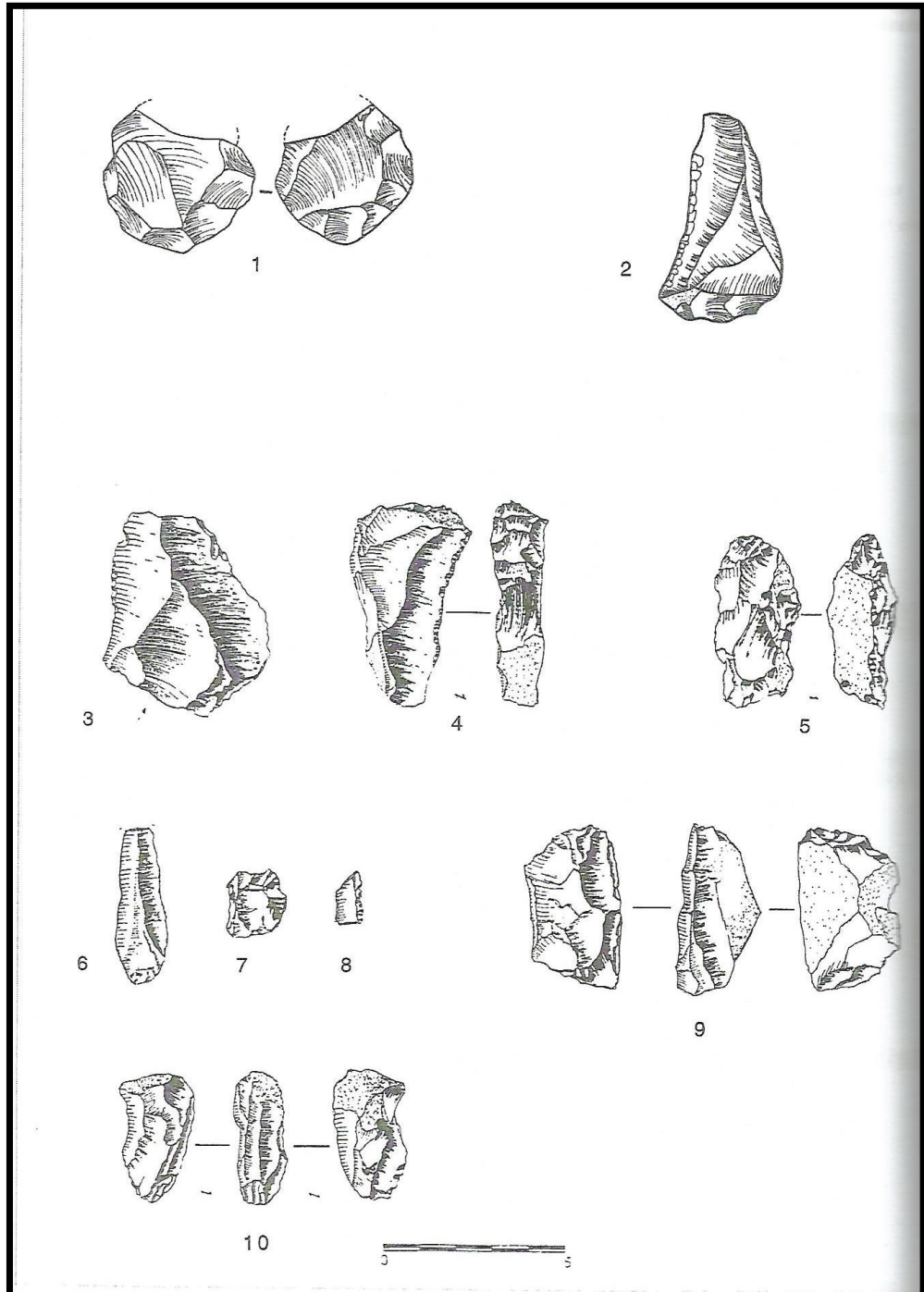
5



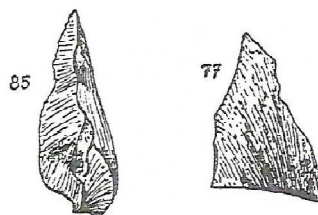
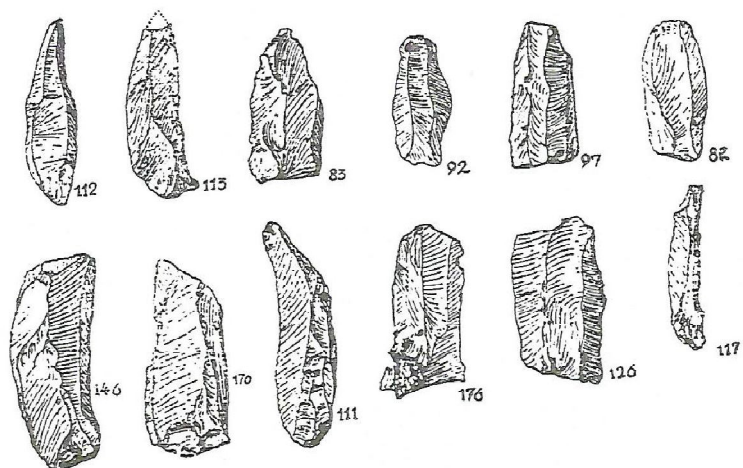
6

0 cm 1 2 3 4 5



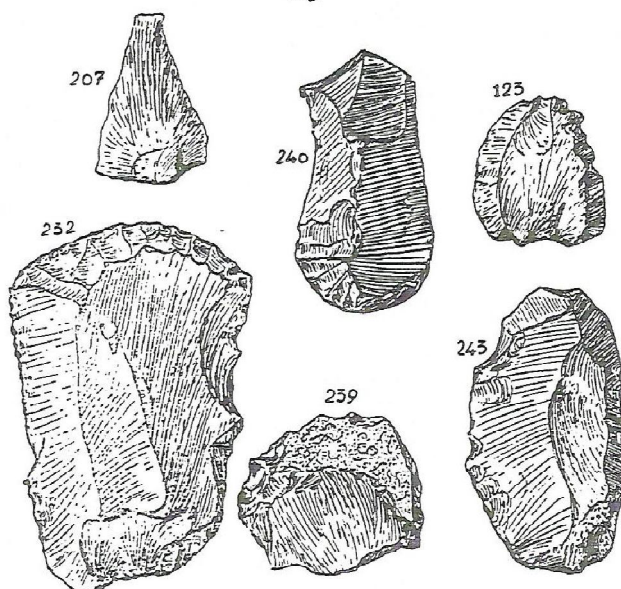


1



i-klllll

2



ÖZET

Ülkemizde günümüze kadar, Paleolitik Çağ'a ait çok sayıda yerleşim alanı tespit edilmiştir. Söz konusu yerleşim alanlarının bazılarının, detaylı çalışmalarla birlikte mutlak tarihlendirme sonuçları bulunurken, bazılarında bu unsurlar görülmez. Türkiye'nin Paleolitik Çağ açısından en büyük eksikliği, şimdiye kadar bu çağ ile ilgili bir kronoloji tablosunun oluşturulmamasıdır. Her ne kadar birbirinden bağımsız küçük ölçekli denemeler bulunsa da, tüm Paleolitik kronolojiyi gösteren ayrıntılı bir tablo mevcut değildir. Bu noktadan hareketle, Türkiye'de bulunan Paleolitik merkezlerin bir kronoloji tablosu içine yerleştirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Çalışmamız bu amaç doğrultusunda oluşturulmuştur. Çalışma içinde sadece dönemsel olarak değil, aynı zamanda yontmataş alet kültürleri de dikkate alınarak yapay bir katlaşım modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Herhangi bir kazı alanında ortaya çıkabilecek nitelikte, birbirini takip eden sıralar halinde oluşturulan bu kronolojik tablo, bizlere ülkemizin genel Paleolitik görüntüsünü sunmaktadır.

Yapay katlaşım modelinin temeli, mutlak tarihlendirme yöntemleriyle desteklenmiş yerleşim alanlarındaki sonuçlara dayanmaktadır. Yapay katlaşım modelinin oluşturulması esnasında, mutlak tarihlendirme sonucu bulunmayan yerleşimler görece kronoloji yardımıyla sıralamadaki yerine yerleştirilmiştir. Tarihlendirme sonucu bulunmayan ve aynı zamanda görece kronoloji ile yeterli düzeyde bilgi edinilemeyen yerleşimler ise, sıralamadaki en uygun alanlara ya da hata payını azaltmak amacıyla hangi döneme ait olduğu düşünülüyorsa o dönemin en sonuna yerleştirilmiştir.

Çalışmanın başlığından da anlaşılacağı üzere, ortaya konulan sonuçlar genel olarak bir deneme niteliğinde olup, sonuçları tartışmaya açıktır ve kesinlik arz etmez. Buna karşın, Türkiye'deki Paleolitik yerleşim alanlarının tamamının bir arada ve detaylı özellikleriyle birlikte görülebilmesi adına önemli bir çalışma olduğunu düşünmekteyiz. Yapılacak olan çeşitli eleştiriler, ortaya konulan katlaşım dizgisinin farklı şekilde değerlendirilmesine olanak sağlayabilir. Sonuç olarak bilimde her zaman yeni bulgular ışığında birtakım değişiklikler görülebilmektedir. Yapay katlaşım denememiz sonucu ortaya konulan tablo da değişime açıktır. Umarız bu

Çalışma, Paleolitik aę Arkeolojisi ile ilgili ileride yapılacak benzer çalışmalara örnek teşkil edebilecek nitelikte olmuştur.

ABSTRACT

So far, many settlement areas of the Paleolithic Age have been discovered in Turkey. While absolute dating results were obtained for some of the settlement areas in question as a result of detailed studies, these could not be obtained for some. The most significant defect of Turkey in terms of the Paleolithic Age is that it failed to create a chronological table for this Age so far. Although there are small-scale, independent experiments, there isn't any table showing the whole Paleolithic chronology. Starting from this, it is very important to place the Paleolithic centres in Turkey into a chronological table. Our study was carried out for this purpose. In the study, it was tried to create an artificial stratigraphy model considering not also by period but also the chipped stone tools culture. This chronological table created in sequences following one another, which can occur in any excavation area, provides us the general Paleolithic image of Turkey.

The basis of the artificial stratigraphy model is based on the results in the settlement areas supported by absolute dating methods. While creating the artificial stratigraphy model, settlements with no absolute dating results were placed in the ranking with the help of chronology. The settlements with no dating results and for which sufficient level of information cannot be obtained through relative chronology were placed in the appropriate fields or at the end of the age that is found appropriate in order to reduce the margin of error.

As can be understood from the title of the study, the results obtained are experiments in general, they are open for discussion and do not constitute any certainty. Nevertheless, we believe that it is a significant study in that all of the Paleolithic settlement areas in Turkey can be seen together and with their detailed properties. Various criticisms that will be made may allow the stratigraphy strings put forth to be evaluated differently. Consequently, certain changes may always be observed in science in the light of new findings. The results presented as a result of our artificial stratigraphy experiment is also open for change. We hope that this study will constitute an example for similar future studies on Paleolithic Age Archaeology.